Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

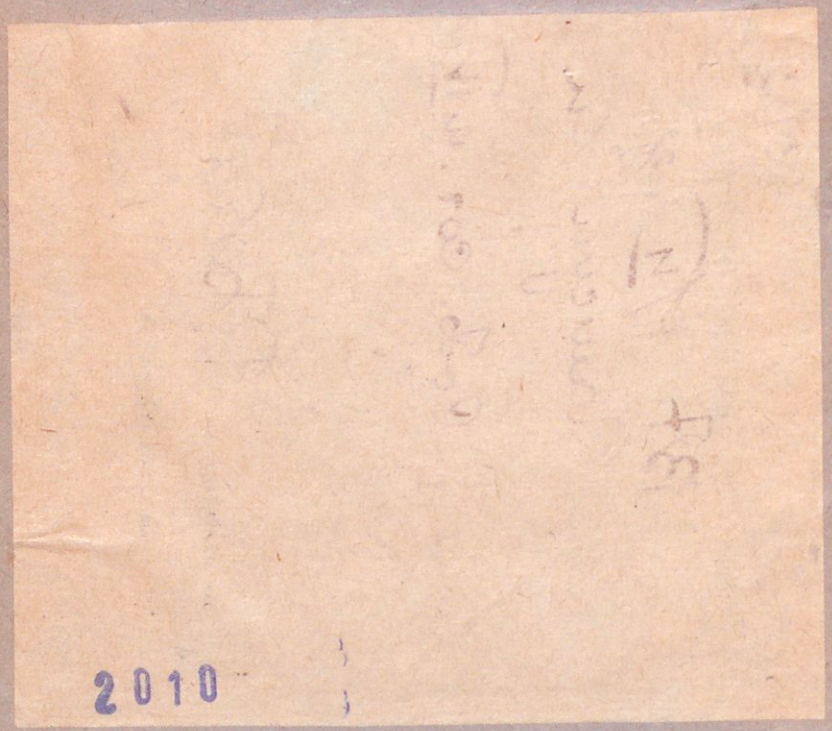
Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

157
U-973

1215

1871

la. roi.

2010

B 2001

154
Ս-77
46
Կր
732.

Ց. ՄԻՇԼԷԻ

ՍԼՐ

ԴԱՂՂԻԵՐԷՆ ԲՆԱԳՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՑԵ

Ա. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

100կ
1871կ.

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏՐՈՍ ՃԷԶՎԷՃԵԱՆ

ԵՈՒՍՈՒՓԵԱՆ ԽԱՆ

1871

Ց08
871
Ս7

11 JUL 2013

4942

17 4977-50
Ս-
Անբ.
338 22/Ա-81

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀՕՐ ԻՄՈՑ

Ց. ՄՈՒՐԱՏԱՑ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ

ՈՐ ԾՆԱՒԱ Ի ԲԵՐԻՆ ՅԱՄԻՆ 1801

ՀԱՆԳԵԱՒ Ի ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ

Ի 25 ՅՈՒՆԻՍԻ 1848

Printed in Turkey

Սիրելի Հայր,

Իմ առ քեզ ունեցած որդիական սիրոյս և երախտագիտութեանս մշտնջենական յիշատակ մը երկրիս վրայ թողուլ կցանկայի ի բաղմաց հետէ։ Եւ այդ վախճանիս լրման ամենէն գեղեցիկ միջոց թուեցաւ ինձ Ց. Միչէ դաղղիացի մատենադրին սոյն երեւելի և օգտակար երկասիրութեան հայերէն տպագրութիւնը նուիրել քու անուանդ, որ արժանի եղած է Ազգային Պատմութեան մէջ յիշուելու՝ քու արդիւնաւոր աշխատութեանդդ համար։

Վստահ եմ թէ քեզի անարժան չես համարիր սոյն դիրքը, որ ներկայ դարուս մէջ մարդկային աղգին բարքն ապականութենէ զտելու բարձր նպատակն ունի։

Կխոստովանիմ թէ թարգմանութիւնս չունեցաւ այն կատարելութիւնը որուն ես կբաղձայի, բայց ձեռքէս եկածն այսքան էր։ Գեղեցիկ գործ մը ընելու փափաքով սկսայ, և իմ ներջոյ տեսայ որ չեմ կրցեր նպատակիս հասնիլ։ Ասոր համար պիտ կմեղադրե՞ս։ — Չեմ կարծեր։ Վասն զի քաջ գիտես թէ, իմ այսպէս քու ստիճանիդ չկրնալ հասնելուս պատճառն անհոգութիւնս չէր, այլ քու կանուխ մեռնիլդ, որով ուսումնական կատարելու ամեն միջոցներէ զուրկ մնացի։ Մեծ նեղութեամբ ուսայ՝ ինչ որ քու մահուանէդ ետքը՝ կարողացայ փութը ի շատէ ուսանիլ։ Միջոց չունէի մինչև իսկ հարկ եղած դասադիրքը գնելու, ո՛ւր կիմնար օրինաւոր դպրոց և դաստուտ դանել։

Printed in Turkey

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

Ամուսնութեան վերաբերեալ խնդիրները, այսինքն թէ ամուսնութիւնը դժուարացած է, թէ հարստատ աղջիկ առնել հարկ է, թէ կանանց զարդարանքին ստակ չդիմանար, թէ անոնց վստահութիւն չըլլար, եւայլն, եւայլն, բոլոր առնք մեր ազգին մէջ ալ այս միջոցիս աստիճանապէս յուզուելուն, խիստ պատեհ թուեցաւ մեզ սոյն խնդրոց վրայ կատարեալ հմտութեամբ գրուած այս դիրքը ներկայացնել հայ երիտասարդութեան. ուր յիշեալ խնդիրները լուծուած գտնելէն ի զատ, պիտի ուսնայ նաեւ զայն իրեն համաձայն առաջնորդ մը իւր ամուսնական կենաց: Պիտի սորվի թէ ի՛նչ է սէրը, թէ ո՛րքան սխալ ճանչցուած է կինը, թէ ամուսնութիւնը ո՛րքան օգտակար է իր անձին՝ սերնդեանը եւ հայրենեաց միանգամայն: Պիտի տեսնէ թէ արդի երիտասարդաց չատերուն կեանքը ո՛րքան մեծ ձլտաններով լի է: Պիտի սորվի թէ որո՛նք են առն եւ կնոջ իրարու վտիտոխ պարտաւորութիւնները .... Բայց, եթէ ուզենք այս դրքին բոլոր ուսուցանելիքը հոս համառօտել, անկարելի գործի մը ձեռք զարկած կըլլանք. վասն որոյ կհրաւիրենք մեր երիտասարդները՝ որ դիրքը կարդան ուշի ուշով եւ անոր ցոյց տուած չաւղին հետեւին՝ յօգուտ անձանց եւ յօգուտ ազգին:

Մեզի այնպէս թուած է թէ ա՛յնչափ օգտակար հեղինակութիւն մըն է այս, որ արժանի է ամեն մարդու ձեռք դտնուելու. անոր համար առանց ուշ դնելու մեր անբաւականութեանը՝ փութացինք զայն թարգմանել եւ հաղորդել մեր ազգակիցներուն, վստահ ըլլալով թէ աշխատութիւններս պարապ չպիտի ըլլայ:

Անշուշտ, մեռնելու առենդ այնպէս կխորհէիր թէ, որովհետեւ ինքդ ազգին մանկտին արդիւնաւոր կերպիւ դաստիարակած ես, հարկաւ ազգն ալ հոգ կտանի քու զաւակունքդ դաստիարակելու: Իրաւունք ունէիր այսպէս յուսալու, վասն զի իրաւունք ունէիր ցանածդ քաղելու: Բայց յոյսդ պարապ ելած է:

Արդ, ես ինծի մխիթարով՝ ամեն չանք ըրի դէթ քու յիս ցանած բողբոջներդ աճեցընելու, եւ ահա այսչափ բնելու ասոիճանին հասայ: Ուրեմն « Ընկալ պիտոքոս ի տկարէս: »

Եւ սակայն, ո՛րքան ալ փափաքելի կատարեալութիւնը չունեցաւ աշխատութիւնս, բայց դարձեալ շատ օգուտ կրնայ քաղել անկէ ուշադիր ընթերցողը, որով յայնժամ դուն չատ գոհ պիտի ըլլաս, և ես ոչ գժգոհ:

Անդրանիկ որդի քո
Ա.Բրահամ:

Մեր թարգմանութեան սկսած գիրքը՝ դրքիս բնագիրն արդէն հօթնեորդ տպագրութեան հասած, ու եւրոպական շատ լեզուներու թարգմանուած էր. որմէ կհասկըցուի թէ ո՛րքան հրեւելի գործ է այս։

Մեայն թէ հեղինակը դադրնայի ըլլալուն՝ հարիւր դիրքն իր ազգին համար գրած է. ուստի և մէկը մէկ-երկու դլուխ կայ, որ լոկ իւր ազգին կյարմարի. բայց գործոյն ամբողջութիւնը բոլոր մարդկութեան վերաբերելուն՝ ընթերցողաց ուշադրութիւնն անոր ամբողջութեանը վրայ կհրաւիրեմ։

Սա ևս նշանակել արժան կհամարիմ թէ, հեղինակը տեղ տեղ իրմէ յառաջ այլ խնդրոյն վրայ գրուածներուն ակնարկութիւն ըրած ըլլալուն՝ այն տեղերը կարծեմ քիչ մը մութ պիտի երեւին անոնց՝ որոնց գրուածները չեն կարդացած։

Այսու ամենայնիւ այդ մէկ երկու փոքր բացատրութիւններն առնելէն արդելք չեն ըլլար գործոյս օգտակարութեանը. բաւական է որ մեր երիտասարդութիւնը դիտնայ զայն մուտքրութեամբ կարդալ և անոր խրատներուն հետեւիլ։ Ան տեսնէ հեղինակին երկասիրութենէն մեր ազգին ալ մասն եղած կըլլայ, և թարգմանչին աշխատութիւնը ևս լուծին կատարած։

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՍ ԳՐՔԻՆ ԱՌԱՐԿԱՆ

Սիրոյ խնդիրը բանականապէս առած է Ընտանեաց, Մարդկային Ընկերութեան և Պետութեան խնդիրներէն։ — Բարոյական զգացումը նուազած է։ — Ցօժարութիւն առանձնական զուարճութեանց. ոգելից և թմրեցուցիչ ըմպելիք։ — Եւրոպայի բազմակնութիւնը։ — Ուղղոյ և արգանդի հիւանդութիւնք։ — Անառաւններն անդամ միակնութեան միտում ունին։ — Սիրոյ երկու էական կողմերուն քննութիւնը զանց առնուած է։ — Սէրը տաղնապ մը կամ թատերական դէպք մը չէ, այլ դիւցազնական վէպ մը։ — Որ կամքին ու արուեստից կառուն կուտայ։

Գրքիս նպատակը՝ միտքն ու սահմանը կատարեալ կերպով հասկըցուիլ սա մակադրութեամբ. Բարոյական պատմութիւն Սիրոյ վրայ։

Սիրոյ խնդիրը, անբաւ և անյայտ, կեցած է մարդկային կենաց խորերը, և նոյն իսկ անոր պատուանդանն ու առաջին հիմունքն իր վրայ կկրէ։ Որովհետև Ընտանիքը Սիրոյ վրայ կկայանայ, և

Մարդկային Ընկերութիւնը Ընտանեաց վրայ. ուրեմն Սէրն ամենէն յառաջադոյն է:

Բնակչաց բարուցը համեմատ կըլլայ քաղաքը: Եւ ստրկի բարքը պահողներուն համար՝ ազատութիւն բառն իմաստ չունենար:

Այս տեղ մեր նկարագրածը գաղափարական է թէպէտ, բայց կրնայ այսօր իրական ըլլալ, և ոչ այնպիսի գաղափարական մը՝ որ պէտք ըլլայ թողուլ մարդկային լաւագոյն ընկերութեան մը:

Սիրոյ և Ընտանեաց նորոգութիւնը ուրիշ նորոգութիւններէն առաջ ըլլալու է, որ միւսներն ալ հնարաւոր ըլլան:

——

Անժխտելի է թէ, ժամանակիս այսքան նիւթական և իմացական յառաջադիմութեանց մէջ՝ բարոյական զգացումը նուազած է: Ամենուն ինչ կ'յառաջագիմէ ու կզարգանայ, և միայն հոգին կնուազի:

Սա հանդիսական ժամանակիս մէջ՝ ուր եղբայրական թելերու ցանցը աշխարհիս ամեն կողմը տարածուած՝ բոլոր ազգերն իրար մօտեցընելու և վերջապէս միմեանց ծանօթացընելու վրայ է, մենք ի՞նչ հոգի պիտի մատուցանենք աշխարհի: Եւ ի՞նչպէս կըլլայ՝ եթէ Ծերունի Եւրոպան՝ յորմէ ամենուն ինչ կսպասէ աշխարհ՝ տկարացած հոգի մը ներկայացընէ անոր:

Ծերունի է Եւրոպան, բայց՝ իր բարուց ապականութեանը դէմ՝ հանճարի առուղութեամբը՝ երիտասարդ է: Իրեն կվերաբերի՝ ինքզինքը փոխելով՝ աշխարհն ալ փոխել: Ման չի՝ ինք դիտէ՝ կնկատէ ու յառաջատես կըլլայ: Եւ եթէ յօժարութիւնը չպակսի, տակաւին կրնայ իւր պարտքը կատարել:

——

Չենք կրնար չնշմարել թէ՝ յօժարութիւնն այս վերջին ժամանակներս մեծ այլայլութիւն կրած է. որով պատճառները բազմաթիւ են. բայց ես միայն երկուքը պիտի նշանակեմ՝ բարոյական և մարմնական միանգամայն. որ, չիտակ ուղիէն զարնելով ու զանի բթացընելով՝ մեր բոլոր բարոյական զօրութիւնը ոչնչացընելու կնկրաին:

Հարիւր տարիէ ի վեր ոդերից ու թմբեցուցիչ ըմպելեաց գործածութիւնը անյաղթելի կերպով կաւելնայ, և քան տեղւոյն տարբեր հետեւութիւն կարտադրէ. — հոս՝ մարքերը մթնցընելով և անդարձաբար վայրենացընելով, հոն՝ մարմնոյ կարողութեանց և մինչև աներեւոյթ ոգեղէն աստիճանները վատնելով. — բայց ամեն տեղ զմարդն առանձնացընելով, և, ընտանեաց մէջ անգամ, առանձնական զուարճութեանց ողբալի նախընտրութիւն մը տալով անոր:

Պէտք չէ մեացեր ընկերութեան՝ սիրոյ և ընտանեաց: Առանց տեղն անցեր են ախտեր հաճոյք-

Ներ բազմակնութեան կենայ, որ, մարդուն վրայ պարտաւորութիւն մը չդնելով, և ոչ (Սրեւելքի բազմակնութեան պէս) կնոջ վիճակն ապահովցընելով, աւելի աւերիչ՝ անորոշ՝ անսահման՝ դրդռիչ և տակարացուցիչ է՝ անընդհատ փոխոխութեանը պատճառաւ։

Քաղաքայ մէջ ամուսնութիւնը հետզհետէ նուազելու վրայ է, (ինչպէս կռեմնոսի պաշտօնական վիճակագրութիւններէ), և, որ պակաս դէշութիւն մը չէ, կինն ալ ուշ կամուսնանայ։ Փարիզ, ուր կինը կանուխ կհասնի ամուսնութեան հասակին, հազիւ քսան և հինգ տարեկան կրնայ ամուսնանալ. որով ութ կամ տասն տարի սպասած կըլլայ, և այն՝ շատ անգամ թշուառ կենօք ու երբեմն բռնադատեալ անկարգութեամբ։ Իրեն ամուսնական վիճակին ալ հաստատուն մը չէ, և չթողուելուն կատարեալ ապահովութիւն չկայ։

Վայրենի՛ վիճակ, ուր սէրը կնոջ դէմ պատերազմ մը եղած է, որ անոր թշուառութենէն օգուտ քաղելով՝ զանի կնուաստացընէ՝ կթառամեցընէ և անօթութեան կյանձնէ։

——

Ամէն դար իրեն սեպհական մեծ հիւանդութիւնն ունեցած է։ Երեքտասաներորդը՝ բորոտութիւն. չորեքտասաներորդը՝ սև ժանտախտ. վեցտասաներորդը՝ ափրոդիտեան ախտ. ինսնւտասաներորդ

դարը պարնուած է ջղային ցօղութեան երկու բևեռներէն՝ մտաց և սիրոյ. մարդիկ՝ ուղեղնին տկարացած՝ դողդոչուն՝ անդամալոյծ. կանայք՝ արգանդնին ցաւագին վերքերով։ Ուստի այս դարը պիտի կոչուի արգանդի հիւանդութեանց դար. — ուրիշ կերպ ըսելով, կնոջ թշուառութեան՝ լքման և յուսահատութեան դար։

Աւսր պատիժն ան է որ, այս վշտագին կինը իւր ցաւալից արգանդէն հիւանդ մը կծնանի, որն որ երթէ ապրի, ոգևկից ու թմրեցուցիչ ըմպելիքներէ միշտ ազէտալի օգնութիւն մը պիտի վնտռէ իւր ի ծնէ տկարութեանը դէմ։ Դիցուք թէ առանկ մէկը դժբաղդաբար ամուսնութեան հասակին հասնի, հիւանդագոյն կինէ մը աւելի ևս տկար զաւակ մը պիտի ունենայ։ Որուն աւելի լաւ էր մեռնիլ ապաքէ։

——

Դարուս սկիզբէն ի վեր աղէկ հասկըցուեցաւ թէ սիրոյ խնդիրը էական խնդիր մըն է, որ կյուզուի նոյն իսկ մարդկային ընկերութեան հիմանցը տակ. և թէ ա՛ւր որ սէրը հաստատուն և հզօր է, հոն ամենայն ինչ զօրաւոր՝ հաստատուն և արգասաւոր է։

Սակայն մտացածին կարգաւորութեանց երևելի հակինամներ, որ ուրիշ շատ նիւթերու (զոր օրինակ դաստիարակութեան) վրայ ստատիկ նչոյլ ձգեցին,

սիրոյ նիւթին մէջ այնքան յաջողակ չեղան : Կհամարձակիմ ըսել թէ , մտաց քիչ անկախութիւն ցոյց տուին : Իրենց առասկանը , ժամանակիս բարբուջը վրայ երկչոտութեամբ օրինակուած ըլլալով , ձևին կողմանէ համարձակ , բայց նիւթին կողմանէ ոչ սակաւ ծառայական է արդեամբ : Սոսկը՝ բաղմակնութիւնը դատելով՝ անոր դիմաց ցուցին , և ապագային համար բաղմակնութեան մոտացածին կարդեր յօրինեցին :

Ս.յս նիւթին բուն օրէնքը դանելու համար , առանց բարոյական մեծ հետազօտութեան , կրնայինք պարզապէս պատմութիւնը և բնական պատմութիւնը քննել :

Պատմութեան մէջ կտեսնուի մարդկային ազգը ջրաւոր ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ , նոյն իսկ միակնութեան պատճառաւ :

Բնական պատմութեան մէջ ալ կտեսնենք թէ բարձրագոյն դասու կենդանիները ամուսնական կենաց միաւսւմ ունին և կհամնին անոր դէմ ժամանակի մը համար . և ըստ մեծի մասին անոր համար է որ բարձրագոյն դասուած են :

Կըսեն թէ անասնոց մէջ սէրը վուխվախական և անհաստատ է , և հեշտութեան մէջ փոխոխականութիւնը անոնց բնական վիճակն է : Սակայն ես կտեսնեմ թէ , սեռականութեան քիչ մը հնարաւորութիւն և ապրելու կանոնաւոր միջոցներ կհնարուն պէս՝ մէջերնին գոնէ առժամանակեայ ամուսնութիւն

կհաստատուն ոչ թէ միայն իրենց թուխին սիրոյն համար , այլ բուն իսկ սիրոյ պատճառաւ : Ս.յդ բանը հարիւր անգամ դիտած եմ ես՝ մանաւանդ ի Հելուետիա՝ ճնճղուկի ընտանեաց վրայ : Երբ կորսուելով՝ արուն յուսահատութեան մէջ կիյնար և կմոռնար որ ձագերը մեռնին : Որմէ յայտնի կըլլայ թէ սէրն էր միևնոյն կապողը , և ոչ հայրական դօրովը : Սնոր համար էգը մեռնելուն պէս՝ ամէն բան կըմընար :

Ս.յն եղանակին մէջ որ ուտելիքը կբիչնայ , կենդանեաց շատ տեսակները կպարտաւորին իրենց առժամանակեայ ամուսնութիւնը լուծել : Ձոյգերը կտիպարին իրարմէ բաժնուիլ , և իրենց հետազոտութեան ու որսորդութեան սահմանն ընդարձակել . որով երեկոյին չեն կրնար մի և նոյն բոյնը ժողովիլ : Ուրեմն քաղցն է միևնոյնը բաժանողը և ոչ կամքը : Որով նաև հնարագիտութեան փոքր յառաջադիմութիւնները՝ որ յառաջ կուգան միշտ հաստատուն ամուսնութենէ , կրնդհատին՝ կոչընչանան :

Ս.պա թէ ոչ՝ մէկտեղ պիտի մնային : Եւ պիրենք միութեան մէջ մնալու դրդողը միայն հեշտութիւնը չէ . վասն զի էգը մայր ըլլալէն ետքը հեշտութիւն կզգանայ . այլ նոյն իսկ բնական բաղձանքն է ընկերութեան՝ ընկերական կենաց . նոյն իսկ հաճութիւնն է բոլոր օրն իր քովը զգալու սիրուն անձ մը որ իրենն է , իրեն կվստահի , պինդը կվանչէ , իրեն

Սիրոյ առարկան՝ կինը՝ իւր դէմառոր գաղանիքին կողմանէ՝ ի վաղուց չգիտցուած չճանչցուած՝ յայտնուեցաւ 1827էն 1847ի հետզհետէ եղած դիտողութիւն։ Հիմա կճանչնանք այս յարդելի էակը, որ իրօք բնութեան ամենամանր գործն է՝ ճիշդ այն կողմանէ՝ յորում զայն անատուրը կդասէր միջին դարը։

Ճանչցուեցաւ կինոջ օրինաւոր փոխոխութիւնը՝ նոյնպէս և հաստատութիւնը, որ միութեան և ամուսնութեան յատկութիւնը անհրաժեշտ տեսակ կընէ։

Այդ՝ ինչպէս կարելի է սիրոյ վրայ խօսիլ, առանց այս ամենուն վրայ բառ մը ըսելու։

Ուրիշ դիմառոր բան մըն ալ այն է թէ, սէրը, այն հերինակներուն ըսածին կամ հասկցուցածին պէս՝ տպդնապ մը կամ մէկ արարուածով թատերական դէպք մը չէ։ Եթէ սէրն այնպէս անցաւոր պատահմունք մը ըլլար՝ հազիւ արժանի էր մտադրութեան։ Պիտի նմանէր առօրեայ հարևանցի հիւանդութեան մը, որմէ հնար եղածին չափ ժամն աղատուիլը միայն կփնտռուի։

Բայց քարեբաղդաբար, սէրը, (առարկայի մը վրայ եղած ատոյդ և հաստատուն սէրը) շատ անդամ երկար յարատևութիւն մըն է խիստ զանազան յօժարութեանց՝ որ կեանքը կանուցանեն ու կիմորդեն։ Զգայազիրկ անձանց կարգէն դուրս, որոց

պէտք ունի, ամենևին դինքը չդիտեր իր տեսակէն և ոչ մէկին հետ, միայն անոր երգը մտիկ կընէ, և տեսիլ կպատասխանէ անոր իր հեզիկ մրմունջներովը, ցած ձայնով՝ որպէս թէ միայն մէկի մը լսելի ըլլայ՝ որուն ի սիրտ։

Սիրոյ խնդիրը մեր օրովը վերատին յուզուիլ սկսաւ բուռն կերպով։ Երևելի հեղինակներ, ոմանք յաւերժայիշատակ վիպասանութեանց մէջոցաւ և ոմանք վեմ՝ խիստ և անաչառ տեսական ձևի տակ սաստկապէս յուզեցին զայն։ Ես կհրաժարիմ անոնց գրքերը քննելէ՝ այն պատճառներով՝ որ պիտի հասկըցուի. և մէջերնիս եղած կարծեաց տարբերութիւնը իմ այս դրքէս բաւական պիտի տեսնուի։ Որչափ որ կաքանչանամ և համակրութեամբ կյարգեմ իրենց քննութիւնները, այլ այսքան մը ըսել արժան կհամարիմ թէ, ոչ մի կողմէն և ոչ միւսէն խնդրոյն խորը չթափանցեցին բաւական։

Տակաւին մթին կեցած են խնդրոյն երկու կողմերը՝ մին բնագիտական և միւսը բարոյական դրութագրութեան։

Վիճաբանութիւնը կշարունակէ առանց դիտցուելու կամ դիտողութեան արժան համարուելու, թէ վէճերնին անանկ կէտերու կհասնի՝ զոր անդարձաբար վճռած կորած է վերին իշխանութիւնը՝ այնինքն եղելութիւնները։

պատումը զարթուցանելու համար ապեռանը՝ յանկարծական տեսանելի փոփոխութիւններ պէտք է, կտեսնեմ որ սէրը երբեմն մինչև կենաց վերջը կչարունակի՝ զանազան աստիճանաւ ուժգնութեան և արտաքին փոփոխութեանց որ ներքինը չեն այսպէսները: Անշուշտ բոցը չայրէր՝ եթէ ոչ փոխուելու՝ բարձրանալու՝ յաճախելու՝ եռլելու և ձևով ու դոյնով փոխուելու պայմանաւ: Սէրն ալ այնպէս ըլլալով՝ բնութիւնն ատոր դարմանը հոգացեր է: Անոր տեսքն անդադար կայլակերպի, և կրնայ հազար կերպ փոխուիլ. որով մարդուս երևակայութիւնն ալ իր տեսութեան կէտը կփոխէ: Վարժութեան ընդհանրապէս հաստատուն և դիմացկուն հիմանը վրայ կայուքիւնը փոփոխութիւններ չառնոլ կը թերէ, որոնք սէրը կնորոգեն՝ կմանկացընեն:

Դիտենք, ոչ թէ արտուղութիւնը, այլ ինչքն ժողովրդեան վերին դասը, այլ կանոնը, այսինքն մեծագոյն մասը, աչխատաւորաց ընտանիքը (որ դրեթէ ընդհանուրն է), հան կտեսնենք թէ, այրը կնոջմէ եօթն՝ մինչև տասն տարեկան մեծ՝ և աշխարհի դործերուն ալ աւելի տեղեակ, իսկզբան իր մանկահասակ ընկերոջ վրայ շատ պարագայի մէջ հայրական դերը մը կունենայ իր վարձատուութեամբը, և զանի քիչ մըն ալ երբ իւր գուատրը կսիրե: — Բայց կինն անոր չուտով կհասնի կամ կանցնի. մայրութիւնը՝ տեսակցական յոհնեմութիւնը անոր կարևորութիւնը կատեցընեն, ուստի իւր էրկանը կհատատարի, և այնուհետև իրը քոյր կսիրուի:

— Սակայն երբ դործը՝ յոդնութիւնն այրը խոնարհեցընեն, այն տաեն կինը՝ դպատս և ծանր՝ իրը տանը բուն տղին՝ անորմէ իրը մայր կսիրուի. ինքն ալ դանի կվնամէ՝ կհոդայ. և այրն անոր վրայ կհանդչի ու շատ անդամ քիչ մը կտղայանայ՝ զդալով որ կինն իրեն լաւ անուշիչ ու տեսանելի նախախնամութիւն մը եղած է:

Հատատակ ժողովրդեան մէջ ուր կկայանայ մարդուն կնոջ վրայ ունեցած վերադասութեան այն մեծ ու ահագին խնդիրը, որ խիստ դրդռիչ է մեծատանց մէջ, և որ մանաւանդ հասակի խնդիր մըն է: Այս խնդիրն հարատևեայ հետևեալ օրը լուծուած կտեսնենք ի նպաստ մարդուն՝ քանի որ կինը ղատակի կարդ է. — և ատա լուծուած ի նպաստ կնոջ:

Երբ չարաթի երիկուններըը մարդն իր աչխատութեան վարձքն առանալով տուն կբերէ, կինն անկէ տանը չարաթական ծախուց (զաւկներուն սննդեանը համար) պէտք եղած մասը կառնէ, և երկանը կթողու անոր մանաւոր հաճոյից պէտք եղած դումարը, և միմիայն իր պետոյքը կմտնայ:

— —

Եթէ սէրը տադնապ մը համարինք, ուրեմն կրնանք Լուտա դեան ալ ողղուին սահմանել:

Բայց մոռանանք անդամ մը թէ այս դեան իր երկերիւր մղոնի ընթացքին մէջ իր բազմապատիկ

ՍԷՐ

1894
Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А. Ս.Ս. Армянская Академия Наук
7/XI 1922

և զանազան գործողութեամբը, զոր օրինակ իբր ճանապարհ, իբր միջոցութեան առարկի, իբր զուարճացուցիչ օգոյ, ևայլն, հազար և հազար տեսակ ազդեցութիւն ունի: Ուստի եթէ միայն անոր սոսկալի կողմը դիտենք աւելի զգաստաբեր ըլլալուն համար՝ իրաւցընէ անիրաւութիւն ըրած կըլլանք: Ուրեմն թողունք անոր պատահական զարհուրելի գործերը, որ իրօք երկրորդական են, և նայինք մանաւանդ իր իրը դէտ կատարած կանոնաւոր մեծ պաշտօնները՝ իր օդտակար և արդաստաւոր ազդեցութիւններուն, որ ոչ նուազ բանաստեղծական են:

Սիրոյ մէջ խառնիչ վայրկեանը դիտողութեան արժանի է անշուշտ, բայց անիկա ազէտալի սաստկութեան կէտն է, որուն միայն ներկայ կրնայ ըլլալ, առանց մեծ ազդեցութեան: Նմանապէս հեղգի մը նեղ տեղէ անցած կէտին, որ փրփրած կատղած կըլլայ: Բայց անոր բովանդակութիւնը՝ ընթացքին շարունակութիւնը նայելու ենք. որ իսկզբան հանդարտ առուակ մը՝ և քանի վար իջնէ՝ լայն բայց հեղիկ գետ մը կըլլայ:

Սէրն անկարդ զօրութիւն մը չէ բնաւ: Եւ միւս ամեն բնական զօրութեանց պէս այժ կուտայ կամքով և. արուեստիկ. և, ուրիշներն ինչ ալ ըսեն, սէրը խիստ դիւրութեամբ արուեստ կհնարէ և զայն դիւրութեամբ կձևաւորէ չափաւորութեան՝ սրտաբին պարադաններու և ունակութեան միջոցաւ:

——

Արդ՝ աւելի հաստակաւոր՝ աւելի յառաջացած և աւելի լուսաւորուած մարդն ի՞նչպէս կենակցութեան պիտի ընդունի դեռահաս կինը:

Եւ ի՞նչպէս զարգացած՝ իր վայելչութեան և զօրութեան վերջին կէտը հասած կինը մարդուն սիրտը կղզայէ՝ կդրաւէ, անոր յոգնութիւնը կհանգչեցընէ, զանի կմանկացընէ, կթեւաւորէ՝ որ կենայ և աշխատութեան նեղութեանցը վրայ բարձր կենայ:

Ի՞նչ է մարդուն իշխանութիւնը կնոջ վրայ և կնոջ իշխանութիւնը մարդուն վրայ:

Սակայն դիտութիւն մը և արուեստ մըն է, որուն մենք յառաջաբանութիւնը կընենք, թողլով որ ուրիշներն աւելի խորացնեն:

——

Ըսածնիս բովանդակենք.

Մինչև յարդ սիրոյ վրայ եղած քննութիւնները անոր նուազ կրթիչ վայրկենին ու կողմին վրայ եղած են:

Սէրը բնական պատմութեան անհրաժեշտ և խորին կողմ մը ունի, որ շատ կազդէ իր բարոյական զարգացմանը վրայ. և այս կողմը զանց առնուած է:

Աղատ և կամայական կողմ մը ունի, ուր բարոյական արուեստը կներգործէ անոր վրայ. և որ նոյնպէս զանց առնուած է:

Արդ՝ մենք այս դրքոյս այն երկու պակասութիւնները լեցընելու փորձ մը պիտի ընենք:

Բ

ԱՐՏԱՑԱՑՏՈՒԹԻՒՆ ԿՆՈՋ

Մահն ղկինը յայտնեց : — Փարիզու անձնասպանութիւնները : — Գիտութեան արարիչները : — Կնոջ նուիրական և անհրաժեշտ տպաւորը : — Կինն անդարձաբար կնուիրէ ինքզինքը : — Մինչդեռ իւր ճակատագիրը կ'յայտնաւէր գիտութեան միջոցաւ, իրեն անձնաւորութիւնն երեւան ելաւ գրականութեան մէջ : — Կինն առերեսս պատերազմով հաստատեց իր անձնաւորութիւնը : — Սակայն ինք պիտի կուզէ միայն :

Քանի որ պիտոյ անհրաժեշտ և անխուսափելի կողմը չէր բացատրուած, ճշդիւ չէր դիտցուած թէ ո՛ւր կսկսէր իւր ազատութիւնը՝ իւր ինքնակամ՝ անձնական և փոփոխելի դործողութիւնը : Կինն առեղծուած մընէր : Կրնային վրան յուխտեան ճառաբանել, և խօսիլ ի նպաստ և ընդդէմ :

Բայց անոր վրայ ճառողներէն մէկը, որ խնդրոյն շատ տեղեակ է, Պիրոյ քոյրը, այսինքն Մահը, յառաջացաւ ու վէճը լուծեց :

Ա՛յս երկու իշխանութիւնները, Սէրն ու Մահը,

ըստ երևութին իրարու ներհակ՝ բայց անբաժան են. իրարու հետ կմարտնչին՝ բայց հաւասար զօրութեամբ : Սէրն զմահը չսպաններ, և ոչ մահն զսէրը : Ի ներքուստ խիստ միաբան են միմեանց հետ : Զիրար կբացատրեն :

Միա դնելու է թէ, (դեռ բոլորովին չմարած կեանքն ըմբռնելու համար) պէտք էր մահն իր արագ՝ անգութ ձևովը. բռնի մահը : Ան է որ մանաւանդ զմեզ կտեղեկացընէ : Ինչպէս որ մարմնոյ գաղտնիքը գլխատուողներն յայտնեցին մեզի, նոյնպէս եւ անձնասպան կանայք մարմնական պիրոյ և ծնչութեան գաղտնիքն երեւան հանեցին :

Անանկ տեղ մը գտնելու էր՝ ուր բռնի մահը սովորական ըլլար, ուր անձնասպանութիւնը անդադար գիտողութեան ներկայացընէր բազմաթիւ կանայք ամեն հասակէ և ըստ մեծի մասին ցաւոց տագնապին մէջ. ոմանք դաշտանի ժամանակը՝ ուր բնութիւնը զիրենք կբորբոքէ. ոմանք յղութեան առեն՝ որ կուզէին իրենց զաւկին հետ մեռնիլ. վերջապէս կոյսեր՝ խեղճ ծաղիկներ՝ պիրոյ յուսահատութեան մէջ :

Փարիզու անձնասպան կանանց ամբողջ թիւը չեմ գիտեր. բայց Մօրկ անուանեալ տեղը՝ ուր իրենց տունէն դուրս մեռնողներուն մարմինը կը դրուի, տարին յիսուն հատ կընդունի. ըսել է տասն տարուան մէջ հինգ հարիւր : Մե՛ծ թիւ, երբ միտքերնիս բերենք կանանց բնական երկչոտութիւնը և մահուանէ ունեցած երկիւղնին :

Կանանց անձնասպանութիւնն աւելի սոսկալի կը պատահի դեղեցիկ ամիսներուն մէջ՝ ուր աւելի սաստիկ կզգան իրենց լքումը. զուարթ ամիսներուն մէջ՝ ուր իրենք կսիրեն։ Վասն զի եական կէտ մըն է թէ, սէրը՝ ձնշութիւնը արդ աւելի կընտռեն ձմեռուան հանդէսներու և անոնց հետևող խնջոյքներու մէջ. իսկ կանայք՝ ծաղկանց ժամանակը, մանկացեալ բնութեան, արևուն և գարնան, աւելի զուտ ազդեցութեանը տակ։ Եւ ահա ան սաեն է որ իրենց ցաւալի առանձնութեանը և անմխիթար տառապանացը քիչ կդիմանան, և աւելի կուշեն մեռնիլ։

Սակայն վիճակագրութիւններն սասնք չեն հասկըցըներ, և խելագնորութեան անունին տակ կշփոթեն անոնցմէ շատերը՝ որ այսպէս սիրոյ բորբոքման մէջ կմեռնին։

——

Դարուս սկիզբէն ի վեր դիտութիւնն ընթանալ սկսած էր դէպ ի մեծ արտայայտութիւնը։ Ժեօֆրուա Սէնթ-Իլեր և Սէռ սպրմին կերպարանութեան օրէնքը դտան։ Պայեր (1827) սկսաւ ճուանանութիւնը, զոր չարունակեցին պարոնայք Նեկրիէ ու Գօսթ։ Փուշէ որ Ռուան ուսուցիչը 1827 ին բոլոր այս դիտութիւնը ճեռաւորեց և նշանաւոր դրքոյկ մը գրեց ապագային յանձնեց փառաւորապէս։

Ինքը գրեթէ միայն սորին կաթնաբոյծ կենդանեաց վրայ ըրած է իր դիտողութիւնները, իսկ

կնոջ վրայ խիստ քիչ։ Հանճարեղ և դիտուն Գօսթն ու իր ճարտար օգնականը՝ Ժէրպ (անդամ ընտրեալ Թեան արուեստագէտ) բոլոր ճշմարտութիւնը տեսնելու փառքն ու բաղդը ունեցան։ Իբր տասն տարուան միջոց (ճուանանութեան դասուն հաստատուելէն մինչև այն անհամեմատ ամլութեան հրատարակութիւնը որ այս արտայայտութիւնները կրաժընէ), մահուան մէջ կրցին կարդալ, և հարիւրաւոր կանայք սիրոյ և ցաւոց բարձրագոյն գաղտնիքն առանդեցին անոնց։

——

Բայց վերջապէս ի՞նչ արդիւնք այս հանդիսական քննութենէն. ի՞նչ կելլէ կնոջ այս մեծ ու սոսկալի նաւաբեկութենէն՝ այս մեռելական արտայայտութենէն որ մեզի կներկայացնէ ամեն տարի առանձնութիւնը՝ լքումը՝ խաբեբայ սէրը և յուսահատութիւնը։

Ա. յս նաւաբեկութենէն մնացածը մեծ ճշմարտութիւն մըն է, որ շատ կխոհեմ կնոջ վրայ ունեցած գաղափարներս։

Ինչ որ ինձ միջին դարը կնախատեր՝ կանարգէր՝ անսուրբ կանուանէր, նոյն իսկ անոր սրբեալ ճգնաժամն է. այն է որ զանի երկիւղածութեան առարկայ մը կընէ խիստ բանաստեղծական։ Սէրն սասր միշտ հաւասարեր էր և իրաւունք ունէր. սակ այն ժամանակի ծպրտալի դիտութիւնն անիրաւ էր։

Բայց ինչ ծանր ճակատագրի մը պակ ձնշուած է։ Բնութիւնն աւելի չնորհաբաշխ եղեր է մարդուն։ Անոր կյանձնէ կինը տակաւ՝ սիրոյ՝ ու սիրուելու և պաշտպանուելու մշտնջենաւոր պէտոյքով անկէ կախեալ։ Ալիր կանխաւ կսիրէ զայն՝ որուն կերևի թէ Աստուած ղինքը կառաջնորդէ։ Եւ յառաջատես ըլլալու՝ ինքզինքը պաշտպանելու՝ և վհին եղերքը կանգ առնելու համար ալ՝ հոգւոյ մեծ զօրութիւն մը՝ որ մեզի ամենևին հարկաւոր չէ, և տան անդամ աւելի առաքինութիւն պէտք է իրեն։ Ինչ պատասխանատուութիւն մեզի համար ալ, որ բնութիւնն այսպէս իր անմեղ ապրկան անձամբն ինքզինքը մատդուս մեծանձնութեանը կյանձնէ։

— —

Եւ ահա աւելին։ Ուրիշ պզտիկ մը եկած իրաց հանգամանքներ (Ա. Լուգա, հատոր Բ. երես 60) կսկսին հաստատել թէ՝ սիրոյ միացումը, որուն մարդս անխորհրդաբար կդիմէ, վնասկ համար տարբեր կերպով խորին ու տպաւորական է, որ ամենևին մոռքէ չէր անցներ։

Կինն ինքզինքը անդարձաբար կնուիրէ։

Անանոց էդերուն վրայ դիտուած երևոյթը կնոջ վրայ ալ կտեսնուի՝ թէպէտ նուազ կանոնաւորութեամբ։ Ծննդականութիւնը ղինք տևողապէս կպայքայէ։ Ալրի կնոջ երկրորդ ամուսնութենէն ծնած զաւակները չատ անդամ աւելի էրկանը կը նմանին։

Ալիկա մեծ ու ահաւոր է։ Ատոր եղրակացութիւնը մարդուս սիրտը կճմլէ։ Ինչ. բնութիւնն այդչափ պարգևատուռ եղեր է մարդուն. իրեն մինչև այդ աստիճան չնորհաբաշխ եղեր է։ Ցեղոյ ինքն ալ՝ որ օրէնք կդնէ՝ ինքզինքին չնորհներ աւելցուցեր և սաստիկ պրահատորուեր է թշուառութեան իրեն յանձնած տակաւ մէկ պարագային դէմ։ Ալս կրկին առաւելութիւններովը մարդս տրքան քաղցրութեամբ պիտի վարուէր կնոջ հետ, և տրքան դորովալից պիտի բլլար իր պաշտպանութիւնը։

Կենսական մակընթացութիւնն ու տեղատուութիւնը՝ այն խորին վերանորոգութիւնը որ կկրէ կինն այնքան ցաւով, ղինքն ամենէն հեղ և ամենէն ամրքելի եակը կընէ՝ երբ սիրուի՝ չրկապատուի և չար ազդեցութիւններէ հեռի պահուի։ Քանի որ կնոջ ամեն մէկ յիմարութիւնը՝ մարդուն մէյմէկ սխալանքէն յառաջ կուգայ։

— —

Ինչ սքանչելի ներդաշնակութեամբ և ինչ զարմանալի կարգաւորութեամբ կկատարուի թէ կենաց և թէ դաղափարաց մեծ չարժումը։ Ատանձին հանգամանքները կարծես թէ խառնակ և քաոտ ամենայնի պատահական կերևին։ Բայց հեռացիր անդամ մը, և ամբողջութիւնը դիտէ. արդարև կհիանաս, զարմանքէդ կշլխոթիս այն չքնաղ յարմարութեան առջև՝ որով բոլորովին այլազան՝ և տեսանելի յարաբերութիւն չունեցող ու միմեանց

անձանօթ մասերը կուգան իրարու կ՚յարմարին՝ կը միաբանին յաւիտենական բանաստեղծութիւնը յօրինելու համար։

Ինչպէս ահա այն քան տարուանը մէջ՝ ուր կնոջ մարմնական կախումը դիտութեան միջոցաւ ազէկ յայտնուեցաւ, իրեն ազատ անձնաւորութիւնն ալ դրականութեան մէջ ոչ նուազ ստատկութեամբ երեւան ելաւ։ Բնութեան այն օրէնքին՝ որ պինդը ցաւոց դէրի՝ վշտալից իր մը ըրած է, ինք կպատասխանէ. «Ա՛յ, ես անձ մըն եմ։»

Ա.հաւասիկ կինը յայտնուած թէ՛ իւր անհրաժեշտ ճակատագրին և թէ իւր անձնաւորութեան կռզմանէ։ Որքան որ ինք մեր զօրովը կշարժէ, նոյնքան ալ մեզի պատկառանք և աքանչացումն կազդէ։ Եւ երկու կողմէն ալ կբացուի մեզի անակնկալ երջանկութիւն մը, այն է աւելի ևս սիրելու, և սիրոյ խորագիտութեանը մէջ ի հեռուստ անբաւ վայելք նշմարելու։

Ո՛վ կրնայ ուրանալ այն կայտառ զօրութիւնը որով կինը փայլեցաւ։ Դարուս մեծ մտաւնագիրը կին մըն է, Տիկին Սանտ։ Ամենէն վառվռուն բանաստեղծն ալ նոյնպէս կին մըն է, Տիկին Վարմօ։ Ժամանակիս ամենէն արդիւնաւոր դիրքը կնոջ մը հեղինակութիւնն է, Տիկին Սթոյի վիպասանութիւնը, որ ամեն լեզուի թարգմանուած, բոլոր ժողովուրդներէն կարդացուած, և ցեղի մը համար ալ աղատութեան աւետարան եղած է։

— —

Եթէ կնոջ առաջին խօսքին ազատամտութեան ձայն թուեցաւ, ո՛վ կրնայ ուրանալ այս խեղճ հիւանդին՝ իւր արթնցած յուզմանը մէջ՝ արձակած ցաւոց ճիչերուն... Խնամէ պինդն ու սիրէ։ Ո՛հ, այն առեն՝ իրենցմէ հպարտացողն աչխարհիս բոլոր փառքը կզոհէ մէկ վայրկենի ճշմարիտ սիրոյ համար։ Ա.յն դիրքը՝ յորում կինը դրել կյանկայ, այն միակ դիրքը՝ մարդուն վերան է. հոն կուզէ դրել հրեղէն տառերով՝ որ անջնջելի են։

Գրական չափնդն ու աղմուկը եղած փոխոխութիւնները չափազանցօրէն պատմեցին մեզի. մինչդեռ այն յուզմունքը մակերեւութին վրայ է։ Կինն ինչ որ էր, նոյնն է դարձեալ։ Ինչպէս որ ժամանակիս դիտութիւնը զայն մեզի կբացատրէ, վերաւորեալ ի սիրոյ միշտ արիւնաթուղխ, խանդակաթ ի վշտաց, մարդն իրեն նեցուկ ունեցած առենը երջանիկ. առաջ ալ այնպէս էր և այնպէս կմնայ։ Ամեն ուր որ առանձին է ինք, ուր որ պինդը ղեղծուցանող չըլլար, բարի և հեզ էակ մըն է, յօժարութեամբ պինդող մեր սովորութեանցը որ շատ անգամ հակառակ են իրեն. մարդուն խիստ կամքը մեղմացընող՝ անոր բարքը կրթող և ազնուացընող։

Կանայք և մանկունք չնորհաց և գեղոյ աղնուապետութիւն մըն են։ Ա.րհեստի ծառայութիւնը մարդը կնուաստացընէ և չատ անգամ կխոտացընէ ու տմարդի կընէ։ Կնոջ ծառայութիւնը բնութեան ծառայութիւնն է. միայն անոր տկարութիւնն ու վիշտն է որ պինդը գ որսալագոյժ և բանաստեղծական կընէ։

Գօրէժ պատկերահանը միշտ և անյապաղաբար կը նկարէր վոգը տղայք այն հասակնուն մէջ՝ ուր կաթնատուն կեանքէն՝ մարմնական և ծառայական կեանքէն անցած՝ իրենց վոգերիկ ազատութեան առաջին շառաւիղները ցոյց կուտան. ո՛ր առեն կեանքն անպատում վայելչութեամբ մը կերևի անոնց դէղեցիկ շարժմանցը մէջ։ Տղայն շնորհալի է միշտ, վասն զի ինքզինքն ազատ և շատ սիրուած կզգայ. վասն զի բնական ազդեցութեամբ դիտէ թէ ամեն ուզածը կրնայ ընել և ինչ որ ալ ընէ՝ միշտ աւելի պիտի սիրուի։ Մայրն ալ ոչ սակաւ զբանչելի է այս առաջին հիացման միջոցին. «Ո՜հ, ի՛նչ վառվռուն, ի՛նչ ուժեղ է.... պիտ ալ պիտի կարենայ ծեծել։» Ա՛սանկ են այն միջոցին մօրը խօսքերը։ Բարեբաստիկ է ինք. անոր ընդդիմութեանցը և սիրուն ապստամբութեանը մէջ սաստիկ կսիրէ զանի... Ա՛րդեօք զաւակն ալ նո՛յնպէս կսիրէ իր մայրը։ Ընդհակառակը կհաւատայ ինք. ինչու որ կտեսնէ թէ քիչ մը խժռուելուն պէս՝ մանկիկն իր բաղկացը մէջ կնետուի։

Ի՛նչպէս մարդն ալ՝ կնոջ անճնաւորութեան առաջին ցոյցին՝ անոր հետ այնպէս չվարուեցաւ, ինչպէս կվարուի նա իր զաւկին հետ։

Սկիզբն երկայն առեն համր կմնայ, բան մը չէր ըսեր։ Նայէ հնդիկ թատերգութեան մէջ տարփաւորին տխրութիւնը՝ երբ սիրուհւոյն դէղեցիկ բերնէն չկրնար բառ մը քաղել։ Եւ ի՛նչպէս գիտնայ սիրուած ըլլալը, և անոր անձ կամ իր մը ըլ-

լալը։ «Յանուն սիրելեացդ, չըլլա՞յ պիտի որ խօսիս... — Ի՛նչպէս պիտի դիտնամ, ո՛վ տէր...» Անոր այս լռութիւնը և հաւանութիւն ունենալուն կամ չունենալուն և ծածկուած խորհուրդին մշտընչենապէս իւր անդէտ մնայն՝ իրօք առոյգ բաժանում մըն է։ Եւ այն առէպ նկարագրուած տխրութեան և սրտմտութեան, (որուն վրայ կխօսի Լուկրետիոս), և նոյն իսկ հեշտութեան միջոցին ծագած յուսահատութեան պատճառն ալ այս է։

Բայց ահա վերջապէս խօսեցաւ... Ո՛վ երջանկութեանս, անձ մըն է եղեր։ Մթին և աղետալի խորերէն իւր ազատութիւնը փրթաւ... Կրնայ առել... Աւելի լաւ, վասն զի կրնայ ալ սիրել։ Իմ ուզածս ալ այդպէս էր։ Այս առաջին առտիկ և ուժգին յարձակումը պիտ կզմայլեցընէ ու չվախցընէր։ Իրար հասկընանք, չքնաղագեղդ Գլօրինդ։ Եւ Ա՛տուած մի՛ արասցէ որ քեզի դէմ սուր քաշեմ։ Աւելի կաշխեմ ես վիրաւորուիլ... Բայց աւա՛ղ, դուն արդէն վիրաւորեալ ես։ Անողոք բնութիւնը կամեցաւ որ դուն միշտ վիրաւոր ըլլաս՝ որ միշտ դարմանեն դքեզ։

——

Անհաւատալիս լսելով՝ (խօսքը մէջերնիս, որ կանայք չիմանան), մենք ծաղրալի եղած ենք բարկանալնուս և դժկամակելնուս համար։ Վասն զի մեծամարտութիւնը երեսանց է։

Իրենց համար լսուած պատերազմի խօսքերն

ամենէին չեն ընդունած իրենք : Այնն ուր որ կա-
նայք ջորհատպարտ բարեկամուհիներ չունին դիրենք
պատերազմի դրգռող՝ հեղհեղաբոյր են և խաղա-
ղասէր, ու միմիայն սիրուիլ կուզեն :

Եւ սաստիկ կցանկան սիրուիլ, որուն համար
բան չեն խնայեր : Տիկինը (մատամ ըը Կասթարէն)
դեղեցիկ՝ խորհրդաւոր՝ պերճաբան և անաչառու-
թեանը չափ ալ գորովալից գրքի մը մէջ մեղի կը
յայտնէ թէ, իրենց երջանկութիւն է հնազանդիլ,
և կբաղձան որ մարդն հպօր ըլլայ . հրամայողը կը
սիրեն, հրամայողութեան խստութիւնը չեն տաներ :

Այս տիկինը՝ որ կարծէ թէ հետևող է Աստ-
քեղէն, բայց անկէ չատ անդին կանցնի իր մատաղ
սրտին եռանդեամբը, կհաստատէ թէ, անդորձ և
համբերատար հնազանդութիւն մը բաւական չէ
կնոջ. կինը կուզէ երկանը հնազանդիլ սիրով՝ ներ-
դործաբար, մինչև անդամ կանխաւ հնազանդիլ
անոր հնարաւոր բաղձանացը՝ մարքէն անցածը դու-
շակելով՝ և առանց երբէք բսելու թէ, Բաւական է,
բայց ի մեկ կէտի մէջ՝ ուր սիրելոյն ձլտաս պիտի
ծագի :

Խորհ՛ն և ճշդրիտ արտայայտութիւն : Կինը
ձանձրացընող բանը մարդուն բռնակալութիւնը չէ
եղեր աւելի՝ այլ անտարբերութիւնը . անոր հնա-
զանդիլը չէ եղեր՝ այլ ուղածին չափ հնազանդելու
առիթ չդանելը : Ասոր վրայ կգանգատի եղեր :

Պատուար կամ օտար պաշտպանութիւն ալ պէտք
չէ . որն որ, ինչպէս ապէկ կըսէ նոյն հեղինակը,

ուրիշ բանի չծառայեր, բայց մէջերնին խառնու-
թիւն ձգելու և կինը թշուառացընելու : Բան չմնար
երկուքին մէջ : Կինն անոր կդիմէ զօրացեալ իւր
սկարութեամբը և իւր անզէն լանջօքը՝ այն սրտով
որ անոր համար կբաբախէ . . .

Այհաւասիկ կանացի պատերազմը, յորմէ կյայ-
թաբախ ամենէն քաջ մարտիկը : Ո՞վ կրնայ հիմա
վիճելու համարձակիլ թէ կինը այրէն վերագոյն-
կամ սաղրին է : Նա երկուքն ալ է միանգամայն,
այնպէս՝ որպէս երկինքը երկրին, տակն ալ է վրան
ալ՝ ամեն կողմէն չրջապատեալ : Կնոջմէ կծնանինք՝
անկէ կանանինք, իրմով պարուրեալ ենք, զանի կը
չնչենք . ան մեր սրտին մթնոլորտն է՝ տարրն է :

Գ

ԳՐՔԻՍ ԾԱԳՈՒՄԸ

Սոյն երկասիրութեան ձեռագիրը 1836 ին սկիզբ առած՝ և 1844 ին աւելի հառաջացած է։ — Վատահութիւն երիտասարդաց առ հեղինակն։ — Երևելի բժիշկներէ հեղինակին գրած օգնութիւնը։ — Կամաւոր աղէտք, վարժութիւնք, արուեստ սիրելոյ։ — Երկասիրութեանս ձևին վրայ։

Քանի և հինգ տարուան մէջ երեք անգամ իւր բոլոր կարևորութեամբը ներկայացաւ ինծի այս դրքիս գաղափարը, որ կուզէր պատասխանել մարդկային ընկերութեան սաստիկ պիտոյիցը։

Առաջին անգամ, 1836 ին, խիստ պզտոյ հեղինակ մը առջև՝ որ զմեզ կողղէր՝ ուղեցի պատմութիւնը ցոյց տալ։ Ան առեն ճիշդ միջին դարու գաղափարներով էի։ Եւ գլխաւոր դրուածները դեռ չէին հրատարակուած՝ երբ ըստ պատահման քանի մը երես բան դրեցի միջին դարու կանանց վրայ, և բարեբաղդաբար կանգ առի։

1844 ին, երիտասարդաց վստահութիւնը, և, կ'համարձակիմ ըսել, բոլորին համակրութիւնը դիս կապաշարէր բարոյականի և պատմութեան դասախոսութեան միջոցին։ Ան առեն չատ բան տեսայ ու տպրվեցայ։ Հասարակաց բարքը ճանչցայ, և սիրոյ վրայ ծանր դրուածքիս համարհաւորութիւնն ղղացի։

1849 ին, երբ մեր ընկերական աղէտներն եկան սիրտերը կոտրեցին, վրանիս սոսկալի պատուհասմը կատարեցին, կարծես թէ երակներուս մէջի բոլոր արիւնը քաշուեր էր։ Այս երևոյթին առջև, որ ամենայն կենդանութեան մօտալուտ չինչումն կը թուէր, հրաւէր կարդացի տակաւին ծնեցած սակաւ մի չերմութեան, օրինաց նպաստիւք բարուց նորոգութիւն մը՝ սիրոյ և ընտանեաց զոհումը խնդրելու։

——

Յիշատակութեան արժանի է 1844 ի տարին։

Յիշողութիւնս ամիսվելով և այն ժամանակի բազմաթիւ թղթակցութիւններս աչքէ անցընելով կտեսնեմ թէ՝ հասարակութեան ինծի ցոյց տուած անսովոր վստահութիւնը յառաջ կուգար՝ դիս ճշմարիտ մեներակաց մը, ամեն կուսակցութենէ օտար, ժամանակին կռիւներէն դուրս, մտածութեանց մէջ ամփոփուած կարծելնէն։

Թէպէտև այս մեներատրութիւնս առանց դժուարութեանց չէր։ Եւ նախ՝ պատերհութիւնը կպատնար ինձմէ։ Կպատահէր ինծի՝ կարճատեսներու պէս՝ այս պատին՝ այն ծայրին զարնուիլ։ Աղէտն գտնուած

ճանչցուած հին բաներ կվնասուէի կհնարէի, մինչդեռ ես երիտասարդ մնացած էի։ Գրութիւններէս ու դասերէս աւելի կարժէի ես։ Բարոյականի և պատմութեան դասերուս մէջ տակաւին բոլորովին ամբողջ ոդի մը՝ մտաց մեծ առուգութիւն մը կը բերէի. երբեմն նուրբ ձևերու տակ՝ սրտի կատարեալ պարզութիւն մը ունէի, և բուն վիճաբանութեան մէջ՝ կատարեալ անդորրութիւն մտաց։

Ուստի՞ կուգար այս։ — Անկէ կուգար որ, ժամանակիս խիստ անծանօթ ըլլալով ու մարդիկը չճանչնալով (և զրքերը քիչ), ոչ ոք կատէի։ Իմ պատերազմներս էին՝ կարծիք կարծիքի դէմ։

——

Ասիկա հասարակութեան սիրտը չարժեց. որ երբէք այսքան անփորձ մարդու մը չէր հանդիպած.

Այսինքն քիչ ճանչցած էր ամէն անոնք՝ որ ապագային կիյած էին։

Տեղեակ չըլլալով սովորական ձևերու և ոչ բացատրութեանց հասարակ կերպերուն՝ որ կընային պատասխանելու նպատակ ընծայել, պարտաւորեալ էի միշտ ինձմէ հանել՝ ինձմէ քաղել, և, ուրիշ բան չունենալով, իմ վարքէս տալ իրենց։

Իրենք ալ ուղեցին ու եկան։ Շատերն ինքզինքնին յայտնեցին ինծի, իրենց ծածուկ վէրքերն ինծի ցոյց տալու չվախցան, բերին իրենց արիւնաթոր սիրտերը։ Մարդիկ՝ որ դպրոնիքնին միշտ պահեր էին ծաղր չըլլալու համար, յայտնեցին ինծի առանց դժուարութեան, և ես ամենուն չծիծաղեցայ։ Եզերք և աշխարհային տիկնայք որ աւելի դժբաղդ էին, և այլ բարեպաշտ՝ ուսումնասէր՝ խստաբարոյ՝ մինչև անգամ վանական կանայք, հիւանդաց ըրածին պէս, անցան պատուհանէ և կարծեաց մտացածին պարիսպները։ Նոր օրինակ բայց խիստ մեծագոյն և շատ սրտաշարժ թղթակցութիւններ, զոր պահեցի արժան եղած խնամօք և յարգանօք։

Ես անոնց չդացի. անոնք ինծի եկան. որովհետև ըսայ ատացայ։ Մեր բնութեան դպրոնիքները՝ զոր երբէք չպիտի կրնայի դուշակել՝ յանկարծ ինծի յայտնուեցան։ Քիչ տարուան մէջ այնչափ բան սորվեցայ՝ որ ամեն իրիկուան ակումբներու միօրինակ տեսարանը չպիտի կրնար երբէք սորվեցընել։ Հասկըցայ՝ տեսայ սրտերուն խորերը։ Բայց անոնց կոչումին պատասխանելու համար՝ պարտաւորեցայ իմ սիրտս ալ լաւ ևս քննել, հոն միջոց և զօրութիւն վնտռել։ Զեմ ուզեր պարծիլ թէ, այնքան վրդովեալ սրտերու վրայ սովորական կարեկցութիւն մը չզդացի բնաւ։ Եւ ատ ալ օգտակար եղաւ։ Վատն ալ կրած ատոյգ և խորին տպաւորութիւնս՝ անոնց դարման եղաւ երբեմն։ Շատերը խաղաղեցան իմ համակրութեամբս։ Ուրիշ միջոց չգտնելով, իմ բնական յուզմամբս, իրը արուեստ առանց արուեստի, բարոյական նամնաբուժութիւն մը ունէի։

Մարդ ըլլալուս վրայ ամենևին չամաչեցի։

Գաւառաբնակ բժիշկ մը, զոր չէի ճանչեր, օրին մէկը ինծի գրով կխնդրէր նշանածին մեր

նելը, որուն հետ ութ օրէն պիտի ամուսնանայ եղեր. և այս դժբաղդութիւնը դինքը "յուսահատութեան մէջ ձգեր է:" Բան մը չէր ուզեր, բան մը չէր խնդրեր, եթէ ոչ՝ զգայուն համարած մարդուն ըսել թէ, "յուսահատեալ է:"

Ի՞նչ պատասխանէի, ի՞նչ ըսէի ասոր. քա՛ջ, ի՞նչ ճառ՝ ի՞նչ մխիթարութիւն դանէի առանց ցաւալի արկածի մը համար: Ինչ և իցէ՝ խոհուն երեւնալ ուզեցի և քան կարեւոր մխիթարել չկրցայ: Ա.յս աչխատութեան միջոցին, զոր աւելորդ կհամարէի, կանգ առի անոր թուղթը նորէն կարդալու համար, և անմխիթար ցաւոց անա՛նկ ուժգնութիւն մը զգացի՝ որ զրկիչը ձեռքս ինկաւ... Վա՜ն դի անիկա նամակ չէր՝ այլ նոյն իսկ իրը՝ շատ պարզ և յոյժ դժնդակ. բոլոր տեսարանն աչացս ներկայացաւ, և արցունքս թուղթս թրջեցաւ՝ դիրս աւրուեցաւ: Բայց ինչպէս որ էր, անընթեռնելի, ինքեցի և անանկ ալ խրկեցի:

——

Նոյն իսկ սիրտս էր որ կուտային այս ամբոխին. և ինքը փոխարէն ի՞նչ կուտար ինծի:

Ա.ւտաւ մը կանուխ՝ մինչ սենեակս դոցուած կպչատէի, երիտասարդ մը եռանդնալից, առանց սպասաւորին ձեռամբ դալուստն իմացընելու՝ վեր եկեալ դուռս զարկաւ՝ ներս մտաւ:

"Պարո՛ն, ըսաւ ինծի, ներեցէք անպատշաճ կերպով ներկայանալուս, և չպիտի տհաճիք. ինչու որ ձեզի լաւ մը կբերեմ: Աղճատաններու՝ ծանօթ տուներու և պարահանդէսի պարտէզներու ոմանց աչերը կդանդաղեմէն ձեր դասախօսութեանը վրայ, որ իրենց շատ ջնաս կուտայ եղեր: Կրսեն թէ, երիտասարդները ծանր խօսակցութեան ունակութիւն մը ստանալով՝ իրենց նախնի սովորութիւնը մոռնալու վրայ են... վերջապէս՝ ուրիշ տեղեր կը սերեն... Ա.յնպէս որ այս պարահանդէսները դադարելու վտանգին մէջ են: Բոլոր անոնք՝ որ մինչև ցարդ դպրոցի աչակերտաց զբօսանքէն կշահէին, կկարծեն թէ բարոյական յեղափոխութիւն մը պիտինք կործանել կսպառնայ անվրէպ:"

Ձեռքէն բռնեցի ու ըսի, "Թէպէտ այդ ծանուցածդ իրօք կատարուի, քեզի կիմացընեմ թէ այդ ինծի համար յաղթութիւն և փառք պիտի ըլլայ: Բուն իմ ուզածս ասիկա է: Ան օրը որ երիտասարդները ծանր բարք մը ստանան, ազատութիւնը վտանգ է դերծ կըլլայ: Թող ստանան արդիւնք մը յառաջ գայ՝ և մե՛ր դասախօսութեամբը, ես այն արդիւնքը՝ իբր պսակ իմ կենացս՝ պիտի տանիմ դերեզմանիս վրայ դնելու:"

Դուրս ելաւ երիտասարդը՝ ու ես մինակ մնալով ինքնիրենս ըսի. "Ես ալ, կանուխ կամ անպատան, փոխարէն ընծայ մը ընեմ երիտասարդաց. բարոյական դերութենէ ազատութեան դիրքը՝ ճշմարիտ սիրոյ դիրքը դրնմ անոնց:"

——

Այն առեն ամենևին մոքէս չէր անցներ այս ընդարձակ և խորին խնդրոյն մեծութիւնն ու դժուարութիւնը։ Զդիտէի մանաւանդ տարուէ տարի սիրոյ ունեցած տարօրինակ և անակնկալ նորոգութիւնները։ Անցեալը վրաս շատ կծանրանար, պատմութիւնը դիս կընկճէր։ Մինչև այն առեն, ինչպէս որ էի, ի գրոց ուսեալ արուեստագէտ, դարձեալ նոյնպէս մնալու վտանգին մէջ էի։

Սակայն մինչ ես իմ գաղտ ազատել կուզէի, և ահա ան դիս ազատեց։ Ան դի երիտասարդաց վստահ և թափանցիկ սրտերը՝ որ առջևս կբացուէին՝ շատ բան կ'յայտնէին ինծի։ Առանց իրենք գիտնալու՝ մեծ մաս մը մատակարարեցին եղելութեանց այն ամբաւ դանձուն՝ յորմէ քիչ քիչ այս գիրքը դուրս եկաւ։

Բայց ամենէն աւելի ինծի նպաստեց բժշկայ բարեկամութիւնը՝ որոյ ամեն բան կբսեն։ Գարուս խիստ հռչակաւոր բժիշկներէն շատերուն հետ մտերիմ ծանօթութիւն ունեցայ։ Կենդանեաց մարմնակազմութիւնը քննող երևելի վարպետի մը հետ տասն տարի բարեկամէ աւելի՝ կրնամ ըսել՝ եղբօր պէս եղայ, որն որ բնական գիտութեանց մէջ բարոյական իրաց աղնուագոյն խմաստը կհանէր։

Անոր հետ շատ նիւթերու, և մանաւորապէս սիրոյ վրայ՝ շատ բան սորվեցայ։

Այս խիստ հանճարեղ և ամենափափուկ մարդուն վրայ բան մը ինծի մեծ տպաւորութիւն ըրած է. այն է՝ իր ընտանեկան կենաց ճշդեալ կառուցուածքը։ Ինիկ Սալօացի կին մը ունէր տգեղ՝ բարեբարոյ՝ տգէտ և բարեհամբոյր։ Ճամբան դուռ էր կինն իր գաղափարաց՝ խուզարկութեանց և դիւտերուն մասնակից ընելու։

Առանց գործիքի դէզ մը ունենալու և առանց գործատեղի կաշխատէր կնոջը քով՝ բնակարանին մէջ, պզտիկ և դիւրաստար գործիներ հնարելով՝ որ կարող ըլլայ իր սենեկին մէջ ընել իւր քննութիւնները՝ շատ անգամ բազմանճիւն. զոր եթէ մեծ գործիներով ընել ուզէր՝ պիտի պարտաւորէր անկէն դուրս ելլել՝ կնոջմէն հեռանալ և ընդհատել մտաց այն մշանջենաւոր միաբանութիւնը։

Այս մարդուն մեծ փորձանք մը հանդիպեցաւ։ Իւր կինը՝ իգական հիւանդութեան մը պատահական հետևութեամբը՝ խելքը թռցուց, և մեկ երկու տարի շարունակ կզառանցէր։ Այս միջոցին զանի միշտ իւր քով պահեց, և շարունակեց իւր աշխատութիւնները մտամոլորութեան և դժեղակ անձկութեան մը մէջ։

Յիմարութիւնը բաւական հանդարտ էր, բայց շատ կխօսէր։ Անքուն կերազէր, անոտի երկիւղներ ունէր, ամեն խօսակցութեան մէջ այլանդակ խընդիրներ կխառնէր, և դժուարութեամբ կթողուր խորհուրդի մը թելը շարունակել։ Բայց ամուսնոյն համբերութիւնը երբեք չթուլցաւ։ Օր մը ես զարմանքս յայտնեցի իրեն, և պատասխանեց. «Յիմարանոցի մէջ, ուր հետը խստութեամբ կվարուին, իւր վոքը այլանդակութեանցը չեն դիմանար,

չութիւնը։ Ինիկ Սալօացի կին մը ունէր տգեղ՝ բարեբարոյ՝ տգէտ և բարեհամբոյր։ Ճամբան դուռ էր կինն իր գաղափարաց՝ խուզարկութեանց և դիւտերուն մասնակից ընելու։

Առանց գործիքի դէզ մը ունենալու և առանց գործատեղի կաշխատէր կնոջը քով՝ բնակարանին մէջ, պզտիկ և դիւրաստար գործիներ հնարելով՝ որ կարող ըլլայ իր սենեկին մէջ ընել իւր քննութիւնները՝ շատ անգամ բազմանճիւն. զոր եթէ մեծ գործիներով ընել ուզէր՝ պիտի պարտաւորէր անկէն դուրս ելլել՝ կնոջմէն հեռանալ և ընդհատել մտաց այն մշանջենաւոր միաբանութիւնը։

Այս մարդուն մեծ փորձանք մը հանդիպեցաւ։ Իւր կինը՝ իգական հիւանդութեան մը պատահական հետևութեամբը՝ խելքը թռցուց, և մեկ երկու տարի շարունակ կզառանցէր։ Այս միջոցին զանի միշտ իւր քով պահեց, և շարունակեց իւր աշխատութիւնները մտամոլորութեան և դժեղակ անձկութեան մը մէջ։

Յիմարութիւնը բաւական հանդարտ էր, բայց շատ կխօսէր։ Անքուն կերազէր, անոտի երկիւղներ ունէր, ամեն խօսակցութեան մէջ այլանդակ խընդիրներ կխառնէր, և դժուարութեամբ կթողուր խորհուրդի մը թելը շարունակել։ Բայց ամուսնոյն համբերութիւնը երբեք չթուլցաւ։ Օր մը ես զարմանքս յայտնեցի իրեն, և պատասխանեց. «Յիմարանոցի մէջ, ուր հետը խստութեամբ կվարուին, իւր վոքը այլանդակութեանցը չեն դիմանար,

բոլորովին կխենդևնայ և ամենևին չառողջանար։ Բայց այսպէս հեռու աղէկ վարուելով, երբ տարօրինակ ընթացք մը չտեսնէ, չխրտչի, միշտ բարեկամի երես տեսնէ, և կանոնաւոր ու բանաւոր խօսքեր լսէ, կամաց կամաց կառողջանայ՝ առանց ուրիշ դարմանի։ » Եւ իրաւ այնպէս եղաւ։

Զեմ կարծեր թէ կարենայ մկկը սիրոյ ամէն աւելի նշանաւոր օրինակ մը ցոյց տալ։ Երիտասարդները՝ մանկահարդ ու զեղեցիկ սիրուհոյ մը համար (որ միայն հեշտութիւն կզղէի) ունեցած առաջին եռանդնութիւնը կկարծեն թէ շատ չառաջացած են սիրոյ մէջ։ «Կեանքերնին զոհելու պատրաստ են անոր համար։» Զեմ դիտեր. բայց կեանքն ալ շատ անգամ դիւրին է զոհելը, ու մէկ վայրկեանի գործ է։ Սակայն ամէն յորձի համբերող այն անապատ քաղցրութիւնը որ տարիներով կկրէ ընդհատուածութեան չարչարանքը, այն հանդարտ զօրութիւնը, որ անդադար կուզղէ՝ կապահովէ՝ կամրացնէ թաւիւռական՝ հիւանդոտ ու երեւակայութիւնը խանգարած խեղճ հոգի մը, թերևս սիրոյ ամենամեծ և հզօրագոյն փորձն է։

Ամենէն աւելի զիս զարմացընողն այն էր որ կինն իրեն կհնազանդեցընէր անա՛նկ բաներու մէջ՝ որ անկէ չէր կրնար հասկընալ։ Հաւատիկ արդիւնք կատարեալ հաղորդակցութեան և բարոյական կատարեալ պարուրման՝ որուն մէջ կինն ապրած էր ցայն վայր։ Խանգարեալ մարմնոյն և տկարացեալ ոգւոյն հետ բան մը կար՝ որ տեւական եղեր

էր, չէր կորսուեր. այն է՝ միութիւնը և հաճելի ըլլալու հարկը, միով բանիւ՝ սէրը։

Ամէն ատոր նման ուրիշ եղելութիւններէ աղէկ դպցայ թէ՝ ճակատագրական կենաց՝ ուր կապրին կենդանեաց մարմնակազմութիւնը քննող դիտուն, և քիչ շատ ազատ կենաց՝ զոր կվարեն բարոյագէտք, այս երկուքին մէջ կգտնուի խառն կեանք մը, զոր կհամարձակիմ կոչել կիսա× նամաւոր աղեփչ, այսինքն՝ կամաւոր և իսկզբան ազատ վարժութեանց, որ, սիրոյ միջոցաւ, բազդաւոր ազէատ և երկրորդ բնութիւն մը կըլլայ։

Ամիկա ատեղծելը սիրոյ հոյակապ գործն է։

——

Երևելի դրիչ մը՝ որ մօտերս այս խնդրոյ վրայ դրեց՝ կուզէ որ կինն երկանը հնազանդի, և կը հաւատայ թէ նա կհնազանդի՝ միմիայն իր բնութեան առընտութեանը պատճառաւ։

Ան տեսկինը՝ որուն վրայ քիչ մը առաջ խօսեցայ՝ իւր պատուական դրքին մէջ կինը մարդէն նուաստ չհամարիր, բայց կուզէ նոյնպէս որ հնազանդի անոր։ Հաւատամ և հնազանդ։ Ամ այս երկու բառերն ի՞նչպէս կրնան ընթացակից։ Ինք բառական չբացատրեր զայս։ Ամնորոշ կերպով մը քրիստոնէական բարձր զգացմանց, Ս. Գրոց և աստուածային հնարհաց կվերագրէ։

Իրեն ատենց երկուքին ալ կարծածէն աւելի դժուարին է։

Ա.յրը դեռահաս կնոջ վրայ, և տարիքոտ կինը մարդուն վրայ, մեծ և շատ մեծ առաջնութիւն մը պէտք է ունենան։ Բայց ասիկա ձեռք բերելու՝ մէկերնին ճշմարիտ միամտութիւն մը հաստատելու և մանաւանդ սրտից միութեան տեւականութիւնը և աճումն ապահովցընելու համար վարժութիւն՝ վարժութեանց բովանդակութիւն մը պէտք է։

Եւ հնարք մը կայ որ կրնայ դէպ ի հոն առաջնորդել։

Կենաց նիւթական չրջանակը, նիւթական և բարոյական հաղորդակցութեան ամեն ձևերը մեծ ազդեցութիւն ունին ատոր։ Պիտի ըսէի «երբեք» բո-ե-սպ մը պէտք է, եթէ այս բառը ոչինչ դրուածներով զօրութիւնը կորնցուցած չըլլար։

Սիրելու արուեստ ըսելով՝ կհասկընամ մինչև վերջը սիրել. վասն զի սկիզբները շատ դիւրին է։ Բայց ես կհաւատամ թէ այս արուեստը քնութեան նպատակով՝ քնութիւնն ալ ամեն հասակի մէջ և մինչև ի մահ հոգւոյն կուտայ զայն՝ զոր ես կկոչեմ (Ե. Գրքին մէջ) սիրոյ վերանորոգութիւնները։

Որով կարծեմ թէ բոլորովին անհետ ըրի պատասխանը։

Գրքիս ձևին վրայ ալ բան մը ղուրցել հա՞րկ է։

Ըստ ինքեան կարևոր գրքի մը և իրօք նոր նիւթի մը համար ձևը երկրորդական բան է։ Ես համարեցի թէ ընթերցողը բանին կցորդութիւն

ունենալով, ինչպէս ունի ամեն մարդ, ոճին ուշադրութիւն չպիտի ընէ։ Ուստի ես ալ այդ մասին հոգ չտարի։

Մտաւենագրութիւն ցուցանել չէ միտքս։ Ըստ կարողութեանս ընթացայ, Միլտոնի ըսածին պէս, «վաղելով՝ լողալով՝ սողալով՝ թռչելով։» Երբեմն խօսքս ուղղեցի ամենուն, հասարակութեան. շատ անգամ միայն մէկ անձի. շատ անգամ ալ խրատներս պատմական ձևով գրի։

Ատոր համար երևակայեցի երիտասարդ մը և օրիորդ մը որ կամուսնանան, ու ես հետերնին եղայ բոլոր իրենց կենացը մէջ։

Բայց և այնպէս ասիկա վիպասանութիւն մը չէ. ես այն տեսակ տաղանդ չունիմ։ Բայց իմանալ՝ վիպական ձևը շատ անձնատուրելու անպատեհութիւնը պիտի ունենար։

Իմ երկու տարփատուրներս անանուն են։

Անուանակալ անձինքը, (ինչպէս Ռուսոյի Էմիլն ու Սոֆին), դաղափարներուն վնաս կուտան. վասն զի ընթերցողը բուն անօգուտ մասին, այսինքն վարուց պատմութեանը և հանդիսածութեան կերպին զբաղելով՝ կմոռնայ պիտանին ու ներքինը։ Ես աւելի ուղեցի աղատ ըլլալ երբեմն այս ամբողջը թողելու՝ թէ՛ ժամանակիս մոլութեանցը վրայ խօսք մը ըսելու, և թէ՛ իմ կողմանէս այս ինչ կարևոր ճշմարտութիւնը ձևաւորելու համար, ուր շատ հարկաւոր կհամարէի աղտոտ կերպով համոզմունքներս յայտնել և կարծիքս խաստովանել։

Ամէն կէտեւէ ապրեօք լմէ իմ երիտասարդս՝ որ այս գրքին մէջ ամեն տեղ կերևի՝ դոյութիւն չունի։ Ս.յդպէս մի՛ կարծէք։ Կայ ինքը։ Ուրա՛ն զօրաւոր ապացոյցն այն է՝ որ ահա ես իրեն պիտի խօսիմ։

Դ.

ԱՌՆ ԵՒ ԿՈՂՔ ՓՈՓՈԽ Ա.ԶԱ.ՏՈՒՄԸ

Փիւժէի Ա.նդրոմեդէան ազատեալ։ — Կնոջ ազատումը մարդուն ձեռամբ։ — Մարդուն ազատումը կնոջ ձեռամբ։ — Կին մը և արուեստ մը։ — Ապագայ հարսը կպահպանէ զերիտասարդը։

Լուվրի թանգարանը կճանչնա՞ս, և կարելի է հոն արձաններուն մէջ տեսած ես Ա.նդրոմեդէի Ա.զատո՛ւմը։

Ս.յս արձանը հարիւր չիսուն տարի վէրսայլի ծառերուն տակ մնալով չատ վնասուեցաւ, և չատ անգամ ճերմկցնելու համար անդուք ձեռքերով ա՛յնչափ քերուեցաւ՝ որ նրբութիւնները կորսընցուց։ Հոգ չէ, դուն մարդովդ զանի նորին չինէ՝ գողարիկ՝ ամոք ու կենդանի, ինչպէս եղած է Փիւժէի չերմոտ ձեռքէն։

Ս.յն մեծ արհեստաւորը, որ հիւանդոտ դարուն մէջ յաւադար հոգին կրեց, Փրօվանս ծնած, և Լուդովիկոս չորեքտասաներորդի թիաքրունեաց

դատապարտութեան տեղւոյն դիմաց ապրելով՝ բոլոր կենացը մէջ դժբաղդ կալանաւորներ քանդակեց։ Այնպէս է իւր Միլտնը՝ ծառին մէջ բռնուած և առիւծէն կերուած. նոյնպէս են Թուրինի Աթլասները՝ չարաչար ճմլուած. և այս սիրուն Անդրոմեդէն։

Պերսէոս կուզայ ազատելէ այն ճիւաղը՝ որ զանի պիտի լափէր, ու երանութեան անպատմելի եռանդեամբ մէկ մատովը կվերցնէ այն երկաթի ծանր չղթայն՝ որով կախուած էր օրիորդը։ Իսկ սա՝ նուաղեալ՝ կիսամահ, չդիտեր իր ո՛ւր ըլլալը, չդիտեր թէ ո՛վ է ինքն ազատողը։ Եղեգային սաստիկ ճմլումէն և մանաւանդ սոսկումէն անդամները բռնուած ըլլալով՝ կարողութիւն չունի քայլ մը փոխելու, և կրնայ ըսուիլ թէ չպիտի կարենայ ալ։ Այս ծայրագոյն տկարութեան և բոլորովին լքման վիճակին ըստ ամենայնի նպաստաւոր էր երջանիկ ազատչին։ Վասն զի վերջապէս օրիորդը մեռած չէր, տակաւին կբախէր անոր սիրուն սիրտը. և որո՞ւ համար։ Յայտնի բան է։ Աչկունքը դոյ՝ բոլոր ծանրութեամբը կվիժողու ինքզինքը ազատչին վրայ երթալ։ Գեղեցիկ բերանը տակաւին փակեալ՝ բայց խիստ խռոված՝ կուզէ ըսել. « Ա՛ռ՝ ընդունէ զիս, տար զիս... Ես քուկդ եմ, զիս բեռցիր... կուտամ ինքզինքս, իմ խնամակալը եղիր, ըրէ զիս ինչ որ կուզես։ »

Զարմանագեղ դործ, տարփալից, և մէկ կողմանէ անպատեհ, (որ դարձեալ նշանէ տարիանաց)։

Աքուեստաւորն ա՛յնչափ ուղեր է մեր դորովը չարժել օրիորդին վրայ՝ որ զանի դրէթէ մանկական հասակով ու կնկան ձեւով չիներ է։ Կարծես թէ անիկա տարբեր ցեղէ է իւր ազատչէն, որ երիտասարդ մըն է, բարձրահասակ, երկայն քան թէ մեծ, անկեալ ժամանակի տակաւ Հերակլէս մը, ինչպէս կրցան երևակայել Լուդովիկոս չորեքտասաներորդի սովալլուկ թագաւորութեան ատենը, և զոր երբեք մտքերնուն մէջ չպիտի յղանային առջի ժամանակուան հուժկու մարդիկը։

Ինչ և իցէ. այս զարմանալի ճարտարն իր նպատակին հասած է, սիրոյ և դիւթութեան մեծ տպաւորութիւն մը յառաջ ածելով։ Ամեն իր այս դործը տեսանողները չեն կասիր խանդաղատանօք դոչելու. « Ո՜հ, քանի՛ երջանիկ է այս Պերսէոսը... Որքան կուզէի անոր տեղն ըլլալ, և այդ սիրուն աղջիկն աղատել։ »

Արա՛ւ երջանիկ է կին մը ազատողը, որ կզերծուցանէ զանի մարմնական աղէտէ մը՝ որուն մէջ կաշկանդած է բնութիւնը, և տկարութենէն՝ ուր կդանուի առանձնութեամբը, նաև այնչափ թշուառութիւններէ ու արդելքներէ։ Երջանի՛կ է նա՝ որ զանի հաղորդակցութեան կընդունի՝ կնուցանէ՝ կզօրացընէ և կը նրբացընէ... Որով ոչ թէ միայն կինդ մը ազատած կըլլայ, այլ նոյն իսկ իւր անձը։

Այս փոխոխ ազատման մէջ անտարակոյս սկզբ-

նաւորութիւնը մարդուն կվերաբերի . վասն զի մարդն աւելի զօրաւոր՝ աւելի առաջ է՝ (չունենալով մանաւանդ այն մեծ հիւանդութիւնը՝ որ է մոլորութիւն) : Զօրաւոր կրթութիւն ունի . օրէնքներն իրեն նպաստաւոր են : Առհասարակութեան աղբիւրներն իր ձեռքն են և աւելի առատ կշահի քան կվնասի : Տիեզերական դիւրութիւն ունի . հոս հանդիպած չքաւոր առանը՝ կրնայ դիւրութեամբ ուրիշ տեղ երթալ : Իսկ խեղճ Անգրամեդէն , աւա՛ղ , պէտք է որ մեռնի իր ժայռին վրայ . և եթէ բաւական չափազանց ըլլայ անկէց ազատուելու , զայն թող տալու , պիտի ըսեինք թէ , « Լաւ մըն է : »

Բայց անդամ մը քու ձեռքդ ա՛զատուելուն պէս , սիրելի Պերսէոս , դիտե՞ս՝ քանի՞ դերութիւններէ պիտի ազատէ զքեզ : Կեցիր մէկ րոպէ :

Անարդութեան դերութենէն : Վասն զի եթէ տանդ մէջ երկանկութիւն ունենաս , իրիկուններդ չես երթար պարահանդէսներու ծխաշունչ կանթեղներուն տակ սէր , և վաղցնելդ գինովութիւն պիտուելու :

Տկարութեան դերութենէն : Զօրութիւնդ չզակաւոր սա քու տխուր ընկերիդ պէս , այն դէր՝ դէղնած՝ ընկնցած ծեր երիտասարդին պէս , որ կանանց ձիծաղը կշարժէ : Ծչմարիտ սէրն զքեզ կպահպանէ և զօրութիւնդ կամիսովէ :

Տխրութեան դերութենէն : Այն որ ուժեղ է և մարդու դործ կկատարէ , ան որ աշխատութեան

երթալու առանը տունը կթողու սիրելի հոգի մը՝ որ նոյնպէս զինքը կսիրէ և միայն իր վրայ կխորհի , այնպիսին միայն առավ ուրախ սիրտ կունենայ և բոլոր օրը զուարթ կանցընէ :

Սառակի դերութենէն : Սա թուաբանական ամենասոյդ կանոնը միտքդ պահէ իմ կողմէս , թէ երկոու հինգ հատ նոր ձախ կընեն :

Ես շատ ամուրիներ կտեսնեմ որ հարստանալու ձախքերէն սոսկալով չեն ամուսնացած , բայց շատ աւելի ձախք կընեն : Աւելի թանկագնով կապրին արճառանները՝ աշխարհասանդներն ու զբօսատեղինները : Միայն Հավանայի սիկառ՝ որ բոլոր օրը կը ծխեն՝ առանձին ձախք մըն է :

Ինչո՞ւ կծխեն : « Մոռնալու համար , » կըսեն իրենք : Աւելի ձախող : Վասն զի ամէնէն նո՛ռհալ պէտ չէ : Վա՛յ անոր՝ որ չարիքը կմոռնայ՝ փոխանակ դարմանը փնտռելու : Այն մարդը՝ այն քաղաքացին որ կմոռնայ , ինքզինքը կկորնցընէ , և ոչ միայն ինքզինքը՝ այլ և իր հայրենիքը : Շատ աւելի լաւ է տունը անձ մը ունենալ ապահով՝ սիրող՝ որուն կրնաս ամեն բան ըսել և ի միասին տոկալ : Այն քեզի չմոռնար որ մոռնաս ու մոմոռնքի մէջ երթաս : Պէտք է տոկալ՝ սիրել՝ խորհիլ : Հոն է մարդկային ճշմարիտ կեանքը :

Ատանք ինքզինքնին ամուրի կանուանեն : Բայց չգիտեմ որերնի՛ն ամուրի է : Ես փնտռեցի ու չգտայ այդ դիւցաբանական էակը : Ես ամենքն ալ ամուսնացած դտայ , իրաւ առժամանակեայ՝ դատա-

նի՝ ամօթալի ամուսնութեամբ, մէկն երեք ամուսնան, միւսն ութ օրուան և ուրիշ մը մէկ վայրկենի համար։ Այս վայրկենական ամուսնութիւնները՝ որ կնոջ թշուառութիւնն են՝ մարդուն համար ալ նուազ թանկագին չեն։ Ակտ ճուկը շատ քիչ կուտէ քան թէ վաւաշոտ մը։

Եթէ կին մը անանկ բարեկամուհիներ չունենայ՝ որ իրենց միջոցներովը ինքը խառնվի ու պճնասիրութեան մէջ ձգեն, ամենևին ուրիշ ծախք չըներ. քու ծախքերդ ալ կքիչցընէ, անանկ որ վերի ստաճ հաշիւս ճիշդ չելլեր։ Ուստի ըսելու չէ «երկու անձ,» այլ «չորս անձ մէկ անձէ նուազ ծախք կընեն։» Որովհետև կինն երկու ալ ուղայ կմնուցանէ։

Իսկ երբ ամուսնութիւնը բանաւոր՝ յառաջատես է, և երբ ընտանիքը խիստ շատով չաճիր, կինն աղատ շարժելու արդելք չըլլալէն ի զատ՝ ընդհակառակն՝ շարժման բնական և էական պայմանը կըլլայ։ Ինչո՞ւ Անգլիացին գիւրութեամբ կզաղթէ յօդուտ անձին և հայրենեաց իսկ։ Վասն զի կինն իրեն կհետևի։ Ի բաց առեալ սպասիչ կիսմանները (ինչպես Հնդկաստան), կընայ ըսուիլ թէ՝ անգլիացի կինը բոլոր երկրին վրայ անգլիական հաստատուն դաղթականութիւններ ցանեց։ Իրենց մէջ հայրենեաց զօրութեանն ու մեծութեանը պատճառն ալ երևնց ընտանեկան զօրութիւնն եղած է։

———

Բարի կին մը և ազէկ արուեստ մը. եթէ դուն առնք ունենաս, ո՛վ երիտասարդ, ազատ կըլլաս. ըսել կուզեմ թէ, կընաս երթալ կամ մնալ։

Եթէ երթաս, (գէթ ժամանակի մը համար, վասն զի չեմ կընար ենթադրել թէ մեկը մնանկնասպես թողու իր հայրենիքը), հետդ սիրոյ և ազատութեան աշխարհ մը ունենալով՝ ինքզինքդ շատ զօրաւոր պիտի զգաս։ Պիտի նշմարես հոգիդ ուսերդ կկչէ, և պիտի ըսես. «Աշխարհ իմն է։»

Եթէ մնալութիւններէ և ընդունայն ծախքերէ ազատ մնաս (սիրոյ միջոցաւ), ծխծաղելով այնքան խեղճ և անհանգիստ մեծահարուստներուս վրայ՝ պիտի արհամարհես բաղդին երկրպագութիւն ընող ամբոխը։ Պիտի ըսես. «Թող անոնք կեանքերնին մաշեցընեն դանձի հետևէ վազվզելով։ Ես կսիրեմ։ Ես իմ դանձս դատ եմ։»

———

Արուեստ մը ու կին մը, այս է առաջին ազատութիւնը, որուն կհետևին միւսները ալ։

Արուեստ մը կբանայ և ոչ վայելչութեան ծառայող ճարտարութիւն։ Եթէ ան ալ վերադիր ունենաս, աւելի՛ լաւ. բայց նախ հարկ է ամենուն պիտանի արհեստներէն մեկն ունենալ։ Ո՛վ որ իր կինը կսիրէ և կուզէ զանի պահել, արուեստի և ճարտարութեան մէջ խարտիւն փնտռելու անձնասիրութեան չըլլար։ Ազէկ գիւտուած առնի՝ ո՛վ չհանգչի թէ արուեստիդ մեծագոյն մասը ճար-

տարօրինակ բան ճիւղերն են : Կոչնակատունին՝ դերձակութեան արհեստները չատ մօտ են քանդակագործութեան : Աւելին ըսե՞մ : Երեք ընտիր քանդակագործի հետ չեմ փոխեր ես այն դերձակը՝ որ կզգայ՝ կկանոնաւորէ՝ կօրբագրէ զընուիլիւնը :

——

Աւոնց ամենուն վրայ մտածէ , սիրելի բարեկամ , (թէ դպրոցն ուսանող կամ գործատունն աշակերտ եղած ըլլաս , հոգ չէ :) Այժմէն սկսէ քու հանգրտութեան ժամերուդ մէջ խորհելու՝ պատրաստելու՝ կարգաւորելու քու կեանքդ ի հեռուստ : Օգուտ քաղէ այդ վայրկեաններէն , և , եթէ պատահմամբ այս դիրքս ձեռքդ անցնի , կարգա քանի մը երես ու վրան մոածէ : Այս դիրքս ուրիշ թերութիւններէ ի զատ՝ խիստ համառօտ ըլլալու պակասութիւնն ալ ունի : Բայց հոգն ուրիշները պիտի շարունակեն զայն՝ և կատարելագոյն կերպով : Երբ ամիկա դրողը՝ հողին տակ դացուած ծածկուած՝ իր աշխատութենէն հանգչի , ուրիշ աւելի յաջողակ գրիչ մը ասոր անկատար ուրուագծէն դլուխ մը առնելով՝ թերևս մեծ՝ արդիւնաւոր՝ անմահ դիրք մը յօրինէ : Բայց որովհետև այս բոլորը մի և նոյն տարերքը կշինուի (որ նոյն է յիս և ի քեզ , այսինքն աչքը և մարդկային սիրտը) , դուն արդէն ինքնիրենդ կրնաս այս դէռ վոխտ տեղեկութեանց վրայ քեզի համար կանխաւ յօրինել քու կենացդ մատեանը :

Խորհէ անոր վրայ կիրակի իրիկուններդ , երբ

քու աղմկալից ընկերներուդ անմիտ շուայտութիւնը տանդուղդ ի վեր որոտալով՝ դայ ամուր մը դուռդ ղարնէ ու ըսէ . « Է՛, ի՞նչ կընես այդ տեղ . . . Աչքդ ես՝ ինչ ես . . . Քեզի կսպասենք : Եարթըխօզ՝ Եօմիւռ՝ Լիլա պիտի երթանք . . . Հետերնիս են Սմանտա՝ Էջլիլ ու Ժանըթօն օրիորդները : » Պատասխանէ . « Ինչ մը եառքը կրնամ դալ . . . Դեռ քիչ մը դործ ունիմ : »

Եթէ այսպէս ըսես , քեզի կհաւատամ թէ Փարիզու ծխախառն օդին տակ պատուհանիդ մէջ մնուցած երկու ժժդոյն ծաղիկներուդ մէջ տեղը երբեմն մը պիտի երևի , ծաղիկ մը՝ բայց և այնպէս՝ կին մը . . . ապագայ նշանածիդ դոլորշապատ և նուրբ պատկերը :

Տակաւին չատ դեռահաս է ինք . թերևս տասներեք տարու՝ և դուն քսան : Ուստի պէտք է որ քիչ մը սպասես : Բայց որչափ ալ մանկահասակ է , եթէ վրան չատ խորհիս , հօրմէդ մօրմէդ աղէկ կպահպանէ զքեզ : Զթողուր որ յիմարութիւններ ընես : Եւ եթէ մտքէդ անցընես ընել , հարկաւ պիտի ըսէ քեզի անմռունչ . « Չէ՝ բարեկամ՝ կեցիր ու աչխատէ ինձի համար : »

Այս զարմանագեղ տուները կատամ քեզի պահապան՝ առաջնորդ՝ դաստիարակ և վերակացու : Երբ տասներեօթին՝ տասներուք տարեկան ըլլայ՝ անտեսն պաշտօնը կվտռուի : Այնուհետև ըլլալուն պէս՝ առանձ կմնայ և չատ աղէկ՝ չատ քաղցր կսպգայ իրեն՝ որ այնուհետև դուն հրամայես :

Այն առեն չնորհակալ կըլլաս Աստուծոյ, որուն հնարագիտա դարմովը կինն առեղծեց քեզի համար, կինը, այն չքնաղ հակառակութեան պատճառը։

Այս գիրքը քեզի պիտի բացատրէ կինը երջանիկ ընելու եղանակները եւ ոչ թէ թշուառացնելու։ Կինը կրնայ ուրախ ու չուրախ ըլլալ, յաղթող եւ պարտուող։ Անդադար նորահնարութեամբ կզարդարուի չնորհայ լուսատուներին մէջ։ Այս առատ սիրածդ երկնային կինը չէ։

Պատահեր թէ Աստծոյ կրօնաւորուհի մը երկար տարի ինքզինքը մտացածր է սոխակի մը երգը մոռի ընելով։ Բայց ո՛վ որ գիտնայ մոռիկ ընել ու նայիլ կնոջ մը առնէն այլակերպութեանցը՝ միշտ պիտի պատրաստ՝ պիտի հաճի կամ հրապուրուի, ու երբէք չպիտի ձանձրանայ։ Մէկ կինը առան հազար տարի կրնայ զբաղեցընել։

Ի վերայ այսր ամենայնի, այս նորոգութեան կարողութիւնովն՝ այնպէս է պէրոյ զօրութիւնը՝ իւր բազդատուր արդիւնքը, որ կինն ի նեղքուստ կտրատուրուն, սիրածին կթափանցէ՝ մինչև անոր կվոխուի։

Այնպէս որ՝ քանի՛ մեծնայ՝ իր կանացի չնորհը կաւելնայ, բայց բուն իր նեղքինը մարդ եղած է։

Արդ՝ քանի որ այս դիրքը հաստատ է, և քանի որ կէտ առ կէտ ատոր հետևելով՝ կինդ արտաքին պզտիկութիւններէն աղատ և իր բնութեանը հատուցարիմ պահես, համարձակ կրնամ ըսել քեզի այն խօսքը՝ որ զամենը կբովանդակէ. «Զանձրանալէ մի՛ վախնար, վասն զի նա անդադար կրիսխուի։ Մի՛ վախնար երեն վատահելէ, մինչև որ անխոխոխ է նա։»

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՍԻՐՈՒԱԾ ԱՌԱՐԿԱՅԻՆ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ

Ա.

ԿՆՈՋ ՎՐԱՅ

Պինը ո՛րքան կատարելի մարդէն է։ — Եւ ո՛ր կէտին մէջ վերագտած է զան զինա։

Ալբոյ առաւրեան՝ կինը՝ մարդէն շատ տարբեր՝ շատ այլազան էակ մըն է՝ որ առաջին նայուածքով չվարժուիր, ոչ թէ միայն տարբեր՝ այլ եւ հակառակ է. բայց հաճոյական կերպով, ներդաշնակաւոր քաղցր ընդդիմակցութեամբ մը՝ որ աշխարհին վայելչութիւն կուտայ։

Ինքն իրեն ու իր անձին մէջ ուրիշ ընդդիմակցութիւն մըն ալ կներկայացընէ՝ իրարու հակառակ յատկութեանց պատերազմ մը։ Իւր դէղեցկութեամբը՝ բանաստեղծութեամբը՝ սաստիկ ճարտարմտութեամբը եւ դուշակութեամբը բարձրացած ըլլալով հանդերձ՝ բնութենէն կաշկանդուած է դարձեալ տկարութեան ու ցաւոց ծառայութեան մէջ։ Մեր խեղճ սիրելի Ալփիլլան ամեն ամիս իւր

թռչիչը կառնաս, և ամեն ամիս բնութիւնը ցաւերով ազդարարութիւն կընէ իրեն, և տաժանելի տագնապով մը սիրոյ գիրկը կյանձնէ։

Կինն ամեն բանի մէջ աննման է մեզի։ Ուրիշ կերպով կխօրհի՝ կխօսի՝ կգործէ։ Իր ճաշակը մերինէն տարբեր է։ Իւր արիւնը մեր արեան ընթացքը չունի. ժամանակ առ ժամանակ կհեղեղի հողմայողղ տեղատարափի նման։ Ընչաւութիւնը մերինին պէս չէ։ Յղութեան և տորմին գործարանաց ապագայ վերանալուն նախատեսութեամբ՝ բնութիւնն ուղերը է որ կինը չունչ առնու մանաւանդ վերի չորս կողերին։ Ա.յս հարկէն յառաջ կուգայ կնոջ մեծագոյն ղեղեցկութիւնը՝ իր կուրծքին հեզ ծածանումը, որ անմեռուն պերճախօսութեամբ մը իր բոլոր ղգացմունքը կբացատրէ։

Կինը մեզի պէս չուտեր, ոչ մեզի չափ և ոչ մեր կերածը։ Ինչո՞ւ սրդեօք։ Մանաւանդ անոր համար՝ որ մեզի պէս չմարսեր։ Ամեն վայրկեան իւր մարսողութիւնը կխանդարի բանի մը պատճառաւ, այն է՝ որ ինք իւր աղեաց խորերէն կսերէ։ Իւր սիրոյ խորին բաժակը (որ աւազան կանուանի), ծով մըն է յարախփոխ ծփանաց՝ որ սննդական պաշտօնին կանոնաւորութեանն արդելք կըլլան։

Ա.յս ներքին տարբերութիւններն արտաքուստ կմեկնուին ուրիշ աւելի ազդու տարբերութեամբ մը. այն է թէ, կինը խօսելու զատ կերպ մը ունի։

Մինչտեղին ու ճուկերը մունջ կմնան. թռչունը կերդէ, կարծես թէ արտասանել կուզէ։ Մարդը

պարզ լեզու՝ բարբառի պայծառութիւն ունի, խօսքը յստակ է և բացայայտ։ Բայց կինը՝ մարդուն բարբառէն՝ թռչունին երգէն վեր բոլորովին դիմիկ լեզու մը ունի, որ է հառաչանքը՝ տարփալից ընչաւութիւնը, որով կընդմիջէ այս բարբառը կամ երգը։

Անթռուչի՝ զօրութիւն։ Իր ներկայութիւնն հաղիւ թէ խմացուած՝ և ահա սիրաերը կյուզին։ Իր կուրծք կելլէ կիջնէ՝ նորէն կելլէ, չվրնաը խօսիլ և մնք կանխաւ հաւանած դիմած կըլլանք իւր ամեն ուզածներուն։ Մարդուն ո՛ր ճարտարխօսութիւնը կրնայ կնոջ լռութեանը չափ ազդեցութիւն ընել։

Բ

ԿԻՆԸ ՀԻԻԱՆԴ ՄԸՆ Է

Կնոջ սովորական ստղծագործականութիւնը։ — Անոր չարժմունքն ոչ ըստ քմայ, այլ ծանրաչափական է։ — Ծրքան պէտք ունի խնամոց։

Քանի՛ յս անդամ անհուն ծովուն եղերքը նստած՝ և մտախորհ՝ դիտած եմ անոր առաջին յուզմունքը՝ խկղբան անճայն՝ ապա զգալի, և երթալով ահագնացու, որ ալիքները ցամաքը կբերուն։ Ուշադրութիւնս կդրաւեր՝ կյափշտակէր այն ամբաւ եղերքորականութիւնը որ կծփէր աչեայ բանակին վրայ՝ անոնց գագաթը ցնցղելով։

Բայց քանի՛ առաւել յուզմամբ, ի՞նչ զգուշութեամբ, ի՞նչ գորովալից յարգանօք մտազիր եղած եմ այս միւս ովկիանոսին, կնոջ, ջղային ազդեցութեանց առաջին նշաններուն՝ իսկղբան հեղիկ՝ փափուկ՝ ամիսի, ապա ցաւալից՝ ուժգին, որ չըջանաւոր ժամանակով կկրկնըվին անոր մակընթացութիւնն ու տեղատուութիւնը։

Թէպէտ և այս նշաններն անտանելի պարզ են՝ որ առանց մտազբութեան անգամ մէկ նայուածքով կիմացուին։ Ոմանց վրայ, որ ուժեղ կերեւին (բայց այն միջոցին առաւել ևս տկար են), տեսանելի եռացում մը կսկսի փոթորկի կամ մեծ հիւանդութեան մը սկսելուն պէս։ Ուրիշներու վրայ, որ կըլլան ժպտուն՝ սաստիկ զարնուած՝ ճնշուած, կդուշակուի բան մը նման հեղեղին աւերիչ գործողութեանը՝ որ հողը տակէն կփորէ։ Մեծագոյն մասին վրայ ալ ազդեցութիւնը սաստիկ չըլլալով՝ աւելի առողջարար կթուի. ինքը կմանկանայ ու կիսորոգուի՝ բայց միշտ ցաւով և բարոյական նեղութեամբ՝ որ բնաւորութիւնը տարօրինակ կերպով կխռովէ՝ կամքը կտկարացընէ և բոլորովին ուրիշ անձ մը կդարձընէ քան ամենայնի նոր՝ մինչև անգամ ղինքն ի վաղուց ազէկ ճանչցողին համար։

Այն տանն ամենէն հասարակ կինն անգամ բանաստեղծական կերպ մը կունենայ։ Շատ կանուխ և շատ անգամ լուսնական ամսոյ կէսէն սկսեալ իր մտտակայ այլափոխութեանը գորովագութ նշանները կուտայ։ Ծոմէն արդէն կբարձրանայ, մանկութասյութիւնն սկսեր է։

Այն միջոցին յուզեալ կամ մտախորհ կըլլայ. ինք իր վրայ կատարեալ վստահութիւն չունենար։ Երբեմն աչքերն արցունք կուզայ և առիթ կհառաչէ։ Հոգ տար իրեն, վերջին ծայր քաղցրութեամբ խօսէ հետը. խնամէ ղինքը, չըվատաչէ, բայց եթէ կարելի է՝ առանց ձանձրացընելու, այնպէս որ ինք

չհանկրնայ։ Ս.յդ վիճակը շատ վերաւորելի է։ Իր վրայ երեմ զօրաւոր իշխանութիւն մը կկրէ որպէս ահաւոր առաւած մը։ Տարօրինակ և երբեմն վանմ խօսքերը կհլլեն բերնէն՝ որ երբէք լսուած չեր երեմ՝ և զբեղ կզարմացընեն։ Բայց ասոնց ամենուն վրայ, (եթէ ոք զինքը զայրացընելու բարբարոսութիւնը չունենայ), խանդաղատանայ և սիրոյ առաւելութիւն մը յառաջ կուգայ։ Ս.րեան չերմութիւնը սրտին չարժումը կբորբոքէ։

«Մարմնական և աղէտալի սէր» բանը։ Ս.յ՛ և ոչ։ Իրերն անորոշելի խառնութեամբ մը կանցնին, և բոլորն առեղծուած մը կմնայ։

——

Սիրէ ինք՝ յաւակիր է, և սիրոյ ձեռքի մը պաշտպանութիւնը կինդրէ։ Ս.յս է որ՝ ամեն բանէ աւելի՝ մարդկային ազգին մէջ սէրը զօրացուց և ամուսնութիւնը հաստատեց։

Սակայ բսոյնէր նկան թէ, տղայոց ակարութիւնն է՝ որ՝ մանկատածութեան խնամքն երկարեցուլ՝ ընտանիք կազմուելուն պատճառ եղաւ։ Ս.յ՛, տղան մայրը կզրաւէ, բայց մարդուն տանը մէջ կատարելուն պատճառը նոյն իսկ մայրն է. որուն վրայ իր ունեցած զօրովը և զանի պաշտպանելու ղղացած բերկրութիւնը զինքը հոն կարգելուն։

Կինը, վերագոյն և առընագոյն քան զմարդ, բնութենէն ընկճեալ՝ օրան ծանր ձեռքը կզգայ, բայց միանգամայն վերացեալ դեպ ի մտախորհուրդ

թիւն՝ նախազգայութիւն՝ և ի բարձր յանդիմանատեսութիւն, որ մարդը երբէք չէ ունեցեր, զանի կախարդեց՝ անմեղութեամբ դիւթեց միտքն։ Չենապես, և որ զմայլած մնացեր է։ — Ս.հա այս է ընտանեաց կազմուելուն պատճառը։

Վ.հ զօրութիւն մը՝ սիրոյն բռնակալութիւն մը զմարդն անոր քով կաշկանդած է։ Ս.յն անէ աւելս միշտ նորոգուող տպնաղը՝ այն սիրոյ և ցաւոց դաղտնիքը զանի բռնած է։ Կինն զմարդն անչարժ կեցուցեր է իր այս մէկ խօսքովը թէ, «Հիւանդ եղած միջոցիս քեզ աւելի ես կսիրեմ։»

Երբ ա՛լ ինքը գրկուած է բարի մօր մը խնամքէն դդուանքէն, որ գինքը խնամէ փայփայէ, բարի մարդ մը կուզէ՝ որ կարենայ հետն ուզածին պէս վարուիլ։ Պատճառով կամ առանց պատճառի զանի կաղաչէ՝ կկանչէ։ Վ.րդովը է՝ կվախնայ՝ կը մնի՝ երազ է տեսեր, օր մէկն ըսեմ։ Ս.յս երեկոյ կամ դիշերը փոթորիկ պիտի ելլէ, արդէն ինք զան կզգայ՝ իր վրայ ունի. «Կաղաչեմ, ձեռքդ տուր... կըսէ, քաջալերութեան պէտք ունիմ։

— Բայց ես դործիս պիտի երթամ...

— Ուրեմն չուտ եկուր... Ես այսօր առանց քեզի չեմ կրնար կենալ...»

Կնոջ համար յարափոփոխ յօժարութիւններ ունի կըսեն, որ բոլորովին սխալ է։ Ընդ հակառակն՝ կանոնաւոր է նա՝ և բնութեան իշխանութեանը շատ հնազանդ, Ամենօրեան վիճակը՝ ամուսն ժամանակը, և այս երկուքին մէկ ուրիշի

պայուելէն է , որ , ի ներքուստ , բոլոր այս նեղութիւնները յառաջ կը բերէ : Այնպէս որ առուդիւ քանեւուէթ օրուան վրայ առանձինդ կամ քանի օրը (որ միշտ ըսել է) , կինը ոչ թէ միայն հիւանդ՝ այլ վիրաւոր է : Անընդհատ կրնդունի սիրոյ մշանջենական վէրքը :

— —

Եէքսիւիր ըսաւ . « Գթութիւն ընդ կերպարանաւք մանկան : »

Կառայք պիտի ըսեն թէ՝ շատ աղէկ զուրցեր է : Մանկան անունին բոլոր իրենց սիրտը կբացուի և կդորովի :

Բայց մեք մարդիկ՝ որ քանին էութիւնը լաւ ևս դիտենք , պիտի ըսենք թէ , մանկունք՝ որքան ալ թեթեւ՝ անհոգ՝ շատ բանի մէջ բնութենէն նպաստաւորեալ՝ և իրենց դեռահաս աճման և վերելոյ հասակին կոչմանէ զօրեղ են , բայց՝ չարիքը խիստ քիչ ղպաշնուն համար՝ գթութեան ճիշդ նկարագիրը չեն :

Կուզէ՞ք դիտնալ դժբաղդը՝ բուն դժբաղդանձը և գթութեան ճշմարիտ պատկերը : Կինն է , որ ձմեռը՝ ամսուն այս ինչ ժամանակը՝ վշտակիր ու երկիւղալից այս ինչ պարզ պատահարներէ՝ որ շատ անգամ մի և նոյն տեղն կհանդիպին , տոկալեալ է երթալ խնդալ պարահանդէսի մէջ՝ թեթեւ ու անտանելի բազմութեան մը հետ . . .

Բա՛րէ , ո՞ւր է իր մայրը կամ մանուանդ դինքը

մը վրայ (զորձէ պիտի խօսիմ) ունեցած ազդեցութիւնը դիտնալով՝ նախնի հաւատքեանցերէն աւելի ճիշդ կրնայ գուշակուիլ՝ կրնայ յառաջագոյն ճշդիւ իմացուիլ թէ ո՛ր կողմ պիտի դառնայ կնոջ բնաւորութիւնը՝ տխուր կամ զուարթ , ինչ դարձուածք պիտի առնէ իւր մտածմունքը՝ բաղձանքը՝ երևակայութիւնը :

Կանայք ըստ ինքեանս շատ բարի են՝ հեզահամբոյր՝ դորովալից վիրենք պաշտպանողներուն դէմ : Իրենց գառնութիւնը՝ խոժոռումը դրեթէ միշտ վիշտէ յառաջ կուգայ . ուստի մեծ անմտութիւն է դիմադրելը , այլ միայն պէտք է այն միջոցին աւելի խնայել վիրենք՝ խնամել և արդահատել :

Եաքը կմեղմանան՝ կցաւին այն տխուր վայրկեաններուն վրայ , և շատ անգամ լալով կզղջան , ձեռքերնին ուսերդ վրայ ձգելով կըսեն . « Լաւ դիտես . . . յանցանքն իմն չէ : »

Այս վիճակն անցաւոր է : Բնաւ ամենևին : Ուր որ կինն իր իրական յատկութիւնները չկորսընցրներ սաստիկ աշխատութեամբ (ինչպէս մեր պինդ դիւղացի կանայք՝ որ պղտիկ հասակնուն մարդ կը դառնան) , ամեն ո՛ւր որ կինը կին կմնայ , ընդհանրապէս վշտակիր է առնուազն ամիսը մէկ շաբաթ :

Յուզմունքին նախընթաց շաբաթն արդէն խռովեալ է , և այն յաւելից շաբթուան յաջորդող ուրիշ կամ սուն օրը թուլութիւն մը՝ ակարութիւն մը կշաբաւնակէ , որուն մեկնութիւն մը չեր կրնար տրուիլ . բայց հիմա դիտենք թէ , ներքին վերքի մը

Գ.

ՊԷՏՔ ԶԻ ՈՐ ԿԻՆԸ ՇԱՏ ԱՇԽԱՏԻ

Կինը լաւ գործաւոր չէ։ — Բայց գործ մը չընելով՝ ամեն բան կընէ։

Բուն գործաւորներն ինչպէս ազէկ դիտեն թէ գործը կարգի դնելը մեծ բան է և շատ անգամ գործն աւարտել ըսել է, դիտեն նոյնպէս թէ տեսակ ընդհատուած աշխատութիւնը քիչ արդիւնաւոր կըլլայ։ Եւ որովհետև կինը հիւանդոտ ըլլալով չկրնար շարունակ աշխատիլ, վասն որոյ ազէկ գործաւոր չէ նա։ Իր յոլդողդ կաղմուածքը, այն անդադար նորոգութիւնը՝ որ իւր գոյութեան հիմն է, չթողուր որ նա երկար ժամանակ գործի հետ ըլլայ։ Ուստի բոլոր օրը զանի նստած պահելը մեծ անգթութիւն է։

Կինն իր կատարեալ առողջութեան ժամանակն անգամ աշխատութեան քիչ յարմարութիւն ունի. ուրեմն ո՛րքան աւելի անյարմար կըլլայ

սիրող այրը՝ որ խնամէ, աշխատի իրեն համար, և հայթայթէ իրեն իրիկունը տաքուկ ծածկուած ճաշակ վառարանին դէմ, որ այնպիսի օրերը կանխակէկ պատկեցընէ, և իւր հակոտուքիւնը շատ բանեցընելով՝ վարձատրուի մեղմաձայն ըսուած սա խօսքով. « Աստուած իմ, քեզ կնուիրեմ սիրաս, քեզ և ամուսնոյս։ »

յղութեան՝ այն ցաւոց մեծ աշխոյժ-ներէն միջոցին, որուն չատ անդամ մարդս անտարբերութեամբ կը հարկադրէ զանի։ Առաջին չորս ամսոց մէջ՝ ոտան՝ դեռ երեսուն՝ զանի մըրկածուփ նաւու մը պէս կը յուզէ, հինգ ամիս ալ ծծելով կիմէ իր մայրը և անոր արիւնովը կապրի. ապա առնուազն երեք ամիս ալ պէտք կըլլայ փրցուած խեղճ փորոտիքը հաստատուելու համար։ Այս միջոցին ի՞նչ կուզես որ ընէ ինք. և ի՞նչպէս կրնաս այս տկարալի յղութենէն եաքը գինքն աշխատելու դնել, որ ինքնին ամենէն աղէկ աշխատութիւնը՝ իր արիւնը՝ ծուծը և կեանքը տուած է։

Տնտեսագէտները լայն ամեն ինչ որ ըսած են կինը ձեռագործ արուեստից աշխատցընելու համար՝ կպատաձեի միայն անոր մէկ բացառիկ մասին, աշխարհացոյցին վրայ աննշմարելի՝ Եւրոպայի մէկ փոքրիկ տեղ կեսին։ Ոմանք յայտ է թէ բոլոր աշխոյժը միտքերնին բերած չեն։

Ամեն տեղ և ամեն ժամանակ կինն զբաղած է միայն առնին դործերու, որ, վայրենի ցեղերու մէջ՝ քիչ մը երկրագործութիւն կամ պարտիզպանութիւն ալ կիմացուի. վասն զի անոնց մէջ արք պատերազմող ըլլալով՝ ինքզինքնին մեծ ոսկերու յոդնութեանը կպահեն։

Եւ այսպէս քիչ կամ բնաւ աշխատելով է որ կինն աշխարհիս երկու մեծ դանձերը կարտադրէ։ Նախ՝ ոդային՝ մարդը՝ դեղեցկութիւնը՝ սերնդեան զօրութիւնը։ Եւ երկրորդ՝ մարդկութեան ծաղիկը,

արուեստից՝ հեզութեան՝ մարդասիրութեան այն ծաղիկը որ քաղաքակրթութիւն կկոչուի։ Բոլոր սանք իսկզբանէ ի վեր յատակ եկած են այն փափուկ՝ դորովալից և համբերատար մշակութենէն, որ կինը՝ ամուսնին և մայր՝ կընէ մեզի տանը մէջ։

Կինը մեզի չափ կդործէ թէև, բայց բոլորովին ուրիշ եղանակաւ։ Ես տեսած եմ կանայք՝ որ բոլոր օրը տանը մէջ կաշխատին և կկարծեն թէ անգործ են։ Խիստ աշխատասէր կին մը ինծի համեստաբար կըսէր թէ, «Իշխանուհոյ նման կապրիմ։ Ամեն ինձ կաշխատի ու դիս կանուցանէ։ Կանայք ոչինչ բանի օգուտ չունին։»

Այս պէսէսը կինչանակէ հանդարտ՝ դանդաղ՝ ընդհատ և ըստ կամաց աշխատութիւն մը միշտ իր սիրած ին նկատմամբ, այսինքն ամուսնոյն կամ զաւկին համար։ Այս աշխատութիւնը, որ իր միտքը չդրաւեր, իր խորհրդոց հիւսքին կնմանի։ Անոր մէջ կխառնէ, թէզանի պէս, տանն այս ինչ բանը՝ որուն բազմազբաղ մարդն ուշադրութիւն չպիտի ընէր, և չատ անդամ ծանր մտածութիւնները իր որդւոց ապագային համար, երբեմն ալ մարդկութեան՝ գթութեան բարէբաղդն և աւելի ընդհանուր բանաստեղծութիւն մը։

Երբ հռչակաւոր և չնորհալից Տիկին Սթոյէ հարցուեր է թէ՝ ի՞նչպէս չինած է Ա. Բէսթր Թովմասը. «Ընտանեաց ընթրիքը միայնակ պատրաստելով.» պատասխաներ է։

Պէտք է որ կնոջ աշխատութիւնն ըլլայ դարձեալ

սիրոյ աշխատութիւն. ուստի դուն ալ ոչ մէկ յարմար չէ: Իր բնական նպատակը՝ պաշտօնն է. Նախ՝ սիրել, երկրորդ՝ մէկ հատ սիրել, երրորդ՝ միշտ սիրել:

Միշտ նոյնպէս՝ առանց յոգնելու: Եթէ մարդիկ դանի չզղտորեն ու չխոխեն, կինը մարդէն աւելի հաւատարիմ է. և խիստ հաւատարմութեամբ կսիրէ անընդհատ սիրով զոր բան մը չկրնար կեցընել, ինչպէս վտակը կամ գետը, ինչպէս Սև Աստուածն միայնակ յստակ աղբիւրը. որուն քովէն անցած առենս՝ 1842 յունիս ամսուն մէջ՝ պիտցի երեն հարցընելու թէ ի՛նչ անուամբ կկոչուի ինք: Պատասխանեց. «Իմ անունս Անընդհատ է:»

Գ

ԱՅՐԸ ԵՐԿՈՒԹԻՒ ՀԱՄԱՐ ՇԱՀԵԼՈՒ Է

Կնոջ աւետարանն առ մարդ: — Կինը հարստութիւն է:

Կքնանայ, խեղճ սիրականդ գետ կքնանայ. և մեղք կըլլայ զինքն արթնցընել, ինչու որ ահա անուշ երազներ կտեսնէ՝ ինչպէս յայտնի է իւր շրթանց շարժուձէն... Սիրոյ վրայ կերազէ, ըսել է քու վրադ: Տակաւին ժամը հինգն է, աղէկ է որ գետ անկողինը ձգայ (մանաւանդ ամսուն այս միջոցին), ու քիչ մը քնանայ առաւօտները: Միայն թէ կարենայինք գուշակել իւր շրթանց վրայ թափառող սա թեթեւ ընչաւութեան մէջ ի՛նչ ծրիլը: Ի՞նչ կխորհի արդեօք կամ ի՞նչ կուզէ:

«Չեմ դիտեր:

— Լաւ, ուրեմն կեցիր ես քեզի ըսեմ. «Բոլոր զինի դքեզ, և ամենայն ի քեզ:»

Ասիկա խիստ պարզ է, բայց աշխարհ մը կբովանդակէ: Այս խօսքին մէջ կայ ամբողջ արուա-

յայտութիւն մը, ընտրեալ պայմանը, ամուսնութեան աւետարանը։

«Սիրելիս, ես ուժեղ չեմ, մեծ բանի յարմարութիւն չունիմ՝ բայց ի քեզ սիրելէ ու խնամելէ։ Ես քու չլապինդ բաղուկներդ չունիմ, և, եթէ կենդանիդ բանի մը երկար առեն ուշադրութիւն ընեմ, արիւնս գլուխս կդարնէ, ըղեղս կմնասայ։ Ես գիտեր չեմ կրնար ընել. ինքնիրենս սկզբնաւորութիւն մը ընելու ձեռնհաս չեմ։ Ինչո՞ւ համար։ Վասն զի միշտ քեզմէ կապասեմ, աննկատելութիւնս քու վրադ է։

„Միայն ի քեզ է եռանդ՝ խթան՝ նոյնպէս և երկիամտութիւն՝ համբերատար զօրութիւն՝ գիտ և դործադրելութիւն։ Վասն որոյ դուն արարիչ պիտի ըլլաս և հանճարովդ ու զօրութեամբդ ինծի բոյն մը պիտի չինես։

„Բո՞յն մը։ Անկէ աւելի. բարեկարգութեան՝ քաղցրութեան և խաղաղութեան յարմարաւար աշխարհ մը, երջանկութեան ոտան մը, որոյ մէջ ա՛լ ցաւ չտեսնեմ, լալու բան չդտնեմ, ուր ամենուն երջանկութիւնն իմ բարեբաստութիւնս լրացնէ։ Վասն զի կտեսնե՞ս, ի՞նչ օգուտ կունենայ ինծի այն խաղաղ բոյնը, ուր միմիայն ես երջանիկ ըլլամ։ Գրեթէ կատեմ իմ անձնական երջանկութիւնս, եթէ հոն վշտակցութիւն կրեմ։»

Չիմա որ ինք խօսելա՝ սիրտ՚ենք ձևաւորել իր միտքը, չէ նէ օրե՞նքը մի ըսենք։ Ա՛յ՝ սիրոյ օրէնքն է այս։

«Յանուն կնոջ և անոր կոչմէն, որ թագուհին է աշխարհի, հրաման առ մարդ վտանգել երկիրը և չենել դանի տեղի արդարութեան՝ խաղաղութեան՝ երջանկութեան, ու երկինքը հոս վտհատրել։»

— Եւ ինք ինծի ի՞նչ պիտի փոխարինէ։

— Նոյն իսկ իր անձը։ Քու դիւցազնութեանդ համեմատ ինքն ալ իր սիրտը պիտի տարածէ։ Գուն չինէ՛ ուրիշին դրախտը, և ան պիտի կարենայ պարգևել քեզ քու դրախտդ։

—

Ամուսնութեան դրախտն է որ կաշխատի մարդը կնոջ համար. և թող միայնակ դլուխ հանէ, թող անոր համար յոդնելա՝ ժուժելա բարեբաղդութիւնն ունենայ, թող անդրմէ վերցնէ թէ՛ աշխատութեան նեղութիւնը և թէ՛ աշխարհի տառապանքը, ան տեսնէ երբ կրկունը վաստակաբեկ տուն դառնայ. աշխատութենէ դործոց տաղտկութենէ և մարդոց չարութենէն ընկճած... տունոյ ամենը քաշկռտած և իր մարդկութիւնը նուաղած, տակայն տանը մէջ բարութեան անբասութիւն մը՝ անա՛նկ մեծ զուարթութիւն մը կդտնէ՝ որ դրեթէ կկասկածի բոլոր օրը կրած տաստիկ նեղութեանց իրաւ ըլլալուն վրայ, և վերջապէս կխոստովանի թէ, «Ա՛յ՝ անոնց մէ՛կն ալ չէ եղած. բոլորը դէշ երազ մըն էր, և դու ես ամենատուդութիւն։»

Ամհատիկ կնոջ պաշտօնը (Ծնչութենէ աւելի),

որ է նորոգել մարդուն սիրտը։ Անկէ պաշտպանուիլ ու սնանիլ, և զանի անուշանալ սիրով։

Իրեն յատուկ աշխատանքը սէրն է. և միայն սա է իր գլխաւոր գործը։ Բնութիւնը զանի բոլոր ոյժերին ատոր յատկացընելու համար է որ աշխարհիս ատրին աշխատութիւններուն քիչ յարմար ըրած է զինքը։

Մարդուն գործն է՝ չահիլ, և կնոջ գործն է՝ ծախս ընել.

Այսինքն՝ ծախքը կանոնաւորել և ընել՝ մարդուն ըրածէն աղէկ։

Այսինքն՝ անտարբեր ընել մարդն ու պաղեցընել բոլոր հեշտութեան ծախքերէն։ Եւ ինչո՞ւ ուրիշ տեղ հեշտութիւն վնտռէ նա։ Ի՞նչ հեշտութիւն կրնայ ըլլալ սիրելի կնոջմէն դուրս։

Խմաստնապէս ըսած է հնդկաց օրէնքը թէ. «Կինն է բնակարան.» և լաւ ևս՝ հնդիկ բանաստեղծը թէ. «Կինն է չարաութիւն։»

Որուն վրայ արևմտեան փորձառութիւնը կներէ մեղ յաւելուլ թէ, «Մանաւանդ աղքատ կինը։»

Որ բան մը չունի, և ամեն բան կրներէ։

Ե

Ի՞ՆՉՊԷՍ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՑ ՆՇԱՆԱԾՐ

Հարուստ թէ աղքատ։ — Մի և նոյն ցեղէ։ — Մի և նոյն սահմանէ։

Պիտի ըլլայ հեղ՝ հաստատացող՝ ընկերացող և մանաւանդ նորատիրա։

Ամեցածը բոլոր երկրորդական է։

— —

Այս օրուան օրս ամենէն աւելի ուշադրութիւն եղած կէտին սկսելով՝ որ է հարստութիւնը, պարտիմ ըսել թէ, ամենևին հարուստ աղջիկ մը չեմ տեսած որ հլու ըլլայ։ Գրեթէ ամենն ալ հարստանալու հետևեալ օրէն սկսելով անբաւ պահանջումներ կ'յայտնեն՝ մանաւանդ իրենց օժտին համեմատ առաւել ծախքեր ընելու։ Այնպէս որ ինքզինքը հարստացած կարծող վեհան բոլորովին կաղքատանայ՝ չահալրտութեան վտանգներու ձեռ նետուելու սոսկալով։

Տանէրկու տարի կայ սա առածը յօրինելու համարձակեցայ, որ ևս քան զևս ճշմարտեցաւ. «Ա.ղքատանալ ուզողը՝ թող հարստահին մը առնէ։»

——

Հարստահին մը առնելուն մէջ՝ ունեցածը կորնչցընելէ աւելի մեծ վտանգ մը կայ, որ է ինքզինքը կորնչցընել, փոխել այն սովորութիւնները՝ որ ըրած են զքեզ՝ ինչ որ ես, որ տուած են քեզի՝ ինչ որ ունիս զօրաւոր և սկզբնական։ Ա.ղէկ ա.ղո–ա.նո–ի–ն անուանեալ բանովը՝ կնոջ վրայ յա.ւելուածի պէս բան մը կըլլաս, տեսակ մը էլխանփեայ կամ թագուհոյ պէս։

Գեղեցիկ, յոյժ գեղեցիկ, բարեհաճոյ և բարեսիրտ պըրի կին մը իւր մէկ բարեկամին կըսէր. «Պարո՛ն, յիսուն հազար ֆռանգ տարեկան եկամուտ ունիմ, ու սովորութիւններս են խազազիկ և ոչ աչխարհասէր։ Զքեզ կսիրեմ և ինչ որ ուզես կընեմ... Դու իմ վազեմի բարեկամս ես, պակասութիւն մը տեսած ես վրաս։

— Միայն մէկ հատ, սիրելին, որ է հարստութիւնդ։»

——

«Ի՞նչ, միթէ հարստութիւնը յանցա՞նք է։»

Ո՛չ։ Մեր ըսել ուզածն այն է թէ, երբ ամուսնացող կինը փեսային հարուստ ըլլայ՝ քիչ անգամ ընկերացող կըլլայ։ Ընդունիր անոր դաշափարները՝ ապրելու եղանակն ու սովորութիւնները։ Եւ կուզէ որ իրենին ընդունիս. մարդն իրեն կին ընել կուզէ, և թէ ոչ՝ կոխը կակի։ Երկու կենաց անդրպալի և քաղցր խառնուածը չըլլար, պատառատան անհնար կըլլայ։ Վերջապէս ամուսնութիւն չըլլար։

Ընդհակառակն՝ աղքատագոյն կինը հարստահ է բարեյօժարութեամբ։ Ախէ ո՞ւ կհատապայ (մեծ բան...) Եւ սակայն բան մըն ալ պէտք է՝ որ միշտ չվրնաթ ունենալ. այն է՝ սիրածը հասկնալ։

Երբ վիճակի և կրթութեան տարբերութիւնը շատ է, և մտածելնելու ասպճանները բազմաթիւ են, դժուարութիւնը խիստ մեծ կըլլայ։ Երկար ժամանակ, մեծ ճարտարութիւն ու երկայնամտութիւն պէտք է՝ որ զբաղեալ մարդ մը չվրնաթ միշտ ունենալ։

Երբեմն աբանչայմամբ կտեսնուի դխուզացի օրիորդ մը բազդատութեամբ ծնած, ծագիկ դեղեցկութեան՝ բարութեան և զգաստութեան, խիստ անարատ՝ իրմով հեզ և հլու։ Այսու ամենայնիւ եթէ կրթեալ մէկն ընդունի զայն ու հետամնանայ՝ սխրութեամբ պիտի զարմանայ տեսնելով այն խոչընդոտները՝ որոց պիտի հանդիպի հետը վարքանելու համար։ Թէպէտ ան իր ձեռքէն եկածը կընէ, ունկնդիր կըլլայ և կուզէ իր սրբը շահիլ, և ինքզինքը բոլորովին անոր կյանձնէ. բայց օգուտ չըներ. վասն զի իւր մտադրութիւնը զօրաւոր չէ։ Բայց ի տանէ՝ խիստ արիւնաչատ է, և

դիւղացիները երբ պինդ աշխատանքէ ետ մնան՝ աչքերնին կմթննայ արևնէն։ Ինքն այս ամենն աղէկ կղզայ · ուսոի և կարոտի , ինքզինքին կնեղանայ " այ չարի անմիտ ըլլալուն վրայ · » որ չէ ամենևին։ Մանաւանդ խիստ մուգի է իր խելքին մօտ եղած բաներուն մէջ։ Ուսոի յանցանքն իրենը չէ , այլ անոր՝ որ կարծեց թէ տարբերութեան չատ աստիճաններըը կարելի է չուտով ու դիւրութեամբ ելլել։

Այս դիւղացի աղջիկը կրնար՝ պէտք էր քաղաքացի ընտիր դարձուորի մը հետ ամուսնանալ։ Եւ այս ամուսնութենէն ծնած աղջիկը , ցեղը քիչ մը բարակցած ըլլալով և կանուխ դաստիարակուած , եթէ ուսումնականի մը հետ ամուսնանայ , կրնայ անոր հետևիլ ու զանի դիւրութեամբ հասկընալ ըստ ամենայնի։ Որով մտքի ամուսնութիւն մը կըլլայ։

Եւ միշտ այսպէ՞ս պիտի ըլլայ։ Ոչ. ես ընդհակառակը կյուսամ։ Այսինքն՝ ինչպէս նաև ցեղերն երթալով հաղորդ վրայ են։ Բոլոր հին պատուարները պիտի կործանին այն ամենազօր միջնորդին՝ հաւասարութեան տիրոջ՝ այսինքն Սիրոյ առջև։

Չ

ՊԷ՞ՏՔ Է ԿԻՆԸ ԳԱՂՂԻԱՑԻ ԱՌՆԵԼ

Կին Անգղիացի , Գերմանացի , Սպանիացի , Իտալացի ։ — Թօսդութիւն , փայլ և արգասաւորութիւն Գաղղիացի կնոջ ։ — Ամուսնութիւնը կդեղեցկացընէ զանի ։

Բաւական չէ սիրել , բաւական չէ հասկընալ։ Այլ փոխադարձութիւն մըն ալ պէտք է . կայծի դէմ կայծ , խորհուրդի դէմ խորհուրդ ։ Ահա անոր համար երբ աղդ՝ նախընտրելի է ինձի գաղղիացի կինն աշխարհիս բոլոր կիներէն (*) ։

Գերմանացի կինը քաղցրութիւն և սէր է , անարատ՝ մանկասիրա , այնպէս որ դրախտի կեանքը կդիշեցընէ ։ Անգղիացին , զգաստ՝ մենակեաց՝ խոհական , անփոփոխ իր տանը մէջ , անա՛նկ անկեղծ՝

(*) Ինչպէս յառաջաբանին մէջ յիշեցինք , յատկապէս գաղղիացւոց ազգին պատկանեալ դիտաւոր մասերէն մէկն է այս գլուխը ։ ԾԱՆ. ԹԱՐԳ.

հաստատամիտ և դորովալից, որ լծակցի գաղափարականն է։ Սպանիացի կնոջ ցանկասիրութիւնը սիրտը կվայելէ, և Իտալացին իր դէղովը՝ մարմնոյն պատկերային վափկութեամբը՝ վառվռուն երևակայութեամբը, և շատ անգամ իր դորովալից միամտութեամբն ընդդիմանալն անկարելի կընէ. մարդ կյափշտակուի՝ կյաղթուի անկէ։

Ա.րդ՝ եթէ մարդուն հոգի մը պէտք է՝ որ իր հոգւոյն պատասխանէ որչափ սիրոյ նոյնչափ և բանականութեան կայծերով, որ իր սիրտը նորոգէ չնորհալից եռանդով՝ զուարթութեամբ՝ քաջալերական հանճարեղ խօսքերով՝ կանացի բառերով կամ թռչնոյ երգերով՝ անոր գաղղիացի կին մը պէտք է։

——

Սա ալ հաշիւ դուրս ձգելու չէ թէ, գաղղիացի կանայք խիստ վաղահասուկ են։ Տասնևհինգ տարեկան գաղղիացի օրիորդ մը այնքան զարգացած է սէրէ և սիրոյ մասին՝ որքան տասնևութ տարեկան անգղիացի աղջիկ մը։ Ատոր դիւրաւոր պատճառն է կաթոլիկ դաստիարակութիւնն ու խոստովանանքը՝ որ աղջիկներն այդչափ կանուխ կհասցընէ։ — Երաժշտութեան հանդազօրեայ մշակութիւնն ալ նոյնպէս մեծ ազդեցութիւն ունի սորա։ Անգղիացւոյ աղջիկներն ալ երաժշտութեան կաչխատին՝ բայց իրենց համար դործ մըն է ան։ Իտալացի և դերմանացի օրիորդք երաժշտութիւնը կսիրեն իրենց համար։ Իսկ գաղղիացի օրիորդաց համար երաժշտութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ սէրն ընդ կերպարանօք արուեստի։ Ուստի և սէրը գալով երաժշտութիւնը կդադրի. և այնքան չանիւք մշակուած դաշնամուրը լքեալ կմնայ։

——

Ընդհանրապէս գաղղիացի օրիորդն ոչ երեսէ ձայուցիչ դոյն ունի, ոչ տեսանելի անբծութիւն, որ դերմանացի աղջկանց կուտայ և դորովաշարժ հրապոյրքն են։ Մեր մանկունքն երկար տաեն քիչ մը չորութիւն կունենան և վաղահասուկ են արեան բռնութեանը և մարմնոյ հիւթերուն այրած ըլլալուն պատճառաւ։ Գաղղիացիք մտատաղ չեն ծնիր, այլ յետոյ կմտատանան։ Գաղղիացի օրիորդներն աքանչելապէս կը դէղեցկանան ամուսնութեամբ, մինչդեռ Հիւսիսոյ աղջիկներն ամուսնանալով դէղեցկութիւննին կկորսընցնեն ու շատ անգամ կը թառչամին։

Հոս տգեղ կին մը տեսնողը խիստ քիչ կհասկնայ. վասն զի շատ անգամ դաստերք սիրոյ պակասութենէն տգեղ մնացած են. և սիրուհիներն պէս պէս զոլորովին կփոխուին՝ անճանաչելի կըլլան։

կարծէք թէ նա կընդդիմանայ. բայց այնպէս չէ. այլ կժպտի ու դլուխը կշարժէ։ Ասան դի ինք պղէկ պիտի թէ ս՛րքան հնազանդի՝ այնքան ալիսի աւելնայ իր խչխանութիւնը։

Ի՞նչ է հնոյ նեղբին բաշխանքը, ո՞րն է իւր ծածուկ խորհուրդը։ Բնածին ու դժուարիմայ խորհուրդ, որուն ինք՝ առանց քոչ վերահասու ըլլալու՝ կհետևի ամեն տեղ՝ ամեն ժամանակ. խորհուրդ, որ լաւ կբացատրէ իր տեսանելի հատկաութիւններէն, զգօնութիւնը և ջանասիրութիւնը, հաստատամտութիւնն ու անհատաութիւնը։

Սիրուիլ կուզէ արդեօք։ Անշուշտ. բայց այս խօսքն այնքան ընդհանուր է, որ չբացատրեր բուն նեղբինը։

Մարմնոյ հեշտութիւն կուզէ։ Այ՛ո, բայց քիչ։ Ինք զգայուն է և ժուժկալ. մեզմէ աւելի գորտվալիս՝ բայց և աւելի անբիծ։

Ինք սիրել կուզէ իր տանը մէջ՝ սիրուհի ըլլալ բնակարանին մէջ՝ անկողնոյն մէջ՝ ընտանեաց խումբին մէջ՝ սեղանին վրայ՝ վերջապէս բոլոր իր տահմանին մէջ։ Այո, կըսե նախնի Պարսիկը, այո, կըսե Վօլթէռ իր վէպերուն մէջ, «այս է որ աւելի հաճելի է կանանց։» Եւ ատոդ է, բայց կբացատրուի աւելի նեղբին զգացումով մը՝ որուն կարելի է յարել նախընթաց երեք յօդուածները։

Գաղտնի՝ էական՝ գլխաւոր և հիմնական կէտն այն է որ, ամեն կին իւր անձին մէջ կզգայ թէ ինք սիրոյ և ճոխութեան հոլով կեդրան մըն է,

Է

ԿԻՆԸ ՍԻՐՈՅ ՏԵՒԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԽՈՐԱՓՆՆՈՒԹԻՒՆՔ ԿՈՒԶԷ

Բոլոր զգացմունքներուն մէջ կանանց թէ կինը սիրոյ տեսակցութիւնը կուզէ։ — Իրեն համար տեսնուելու պատճառն է՝ տեսնուելուն (և երկրորդական մտադրութիւն)։ — Մարդէն աւելի կարևորութիւն կուտայ տեսնուելուն. ասոր համար ամեն փոփոխութիւն հակառակ է իրեն։ — Փոփոխութեան զգացողական տարբերը, զարդարուելու վարմունք, և այլն։ — Սիրուած կինն ընդունակ է անվերջանալի նորոգութեան։

Կինն անտարբեր մնացած է մեր օրում իր վրայ եղած ընդունայն վիճաբանութեանց։ Խիստ քիչ ուշադրութիւն կընէ այս ընդդիմական մեծ վէճին։

Ինք մարդէն վերադոյն է թէ ստորին։ Այ՛ս ինդրոյն տեսականն երկրորդական է։ Ամեն ուր որ կինը խոհուն՝ հանճարեղ և զգօն է, սիրուհի է. իր ձեռքն է ատն գործերը, ստակն անգամ, և վերջապէս ամեն բան։

Հնազանդեա՞ւ է ինք։ Այ՛ս խօսքին գործ կը

Ամեն յառաջ կուգայ կնոջ (որ ի բնէ խիստ հաւատարիմ է և միշտ այնպէս պիտի մնայ) այն ազէտալի փորձերը որ կընէ երբեմն ուրիշ տեղ դանելու այնպիսի հոգի մը՝ որ իր հոգւոյն լաւ տեղեկանայ՝ աւելի թափանցէ և աւելի երջանկութիւն դանէ հոն։ Բայց չկրնար յաջողիլ, վասն զի տարփածուն ալ ճիշդ ամուսնոյն պէս այն խորին բաժակին մակերեւոյթը միայն կնայի ու կանցնի։ Ոչ մին և ոչ միւսը դիտէ թէ ազէկը բաժակին տակն է։

Ամէն է յանկարծակ և կինն է սիրուհ։ Մարդը հարիւրաւոր կրօնք և բաղմակնութեան օրէնսդրութիւններ հնարած է, որպէս զի կարենայ վայելել ու մշտնջենաւորիլ. երեն վնասուածն է նախ՝ իր դուարճութիւնը, ապա իւր ընտանեաց աճմամբ մշտնջենաւորիլ։ Իսկ կնոջ ուզածն է՝ միմիայն սիրել՝ առաջուիլ, ինդինքը նուիրել։

Մրբան մեծ է իր սէրը, և դիմադրութիւնը առաջին՝ բաղմակնութեան անմաքրութեանը դէմ՝ որուն զինքը պաշտաւորել կուգէին։ Հնդկաց Մահահալարային մէջ կտեսնուի թէ կինը միայն մէկ հատ սիրել կուգէ, և ասոր համար կպատժուի՝ կմեռնի։ Պարսից Զանտ-Աւէսթային մէջ՝ երբ քուրմերը պահանջելին երեմ որ ըսէ թէ ի՛նչ բան հաճելի է կանանց, քօղ մը կվանդրէ՝ անոր երեսը կծածկէ ու կըսէ. «Սիրուիլ, երեսնց ամուսնոյն չեռաօք կրծուիլ ու ասոնք ալ ինկինն ըլլալ։» Այս պէսպէսիկ պատասխանը հաճելի չըլլար անոնց, և

որուն բոլորտիքը չկրնան ընկերանալ։ Կուգէ որ մարդն անյագ փափաքով՝ մշտնջենաւոր հետաքրքրութեամբ զինքը չկշտանայ։ Անորոշ կերպով մը կզգայ թէ իր վրայ ընելու անբաւ խաղարկութիւններ կան, և եթէ տեսական աչքին այս անվախճան խաղարկութեան հետամուտ ըլլայ՝ ինք զանկ պարապ չպիտի հանէ, այլ միշտ պիտի զարմացընէ չնորհօք և առաքինութեամբ բնաւորեալ անակնկալ տեսիլներով։

Այն հաստատուն սէրը՝ այն եռանդուն հետաքրքիր ճիգը, որ հետամուտ կըլլայ միայն մէկ էակի վրայ եզած անհամար գիւտերն ընելու, խիստ անարատ՝ առանձին և միակնական ընտանիք մը կը յօրինէ։ Բաղմակնութենէ աւելի ցուրտ բան չկայ. կնմանի երկուքի սիրոյն, որ վարդին մէկը կթաղուի միւսին կանցնի, անոնց թերթերուն եղերքը կապականէ առանց բաժակին հասնելու։

——

Բոլոր պատմութեան մէջ կտեսնուի թէ կինը առաջիկ թշնամի է բաղմակնութեան։ Միայն մէկ հատին սէրը կուզէ, բայց կուզէ որ ճշմարիտ սէր ըլլայ, անյագ անհանդարտ ցանկութիւն, որ բոլոր նման միւս յատկանաց և յատկանալ ուզէ։ Այնինչ չներթը այն միակ՝ նախընտրեալ առարկային որ արժէքին համեմատութեամբ փոխ կրնէ իր պանձը՝ և միւս օրն անմտութեամբ կարծէ թէ ա՛լ տեղ կանալու բան չկայ։

ինք կզարնուի կամուռին. բայց հոգին երկինք կը վերանայ՝ դոչելով. « Ամբիծ եմ ես։ »

— —

Կնոջ սրտին այս նախնի արտայայտութիւնը մէջ նշանաւոր բանն այն է թէ, սէրը հոն միայնակ կերևի՝ առանց ծնչութեան խորհուրդի։

Սիրոյ մէջ միայն սէրը կտեսնայ, այսինքն տարփաւորը կամ ամուսինը։ Զաւակը եաքը պիտի երևի։ Մարդն է մանաւանդ որ սերնդեան մշակութիւնը կխորհի։

Մանկամարդ աիկին մը խիստ անաչառ (Տիկին որ կսիրէին) չվախցաւ այս փափուկ կէտին դպչելու՝ կնոջ դարմանքն երևան հանելու. « Ամո՜ւ-նո՜ւթեան նպատակը ամո՜ւնո՜ւթի՜ւնն է, բոաւ. զաւակը երկրորդական է։ Ամուսնական սէրը մայրութենէ առնլի անձնանուիրութիւն և առաքինութիւն կպահանջէ. վասն զի զաւակը դարձեալ մայրն է. մայրն անոր վրայ ինքզինքը կսիրէ։ »

Ինքն ըսած է զայս պարզութեամբ՝ միամտութեամբ և համարձակապէս, առանց Պարսիկ բամբիշին նման քօղ մը ուզելու՝ ինքզինքը բաւական քօղարկեալ զգալով զգաստութեամբ, այն ալնիւ կաստութեամբ որ կպահպանէ հարսն ու երբէք չկորսնցնէր։

Ամենապարզ խօսք, և որ իրօք նպաստաւոր է զաւակին, որ նոյնը պիտի ըսէր՝ եթէ ծնեալն առաջ խօսէր։ Վասն զի զաւակին ալ բաղձալին է անոնց

յառաջընթաց միութիւնը՝ որոյմէ ինք պիտի ծնանի։ Եթէ ծնողք սրտի կատարեալ հաղորդակցութեան մէջ ըլլան՝ զաւակը կընայ դալ, վասն զի տունը սրտատուտ է, խաղաղիկ բոյն մը զինքը պիտի ընդունի։ Իսկ եթէ եկած ժամանակը ծնողաց մէջ բաժանում դանէ, պիտի կորսուի բարոյապէս և դուցէ մարմնապէս ալ։ Ուստի ընտանեաց՝ դաստիարակութեան և այլն բոլոր խնդիրները նախընթաց խնդիրէ մը կախեալ են, որ է սիրոյ խնդիրը, զիրար սիրող այն երկուքին փոխոխ նահանակերպութիւնը՝ որ քիչ քիչ մեկ կըլլան։

— —

Ս. Հաւատիկ կնոջ խորհուրդն իր մաքուր վսեմութեանը անկեղծաբար առարկեալ ընդդէմ մեղմ դարու դաստիարին, որ կկարծէր թէ ամուսնութեան միակ նպատակը զաւակն է, և կմտնար որ մայրը՝ մայր ըլլալէն յառաջ՝ մարդուն կինն ու ընկերն է։

Խորհո՜ն, խորհրդա՜ւոր տպաւորութիւն։ Զղխաէին թէ կինը, առնլն անդամ, հարիւրաւոր կերպով արդասաւոր է։ Արդասաւոր է իր էրկանը համար, որուն վրայ ամենէն միամիտ կինն անդամ, առանց իր և էրկանը դիտնալուն, կերպ կերպ զգացումներ՝ խորհուրդներ՝ սովորութիւններ կստածէ ընդերկար։ Մարդն ամէն վայրկեան յոգնած՝ իր բարոյական էլեքտրականութիւնը ցրուելով կորսնցնելով՝ զայն վերստին կտպնայ կնոջը միջոցաւ՝ անոր

քաղցը ընկերակցութիւնը՝ անոր անարատ ծոցէն։

Ան իր դաւանն է, անկէ կառանայ և՛ երիտասարդութիւն և՛ առաւգութիւն։ Գոյն է, ամենէն դժուարին ճամբաններուն մէջ առաջ կանցնի՝ և թէև ինք ակար է՝ բայց անոր ուժը կաւելցնէ։ Մայրն է, կշրջապատէ զանի։ Երբեմն չիսթեալ վայրկեաններու մէջ, ուր մարդը կխոտորի, և իր աստղը կխնամէ ու չաւեններ երկինէ կամարին վրայ, դէպ ի կինը կնայի, և աստղն անոր աչացը մէջ կաւանէ։

——

Պէտք չէ որ բարուց այժմեան վիճակը՝ ապերասան ցնորումը՝ հոյր յորձանքն զմեզ խաբէ իրաց ներքին վիճակին վրայ. պէտք չէ դիտողութիւննիս հասատատել այս կամ այն, այս կամ գաստ և այն կամ ժամանակի վրայ, այլ պէտք է նայիլ կնոջ վրայ ընդհանրապէս։

Բոլոր պատմութեան մէջ կերևի որ կինը չուզեր իր ամուսինը փոխել. և թէ ինչ պատճառաւ, ուզիղ դատողութիւնը բաւական կհմացընէ։ Ոչ թէ միայն անոր համար որ ինքը մայր է, ընտանիք է, տուն է. այլ վասն զի ամուսնական ընկերութեան մէջ շատ մեծագոյն բաժին մը կդնէ ինք՝ մարդուն բաժինն համեմատութեամբ. նա ինքզինքը բոլորովին և անդարձաբար կդնէ։ Ուստի ամենէն պարզամիտ մէկն ալ գիւրաւ կրնայ հասկընալ թէ ամեն փոխոխութիւն հակառակ է իրեն. փոխոխութեան մէջ իր արժէքը չուտ կցածնայ. ապրի երկնեն երկրորդը՝ արդէն հարիւրին հարիւր ձլուտ կընէ։ Եւ ո՞րքան երրորդէն, մինչքան տասներորդէն. բան է։

Եթէ կին մը անհաւատալի լայն ու վտիտխոութիւն ընդ է, որ է տասիճանի հիմնալ կործանուտ, ըսել է թէ այն կինը խելքը կորնցուցած է։ Սոսկալի և այլանդակ նշան չուտաութեան և յուսահատութեան։ Անոր վրայ բնութեան այս խոստումը նուազ կանխատեսանել պինքը քան զինա՝ որ իր աղէտից պատճառ կըլլայ։ Վասն զի մարդուն յանցանքէն յառաջ կուգայ այդ։

Այն անհանգստութեան և յուզման զարմանալի տեսարանին մէջ, որ կանայք կներկայացընեն մեզի այսօր իրենց պճնասիրութեամբը, ոչ այնքան յոյդողդութիւն կայ՝ օրքան մրցում և ունայնութիւն, շատ անգամ ալ անճկութիւն՝ երբ երիտասարդութիւնը և գեղեցկութիւնը կխախչին իրենցմէ. ուստի ամեն առաւօտ նորոգուիլ կուզեն։

Զարդուց և պչրանաց զարմանալի փոխոխութիւնը շատ անգամ հիւանդ՝ անբաւական սրտի մը ցնորքն է, որ կուզէ աերը չփախցընել։ Մէկ երեսին հաւատարմագրութիւններ կան՝ որ իրենց սիրածը ձեռքէ չհանելու համար անընդ հատ կաշխատին այլակերպելու՝ փոխուելու։ Եւ նոյնպէս պիտի ընէին բոլորովին առանձնութեան մէջ ալ, անապատը, Ասլիան լերանց հիւղի մը մէջ, թէև միայն անոր հետ ապրէին։

Այսպէսով իրենց նպատակին կհասնի՞ն արդեօք։ Ես չեմ հաւատար։ Արեան ոգեւորութիւնները մանաւանդ կխռովին քան թէ կհաստատուին այս յարափոխութեամբ։ Մարդ կզրգռայ իրենց բաները. «Սիրելիս, այդպէս շուտ շուտ մի՛ փոխուիր։ Ինչ հարկ կայ հաւատարիմ սիրտս միշտ չվնասուր անհաւատարմութեան տխրելու։ Երէկ դուն դեղանի էիր, և ես սկսած էի բռնուիլ այն դեղեցիկ կնիկին։ Իսկ ո՞ւր է նա այսօր։ Անդէն անյայտ եղեր է... Ո՛հ, կրնաիմ զանի կորսընչրնեալս վրայ, և կուզեմ որ նորէն ինծի դարձընես։ Մի՛ սիրեր դու այդքան փոփոխութիւն սիրելու։»

Զարդարանքը մեծ նշանակ մըն է, և մէջը նորութիւն պէտք է, բայց ոչ անակնկալ, մանաւանդ երբէք բոլորովին նորութիւն՝ որ սէրը չմոլորցընէ։ Բան մը աւելցընելով կամ պակասցընելով չնչին փոփոխութիւն մը կըլլայ և ամենը փոխելուն տեղը կբռնէ։ Ծաղիկ մը աւելի կամ պակաս, ժապաւէն մը՝ աւելնոր ործ մը՝ չատ անգամ զմեզ կզմայլեցընէ և բոլորը կերպարանափոխ կընէ։ Եւ այս անփոխոխ փոփոխութիւնը սրտին կապող է՝ որ կըսէ անբարբառ. «Միշտ տարբեր և միշտ հաւատարիմ։»

Կանանց պճնասիրութեան և նորաձեւութեան յիմարութիւններն ալ անցաւոր ախտերը չեն ըլլար ինչ որ մենք, ժամանակաց և տեղեաց բնդհանուր դիտողութեամբ, հաստատեցինք իբր դէմաւոր օրէնք կնոջ սրտին և հիմն իւր բնութեան։

Կնոջ ուզածը միայն սէրը չէ, այլ և անոր տեւականութիւնը, եւ անդադար վճռակնեաւորութիւնը սաստիկ անյագութեամբ և հետաքրքրութեամբ, վերջապէս անվախճան խորհրդաւորութիւն սիրոյ։

Կուզէ ինք զայն և իրաւունք ունի։ Վասն զի այն եռանդուն քննութեան միջա պիտի պատասխանէ անակնկալ երկնակութեան անկէտ՝ անհատնում և յանկարծապէմ յօրինուածներով։

— —

Կատակերգութեան մը մէջի սա խօսքը, որ թեթեւ կհամարուի, ինծի ուշադրութեան արժանի երեւցած է։

(Տիկինը)։ Իրա՞ւ կըսես, ոէրդ պիտի սիրէ՞...

(Ծառային)։ Ո՛հ, տիկին, նա երդում ըրաւ թէ քանի որ դուք հրապոյրքնիդ նորոգէք՝ ինքն ալ իւր սէրը պիտի նորոգէ։

Բայց տիկինը կրնար պատասխանել. «Ինչո՞ւ չէ. եթէ ինք հաւատարիմ ըլլայ, ոչ թէ անմիտ հաւատարմութեամբ՝ հանապազորդ միակերպութեամբ, այլ հանճարեղ սիրով և սիրած կինը

հասկնալու անյագ ցանկութեամբ։ Կինն ալ, որ ծոխու պէս հարուստ՝ ու էլէքտրական մեքենայի նման կայծ հանելու առատ է, կրնայ անոր ակնկալութենէն անդին անցնիլ. վասն զի իր մէջ է տարօրինակ չնորհին բորբոքիչ Իրիսը, և գեղեցկացուցիչ բաղձանք կամ ձգիչ մերժումներ։ Իր զօրութեան սահմանը հաւասար է Բնութեան զօրութեանը սահմանին. վասն զի ինք նոյն իսկ Բնութիւնն է։ „

Ը.

ՊԼՏՐ Ի ՈՐ ԴՈՒՆ ՍՏԵՂԾԵՍ ՔՈՒ ԿԻՆԴ ԻՐ ՈՒԶԱԾՆ ԱՒ ՍՏՐ Է

Ա.ժմեան սէրն աւելի իւր յօրինածը կսիրէ քան թէ դաւածը։

Տասն և ութ տարեկան կինը քան և ութ կամ երեսուն տարեկան մարդու մը յօժարակամ կըլլայ պատակ ըսել կուգեմ, հրա առնուին։ Ամեն բանի մէջ անոր կվստահի, դիւրաւ կհաւատայ թէ նա իրմէ և ամեն մարդէ նաև իր հօրմէն ու մօրմէն (որոյմէ լալով բայց առանց մեծ դժուարութեան կբաժնուի), աւելի բան գիտէ։ Անոր ամեն ըսածին կհաւատայ, և, սիրան ու անձը անոր յանձնելով, հոգ չըներ իրենց մէջ եղած կարծեաց տարբերութիւնները մանր քննելու, որ կրնային դիրքին բաժանել. և, առանց պատճառը գիտնալու, իր հաւատքն ալ անոր կյանձնէ։

Ինք կկարծէ և կուզէ թոզրամին նոր կեանք մը սկսիլ, որ առաջինին հետ ամենևին կապակցու-

Մենք պարծանք ենք՝ առեղծիչ և յօրինիչ, և հարազատ զաւակունք Պրոմեթէոսի։ Յօրինուած պատրաստ Պանդորա մը չենք ուզեր, այլ կուզենք որ մեր ձեռօքն յօրինենք զայն։

Այս բանը կհասատտէ թէ ներկայ ժամանակս, որ ցրտացած կիսարծուի, պիտի ունենայ սիրոյ գօրութիւններ որ անծանօթ էին նախնի դարերու, և չերմութեան ու եռանդի բոլորովին նոր բորբոքում։

Աբանչելի՝ բայց եռանդ չունեցող դեղեցկութեան մը համար նախնի դարուց սէրը դրեթէ ծնեալն պէս կմեռնէր. շուտ կպատէր անկէ որ իր յօրինածը չէր։ Բայց, յառաջադէմ, կենդանի և սիրող էակի մը համար, զոր մենք ժամէ ի ժամ կյօրինենք, դեղոյ մը համար՝ որ առուգապէս մեր ղործն է, և մեր զգօրութեանը համեմատ առաձգական, այդպիսի էակի մը համար մեր այժմեան սէրն ինչ հիւսարուղթ բոյ պիտի ցոյտէ ամեն օր ... Եւ ի՞նչպէս։ Ամեն թեթեւ կամ ծանր պատահարի մէջ, միշտ և ամեն տեղ։ Չինաստանի որ մէկ կողմերու հողին տակ ծածկուած հրոյ անբաւ կարգերուն նման, որ սուր տեղ որ գտնեն կամ քիչ մը յուզես՝ իսկոյն բոյ կընծղղէ։

թիւն չունենայ։ Կուզէ վերածնանիլ անոր հետ և անորմէ. «Այս օրը, կըսէ, թող կենացս առաջին օրն ըլլայ։ Դուն ինչ բանի որ կհատատաս՝ ես ալ անոր կհատատամ։ Քո ծողվը-ըզդ իմ պիտի ըլլայ, ի- ոո ասպո-ածդ իմ ասպո-ածս պիտի ըլլայ։»

Մարդուն համար աբանչելի վայրկեան, սաստիկ զօրութեան և բռնելու վայրկեան։ Երեն կվերածելի զայն ձեռքէ չհանելը պիտանայ։

Պէտք է անոր այս ուզածն ուղել, և զինքն իր խօսքովը բռնել, զինքը յարդարել, նորոգել, ապեղծել։

Հանէ զինքն իր չհաւթենէն, և ամեն բանէ որ իրեն արգելք կըլլայ եանալու, իր դէշ անցեալէն, իր ընտանեկան և դասակարգական թշուառութենէն։

Եւ այս օդտակար է իրեն և օդտակար քու սիրոյդ։ Գիտե՞ս ինչո՛ւ համար ան քեզմով նորոգուիլ կուզէ։ Վասն զի կզուշակէ թէ ան ատեն զինքն աւելի պիտի սիրես, և երթալով սէրդ պիտի աւելնայ՝ եթէ ան քեզի դարձընես և քեզի նմանցընես։

Եւ որովհետև նա ինքզինքը քեզ կնուիրէ, ուրեմն ա՛ռ զինքը որպէս վրայ՝ բաղկացդ մէջ՝ իբր քնքուշ մանկիկ մը։

——

Իդեական ուրիշ հայեցուածով մը կզդայ՝ պիտի թէ մեր ժամանակներու սէրն իր գոյածը չսիրելը, այլ իր յօրինածը կսիրէ։

Թ

ԵՍ Ո՞Վ, ԵՄ ՈՐ ԿԻՆ ՄԸ ՍՏԵՂԾԵՄ

Ամենէն զգայուն երկն անգամ կարող է զարձեալ սիրել : — Ամուսնութիւնն ընդհանրապէս աղջկան համար ազատում մըն է : — Գաղղիացի մայրն իր զաւակին առնչի դեղին ըլլալը պակասութիւնն ունի : — Օրիորդն ամուսնանալով ու բարօրութեան մէջ ապրելով կզեղեցկանայ : — Կինը (տան և ութ տարեկան) կզդայ թէ իր այրը (քսան և ութ տարեկան) իրմէ հեռապատկի վեր է դիրքի՝ փորձառութեամբ և արուեստով : — Պէտք է գիտնալ երեսն ընծաելացընել : — Կինը դաստիարակութեան մասին պատառ է, և այրը երիտասարդ :

Եաւերն այս երկչոտ ընդդիմադրութիւնը պիտի ընեն (թէ ի՞նչպէս կրնանք կին մը սանձել) : Մարդիկ, որ ամեն բանի մէջ պարծենկոտ են, այս մասին ակարութիւն կխոստովանին : Այս դարձին զժուարութիւնն ու անբաւութիւնը զիրենք կխռովէ :

Դպչիլ անցնիլ, շատ լաւ. դիչերը մը հեշտութեամբ վայելել, շատ ապէկ. բայց հոգի մը միշտն

չնոտիէս և անընդհատ մշակելը՝ զիրենք կզարհուրեցընէ. ու կընկրկին :

« Ես առոր պատրաստուած չեմ : Կեանքին, խիստ դաստիարակութենէ մը և անոր հետևող սառիկ հեշտասէր վարքէ մը արդէն կեղծքեալ ըլլալով՝ ինքզինքս անբաւական կզգամ կառավարելու այս կոյսը, այս սիրավառ մտաղաղ սիրտը՝ որ կուզէ զիս իրեն արարիչ՝ երկրաւոր աստուած... Բա՛րէ, ես բաւական լոյս, բաւական սէր ունի՞մ : Սիրելու զգացումս պահա՞ծ եմ ես : »

Ո՛չ. ինքզինքդ մի՛ անարդեր, բնաւ անվստահ մի՛ ըլլար քու անձիդ վրայ, կամեցիր ու յարատևէ. դուն տակաւին մեծ բաներ կրնաս ընել և՛ կենաց և՛ սիրոյ մէջ : Այն ընդունայն անցեալը որ զքեզ կհալածէ, սերը չէր այն. դուն սէրը դուշակել անգամ կարող չես : Այդ զգացումդ կինձէ, բայց կայ : Աստուած պահած է զայն ի քեզ : Պառնիկին անգամ տակաւին տրամադրութիւն ունի սիրելու : Որքան խոր ըլլայ անդունդը, այնքան աւելի բաղձալի կըլլայ երկինքը :

——

— Եթէ միայն քիչ մը հեշտութիւն քաղելու համար մանկահասակ հարսիդ դէմն անցնելու սահմանուած ըլլայիր, հոգիդ շուտով կտկտրանար, ձանձրութիւնը մէջերնիդ կմնար : Բայց իմ ցոյց տուած ճամբուս անկարելի է այդ. տես ի՛նչ

վատահութեամբ նա ինքզինքը քեզի կ՚յանձնէ, որ քեզի նմանի։ Ա.յս այլասիրութեան գործը՝ այս խառնութեան քաղցր յառաջադիմութիւնը՝ ձեր միութեան առաջին աւուր բոցը միշտ վառ պիտի պահէ, պիտի աւելցընէ։ Ի՛նչպէս կրնաս օր մըն օրէն աւելի չսիրել զանի, երբ ինքզինքդ անով լաւագոյն և ղոռաճ զգաս. երբ ամէն վայրկեան անոր աչքը պահէն քեզի վերադառնան քու սիրելի նախանձութեանդ ճառագայթները, այն դեղեցիկ պայծառ լոյսը՝ որ կփայլէր խանձարրոյդ վրայ՝ և որ խաւարած էր ի քեզ, բայց նա, այն սիրուն հոգին, քեզի կվերադարձընէ աւելի պայծառագոյն։

Ուստի երբ նա վհատութեամբ մը քեզի կուգայ և կուզէ ինքզինքը նուիրել, դուն եա՛ մի՛ քաշուիր յիմարաբար, վարանելով, (վատ և պարտաւելի ցածութեամբ մը) ըսելով թէ, «Ես անարժան եմ։» Ա.զատութիւն չունիս այդպէս ըսելու։ Ա.մուսնութեան մէջ միմակ կամ չափաւոր բան չկայ։ Ա.ն որ կինը սառակապէս՝ ուժով չդրաւը, անկէ ոչ կյարգուի և ոչ կսիրուի։ Զանի կհանձրուէ ցընէ, և ձանձրութիւնը կնոջ քով սառելութենէ շատ հեռուի չէ։ Զեռքէ կելլէ, դէմի սրսով. և ոչ միայն ինք, այլև տղայքն ալ. բոլոր ընտանիքը կթոշարանայ, թշնամի կդառնայ։

——

Կհարցընես թէ ի՞նչ պատճառանք ունիս ինքը դրաւելու։ Անցիր քեզի ըսեմ։

Ա.ռաջին և գլխաւորագոյն պատճառանքդ է՝ անոր սառակ և եռանդուն բաղձանքը՝ ամուսնութեան միջոցաւ քեզի կարենալ ըսելու թէ, «Ես քուկդ եմ։»

Վասն զի գուն իրեն սէր եղած ժամանակդ ինքզինքէն ազատ կզգայ։ Որմէ՞ ազատ, ըսէ՞ եմ։ — Մօրմէն, որ զանի սիրելով՝ հեռը տղայի պէս կվարուի մինչև քսան տարեկան հասակը և մինչև երեսունին ալ միշտ նոյնպէս պիտի վարուէր։ Գաղղիացի մայրերը զարմանալի են. զաւակնին սառակ կսիրեն, բայց անոնց հետ կմտերմանան՝ կոչնչացընեն զանոնք իրենց անձնասորութեան փայլովը, զօրութեամբն ու դեղովը։ Մայրերն իրենց զաւկըներէն աւելի չնորհալի են, և շատ անգամ դեղեցկադոյն իսկ, մանաւանդ մանկադոյն, յոյժ մանկադոյն։ Քանի որ աղջիկը մօրն իշխանութեանը տակն է, ամեն երեկոյ մարդոց իրենց մէջ «Պզտիկը դէշ չէ, բայց մայրը ո՛րքան լաւագոյն է,» ըսելնին լսելու սխրութիւնն ունի։

Իրենք՝ հարուստ թէ աղքատ՝ ըստ մեծի մասին լաւ չեն ուսեր և աղջիկներն ալ ազէկ չեն մնուցաներ։ Բայց իրենք չնորհալից՝ մտացի և նչուլադէզ ըլլալնուն համար՝ պէտք չունին առուգութեան, որուն պէտք ունի աղջիկը։ Կերպարուժի պահասութիւնը զանի ուժգոյն՝ անշուք և քիչ մըն ալ վտիտ կընէ։ Խեղճ օրիորդին գեղագրի հասակը չատ ան-

դամ կ՚ապահովէ մինչև յաւիտենութիւն : Հոն վերջապէս , քիչ երջանկացեալ , կրկի լեցուիլ դեղեցկանալ , և քեզի կզարմանաս իւր գեղեցկութիւնը . եթէ վրան շատ ուշադիր ըլլաս , եթէ քաղցրութեամբ բայց առատապէս չրվատաես դինքը սիրուիդ , նա , քու նորաբոյս վարդդ , կծաղկի , յաւիտեան աւելի առոյգ և աւելի կոյս քան դիւր սխուր աղջկութեան ժամանակը :

Գեղեցկանալ , և սիրոյ միջոցաւ , ինչ երջանկութիւն : Նա զանց կընեմ նկարագրել իր երանաւոր ազդեցութեան անչափութիւնը ... Գեղանի ըլլալ , ինծի մը համար արքայութիւն է , ահեղ բան է : Երբ ինք զդայ թէ այդ մասին պարտաւոր է քեզի , ո՛հ , բոլորով սրտիս ու դիւրաւ կզինուին բոլոր միտքերն . սիրտ աքանչանայ քու տէր ըլլալուդ՝ ամեն բան վճռելուդ՝ որոշելուդ ու դինքը կամեցնալու յոգնութենէն տաէպ ազատելուդ վրայ :

Յօժարամիտ սիրտ ճանչնայ , ինչպէս որ իրօք է , թէ դուն իրեն պահապան հրեշտակն ես , թէ իրմէ տասն կամ տասներկու տարեկան մեծ ըլլալդ , աչխարհիս իրաղն ունեցած փորձառութիւնդ , քեզի կմիտցուն տեսնալ հազարաւոր բաներ՝ որոյմէ դինքը կրնաս զդուշացընելով պահել , հազարաւոր վտանգներ՝ ուր իր տասն և ութ տարեկան հասակը , իւր աղջկութեան կէս-գերութիւնը զինքը խիստ կոյր սիրտ թողուին , և ուր , ինչպէս յայտնի է , սիրտ դիմէր դէմիկոր :

Զգօրենալ : Ինք , որ շատ անգամ մօրմէն

ազատ ըլլալ ցանկացած է , բայց սակայն անկէ մեկնելու ատենը կարամի : « Սիրելիս , չէ՞ր ըլլար որ ամենքս մէկտեղ ապրէինք ... » Ս. յս խօսքը , այս բաղձանքը շատ անգամ կզդխի հարսին բարի օրտէն : Իսկ այրն իրմէ ալէկ գիտէ թէ , տակէ տակի ձախող բան չկրնար ըլլալ , թէ բոլորն ալ անհանգիստ կըլլան , թէ տակէ ձանձրալի և անվայելուչական կեանք մը յառաջ կուգայ :

« Գանէ տպատուհիս հետ առնէինք , որ դիս այնչափ կսիրէ , որ շատ ճարպիկ է , իմ Յուլիանէս : Միայն ինք գիտէ դիս ալէկ հագուեցընել ... » Ս. յրն տակէ ալ զինքը կզդուշացընէ . կհամոզէ որ հետ չբերէ կամարար և ճարտար տպատուհին՝ որ զինքը կզեղծուցանէ և փայլաքրքրով ու ծածկաբար էրկանը դէմ յարդարելով՝ անոր բուն ոսոխը կըլլայ . և խոկզբան կնոջն իգական փոքր տխրութեանցը վտանգաւոր մտերիմ , տպա քիչ քիչ տիրուհի , տանը բուն տիրուհին կըլլայ : Բարեբաղդաբար այրն ի հեռուստա կտեսնայ բոլոր ատոնք , և կհամոզէ որ այն հրապուրիչ ժիր քոմֆը առնելու զանց ընէ :

Ատոնք շատ ծանր կէտեր են , վասն զի քիչ մը կարծեաց տարբերութիւն կպարունակեն : Երբեմն ալ երեսը կդարձընէ նա ու վայրիկ մի կուլայ , բայց և այնպէս կխոստովանի թէ վերջապէս դուն աւելի փորձառութիւն , անշուշտ և իրաւունք ունիս :

Եթէ այս կէտերուն վրայ զինքը քեզի հետևցընես՝ ձեռացածին աւելի դիւրութեամբ կրնաս

հետեւըննել։ Գործի մէջ, չահու մէջ, կարծեաց մէջ դիւրաւ կճանչնայ թէ դուն աւելի և լաւ պիտես ու կաեռնաս, մանաւանդ թէ մարքի զօրաւորագոյն և լուրջ վարժութիւն ունիս։

Մարդուն համար գերազանցութիւն մըն է միայն արուեստ մը, արուեստի մը առանձին հանգամանքն ունենալը. որուն մէջ պէտք է մարմնամարզութիւն, անոլ յօդուածոց ձգտումը կատարած՝ և իր գործողութեանց կարողութիւնները նուաճած՝ վարժեցուցած՝ զօրացուցած ըլլալ։ Կաեռնելով է որ մարդկրնայ ինքզինքը դարբնել։ Անով մանաւորապես կտրվուի թէ յայողելու՝ գործ մը գլուխ հանելու համար պէտք է յարատեւութիւն՝ դիտակցութիւն՝ լաւ գործելու հաստատուն բաղձանք և մեծ ճշդութիւն։ Կանայք խիստ յայողակ պիտի ըլլային ճշդութեան, զոր գրեթէ բնաւ չունին. և որուն պատճառը բաւական յօժարութիւն չունենալնին է։

——

Սա ևս ըսելու ենք թէ, կինն իր մատաղ հասակին մէջ քիչ մը յօդնած՝ սէպ խոտվեալ կըլլայ արհունէն։ Պարկեշտութեան այն դեղեցիկ վարդերն որ սէպ կբացուին այսերուն վրայ, իրեն զարդն ու միանգամայն խոչընդոտն են։ Այն վարդերը պինքն անկարող կլինեն յարատեւութեամբ բանի մը մտադիր ըլլալու։ Ուստի սիրուած կինը, եթէ իր կամքին ձգուի, չատ միտում կունենայ բազկացող

մէջ նեռուելով քեզի ըսելու. «Իմ սեզս դուն խորհէ. » ինչպես մանկիկ մը ատան քայլ առնելէն ետքը յօդնելով կուզե որ մայրը պինքը չալիկ։ Բայց թողելու չէ որ այդպէս ընէ. այլ պէտք է օգնել՝ ձեռնտու ըլլալ գեղեցիկ ծոլին՝ առանց քալելէ դադրեցընելու։

Ասկէ պատեհապէս առիթ չըլլար, սիրելի բարեկամ, որ քու խոհեմ անձ մը ըլլալդ հասկընաս։ Ինքն՝ այդ սիրելի զաւակը՝ առանց դիտնալու կառաջարկէ քեզի վարմունքի ամենէն բարձր խնդիրը, թէ ինչպես պիտի զանց ընես այն դպրոցական կերպերը՝ որոց մէջ կրթուեցար, և ինչպես այն խիստ՝ դժուարիմաց և զուտ բիւրեղանման դիտութիւնը պիտի կարենաս կենդանութեան վիճակի բերել, և անդամանդէ մը ծաղիկ մը չինել որ զաւակիդ մատուցանես։

Ո՜հ, դեղեցիկ և վսեմ խնդիր։ Քանի՛ դժուարին... Բայց և այնպէս քեզի համար ո՛րքան հարկաւոր։ Առանց ասոր չպիտի կարենայիր երբեք հասկընալ նոյն դիտութիւնը լաւ դիտնալդ, և թէ դուն տէր էիր այն գիտութեան՝ որ ի քեզ է, բայց քեզի չէ ներդործած ու չէ խառնուած։ Իսկ այսուհետև քալ պիտի խնամես, երբ այդ դիտութիւնդ երակացդ չերմացնէ՝ արեանը խառնուի, և վառուելով անձնի քու սրտիդ ու սերիդ։

——

դիտութիւնը : Դուն գայն կըմչռնես արդարութեան և ճշմարտութեան, կարդասրութեան ու ներդաշնակութեան միջոցաւ : Իսկ հա, քու մանկամարդ նորընծայդ, կզգայ գթութեան ու գորովոյ միջոցաւ : Եւ երկուքդ ի միասին՝ սիրոյ միջոցաւ :

Երիտասարդ, կուզես սիրուիլ, հնով սիրտը չահիլ, այնպէս չէ՞ :

Լաւ, ուրեմն մարդ եղիր : Ըսել կուզեմ արուեստին (օգտակար և պիտանի) ներքութիւնները վեր պահէ բոլանդակ կենդանութեան բարձր դադաթը, որ է՝ գաւմնը սիրել ամենուն համար : Անով է որ ինքդ ալ սիրուելու արժանի կրնաս, և կըլլաս վեհ, ազնիւ, ու հնով վրայ հզօր, որ միայն սէր է և կեանք :

Եթէ, օրինակի համար, իրաւագ իտութիւն կուսանիս, իրիկուընը՝ կիրակի օրը դնա Բնութեան տաճարը, այսինքն Բուսաբանական Պարտէզը. և հոն քու բարեկամդ, երիտասարդ բժիշկ, թող դիականց ու ոսկերքուստ սրտիդը տանի գքեզ և մահը բացատրէ քեզի :

Իսկ եթէ դուն ինքդ բժիշկ ես, գարձեալ երբեմն հոն կանգ առ : Դուն աւելի լաւ կուեղնաս գայը : Տեղեկացիր անկէ ընկերական իրաւանց վրայ : Աւելն աւելն հմտութիւն առացիր անկէ ուղղութեան և քաղաքական կարգաց բարձր բժըշ-

Ամենեին յօժարութիւն չունիմ վիճաբանելու : Բայց այս մասին սիրտս շատ լեցուն ըլլալուն՝ չեմ կրնար զանոյ ընել ու չպատասխանել անոնց՝ որ կերեւակայեալ մարդասիրութեամբ կուզեն գքեզ վհատեցընել՝ ըսելով թէ այժմեան գիտութիւնը տակաւին քիչ ներդաշնակութիւն ունենալուն՝ կենսական պարզութեան չկրնար բերուիլ, որ աւանդաւի հնոյ, անուսին, տղային :

Մեկ խօսք բաւական է առանց :

Այժմեան խմաստութիւնն երկու կողմ ունի միայն :

Կենաց գիպո-լի-նները, որ սիրոյ գիտութիւններն են, մեզի կուսուցանեն միաբանական կեանքը, հասարակաց խնամութիւնը և հակաց եղբայրակցութիւնը :

Արտաքո-լիան գիպո-լի-նները, որ են բարձր գթութիւն և անկողմնակալ սէր : Եղբայրսիրութիւնն է դարձեալ :

Ասանք երկո՛ւ բան են : Ո՛չ. մի են : Աստուծոյ այս երկու մեծ տաճարները որ երեք դարէ ի վեր կկառուցանենք, դադաթնին իրար կմիանան, ծայրերնին մեկ կըլլան ու երկնից մօտ կդրկախառնին :

Որքան իրաւունքը կըարձրանայ՝ մարդամօտ կըլլայ, այնքան ալ արդարութեան եղբայրսիրութիւնը կհանդիպի բնական և բժշկական եղբայրսիրութեան, որ են կենաց՝ սիրոյ և գթութեան գիտութիւնները : (Տես ի.ծանօթութիւնս :)

Հաւասիկ այժմեան միակ՝ նմանակերպ՝ երկոտ-

կականութեան վրայ՝ որ կրնայ հիւսոդատոյները պարպել, և արդարութեան բուն այս քաղաքին վրայ՝ որ կրնայ բժշկել բարօրութեամբ։

——

Այս ճամբով, բարեկամ, ապահով ես ունկնդրութիւն պտնելու. վասն զի կինդ բոլորովին պիտուքիւն, գորով ու հաւատք է։

Է՛հ, ո՛րքան նա կցանկայ քեզի հաւատալ, երբ իր քովը կդառնաս սիրտդ այդքան նոր՝ նորոգիչ ու գորովական ճշմարտութիւններով լի։ Ազդո՛ւ ընդդիմապատակը. կոյտ՝ վերստաւանամեայ հարտ՝ նորափիլիի վարդդ, մաքին բիւզանդեան կրթութեանը մասին, քեզի կուգայ պառաւ՝ հինցած՝ միչին դարու խորշոմներեսով։ Իսկ դուն, ընդհակառակն՝ այժմեան մարդ, կարծեայ՝ դիտութեան՝ դպրոցի կողմանէ՝ կերթաս իրեն նոր և զօրեղ՝ վառվռուն երիտասարդութեամբ։ — Սիրոյ անհաւատալի կարողութիւն. և ո՛րքան կըլլայ քու երջանկութիւնդ։

Գորովանայ և հնօրհասպարտութեան անմեղ սխալանքով մը քեզի կվերաբերէ՝ քեզմէ եղած կը համարի ինչ որ ժամանակին հանճարն ըրած է։ Զքեզ կսիրէ Ծաղկանց գպրանիքին համար՝ որ Լիննէոս գտաւ։ Զքեզ կսիրէ երկնից ադամանդներուն համար՝ որ նախ Գալիլէոս տեսաւ։ Ի քեզ կսիրէ մինչև մահուան դիտութիւնները՝ որ մեզի

ուսուցին սիրոյ խորին գպրանիքը, և որ, հին ժամանակաց բարբարոսական ամբարշտութեան հակառակ, մեզի ըսին թէ. « Կինը մաքուր է։ »

Չկի՛ր, բարեկամ, քեզմէ է որ կուգայ ամենայն ինչ, դուն ամեն բանի արժանաւորութիւն ունիս։ Դուն ես հեղինակ ամեն բանի՝ ամեն գիտութեան։ Ինք թէպէտ չհամարձակիր զայս խորհիլ, բայց սէրն իրեն համար կխորհի։ Վասն զի երեն յօրինիչն ըլլալով՝ նոյնպէս և աշխարհի յարդարիչն ես. աշխարհ և Աստուած քեզի կը խառնուին։

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

——

ՆԵՐՔԱՍԱԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ա.

ՀՈՎՈՒԻՆ ՏՆԱԿԸ

Ընկերութեան մէջ ի՞նչ կարելի է ընել կնոջ վրայ։ Ոչինչ։ Միայնութեա՞ն մէջ։ Ամէն բան։ — Որքա՜ն կերպ կըլլայ լաւագոյն ընկերութեան մը մէջ։ — Աւետրոյ զբաղող տիկնոջ մը համեմատական առանձնութիւնը բազմութեան մէջ։ — Այսօ ամենայնիւ ուրն խակզան քիչ մը մնաց ամիսոսամ կուզէ։ — Ինչպէս պիտի ըլլայ պզտիկ տնակը։

Տարփատորայ յիմարութիւններն ուշադրութեան արժանի են։ Ոչ խնամատուրքը, մի՛ արհամարհէք յիմարներուն խօսքերը։ Անոնք անմեղներն երբեմն, զառանցանաց վիճակի մէջ, ատոյգ պատգամներ խօսած են։

Մարկ ըրէք սա երիտասարդը՝ որ առաջին անգամ՝ մայիս ամսուն մէջ՝ դաշտը կպտրտի իւր երկչոտ նշանածին հետ։ Ծնողքն իրենց կհետեւին քիչ մը հեռուէն։ Կարծես թէ ինք մեծ երջանկութեան մը մէջ՝ հրաւէր կկարդայ բոլոր բնութեան՝ երկրի և երկնից։ Բայց երկիրը՝ երկինքը, ի՞նչ կըսեմ, նշանածն անգամ, ամենը կոտրտած կը

թուին մտայ նոր յափշտակութեան մը մէջ։ Ի՞նչ է տեսածը։ — Հովհաննն ինակը։

«Ո՛հ, իմ փափաքածս այդ էր... Անհուկ և առանձին, ահա այդպիսի բնակարան մըն էր որ ես կերազէի մեզի համար... Իրարմէ չկրնալ զատուիլ, մեկտեղ պտըտիլ, ամբողջ հետևի մնալ, ամեն անոսուրը հաղորդակցութենէ փախչիլ, ամբափակ իր դրախտը պաշտպանել և աչխարհը մոռնալով։»

. . . . . .

Ը՛րիտասարդ, այդ յիմարութիւնդ այնքան յիմարական չէ։ Դաչտերուն մէջ տնակ մը անշուշտ անտառներէն բնակարան մըն է քու փափուկ ընկերոջդ համար, բայց քու բնազդումդ դոնէ արդար և ճշմարիտ բան մը կ՚յայտնէ քեզի՝ զոր ուրիշ չտեսը ուշ կխմանան և ան ալ իրենց ձեռսովը։

Պողոտայի վրայ տան մի՛ ըներ ամենևին։
Հեղեղի մէջ ծառ մի՛ տնկեր։
Բազմութեան մէջ մի՛ սիրեր։

— —

Ընկերութեան մէջ ի՛նչ կարելի է ընել հնով վայր։ Ոչինչ։ Առանձնութեա՛ն մէջ։ Ամեն բան։

— —

Բայց տակայն, թերևս անիկա չէ որ այսպէս պահել հարկ է, այլ նոյն իսկ դրկիլ։ Որքան նա մինակ ըլլայ, այնքան աւելի դէմ անոր հետ

կապրիս, սիրաբռնիդ իրարու աւելի կխառնուին։ Բայց թող ընկերութիւն մը ունենայ, և աղէկ ընկերութիւն մը. գոնէ ունենայ մայրը՝ քոյրը՝ յարդելի բարեկամուհի մը. ճիշդ այս պատճառաւ քիչ կվախնամ գովքեն հեռանալու, և կապը կսկսի թուլնալ։ «Մօրը հետ է, ես երթամ բարեկամներս տեսնեմ։ Քոյրը գոքը է, կրնամ այս ինչ ակումբին այցելութիւն մը ընել,» կըսես, և այնպէս ալ կընես. որով կամաց կամաց աչխարհիս յորձանքին մէջ նորէն կբռնուիս. անշուշտ կսիրես դարձեալ, բայց երթալով նուազ։ Ահաւասի՛կ թէ ամեն երեկոյ յոգնած՝ զգայութիւնդ բթացած՝ և գբաղեալ մտաք տուն դառնալով պիտի կարենաս գոնել հոն մի և նոյն կինն ու մի և նոյն սէրը։

— —

«Ուրեմն, պիտի ըսես, քու խօսքիդ նայելով՝ ամուսնութիւնը մենաւորի՝ կալանաւորի կեա՞նք մը պիտի ըլլայ. կինը մինակո՞ւկ դռոցած, այրը հաղի՞ւ դուրս ելլէ գործերուն համար։ Անանք չէ այդ, այլ կանխաւ սկսուած մահ։ Ապա ուրեմն ամուսնանալէ յառաջ կսուկնիս գրենք. վասն զի առաջ ասոր անկողինը դերեզման մը պիտի ըլլայ։ Ոչինչ բարեկամ, ոչինչ ընկերականութիւն։ Մենաս բարեաւ, քաղաքացի։ Սէրը և ընտանիքը պիտի չնչեն զհայրենիս։»

Իմ միտքս այդ պէս չէ։ Ես բոլորովին տարբեր

ընկերականութիւն մը կ՚ուսում, անբիծ՝ ազատ զբաղում, ուր եղբայրակցութեան ոգւոյն գլուխը բազմի կինը՝ մայրը՝ կոյսը, ուր խնդութիւն մէջ երեւի մեր սիւնանց շնորհալից խումբը՝ առնականացայ մօտ՝ բազմած և ծոպիաձև պսակեալ։ Կինը, բազմութեան լիագոհի, հասարակաց բարուց փափուկ և անհաշտ իրաւընակը, այդ սրտաշարժ վայելչութիւն մը պիտի ըլլայ ազգայ քաղաքաց։

Բոլոր առնք դուրս հեռւ են տակաւին։ Ուսոյ լիագ ինձի առայժմ հնարաւոր և զգծագրելի բաներ ըսել, տակ այնպիսի բաներ՝ որ ժամանակը կվերցնէ։

Ինձ համար իմ ուզած առանձնութիւնս ծեր ու նախանձոտ Աբնօզին տունը չէ, որ բանալիէ տակ ու սեռութենէ հեռւ կպահէր Ադնէսը՝ կամ լաւ ևս՝ Ադնէսի մարմինը՝ սիրտը խղդելով և միտքը բթացնելով։

Ես կուզեմ նախ՝ որ Ադնէս երիտասարդ տղայի մը ունենայ իր հասակին համեմատ։ Ջախակցութիւնն ըսած եմ. մին քան և ալի և միւսը տան և ալի տարեկան։ Ասիկ չհզելու համար, պէտք է չատ մտածուի՝ խիստ եղական և յոյժ դժուարագիտ յարաբերութիւններ, որ կրնան դժնութիւն, բայց դրեթէ երբեք չեն դանուիր։

Ես Ադնէսի համար կատարեալ ազատութիւն կուզեմ։ Աղտարև կինը տակաւ ու ցաւոց դէմի կը ծնանի, բայց սէրն իրեն վրիւթիւնն է, ամուսնութիւնն իրեն յաջորդական ազատութիւն է։ Նա ամուսնութեամբ հաստատութեան կհասնի, և երթալով կրարձրանայ շատ անգամ։

“Հասակը սրբան ըլլալու է, կաշխեմ ըսէք։ — Ձեզի այնքան բարձր, որքան ինքս սիրտս։” (Շէքսփիր։)

Ա.յսու ամենայնիւ՝ միայնութիւնը բոլորովին հակառակ է։ Սէրն այնպէս զբաղում բան է՝ որ ամեն պարապմունք կսիրէ։ Արնայ, ի հարկին, միտակ մնալ մեծ ժողովուրդի մը մէջ։ Ինքն անհատ մարդու է կատարեալ ազատութեան մէջ։ Պալատ մը, տան վերի յարկ մը, դահլիճ մը, խանութ մը անոր համար երբեմն նոյն բան է։ Սակայն և այնպէս՝ չմոռնանք թէ՝ նա չէ կարող աշխարհի խոչընդոտանքներուն դէմ դնել՝ բայց եթէ համեստ սրտի մը օդնականութեամբը, աշխատասէր կեանքի մը, աշխատութեանց յաջորդութեամբ մը՝ որ կզբաղեն՝ կառաքինացընեն մեր օրերը։

Ո՞վ չէ տեսած Փարիզու ամենէն մեծին՝ ամենէն սիրուն թատրերգն մէկին մէջ (կարծեմ Լամպարացոյ փողոցը) կին մը դեղգիկ և հարուստ զգեստով, որ, թէև ընտիր դասակարգութիւն և մեծ օժիտ ընդունած, բայց իր կեանքը վաճառատան մը ներսը պզտիկ ապակեպատ խցի մը մէջ կանցընէ դրելով՝ հաշուելով՝ պատուէրներ տալով՝

և քան պաշտօնեայ կառավարելով։ Այս կինը՝ այդչափ մարդոց մէջ՝ մինակ է, հակոդութեան տակ չէ, տիրուհի է։ Իւր երիտասարդ այրը բոլոր օրն ասպին անդին կերթայ և արտաքին գործերը կատարէ։ Երեկոյին զիրար կդանեն։ Տիկինն իւր տումարները դոցելով՝ մարդիկը ճամբելով անուշ նոյն քուն կելլէ։ Ակէ առաւր կաղ, ասկէ երջանիկ առաւոտութիւն չկրնար ըլլալ։ Արդեօք այրն ինա կսիրէ՞։ Ոչ, կպաշտէ մանաւանդ։ Այս տեսակի վարձատրութիւն իրենց համար հովուին տնակին տէրը կըռնէ։

——

Այսու ամենայնիւ երթէ ինծի ներէք ձեզի համար իղձ մը յայտնել, կուզեմ որ մանկամարդ կինդ, այն բանաստեղծական էակը՝ նուագ զբաղեցնել ըլլայ հաշուեցուցակներու՝ փոխանակադրոց պայմանաժամերու. դուն ալ բոլոր օրն արտաքսել չինաս իրմէ հեռի։ Անոնց միութիւնն իրաւ դեղեցիկ և հզօր է, բայց և խորհո՞ն է արդեօք։ Քիչ մը նման չէ՞ գործի զբաղած երկու մարդոց մտերիմ ընկերութեանը։ Այդպէս չհասու զբաղեցնել անձանձ մէջ արտից ճշմարիտ խառնութիւն կրնա՞յ գոյանալ։ Նոյն իսկ անկողնոյն մէջ՝ գլխուն վերևը՝ երջանկութեան ժամացոյցը պարզ և ազնիւ կինը հառաչելով մը չը՞սեր թէ. «Ցմռնտաս, սիրելիս, թէ վաղն առաւն 31ն է։»

Անժխտելի է թէ աչքն է բոց մը, փափաք մը, դրախտ մը՝ որ ամեն տեղ կրնայ գտնուիլ։ Բայց է նաև մշակութիւն մը։ Քիչ մը ժամանակ՝ քիչ մը մտաց ամփոփումն կուզէ՝ որ կարելի ըլլայ իրար ճանչնալ, իրար հասկընալ, և կամաց կամաց, օր ըստ օրէ առաքինան մը առելի յառաջանալ հոգւոյն թափանցելու մէջ։

Երբ ինքնիրենս կմտածեմ ու իղձեր կընեմ (շատ անգամ ամենուն համար), առանձնութիւն կբաղձամ անոնց՝ որ կսիրեն, և սիրեկին բաղմութեան մէջ անգամ. քանզի առանձնութիւնը խելամուտ կընէ զմարդ սիրոյ ազուհատներուն. և դոնէ քանի մը խաղաղիկ տարիներ, որ, աշխարհի մէջ, կենաց պատերազմին մնանելէ յառաջ, թոյլ տայ իրենց՝ որ սիրահերն իրար խառնեն, և իրարմով զբաղեան։

——

Ես մտօքս կտեսնեմ առանձին տնակը։ — Ոչ թէ նոյն իսկ հովուին տնակը, բայց անկէ քիչ մը մեծկակ, կրկնայարկ, ամեն մէկ յարկը երեքական սենեկօք։ Այժմեանին սպասաւոր, կամ առաւելն չինական բարի աղջիկ մը, զոր Ջիկինն իրեն վարակ կընէ, և անկէ կխնայէ ծանր աշխատութիւնները։ Կուզէի որ այս տնակը հեռաւոր ըլլար այն քաղաքէն՝ ուր դուն ամեն օր դործ կընես։ Դիրքն ալեկ և արեգաւէտ, որ ունենայ մեծ մրգաստան մը, և

փոքրիկ բաբաոան մը, ուր Տիկինը կարենայ քիչ մը մշակութիւն ընել։ Մանաւանդ ունենայ առատ ջուր։

Զեզի կվերաբերի նախատես ըլլալ պատուիրել բոլոր ասոնք ամենամանր պարագայիւք։ Մի՛ վստահիր ընտանեայ կինեդուն՝ որ կպարծին այս կարգադրութեանց լաւ տեղեակ ըլլալ։

Դուն, որ այս կետերուն մէջ մեծ չահեր ունիս, դուն միայնակ պիտի պատրաստես խաղողիկ և վայելուչ վանդակը՝ թռչնիկդ յօժարեցընելու, կալանաւորութիւնն իրեն բաղձալի ընելու, և իբր թռ. բանաստեղծ ապրելու, որպէս պի վերջը թռչուիդ ըլլայ։

Խորհուրդ հարցուր մեղուին, որ զեզի կըսէ. «Ես մի և նոյն ձուէն կդնեմ երկու տարբեր բջիջներու մէջ, թագուհւոյ բջիջ և դարձաւորի բջիջ։ Եւ երկու բոլորովին տարբեր մեղուներ յառաջ կուգան այս տարբեր օրօրոցներէն։»

Ճոյնին համեմատ կըլլայ թռչունը։ Միջոցները՝ պարագաները՝ աւելորութիւններն զմեզ կ'յարդարեն։

Ո՛հ, բոյնը, սայպ բոյն մը... ի՛նչ դեղեցիկ՝ ի՛նչ խաղաղիկ առարկայ։ Բայց ես չեմ ուզեր զայն ապաւաղել հոս համառօտելով։ Դեռ պարապ տունը ցուցանել չեմ ուզեր։ Ըրքան պիտի փոխուի այդ տունը քիչ մը ետքը, այն օրը, այն քաղեքատիկ օրը, ուր մեկը (չեմ ըսեր ո՛վ) իր ներկայութեամբը զայն պիտի գնաւարթացընէ, իր գեղեցիկ աչուըներովը պիտի լուսաւորէ։

Պզտիկ, պղպջաիկ տեսակ։ Բայց եթէ զայն կառուցանողը սէրն է, շատ աղեկ կարպատրաստ, շատ վայելչութեամբ՝ խիստ ճարտարութեամբ յօրինուած պիտի ըլլայ, որ մատաղ սիրտը հոն տեղն կոչտանել բռնուի, որ սենեկաց բաժանումը՝ կարգաւորութիւնը աւելցընեն իւր դորովանաց վրայ վարժութեանց աղէտները (որ կարի զօրաւոր և յոյժ քաղցր են), և գինքը բոլորովին սիրոյ յանձնեն։

Բ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Ամուսնութիւնը հաւանութիւն է (ըստ հռովմայեցւոց իրաւագիտութեան) : — Նոր հարսը բաւական ապահովուած է Եկեղեցիէն, Պետութենէն, Ընտանիքէն : — Նա միայն անոր (էրկանը) կապաւինի :

Սակայն դու ինքն ես ինձ եղբայր՝ հայր և մայր մեծամեծար
Սիրեցեալ տարիածու, և ամուսին զուարթածաղիկ :

(ԻԼԻԱԿԱՆ :)

Միայն Անդրոմաքէինը չէ այս խօսքը, այլ հինգ յաւիտենական խօսքն է՝ սոյն մեծ անցման միջոցին

Այս խօսքը նախ սրտով՝ ընութեան մէկ սաստիկ յուզմամբը կըսէ : Դարձեալ իր վիճակը ճշդապէս՝ ճշդրտապէս զգալով կըսէ : Քանի կիմանայ թէ, այրն այնուհետեւ իրեն ամենայն ինչն է, իր միակ պաշտպանն է : Եւ այն արարողութեանց,

որով Եկեղեցին և Օրէնքը զինքը պաշտպանել կը ձեւացընեն, ուշադրութիւն չըներ :

Իրօք՝ այս ծանր վճռոյն զօրութեամբն է որ ինք կարուի առանց պայմանի՝ առանց երաշխաւորութեան և անդարձաբար : Եթէ սէրը հոն չէ անկի, եթէ ինք ամենազօրով ձեռայ մէջ չիյնայ, բոլոր այն օրինական նախազգուշութիւններն անոր վիճակին աւելի կծանրացընեն : Թզկիայ այն ամէն պատնէշները ոչինչ կըլլան : Մանաւանդ թէ զինքը վտանգի ենթակայ կընեն, դրդռելով դայրացընելու զանի՝ որուն ինք կյանձնուի : Յիմարական դիւա, որ ամուսնութեան մէջ կանխապէս պատերազմ մը կզնէ, և կկարծէ թէ օրէնքը պիտի կարենայ միջամտութիւն ընել դիշերուան ցերեկուան ամէն ժամերուն մէջ, և անոնց հսկել նոյն իսկ անկողնոյն վրայ : Անար դէմ, որ կինը կատանայ անբաժանելի կերպով հետը կենակցելու պայմանաւ, և որ կրնայ անոր վրայ դնել մայրութեան աշխատութիւնն ու վտանգը, ամենևին՝ ամենևին զգուշութիւն մը չէ դրուած : Ձկայ ուրիշ երաշխաւորութիւն մը բայ ի սիրոյ :

Ամրողջութիւնը՝ հանգէպ հրատարակութիւնը անշուշտ աղէկ բաներ են, բայց ամենուն հիմը հոգին է : Ինչպէս հռովմայեցի իրաւագէտներն ըսած են. « Ամուսնութիւնը հաւանութիւն է. » կամքի և ազատութեան գործ՝ որով ինքզինքը կուտայ : Փոխոխ տուչութիւն սրտից, բայց մանաւանդ զոհողութիւն ակարագունին կողմանէ, որ

հզօրագունին ապատնելով, հոգւով և մարմնով և առանց իրեն բան մը պահելու, բոլորը կատարէ, բոլորը կ՚յանձնէ ապագային բերմանը։

— —

Ցոյժ անհատական դաչինք... Ո՛չ Եկեղեցւոյն և ոչ Պետութեան օրէնքը յօժարակամ փոքր մը ըրած են նոյն դաշանց կերպը չափաւորելու։ Երկու օրէնքն ալ այդ մասին խիստ հակառակ են կնոջ։

Եկեղեցին բացարձակապէս ընդդէմ է իրեն, ու Եւային մեղայ ոնը կպահէ։ Կինը մարմնացեալ փորձութիւն և առտնայի մոերիմ բարեկամ կը համարի։ Թոյլ կուտայ ամուսնութեան՝ բայց անկնութիւնը վեր կրնէ՝ իբր անարատ կեանք, վասն զի կինն անասուրբ կդատի։ Ս. յա վարդապետութիւնն այնքան բուն միջնադարեան է, որ անոնք որ կուզեն միաքերն ինոյնն հաստատել՝ կպնդեն (ընդդէմ ատրպալածութեան արուեստի. Տես իմ անօթութեան) թէ ճիշդ իբր մարդու տագնապին մէջ՝ կնոջ արիւնը պիղծ է։ Անշուշտ իրենց ունեցած բնագիտութեանն համեմատ սխալ ըլլալ օրէնադրութիւնին։ Ս. Ըդ՝ այս ատենեան անարդելաչ կինն ի՞նչ կրնար ըլլալ, եթէ ոչ ստուկ և ազահին մարմագոյն էակին, որ է մարդը։ Կինը մոմին և այրը հոգի համարելու էր։

Քաղաքական օրէնքն ալ ոչ նուազ խիստ է անոր դէմ։ Կինը կրասեր կհամարի միշտ, և այրական իրաւունքներէն մշանջենապէս զուրկ կկայուցանէ

զանի. ու մարդն անոր խնամակալ կահմանէ։ Բայց երբոր կնդիրը յանցանքի վրայ ըլլայ, զոր կինը կրնայ գործել, և պատժոյ վրայ՝ զոր կրնայ կրել, ան առանց կրասեր չհամարուիր, այլ բոլորովին պատասխանատու և կարի խստութեամբ։

Բոլոր հին բարբարոսաց օրէնքներուն ընդհանրութիւնն է։ Կինն իբր իր կյանձնուի, իբր անձ կպատժուի։

— —

«Բայց զանկ ընտանիքն իրեն կո՞ղմ է և կուզէ զանի արժանապէս պաշտպանել։»

Ես այդ ալ չեմ ուրանար։ Խօսքով պաշտպանութեան բարեկամներ շատ ճանչցայ, որ, այն կէտին մէկ միտքերնին չէր գար պաշտպանութիւնը. կամայ ակամայ կմիացընէին ամբիւնին այս ինչ ծեր հարուստ մարդուն, զոր անոնք առհասարակ չէին ուզեր։

Ցայտնի է թէ այն տկար արարածը չկրնար միանգամ դիմադրութիւն ընել հօրը՝ մօրը՝ բոլոր ընտանեացը։ Ուստի կհոսուս որ ուզածնուն պէս ընեն, դինքը տանին աղէտալի օրուան, ուր կհասնի բոլորովին անպատրաստ։

Բոլոր մայրերն ինքզինքնին կխաբեն, բոլորն ալ կճռռանաբանեն թէ, «Ո՛հ, ես աղջիկս շատ կսիրեմ։» Բայց ի՞նչ կընեն աղջիկնուն համար։ Ոչինչ։ Վասն զի զանի ամուսնութեան չեն պատրաստեր ոչ արտիւ՝ ոչ մարմնով։

Միայն մեկ բան ունին դժուելի, այն է թէ ընդհանրապէս աղջիկները աղեկ կպահպանեն (մարդոց կարծածէն աւելի աղեկ)։ Կուզեն որ աղջիկն ամուսնութեան հասնի՝ կոյս՝ անփորձ՝ մինչեւ անդամ տգէտ, եթէ հնար է, այնպէս որ այրն զմայլի զանի այս առիճան տղայ դանելուն։ Եւ արդարև, անոր այս անգիտութիւնը զինքը կղարմացնէ (զինքը, որ միայն լկտի կանայք ճանչցած էր), այնպէս որ զանի կեղծաւոր կհամարի։

Բայց սակայն այս տգիտութիւնը բնականապէս կըլլայ՝ մտատանջ և նախանձոտ մօր մը թևին տակ՝ մանաւանդ եթէ աղջիկն իրմէ մեծ բարեկամուհիներ չունենայ որ զինքը տեղեկացընեն։ Բայց բոլոր այն պատճառաւ չատ պատահարներու ենթակայ կըլլայ։ Ուստի պէտք էր որ մայրը զանի ըսաւորէր՝ տեղեկացընէր անոր կին ըլլալու մէջոցին։ Գոնէ իրեն ամենէն նուիրական պարտաւորութիւնն է՝ կատարելապէս խնամանաւ ընել զանի ամուսնութենէն յառաջ, այնպէս որ նա քիչ դիտնայ կանխաւ թէ ինչ բանի պիտի հաւանի և ինչ պիտի կրէ։

Կանխաւ դիտցուած բանին հաւանութիւն տալը միայն ազատ և ընդունելի կըլլայ։

Ա.ուսուցնէ դիտէ արդեօք երեկոյեան համար խոստացածը։ Ինք այդ մասին խորհրդակից եղած ա՞նձ մըն է, թէ յանձնուած իր մը։ Մանաւանդ դիտէ՞ արդեօք այն տարապայման իրաւունքը, որ այրը ձեռք կառնու (անորոշ նշանի մը վրայ) դատաւոր կանգնելու անոր բարոյական անցեալին, բարի վարքին՝ անարատութեանը՝ առաքինութեանը վրայ։

——

Ինչպէս որ բարոյապէս պատրաստուած չէ ինք, նոյնպէս և մարմնապէս լաւ պատրաստուած չէ։ Վասն զի աւելի խնամք կտարուի շրջազգեստին քան թէ աղջկան։ Հայր՝ մայր՝ բարեկամուհիք՝ և փեսային անդամ, ամենքն ընդունայն պատրաստութեանց և հաղար ոչնչութեանց զբաղելով՝ անփոյթ կըլլան ճիշդ անոր՝ որ կերևի թէ բոլորին նպատակն է։

Ամոր առողջութեան վիճակն ինչպէս է այս վրդովման միջոցին՝ այդպիսի փորձի մը նախընթաց օրը։

Նախ՝ դրեթէ չքնանար։ Որուն համար անհամեմատութեամբ կը կարծեն թէ անհամբերութենէն է։ Որ ընդհանրապէս ընդհակառակն է։ Ամենէն աւելի վախնալի եղած բան մը՝ երբ մտածեցայ՝ չատ անդամ երկիւղ ու տխրութիւն կպատճառէ, մանաւանդ երբ ինդիրը բոլորովին տեղափոխ ըլլալ՝ ամեն սովորութիւնները ձգելու վրայ է, և երբ մարդ ինքզինքն ընդարձակ անծանօթութեան մը սեմացը մէջ կտեսնէ։

Վասնորոյ խիստ բնական է որ անհանգիստ և յուզեալ ըլլայ նա, երբեմն քիչ մը տաքութիւն ունենայ, սրտին չրջարկութիւնն անկանոն կամ

խիստ արագ ըլլայ և մարտնչութիւնը դանդաղ ու դժուար։ Ուստի ասոնց չատ կանուխ մեռ դնելու է։ Բայց երկնք ուրիշ բան կկարդին։ Մինչդեռ չատերն կպատասխի որ այն միջոցին նա խիստ տկար՝ երկար՝ արեան յոռետից յորդութեան վիճակի մէջ ըլլայ՝ որ կպահանջէ քաղցը և դարմանից դադարութիւնները։

——

Երիտասարդ, բոլոր ատենք լաւ կարդ ա առանձին՝ և ոչ այն անխորհուրդ ընկերից հետ՝ որ կառնեսամ հանդ կեցած և ուսոցդ վրայէն կկարդայ։ Եթէ մինակ կարդաս, աղէկ կհասկնաս, սիրտդ կղդաս։ Եւ բնութեան սրբութիւնը դարմիկ կպարժէ։

Կրօնական է այս՝ գուտ և ճշմարիտ։ Զոր եթէ քեզի գուարճութիւն մը, կատակի նիւթ մը համարիս... մարդ մահուանը վրայ խնդալու պէս բան մը ըրած կըլլաս։

Անմահութեան մասին քու երկանկութիւնդ ամբաւ է, բայց և քանի՛ լուրջ։ Ցարդէ պատ։ Նա՛ց սիրտդ անոր սուրբ ճանրութեանը և անսահման դարմանաց, զոր քեզմէ կպահանջէ նա՝ որ քեզի կուգայ միայնակ և անեղը վստահութեամբ։

Միայնակ կուգայ, բարեկամ. ինչու որ ահա տեսար թէ Եկեղեցին զինքը քիչ կպաշտպանէ, և քաղաքական օրէնքն ոչ անկէ աւելի։ Իսկ ընտա-

նիքը, ուա՛ղ, մեծ խնամք մը չէ տարած այս դժուարին օրը զանի զօրացնելու։ Եւ ատանց անոր օգնելու՝ կըսէ զանի ու քեզի կուտայ... քու դատողութեանդ բերմանը կյանձնէ։

Իսկ ես երեն համար կվստահիմ քեզի։ Եւ ապահով եմ որ ամենուն չեզած ատենը՝ դուն ամենուն աչքը կբանես, հայրենեաց՝ քահանային և մօրը. ինք պիտի դանէ ի քեզ այս երրեակ պետութեանց երաշխաւորութիւնը։

——

Այո՛ բոլոր իր մտած մունքը՝ հաւատքը և յոյսը, մինչ կյառաջանայ դադրողուն՝ և իւր չքեղ հանդերձներուն մէջ իր դունատութեամբն այնքան դեղեցկացած։ Քաղ դիտէ թէ ա՛լ իր տանը մէջ չէ, և դեռ ոչ քու տանդ մէջ։ Տակաւին կծփի երկու աշխարհաց մէջ աչքը։

Ո՞ւր կերթայ ինք և ի՞նչ կուզէն իրմէ. ինքն ալ լաւ չդիտէր։ Եատ տեղեկութիւն մը չունի, բայց յայտնանէ, որ ինքզինքը կնուիրէ սրտի մեծ չերմեռանդութեամբ։

Միայն սա բաղդատութիւնն ունի խորհելու թէ այնտեղեւ քու ձեռացդ մէջ է։ Չեն ապէ՞ղ պիտի ըլլայ թէ դէշ, և դուն հետո ի՞նչպէս պիտի վարուիս. ան քու պիտանիդ բանդ է, և ոչ իրեն։

Իրը դէնք և ապահովութիւն՝ իր բոլոր ունե-

ցածն է՝ իրեն բան մը չպահել, միայնակ պալ քեզի առանց պաշտպանութեան, զքեզ սիրել, քեզի յանձնուիլ...։

——

«Թող երկինք և երկիր աղօթեն ու ողբան իմ վրաս։»

Քրիստոսիոք Գալմպոսի խօսքն է այս՝ անծանօթ երկիրը մտնելու միջոցին։

ԱՌԱԴԱՍՏ

Փեսայն իր անձին դէմ պաշտպանելու է նոր հարսը։— Աղջի աղջկունք առաւ արիւնոտ են։— Ջղային կազմուածքը կորրագետ այժմ։— Անիրաւ սխալանք և կասկածներ։— Հարսին ամիսխառնը չատ անգամ դինքը հիւանդ կընէ։— Այրն ամեն բանէ առաջ պէտք է զանի ֆնամել։

Ա.հա ժամանակն է։ Մայրը՝ քանի մը կաթիլ արցունք թափելով՝ կմօտաւ զանի։ Իսկ ես դեռ չեմ թաղար։ Ես խօսք մը ունիմ քեզի ըսելու, որ մայրը չգիտեր։

Անհամբեր մի՛ ըլլար, ու պիս մի՛ նզովեր։ Քեզ ուշացընողն ես չեմ։ Նա այնքան չատ կսիրէ զքեզ, որ ահա աներկիւղ ներս մնաս։ Հաճոտ վատահութիւն մը ունի, որ ամբծութիւնը կուտայ իրեն։ Բայց վերջապէս չատ վրդովիլ է, ներողամիտ եղիր ընտրեալ . . . Իրեն խնդց սիրուն

սիրան այնքան սաստիկ կբախէ, որ կուզեմ ... Կարգաչեմ, վայրկեան մը Թողունք գինքը, որ քիչ մը հանդարտի և շունչ առնու։

Ըսելիքս սա խօսքն է.

Զքեզ կիանդնեմ և կիսացուցանեմ անոր պաշտպան՝ նոյն իսկ քու անէծդ դէմ...

Ա.յո՛, քեզի դէմ։ Ա.յդքան մի՛ աղաղակեր... Քեզի դէմ. վասն զի, այս ժամուս, դուն ես թշնամին։

Թշնամի քաղցր՝ ակնածող ու դորովալից։ Թողունք այն անհամ խօսքերը՝ որ պիտի ըսեր աշխարհի մարդ մը ազեկ կերպարու վրայ՝ զոր այն միջոցին և միշտ ունին բարեկիրթ անձինք։ Ես դիտեմ որ շատերն ամուսնութեան կհասնին կանք վարելէ ու հեշտութենոյ ամենամեծ փորձառութեամբ եռանդնին նուաղած։ Իսկ աւելի մանաշնորհութեան համար, ինքնասիրութեան և մտապարծանհամբերութեան դարձ մըն է ամուսնութիւնը։ Բայց այս կէտերուն վրայ մեր խօսքը կրնայ երկարիլ։ Ա.րդ, ես այս մասին Բնական Պատմութեան մէկ ծանր բայց պարզ խօսքին կհաւատամ, թէ «Ա.րուն շատ վայրենի է։» Խօսք մը՝ որ դժբաղդաբար սատուցած է բժիշկներէն ու վերաբոյժներէն, որոց առէպ խորհուրդ կհարցուի հետևութեանցը համար, և որք, իրենց հանդարտութեանը մէջ, սակայն կղզրանան այն ամբարիշտ կատաղութեան վրայ, որ այդպիսի սուրբ ժամ մը աղաեղելու կարող կըլլայ։

——

Ուրիշ բան մըն ալ, որ խիստ ծանր է, և ամբաստ կարևորութիւն ունի։

Ա.ղեկ դիտե՞ս արդեօք, թէ այս խռովքեալ միջոցիդ, դու երկու հակառակ խորհուրդներու մէջ կծփիս։ Դուն ոչ ինքզինքդ կհասկընաս և ոչ ալ նի։ Ա.յս սպիտակ արձանը, այնքան որտաշարժ՝ այնքան դորովաշարժ, որուն խանդաղատանօք կնայիս, որ կվախնայ երկչոտ երևնալէ, և դունատ չըթանցը վրայ ժպիտ մը կպահէ... կարծես թէ գանի կճանչնաս, բայց նա առեղծուած մը կմնայ քեզի։

Ա.րդ կինն է այդ, հոգի մը և միտք։ Նախնի կինը մարմին մըն էր։ Ա.յն ժամանակներն ամուսնութիւնը միայն սերունդը պահելու միջոց մը համարուելով, կընտրէին՝ կին կընէին պզտիկ աղջիկ մը՝ կարմրայտ, (կարմիր և դեղեցիկ բառերը նոյնանշան են բարբարոս լեզուաց մէջ)։ Երմէ կպահանջէին շատ արիւն, և թափելու պատրաստ ըլլալ։ Ա.յդ մասին մեծ կարևորութիւն կուտային։ Ամուսնութեան խորհուրդն էր արեան ամուսնութիւն։

Ա.րդի ամուսնութեան մէջ, որ է մանաւանդ խառնութիւն հոգւոց, գլխաւոր բանը հոգին է։ Ա.յժմեան մարդոց երազած կինը, փափուկ՝ եթերական, այն կարմրայտ աղջիկը չէ։ Ա.յլ բոլորովին ջղային կենդանութեամբ։ Իւր արիւնը միայն շարժուն և դործօղութիւն է։ Իր իւր սաստիկ երևակայութեանը, ուղղոյ շարժմանը մէջ է, այն ջղային գեղեցկութեանը, հիւանդոտ մարմնոյ փափկութեանը մէջ, իր յուզեալ և երբեմն փոշ-

փողան խօսքերուն մէջ, մանաւանդ այն սիրոյ թափանցանց հայեցուածքին մէջ՝ որ մերթ կը արձակ, թացընէ և հնգանչացընէ, մերթ կեռտուի և շատ անդամ ի դուժ կշարժէ, օրհին կներդործէ և կը վիճակեցընէ։

Ա.հաւասիկ մեր սիրած՝ երազած՝ հեռատեսած՝ ցանկացած կինը։ Եւ այժմ, ամուսնութեան ժամանակ, մեր սիրտերնին անօրինակ հակառակութեամբ մը, բոլոր ատանք կինանանք, և կվնտռենք զօրաւոր ձեղի ազդիկ մը, դիւզացի կոյս մը, որ, մանաւանդ մեր քաղաքացի մէջ, անգործ ձնալով և իր սովորականէն աւելի մնունդ առնելով՝ կինոյ կարմիր ապրիւրն առատութիւն ունենայ։

Զղային զօրութեան դահակալութիւնը և արիւնային զօրութեան դահընկէցութիւնը, ի բաղմաց հետէ պատրաստուած՝ ոսկեայ ներկայ ժամանակս պործն է։ Եթէ հոչակաւորն Պրուսէ նորին աչխարհ գար, մեր սերնդեան մէջ (կրճեալ դասուն համար կըսեմ) ո՞ւր պիտի դանէր արեան այն հեղեղը, որ, ոչ առանց յաղողութեան, քաջ մեց իր ժամանակի մարդոց երակներէն։ Չիմնական փոփոխութիւն մըն է այս. բայց իշա՞րն թէ ի բարին։ Կրնայ վրան վէճ ըլլալ։ Ա.յլ սա անժըխտելի է թէ, մարդս նրբացաւ ու խնասանացաւ։ Ա.յս երեսուն տարիները նշանաւոր եղան մեծ դարձերու և դիւտերու անընդհատ յորդութեամբ մը։

Ա.մէն բան փոխուեցաւ, կինն ալ նմանապէս։ Ան ալ ուսման պարապեցաւ ու մշակուեցաւ, դասյն ոչ լաւ, բայց և այնպէս մշակուեցաւ։ Անոր

խորհուրդներուն մէջ ապրեցաւ։ Օրիորդը յայտնի չընար պայն, բայց ո՛վ չտեսներ իր աչացը մէջ, իր դէմքին վրայ՝ շատ անդամ խիտ յայտանչան, իւր յաւապին փափկութեանը մէջ։ Նշանաձգ վախցած եր հատարակ դէղեցկութիւններ ունենալէ՝ որոց դումն այսօր այնչափ կարևորութիւն կուտայ։ Դուն քալ կիսօսէիր անարատ սիրոյ վրայ, և ինք ուզած եր անբիծ ըլլալ այդ մասին։ Նա կարծեց թէ դուն երկրիս վրայ կինոտւէիր երկնային էակ մը թևաւորելով։

Ա.յսու ամենայնիւ, այն հարաբերը, որ քիչ երկիւղ ունին փորձուելէ, և որուն կժամանեն առաւել քան թէ անբիծ՝ այլ անմեղ՝ ամէն բանէ անդէտ, շատ անդամ անոնք են՝ որ աւելի կխաւիին կազմիին։ Մարդ այս օրս այնչափ եր միաքը կկորանցընէ, շատ անդամ հպարտութեամբ և անվըստահութեամբ մանաւանդ՝ քան թէ սիրով. որ պատաչարժ ամօթխածութիւն մը՝ ջղային վրդովում մը՝ կանացի փոքր երկիւղներ որ խիստ բնական են այն պարագայիս մէջ, խոչոն ամենէն ձախող եղանակաւ կմեկնէ։ Ա.յս ինչ այն ինչ ամօթալից կարծիքներու մէջ կկենայ։

« Անշուշտ երկիւղ կզգայ այս փորձէն... Արդարեն չափ կուչցընէ խոստովանութիւն մը զոր չհամարձակիր ընել։ »

Հարան ուզի բերան չհանելու, բայց նէթէ վերջապէս քիչ մը նշմարէ ամուսնոյն մարքին անցածը, դիւրին է խնամել իւր գայթայումը, վիշտը... Եռանդը կարդիրթի, չկինար լալ... Ինք՝ որ այն-

քան կսիրեր, և եթէ քան մը եղած ըլլար՝ պիտի խոստովանէր, իրեն այդպիսի անվստահութեան մահացուցիչ թշնամանք մը ընել... Յաւիտենական առելութեան արժանի բան է արդարև։

Մարդն ազեկ մտածելու է թէ, եթէ ինք կինը կզատէ, հարկաւ ան ալ զինքը կզատէ այս կեանքուս մէջ։ Նա այն ժամանակը որքան սաստիկ ղժայռն՝ փափուկ է, այնքան ալ առաւել վիրաւորելի։ Իր սրտին եղած տպաւորութիւնն մը այնքան խորին և որոշիչ կըլլայ՝ որ կապրեցընէ կամ կսպաննէ իր սէրը։

——

Բա՛րեւ, ի՛նչ փոփոխութիւն օտարոտի՝ զարմանալի և բարբարոսական։ Այդն առաջ սաստիկ սէր մը կյայտներ, և այժմ անոր վրայ քիչ մը դուխ անդամ չունի. անոր դէմքին չհամակնար թէ, (ինչպէս յաճախ կպատահի), ներքին յուզման սաստկութենէն առուղխ հիւանդացած է։ Արդէն եկած ժամանակէն շա՛տ դժուարութիւն ունէր ընդառաջութեան. ապա սասիկան առ սասիկան չզային մարդկընթացութիւնը կբարձրանայ, որ երբեմն մինչև փոթորկի սասիկան կհասնի և կզարհուրեցընէ։ Երբեմն ալ, որ աւելի դէշ է, նոդկանք կուգայ վրան, և ամենէն սթափին անդամ տակն ու վրայ կըլլայ։ Իր այս վիճակը սոսկալի է, և անձկութիւնը տարապայման։

Գթա՛, դժպագի՛ր անոր վրայ, քաղցրութեամբ՝

խանդաղատանօք վարուէ հետը։ Սրթնութիւն ունեցիր քիչ մը, խնամէ՝ ապահովցուր զինքը, որ ինք լաւ հասկնայ թէ դուն թշնամի չես, այլ ընդհակառակն՝ բարեկամ մը և խիստ անձնանուէր՝ բոլորանուէր։ Խոհեմ՝ հանճարեղ՝ ակնածու և իր վիճակն հասկրցող եղիր. և զինքը բոլորովին վստահացուր։

Ըրեն այսպէս ըսել պէտք է.

« Ես քուկդ եմ, քու անձդ եմ։ Քու ցաւդ իմ սիրտս կծակէ... Ընդունէ զիս իբր մայր և դայեակ. սպասէինէ ինծի... Դուն իմ կինս ես, ապա և զաւակս։ »

——

Հազուագիւտ պատահութիւն, յորում նա՝ որ մայր և խնամածու կըլլայ, տարփածուն պակասութիւնները կլնդնէ։ Այնոր սիրտը հանդարտելով՝ մարմինն ալ կհանդարտի, և չզային փոթորիկը քիչ քիչ խաղաղելով, բարի բնութիւնն ու իգական հլութիւնը քեզի կոչնակից կըլլան։ Ինք կվշտանայ և կվախնայ զքեզ տխուր տեսնելէ։ Իսկ եթէ չկարենայ հանդարտիլ, և տակաւին երկչոտ ըլլայ, քեզի կդիւրացընէ (դժբուիչն կամ ակարութենէն) միտքն մտերմութիւններ հաստատել, որ, առանց սասր, չատ ուշ ձեռք պիտի բերէիր։ Քովդ պիտի ննջէ՝ վստահ՝ քու հսկողութեամբդ։ Որով առաւօտուն արթնցած տեսնդ ինքզինք մը չպիտի տեսնես։

Դ

ՋԱՐԹՈՒՄՆ — ՆՈՐԱՀԱՍ ՏԱՆՏԻԿՆԵՐ

Պէտք է իրեն հայհոյեցնել հանգստութիւն և առանձնութիւն։ —Իրեն համար պատրաստուած տանը՝ կամ կարաւանայ և պարտիզին այցելութիւն ընելը։

« Բարձին վրայ զարթուն, » երիտասարդ ճն աքանչացումը, որ երեկ մինակ և այսօր զոյգ կը դանէ ինքզինքը, ու կնըկատէ այն սիրուն դլուխն (առանց աչացը կատարեալ վատահելու), այն հեզ դիկ անձն անպաշտպան՝ որ իր պահպանութեանը տակ կհանդչի ... շատ է այս մարդկային բնութեան համար, և ամենէն ամբարտաւանները հոն կխոնարհին ... Ինաւ լեզու մը, և ոչ իսկ արցունք կարող է պատասխանել ատոր ... Երբեմն սիրան երախտագիտութեամբ կլեցուի, չնորհակալ կըլլայ Բնութեան և Աստուծոյ։ Երբեմն ալ հպարտութենէն վայրենի զգացում մը կուգայ սիրոյ մէջ, և հաւիւ կզպազի. « Զեռք անցուցի, կըսէ, նշխանութեանս տակն է ... Իրա՞ւ է արդեօք, ի՛մն է այսուհետև։ »

Բայց այս յաղթական կոյր եռանդին կյաջորդէ աւելի ազնիւ զգացում մը, այս ամբաւ էրկանկութիւնը բերողին հաստատում մը ընելու սաստիկ բաղձանքը ... « Ո՛հ, աչխարհը՝ երկիրն ու երկինքը, քիչ է ... Բոլոր արիւնս, բաւական չէ ... » Սիրտը կարծըէն դուրս կելլէ՝ յարձակիլ անոր ընծայուիլ՝ նուիրուիլ կուզէ. « Առ զիս, ընդունէ զիս ... Ա՛յսուհետև հոգիս, բովանդակ էութիւնս, խորհուրդս և կամքս բոլոր քեզի ըլլայ ... »

Նախնի օրէնքն այս վայրկեանն ըմբռնելով՝ պարտաւորեց մարդն այս ժամը նուիրագործելու՝ մշտնջենաւորելու և կնոջը բազդն ապահովելով իր սիրտը թեթևացընելու։ Եւ ասկիա կանուանէին Նո՞ւէր առաւօթեան։

« Եթէ մարդ սիրոյ համար իր կեանքն անդամ նուիրէ, գարձեալ պիտի կարծէ թէ բան մը չէ ուսած։ »

Ես ալ, ո՛վ երիտասարդ, ես ալ, ուսուցիչդ, քեզմէ նուէր մը պիտի խնդրեմ։

Հարո՞ստ ես, երկիրներ՝ անտառներ՝ պալատնե՞ր ունիս։ Լաւ, ատոնք բոլորը քեզի թող ըլլան ... Կինն այդ ամենէն վեր է։ Իրեն համար իմ քեզմէ ուզածս մի միայն քու խօսքդ է՝ խոստմունքդ՝ պատուելու յարգելու զանի, երբէք չըլլալու անոր այնպէս ինչպէս վայրկեան մը եղար երեկ իրիկուն։ Իր մատաղութիւնը՝ տկարութիւնը՝ քաղցր հնազանդութիւնը, բոլոր քեզի նուիրական ըլլան ինչպէս

հօրդ ծերութիւնը և իւր անաչառ պատուէրը . . . Սմանչէ , որ , ընդդէմ քու բնութեանդ , խիստ և բառնն եղար , և որո՛ւ դէմ : Կնո՛ջդ : Սմանչէ այն անարժան խորհուրդն ունենալուդ՝ թէ դուն զօրեղ էիր և նա ակար . . . Զօրե՛ղ անոր դէմ որ ինքզինքը կնուիրէ ու կվատահի . զօրե՛ղ սիրոյ դէմ , Սատանա՛յ դէմ :

— —

Սառաւ կըլլայ , իսկ նա չատ յոգնած՝ նորէն կընկղմի քնոյ մէջ . . . Որքան ժիդոյն է և ուժասթափ . . . Ցայտնի է թէ չատ նեղուեր է : Այս բարոյական խիստ պատերազմը ծանր եղեր է իրեն : Եւ ինչ զմայլական վերք , որ իւր սիրելի տարփաւորը խիստ և իրոխտ ոեր մը եղած կաւանի . . . Իսկ այդն ինքնիրեն կըսէ . « Գէշ ըրի , անմիտ դանուեցայ : Ես ինձի դէմ գործեցի . . . Այս բառնութենէս չատ աչերը բղխրովին ձեռքս էր և ապահով էի իր յաժարութեանը . . . Սրդեօք պիտի մոռնա՞յ այն վարմունքս և պիտի ներէ՞ . . . Չըլլայ թէ դիս սիրելէ դադրի : »

Եթէ վրան կերկմի , ըսել է թէ քիչ կճանչնայ կինը : Որն որ ահա կարծենայ՝ աչքը կբանայ քմծիծաղ՝ տխուր և անուշ , կնայի թէ ո՛ւր է , և ապա , երկչոտ ոզումը նման , վայրկեան մը գլուխը կծածկէ . . . Իրա՞ւ նեղացած է արդեօք . . . Ո՛չ , մանաւանդ քիչ մը ամօթահար . . . Ինչ բանէ . վշտանալէն , և կարծես թէ վախով ունի ներքւմ

խնդրելու իր կրած չարութեան համար : Հպարտութեան պէտք ունի , պէտք ունի սիրոյ , և հպարտութիւնն ինք անձամբ կըսէ իր սիրուն ձեռքն անոր ձեռացը մէջ դնելով՝ հառաչանքով մը և այս բառով . « Բա՛րեկամս . . . »

Ո՛վ կրնայ ընդդիմանալ ատոր . . . Սիրտը կը լեցուի . արցունք մը կկաթէ . . . Կինն այն կաթիլը կառնէ՝ զանի կհամբուրէ , և , պարտասեալ , անոր սա հեզիկ յանդիմանութիւնը կընէ , որ սիրոյ դղուանք մըն է . « Ինչ բռնաւոր ես եղեր , քեզի չդիմացայ եր . . . Ո՛հ , դու իմ տէրս ես և քեզ կսիրեմ . . . Բայց չատ ակար եմ . պիտի կրնա՞մ ելլել : »

Ինք՝ որ այնքան դիւրաշարժ ու թեթեւ էր , այս առաւօտ դանդաղ է՝ ծոյլ և քիչ մը ծանրախաղաց : Սյսու ամենայնիւ կելլէ դեռահաս ուիկինը բոլորովին պատչաճօրէն և ինքզինքը ծած կելլով : Ալիսութեայ հանդիստ և երկար թիկնաթոռի մը վրայ փռուիլ ակար ու անդամները թմրած : Սառնին անդամ հայելին նայելուն . « Տէ՛ր Սատուած , կըսէ , աս ի՞նչ ապեղ եմ : » Սյլն անոր ըսածը աստիճապէս կժխտէ թեպետ , բայց նա դարձեալ կկրկնէ :

Սյս առաւօտ ինքը թեթեւ ընկերութեան մը զուարճասէր բարեկամոյ՝ նախանձոտ բարեկամուհոյ՝ հետաքրքիր քերոյ և եղբարոյ առջև սեղան նստելը բարբարոսութիւն մը կըլլայ : Ոստի ազատ ինքն այս հանդիսածութենէն :

Որքան դոհ պիտի ընէս զանի այդ դղուշա-

թեամբ՝ իբրեն հանդիսա եւ միայնութիւն հայթայթելով։ Որովհետեւ այն միջոցին մայր մը անդամ ղինքը կչիմեր. թէպէտ եւ մայրը տեսնէր հաճելի ըլլայ իբրեն, բայց չատ չախորժիր անոր այս այն հարցմանցը պատասխանել. վասն զի զաղտնիքն այնուհետեւ միայն իբրեն չվերաբերիր։ Սակայն երկանը վրայ չհասնելով ալ մօրն հաճելի ակնկիկ չկրնար ըլլալ։

———

"Ո՛չ. հանդարտէ, հանդարտիր, մի՛ վախնար, մարդ չգար. զօրացիր, այժ առ սա տաքուկ ութեվ նախաճաշիկով՝ որ սիրտդ կհատատէ... Եաքը տունդ՝ պարտէզդ քեզի ցոյց տալու հաճութիւնը կունենամ։"

Ս.յա միջոցիս կզարմանայի վրադ եթէ հարուստ աղջկան մը հետ ամուսնացած ես։ Վասն զի հարուստ աղջիկ մը գոհ ընելը խիստ դժուար է։ Ս.մենէն դեղեցիկ իբրեն անդամ հարիւ թէ ժպիտ մը կրնան ընդունիլ իրմէ, և այդ ժպիտը չատ անդամ կնչանակէ թէ. «Գեշ չէ, բայց ես լաւագոյնը տեսած եմ։"

Իսկ ընդհակառակը, նա՝ որ միայն դեղով՝ հանճարով և առաքինութեամբ հարուստ է, և իր այս մեծ օժիտովը համեստաբար կկարծէ թէ հեռու բան մը բերած չէ, և աղքատիկ կեանք մը կանցնի աւելի հանդիստ վիճակի՝ ազատ և խաղաղ կենաց, երջանիկ է. ուրախութեամբ և միամիտ

զարմացմամբ կղմայլի այն հաճութիւնը համար՝ որ ունի անանկ՝ դպչելու՝ մօտենալու ամեն բանի, և ըսելու. "Ս.հաւատիկ մեր տանը մէջ ենք։"

Եւ դարձեալ. "Գեղեցի՛կ տուն... բան մը չէ մտցուեր։ Կարծես թէ իրաւ տունը կենդ մը համար կարդադրուեր պատրաստուեր են։"

Կհամաձի՞ս թէ զանի զմայլեցընող՝ իդեական սիրտը չարժող բաներըը մեծամասն և չքեղ զարդերը ըլլան։ Ս.մենեին ոչ։ Ս.մենէն աւելի իրենց հաճելի եղածն այն է՝ որ ամեն բան սիրենդ ձեռքն ըլլայ, որ կարենայ զանոնք չարել՝ պահել՝ ամփոփել՝ անդատրել կարգաւ և մաքրութեամբ ինչպէս կրնը կսիրէ։ Ս.յն տանն միայն կղղայ թէ զանոնք տացած է և իրեն կվերաբերին։ Մեծ պատհաներ և խարիսխ խօշկեր, կամենիք ապիկ դատրաններ ճերմակ գնիններըը դնելու, գոց տեղեր, թաքստոցներ, բոլոր այս բաներըը կսիրեն կանայք, մանաւանդ անոնք որ պահելու բան մը չունին։

Զանազան կահ կարասիք, ամեն բարձրութեամբ սիթոռներ, և մինչև անդամ ոտքի դրած սիթոռակներ իրեն հաճելի են՝ և իրաւամբ։ Վասն զի նստողական կեանք վարող կինը պէտք ունի դոնե աշխատութեան եղանակը փոխելու։ Եւ տունք այն կամաւոր կալանաւորին ազատութիւններն են։

Ս.ղէկ օթոցներ (սակայն հասարակ տեսակէն, եթէ կուզես), բայց թաւ՝ կրկին երեսկին կակուղ ատտառով թանձրացած և ամեն կողմ փռած՝ մինչեւ ատղոց վրայ։ Բաղդատութիւն է այս իդեական մտքը տարբերան՝ որ չատ փափկութեամբ

կախարժին անանց մեղմ ընդդիմադիմենէն՝ համեմատական թաւշակերպութենէն և կակուղ առաձգութենէն։ Որ մեծ օգուտ ալ ունի. վասն զի անով ախկինը վառարանին մօտենալու քիչ պէտք կունենայ։

Թոնիր (սօպա) չըլլայ, այլ կրակարան (օճաղ). վասն զի թոնիր ու գլխու ցաւ՝ իրարու դրացի են։ Եւ վայտի կրակ, որ աւելի ղուարթ և աւելի առողջարար է։ Գետնաձուխին նուրբ և անտառանեկի փոշին քիչ ըլլաս կուտայ մարդուն՝ որ չարունակ տունը չկենար. իսկ կնոջ՝ շատ. վասն զի նուազ դուրս կելլէ նա. ուստի այդ փոշին երթալով անոր թոքերուն կվտանգէ։

Ինչ երկանիկ վայրկեան է յորում բանալինեըրդն անոր ձեռքը կյանձնուին։ Զինքը անարար ընելու ապահով միջոցն այն է, (եթէ մինակ է և իր բնական պզօնութենանը թողուած) որ բոլորն իր ձեռքն ըլլայ և կարենայ ծախս ընել։ Աչն կէտէն սկսեալ տղայական փափագներ չունենար։ Ինչ բան որ զինքը հրապուրէ, կըսէ. «Կրնամ ըստանալ, թող վաղն ըլլայ։ »Եւ վաղը կմոռնայ կերթայ։

Այսու ամենայնիւ չմոռնանք թէ՝ հանդիստ վիճակի մէջ ծնած աղջիկը շատ անգամ վատնիչ մայր մը ունեցած կըլլայ՝ որ զինքը զեղծուցած է, կամ ախրասէրտոզ մայր մը՝ որ իրեն արգիլելով տանը դործերուն խառնուիլ, անտեղեակ թողած է զինքը իրայ բուն արժէքին և դրամին գնոյն։ Ուստի պէտք է տեղեկացընել և սորվեցընել իրեն որ չխաբուի առևտրական նենդութիւններէն, և սպասաւորաց դողութիւններէն, ևայլն։

Ինքն ալ կախարժի տեսնելով թէ մանր մունր դործերը հետզհետէ իրեն կյանձնուին, և երկանը ձեռքը կծնայ տանը չահուն և ընդհանուր ծախուց վերին տնօրէնութիւնը։ Կանայք այնքան չեն սիրեր այն մարդիկը՝ որ չատկեկ կհրաժարին տանը դործերէն։ Չարմանալի հակառակութեամբ մը կուզեն իրենք սիրուհի ըլլալ, բայց և մարդը տէր, այսինքն ղօրեղ և մեծաթոյ։ Եատ անդամ հաճութիւն կզդան, նոյն իսկ կանանց վերաբերեալ դործոց մէջ ալ, խորհուրդ հարցընել մարդուն, և ուղել որ նա հրամայէ և որոշէ։ Սիրոյ մէկ փափաքն է հնազանդիլ, զդալ թէ ինք առայեալ է մէկէ մը՝ որ զինք կչքնաղատէ իւր բարեաւէր զօրութեամբը, և որ երբեմն կամաց մը կզդայնէ խթանը։

Տանը վրայ ուրիշ առնն նորէն պիտի խօսինք, ուստի այժմ պարտէզ իջնանք։

Եւ նախ՝ չէ՞ր կրնար, առանց մեծ ծախուց, քանի մը փայտերով և գինկով ծածկուած թեթեւ յարկ մը կանգնել իրեն՝ տանը և պարտիզին մէջ, պղպեկ բայ դաւիթ մը, ձմեռուան փոքրիկ սրահ մը, ուր նա կարենայ աշխատիլ և քալել ախուեան տակ. ուրիշ մըն ալ ամառուան համար, ուր շուքին մէջ կարէ՝ ասղնեդործէ և կարդայ աւազանի մը առջև՝ ջրին խոխոջելուն ձայնովը։ Քիչ ծախքով փոքր ապաստանարան մը, որ խիստ հարկաւոր է մեր փոփոխական կլիմանեըուն։

Ինչպէս կերթայ տանտիկնոջ եղան այժմ այս տեղերը։ Անոր ներկայութեամբն ինչպէս այս ամայի պարտէզը ղուարթ տեսք մը առաւ. ինչ

ախորժելի լուսավ լուսաւորեցաւ՝ պղնձկացաւ . . .
Ո՜հ, երեսն իր չեն այսուհետև, բոլորն ալ կարծես հոգի առեր են դիմքն ընդունելու և օրհնելու։ Պատ մը՝ քար մը չկայ՝ որ անոր նայելով չդողայի։ Ծաղիկները բերանաբաց գմայլմամբ կնային անոր վրայ։ Եւ հոն, այն փոքրիկ խոռը, որ ծաղիկը է՝ անոր ոտքին գալէվրայ։

Բայց ինքը, ինքն ալ դիմաւոր՝ հմայաւեր է այս տեղերէն։ Հոն է և հոն միայն կրնանկայ։ Ա.յսպիսի ախորժ հմայութեան մը վերլանալը երբէք չտեսեր։ Սիրոյ մտածմանց մէջ ընկղմած՝ կմոռնա որ դուն խօսիս առանց ինքզինքդ պատասխանելու, տարբերին անհասկնալի մարդին նման ծծելով այս տօղէն. Իր բերանը յուզեալ, բայց առանց խօսելու, լի է պերճաբանութեամբ. և առաւել ևս իր լեզուն կուրծքը, որ հեղուկ կելլէ՝ կկենդ՝ նորէն կբարձրանայ։ Թեւդ մատած կբալէ, և քիչ քիչ ինքզինքը բոլորովին մոռնալ և ձեռքերդ իրար կցելով վրադ կհասնիս, և դրեթէ ինքզինքը կծանրացընես . . . Անշուշտ դժուարութիւն է այս, բայց քիչ մըն ալ յամառութիւնէն, յօրեհաւան տարբերութիւնէն . . . Սիրտն զաւակը կմոռնա ինքզինքը՝ որ քիչ մը կրսէ, և հաւաչելով մը կըսէ . « Ո՜հ, ո՛րքան երջանիկ եմ քու քովդ։ »

Ե

ՍԻՐՈՑ ԿԱՊՆ ԱՄՐԱՑՆԵԼ

Որքան իրարու մօտ ըլլան՝ այնքան սէրը կաւելնայ։ — Մեր բնակարանները շատ բաժնուած են մարդ սենեակներու։ — Ռամպրանի նկարները։ — Դեռահասակ կնոջ ներկայութիւնը դործի խափանարար չըլլար ամենևին։

Սէրը սէր կծնանի ու կաւելցընէ։ Իրար սիրելը սիրելու միջոցն է՝ իրարու շատ դրաղիլ, շատ կենակցիլ և հնար եղածին չափ մօտադոյն։

Պիտի ըսես թէ, « Միշտ իմիասին ըլլալով ձանձրութիւն կուդայ, և այն ատեն սիրոյ տեղ ատելութիւն կծագի։ » Այդպէս է, եթէ առանձնութեան և բազմութեան իրարու փոխոխ յաջորդութիւնը, և յուզեալ՝ անդորձ և ոչ միօրինակ կեանքը հոգւոյն արդելք ըլլայ իր դիրքն առանալու։ Բայց այդպէս չըլլար, եթէ սիրոյ և աշխատութեան մէջ՝ միօրինակ և պարզ կեանքը արտաքսէ ընդունայն զբօսանքները, և հետզհետէ ատելի ամրացընէ սա մշանջենական հաղորդակցութեամբ, որ է խորհիլ՝ ապրիլ՝ և վայելել իրարմով։

Հինօրեայ Զիւրիխի մէջ, երբ ամբոխ իրարու հետ կռուելով խշխանութեան դիմէին իրենց բաժանումը խնդրելու, առեւնական անոնց մտիկ չեր ըներ։ Ա.յլ նախ երկուքն իսիասին սենեկի մը մէջ կդոցեր, ուր կար մէկ անկողին, մէկ սեղան, մէկ սկաւառակ և մէկ դաւաթ։ Սպասաւոր մը ուտելիքնին կառաներ՝ առանց ինքզինքն անոնց ցոյց տալու և հետերնին խօսելու։ Ա.պա, երեք օրէն յետոյ, այն արդէնանէն դուրս ելած առներնին՝ ոչ մին և ոչ միւսը կուզեր թողուիլ։

— —

Մի միայն մեր արդի բնակարանայ բաժանումը բաւական է միութիւնն արգիլելու։ Ա.յն փոքր սենեակներու բազմութիւնն ընտանիքը կբաժնէ՝ ընտանութիւնը կբակէ՝ ամուսիններդը կզատէ։ Եւ ասոր վոխարէն, այն մեծ ղօրանոցներու նման բազմայարկ և վառառողջ առներդը՝ որոց մէջ կը դիզուինք, ամեն վայրկեան զմեզ օտարաց կը մօտեցընեն։

Պարոնը զառ պիտի աշխատի, տիկինն առանձին պիտի ձանձրանայ և վատահութեան քիչ արժանաւոր կանանց հետ ընդունայն խօսակցութիւններ պիտի ընէ։ Ուստի մեկնին համար պէտք է աշխատութեան խուց մը՝ միւսին ներքին սենեակ մը՝ (խորհրդաւոր բառ), երկու ննջարան, այնպէս որ ամեն ժամ իրարմէ անտեսնակ ըլլան, իրարու չհանդիպին, և ի հարկին՝ իրարմէ պահուին։ Հապա լմէ

ճաշարանը և խօսակցութեան սրահը վայրիկ մը ղերենք իրարու կմօտեցընեն. բայց հոն ալ պզեղանները՝ հիւրերը կդրաւեն և խափան կըլլան անոնց հաղորդակցութեան, վիջոյ չեն ունենար իրարու հետ խօսելու և գրեթէ իրար տեսնելու։ Ա.զեկ կըսենն այդ ամուսինները՝ որ իրենց սենեակներուն գռները դոցեն պարզունակով (սիւրկիւ) ինքզինքնին իրարու դէմ ապահովցընելու համար։

Ա.լ ի՞նչ հարկ կայ այդ կին արձակելու օրինայ. այս օրինակ ամուսնական կեանք մը իրար թողլէ տարբերութիւն չունի։ Ա.յս կերպ բնակարաններդը բաւական են։

— —

Ո՛հ, սիրուղ անձ մը ի՞նչպէս չցանկայ իմ ատաղձագործ դրացւոյս բնակարանին՝ որ ընդ ամենը մէկ սենեկէ կբազկանայ։ Եւ մինչ ինք փայտերը կհարթէ (բենաէլեմէք), կինը՝ որ լուացարար է՝ բոլոր օրը կերդէ լաթերն ալօրկելով (իւթիւլեմէք)։ Շատ անգամ ինքզինքս մոռցած եմ անոր դեղեցիկ ղօրաւոր՝ դեղդեղան՝ առոդ և յստակ ձայնը մտիկ ընելով։ Թէպէտ երբեմն խիստ բարձրաձայն կերգանակեր և քիչ մը դիս անհանգիստ կընէր, այսու ամենայնիւ չէի դադրեր ըսելէ. « Երգէ, երգէ, հէ՛ք ճնճղուկ։ »

— —

Պիտի յաւելուս. « Եթէ ես ալ ատաղձագործ ըլլայի՝ ըսածդ ազեկ էր. բայց իմ դործերս չատ բարձրագոյն են և նիւթն ալ աւելի ծանր... Իմ

գործերուս մէջ մարքի աշխատութիւն կայ, և ո՛ր և իցէ ձայն իմ խորին մտածութիւններս կչխոթէ։ „
— Եա՛ս խորին, պարոն, շատ անդամ անյատակ (ափսոսիլ)։ Ձեր արդի երկասիրութիւնները, ըստ մեծի մասին անարդասուր, խմաստալից են, կհատանիմ, բայց նուազ կենդանութիւն ունին, ցամաք են, և քիչ անգամ ժպրըձնիլ։ Հեղինակին անանց մէջ ամեն վայրկեան աչքին առջևէն կկորանցընէ սրտի և ուղիղ դատողութեան աշխարհը։

Սառնիլ մարդընտել երկ մը՝ զօրաւոր ու կենդանի մտածութիւն մը՝ և որ մարմին ունի, դիւրաւ չվրդովիր։ Իւր զօրաւոր յորձանքը կը յաղթէ և իրեն կքաշէ՝ կատանայ ամեն ինչ որ կրնար նոյն մտածութիւնը ցրել. և ո՛րքան աւելի դիւրութեամբ՝ երբ այդ միտք ցրող համարուածը բուն սրտին հատորն ըլլայ՝ սերդ և սիրելի կինդ։ Գործ և կին մէկ են՝ միացած են։ Հեռւաբար կինը չկրնար գործին արգելք ըլլալ, և ոչ գործը կնոջ։ Մինչև անգամ կնոջմէ շատ հեռի կարծուած նիւթի մէջ՝ կխառնուի նա դարձեալ այն սիրոյ կերմնութեամբ որ իրմով ալիսի չղաբերի նոյն գործին մէջ։

——

Շատ կախորժիմ հոլանտացւոց նկարիչներէն, վասն զի ամեն առեն կգանեմ հոն ուսման և ընտանեւոյ այն սիրուն խառնութիւնը՝ ուր մին ամենուրեք է և միւսը չերևցած՝ արդ առաւօտած։ Ամեն ո՛ք

տեսած է Լուվրի թանգարանին մէջ (նոյնպէս և Նոր Հռոմոյ ընտիր նկարադրութեան մէջ) Ռաֆայէլեան նկարած Սո՛ըբ Յովհէտէ։ Սակայն ոչ նուազ ուշադրութիւն ըրած է ինձի անոր նկարած փոքրիկ խմաստասէրը՝ մանրադիտական պատկեր ընտանեկան ուսման։ Արևու աղօտ վերջալուսոյ մէջ՝ ծերունի մը պատուհանին մօտ նստած՝ քովն ունի մեծ մատեան մը, զոր ա՛լ չկարդար, այլ կխորհի և իր մտածութիւնը կթխսէ։ Կարծես թէ աչքերը գոցեն, և ամեն բան կտեսնէ։ Կտեսնէ աշխատասէր ազախինը որ կրակը կարծածէ։ Կտեսնէ իր կինը (որ քիչ մը դժուար կնչմարուի), և որ չղլուն առնդգէ մը վար կիյնէ։ Կզուշակուի թէ այս քաղցր դէմքերը կխառնուին իր մտածմանց քաղցրութեանը։ Իր հետը գոյ մատան մը կայ՝ ուր անշուշտ քիչ մը գինի պիտի կենայ աղնիւ սեռակէն, որ գինքը երբեմն կտոքցընէ։ Ա՛հաւասիկ կատարուն մարդ, որ կենայ այդեկութիւնքն ըրած և այժմ կհնձանահարէ։

Եթէ քովի մատեանն Աստուածաշունչն է, ատոր եմ թէ ծերունին ընտիր մաս մը կքաղէ անկէ։ Ինք շատ յարմար է լսելու Տօքթիք՝ Հռութը և նահապետները։ Զպիտի ընկրկի ընդունայն և ապարդիւն իրաց մէջ, և մեկուն պէս, չպիտի աշխատի հասկըցնել հրեշտակներն ինչ սեռ են, արու թէ էգ։ Նոյն մարդը երթէ վանքի մը խուցին մէջ ապրէր, Սէթաքի սէն Թոմային նման պիտի մեկներ Աստուածաշունչը՝ բարակցընելով և մանր կրկտելով, միով բանիւ, բոլորն անպատուական ընելով։ Իսկ հոս ընդ հակառակն

է : Եւ ինչո՞ւ . վասն զի տունը՝ ընտանիքը՝ գորովը զինքն անդադար իրականութեան վրայ կբերին : Այս վաղ ժամանակաց պատմութեան մէջ ինչ որ կայ սրտաշարժ՝ բոլորը իր մէջ վերստին կշինուին ու կնորոգուին . մեռքալը նորէն կառնէ զանոնք :

—

Ջմայլեցուցիչ է դիտել , (և ես հաճութեամբ առած եմ առէպ լսմաստասէր բարեկամաց քով) , մանկահասակ կնոջ աննամեծ զգուշութիւնը , որ , նեղուածք սենեկի մը մէջ՝ կերթայ՝ կուգայ՝ կը դառնայ աշխատողին բոլորտիքն առանց զանի երբեք անհանգիստ ընելու : Եթէ ուրիշ մէկն ըլլար՝ զինքը պիտի չիմոթեր . բայց " Նա , կըսէ ինք , կարծես թէ անձ մը չէ ... " Եւ արդարև , նա ինքն է դարձեալ , իւր երկրորդ և իւր աղնիւ հոգին :

Ենչառութիւնը կզսպէ նա , ոտքին ծայրերը վրայ կոխելով կանցնի : Թերեւսչարժ՝ հազիւ թէ ոտքը տախտակին կդպչի , այնչափ կյարգէ աշխատութիւնը ... Չոն , մարդ կաքանչանայ տեսնելով թէ կինն ինչ զգոյշ փափուկ՝ մանուանդ գորովալից էակ մըն է , և ամեն ժամ պէտք ունի իւր սիրած առարկային : Եթէ այրն հաւանութիւն տնենայ՝ անոր սենեակին անկիւնն մը հնսած կկարէ կամ կաղնեգործէ . ապա թէ ոչ՝ նոյն սենեակը մտնելու հազար պատճառ՝ հազար պիտոյք կգտանէ իրեն : « Ինչ կընէ , և գործն ո՛ր հասուց ... Զըլլայ թէ

շատ աշխատի : Ավելէ կհիւանդանայ : » Բոլոր ատոնք կյիշէ յիշէին իր մտքին մէջ :

Շատ ուսումներ ալ կան , որոց , առանց դիտնալու , կնպաստէ կինն իր ներկայութեամբը քան թէ կվնասէ : Իր սիրուն ելեկդրականութիւնը , երբ իր անցած առնը շրջապատող թեթեւ մը քեղի կքաշէ , կարծես թէ օգուտ մը չունի՞ արուեստագէտին կամ դրագէտին : Սմռալ և ցամաք աշխատութեան՝ որ կձանձրացնէր՝ բարեբաղդաբար կխառնուի սիրոյ ծաղկին անուշահոտութիւնը որ կկենդանացընէ ամեն բան : Ինչպէս , խառալական հին պատկերներու մէջ կտեսնուի՝ գանկի մը վրայ բաղմաթերթի վարդ խոթած : Որ ըսել է , մեռեալն անգամ անուշ հոտին կախարժի :

Որքան երջանիկ է այրն զգալով թէ կինը հան է ... Թէպէտ չտեսնել ինձ ացընէ , բոլորովին զբաղած նման գլխակոր կկենայ ... Բայց սիրտն իր ձեռքը չէ , և կգոչէ . « Ով սիրելի՝ ինծի համի վարդս , մի՛ քաշուիր այդպէս ... Քու չարժուձեւերդ որ ներդաշնակութիւն մըն են՝ ձայնդ այն մեղեդին՝ որ ականջս կզուարճացընէ , բոլոր տանը իմ դործս կզուարթացընեն , և սիրտ ունենայ քու վայելչութիւնդ , իմ բարեխոզ սրտիս բոցը ...

„Ինչ այս սենեկիս մէջ գեռ չտեսած՝ ներկայ ըլլալդ դուշակեցի իմ դործիս կերմնութենէն , և այն պայծառ լոյսէն որ ծագեցաւ մտքիս մէջ ,

„Հազար տարի եաքն ալ սիրտ ըսեն . Ո՛հ , կենդանի և դողդոջուկ դործ , տակաւին վառվռուն ...

„Ո՛տան դի կինդ ներկայ թեւամբը դործուեր է : „

եւ որով կանուխ կսկսի ցամքիլ, թարշամիլ ու կարմրիլ։ Գեղեցկութիւնը ընդել է այդ, և, երթալով, նոյն իսկ ցեղը աւելի վատթարացընել։

Զուարթաժպիտ կնոջ մանկութեան սովորութիւնները պահել տալով՝ զանոնք կատաց կամայ փոխելու ես, հոգ տանելու ես որ իր նոր տանը մէջ՝ առաջին օրէն սկսեալ՝ դանէ այն ամէն բանը որ ունէր իր մօրը տունը։ Ես վստահ եմ թէ դու ալ անփոյթ չես եղած այդ մասին, սիրադաղէկ կճանչնամ։ Ի վաղուց մօրմէն՝ դայեակէն ու թերեւս տանը բժշկէն ալ տեղեկացար թէ ի՛նչպէս էր նա մանրամասն և ի՛նչ պէտք է ընել իրեն։ Իր բոյնը յարմար պատրաստելու համար՝ ամէն բանի տեղեկանալու է, իր սովորութեանցը՝ առողջութեան սովորական վիճակին՝ փոքր տկարութիւններուն՝ կնոջ բոլոր այս առանձին հանգամանաց։ Որ ընդունայն հետաքրքրութիւն մը չէ, այլ անհրաժեշտ հարկ։ Մինչև անգամ, առանց անխոհեմութեամբ խուզարկու մը երեւնալու, պէտք է քիչ մըն ալ իրեն ընտանեաց պատմութեանը՝ ցեղին անցելոյն տեղեկանալ, հասկընալ իրենց մէջ պատահած հիւանդութիւնները որ կրնան դարձեալ պատահիլ։ Այս ծանօթութիւնէն կախուած ունի իր առողջութեան կանոնը, և հնար եղածին չափ, ձեր մտածելը, իրեն յարմարող կերակուրներուն ընտրութիւնը, որ կրնան իր առողջութիւնը պահել։

Եատեր և ընտրելագոյններ ամուսնութեան կը հասնին խիստ տկարացած՝ ցեղը բարակցած՝ հիւանդ ի ծնե կամ անյարմար կերակրոց սովորու-

Չ

ՍԵՂԱՆ

Իր սովորած կերակրոց փոփոխութեանը մեծ զգուշութիւն պէտք է։ — Աւրն ղկինը և կինն այրը կանուցանէ։ Երկուքն իրարմով կապրին։

Պէտք է ամէն բան այնպէս կարդադրել ու նախատեսել՝ որ կենաց այս մեծ փոփոխութիւնը հեշտ ըլլայ ծաղկահասակ կնոջ, և իր աղկութեան առնչի կերակրոց սովորութիւնը քիչ փոխուի և ոչ շատով։ Ազկանց չատերն աւելի կսիրեն պատրաստ ու բանջարեղէն. ուստի մեծ զգուշութիւն ընելու է այնպիսեաց մէկէն ի մէկ մսեղէն կերակուր տալու։ Ապա թէ ոչ՝ կհիւանդանան։ Եատ անմտութիւն է անգղիացոց նմանելով՝ թանձր մսեղէն տալ անդորձ և նատողական կեանք վարող կնոջ, մինչ այն հազիւ կյարմարի ծանր աշխատութիւն ունեցող և միշտ շարժման մէջ եղող գործունեայ մարդուն։ Զրդռիչ անունդ մըն է այդ, որ կինը չկրնար առնիլ, բայց եթէ ոգելից ըմպելեաւք, որ աւելի ևս գրգռիչ է։

թեամբ : Ով որ իր տանը մէջ տասնիկ փափուկ ծաղիկ մը կընդունի , չատ անդամ կտեսնէ թէ նա չդիմանալով սիրոյ յոգնութիւններուն : Ուստի զուտակ ունենալէ առաջ զբօսացընել հարկ է զանի՝ սկսր մանկիկը , և կատարեալ կին ընելու է : Անոր այր ըլլալու համար՝ նախ մօր պէս խնամելու է զանի :

——

Մայրերուն ու դայեակներուն պակասութիւնները մէկին այն է որ կուզեն աղջկան չատ ուսելը՝ մինչև անոր ջնաս տալու չափ : Եթէ մինչև անմատաղութեան հասնի՝ կուրախանան թէ կերածն օգուտ կընէ անոր : Ես այս սարօրինակ սեռապանին ներկայ եղած եմ , ուր մայրեր եռանդեամբ կաշխատէին՝ կտիպին իրենց զաւկներուն որ չատ ուտեն ու խմեն , և ամեն պատահի իրենց դժգոհ ուրախութիւնն ու հաճութիւնը կյայտնեն անոնց : Իրենք չատակեր ու մարմնասէր կըլլան զաւկնուն համար : Սերն տասնիկ յատկութիւններ ունի :

Օր մը սակաւակեր բարեկամի մը տուն ճաշելու ատենս , աղանգերի (չերէզ) տասն ղինքը վիճաւած տեսայ . կարծես թէ պորտաբոյծ մրն էր՝ որուն սերած մէկ կերակուրը կտրուի : Հայց հոս այդպիսի պատճառ՝ պատճառանք մը չկար : Իրմէն հնայելի և տեսայ որ իր մանկահասակ կինը տասնիկ սիրած մէկ պտուղը կուտէր : Ա.յրն այն պտուղին հնայեր ու կկծրմեր՝ կխռովեր : Ան տասն տասն բան հասկըցայ , թէպետ լեզուն ալ չծանծկեց եղիր

լութիւնը : « Իրեն հաճութիւնն այնքան դժուար եղաւ լինծի որ , ըսաւ , չկարողացայ ինքզինքս զսպել . . . Անոր նայիցայ , և անոր դժգոհութեան անտես չատ տեղի կզտամ եւ »

Բնութեան տասնիկ մեկ դէպքումն է այս , և հարկ չէ որ զայն հինգդ տոյժ տաս : Վատնդի նա կխռովի : Ախորժակի և դործողութեան այդպիսի մարմնաւոր նմանութիւն մը երկուքիդ տիպարադուրնին միասնական կըլլայ : Քաւ բոյնդ կհալի նա : Ուստի կազատեմ , հանգարտ՝ չափաւոր և դժգոհ եղիր , հոգ տար վրան ու մի չտապիր :

——

Խորին , չատ խորին է սեղանի վրայ հաղորդակցութիւնը , մանաւանդ երկու անձէ բաղկացեալ բնտանիքի մէջ , ուր ծառայ չդանուիր կամ հպիւթէ կերևի :

Ա.յրն ղինքը կսնուցանէ , պատմութեանդ մէջ յիշատած թռչունին նման՝ ամեն օր Ա.տուծոյ հոդը կբերէ իւր ամենասիրելի միայնակեցին : Կինն ալ զայրը կսնուցանէ : Անոր պիտոյիցը յոգնութեանը՝ կպտմատածքին կյարմարցընէ կերակուրը , կնփփ կրակով՝ ազով և հոգւով : Ինքզինքին ալ կը խառնէ մէջը , իր սիրեցեալ ձիուդ անուշահոտութենէն կդնէ անոր մէջ :

Ա.րդ՝ երկուքն ալ կսնանին : Երկուքն ալ հաճութեամբ կզդան թէ իւրաքանչիւրն իր անձին բնաւ տէր չէ , այլ բոլորովին իրարու սեփհականեալ

ին, և թէ ամենայն ինչ օր ըստ օրէ կնորոգուի կարծարծի իւր սիրելեաւը։ Այն օրէնքով, այսինքն ուսելոյ անհրաժեշտ պիտոյքով զոր մէջ խիստ և նուաստ կհամարինք, քնութիւնը պիտի յօրինել ամենագաղջ կապ մը, որուն բարձր բանաստեղծականութիւն, ուր միացումը միութիւն կըլլայ։ Ով կրնայ ըսել թէ այս խաղաղ և անուշակ հաղորդակցութեամբ թէ հեշտութեան տաղնապալից ուռանդեամբն աւելի խառնուած են իրարու։ Իրար փոխոխ մնուցանելը՝ ճիշդ ծննդականութեան մասին նշածին նման՝ փոխանակութիւն մըն է, այսինքն հիմնոյ փոփոխումն։

——

Եւ ահա առաջին անգամ դէմ առ դէմ աչքան նոտած կճաչին խմիսին։ Անհատական սիրելոյդ դէմ կդանուիս զմայլած և խանդաղատանօք ինքդ դիտելով։ Ան ալ, քու կարճատեւ բացակայութեանդ միջոցին, քու վրադ խորհելով ուշեր է դեղեցիկ երևիլ։ ուսած և քիչ մը զարդարուեր է։ Եւ ի՞նչ է ըրած զարդարանքը։ Փոքր ինչ։ Պարտէզին ծաղիկ մը քաղեր ու մազերուն վրայ տեղաւորեր է։

Այս մէկ օրն իրեն օգուտ ըրած է. առջի օրուան վրայ փոխուած ու դոյնը քիչ մը չոկուած է։ Այն դեղանի հիւանդոտ օրիորդն այժմ խանդաղատանքի կին մըն է եղեր. կժպտի պարկեշտութեամբ ու ծանրութեամբ, և ահա Տիկին է։

Դատ ախորժակ չունի։ Քիչ մը բանջարեղէն միրդ՝ կամենալէն դոհ կընէ զինքը։ Քու մնեղէն կերակուդ տալոլութենէդ շատ հեռի է ինք։ Կատակայ մահէն, կատակայ արիւնէն. և այս շատ բնական է. վասն զի ինք կենդանութեան ծաղիկն է։ Աստր համար է մանաւանդ որ իրեն պէտք է այն դիւղացի աղջիկը՝ որուն վրայ խօսեցայ։ Ինք չօժարակամ կուզէ պատրաստել քեզի այնպիսի կերակուրներ, բայց ինչ ընէ, արիւնոտ կերակուրը եփելը խիստ աւելի է իրեն։ Ինք շատ փափուկ է նաև ծանր աշխատութեան, որ դիւղացի ուժեղ աղջկան համար բան մը չէ, որ, նաև, պարտէզն ալ կրնայ մշակել։

Խոհարարութիւնը բժշկութիւն է, և հիւանդութիւնն արգիլող լաւ բժշկութիւն։ Հետևաբար կինոջ գործն է այս, որ միայն դիտէ թէ ինչ հարկաւոր է երիտասարդը, որ կճանաչէ անոր աշխատութիւնը՝ անոր կենսական զօրութեան սպառումը։ Միայն ինք դիտէ և կչափէ անոր զօրութեան պէտք եղած նորոգութիւնը։ Այն ինչ որ կպատշաճի իրեն և աւելի չէ, ամեն ինչ որ չկարծրացընէր իր փափուկ ճեռքերը, ինչ որ պէտք է իր ճեռքէն անցնիլ (և, հարկաւորապէս խառնուիլ իր անձին բնասիրութեան), փափաքելի և վայելուչ է որ ան ըլլայ չինողը։ Այս ինչ խմորեղէնը, այն ինչ կարկանդակը չչինուիր՝ բայց եթէ անոր ճեռքը որ սիրելի է և ցանկալի։

Ոչքան ալ պարզասիրտ ըլլայ, սակայն ոչ նուազ կզգայ և կդուշակէ ամեն ինչ որ քեզի հաճելի է։

Քալ պիտի քու չատակերութիւնդ և լմէ ուրբան անօթի ես իր ձեռօք եփածներն ուտելու։ Քու միտքդ առալուց կխմնայ. և ինչ որ համով կը դանես՝ ինքնէ որ քեզի համար պատրաստեր է։ Ա՛յս իր ձեռօք չինուած քաղցրաճաշակ կերակուրն ինք բերնին դպցուցեր և չրթունքովը սրբած ծերը է, ուստի ժպտելով կուտէ ու կըսէ։

„Կեր, սիրելիս, վասն զի ես անոր համը նայեր եմ։„

Լ

ՍԵՂԱՆԻՆ ՎՐԱՅ ԻՐԵՆՑ ԻՐԵՆՑ ԿԾԱՌԱՅԵՆ

Ա՛ռ առաւելն գեղջուկ ապառուհի մը։ — Ա՛յրն իր ծառայ կիմայ։ — Սիրոյն մը համար բնութեան իրականութիւնը դպատիարականին հակառակ չգար ամենևին։

Չարուստանալու համար չեմ դրեր, որ ընդվայր կխառնակին կեանքերնին հազար ձանձրալի և վտանգաւոր ունայնութիւններով, որ կապրին իրենց ծառաներուն (դուն ըսէ՝ թշնամիներուն) առջև. որ կուտեն՝ կինչեն՝ կխերեն ոխակալ և այլայլող աչքերու դէմ։ Անոնք մտերմութիւն՝ դաղանիք և ընտանեկան կեանք չունին ամենևին։

Եւ դժբաղդաբար չեմ կրնար դրել նաև անոնց համար որ ոչ ժամանակ ունին և ոչ ազատութիւն, որ ընդ իշխանութեամբ են, ճնշուած անհրաժեշտ պարագաներէ, որոց անընդհատ աշխատութիւնը ժամերնին կառհմանաւորէ և կխաթարչեն։ Ի՞նչ խորհուրդ կրնայ տրուիլ անոնց՝ որ ազատ չեն։

Ուստի կդրեմ անոնց համար՝ որ ազատ են կեանքերնին կարգադրելու, անկարօտ ապրուստներու համար՝ որ իրենց տունը կպահպանեն, և կամաց որ

Քալ պիտի քու չատակերութիւնդ և լմէ ուրբան անօթի ես իր ձեռօք եփածներն ուտելու։ Քու միտքդ առալուց կխմնայ. և ինչ որ համով կը դանես՝ ինքնէ որ քեզի համար պատրաստեր է։ Ա՛յս իր ձեռօք չինուած քաղցրաճաշակ կերակուրն ինք բերնին դպցուցեր և չրթունքովը սրբած ծերը է, ուստի ժպտելով կուտէ ու կըսէ։

„Կեր, սիրելիս, վասն զի ես անոր համը նայեր եմ։„

աղքատներու համար, այսինքն հանդիսա վիճակ ունեցողներու՝ որք պարզօրէն՝ առանց ապաստարի ապրելու և ստուգիւ իրենց տանը մէջ ըլլալու խնդացութիւնը կունենան։

——

«Ապրիլ երկուք և ոչ երիք,» բուն առածն է տանը խաղաղութիւնը պահելու։

Գիւղացի աղջիկ մը օդնական ունենալն այս երկուքին առանձնութիւնը չխանգարեր։

Եթէ բարեբաղդաբար ունիս անակ մը, այդ աղջիկը հոն գտնայարկին վրայ խոհանոցն ու սեղանատան մօտ լուացարանն ունենալով՝ քիչ անգամ վեր կելլէ։ Բայց բոլորովին մինակ ալ չմնար. վասն զի իւր տիրուհին վար կիջնէ մանաւանդ՝ որ բացակայութեանդ առներները, և անոր հասկնալի կերպով իրատները կուտայ՝ կարգալ կսորվեցընէ ու գինքը քիչ մը կկրթէ։

Ան ունի նաև պարտէզը՝ կաթուն՝ հնիկը և հաւերը, որոց հետ կը զուարճանայ և միայնակ կխօսակցի, ինչպէս որ գիւղը կընէր։

Այս բարի աղջիկը՝ որքան ալ պարզամիտ ըլլայ՝ դարձեալ աղջիկ մըն է, և հետաքրքիր կըլլայ։ Ուսաի վերի յարկն իր սենեակին եղած առներ՝ զանց չընար աչքը բանալուն ծակին դնելու և ներսի խօսակցութիւնը մտիկ ընելու։ Անոր համար ձեր սենեակը փոքր նախասենեկաւ մը բաժնուած ըլլալը է տանդուխին դաւթին, ուրկէ նա կանցնի՝ կերթայ՝ կուգայ՝ մտիկ կընէ և կդիտէ։

«Բայց ինչպէս, կըսէ ատիկինը, այս գիւղացի աղջիկը կրնայ զանց ընել տալ ինծի իմ Յուլիանէ սպասուհիս, որ այնքան յաղողակ էր և ամեն բան ընել գիտէր։»

Յաղողակ. բայց դուն ալ անոր չափ յաղողակ ես։ Ո՛հ, գեղանի՛ ծոյլ, քու կատարելութիւնդ ծանիր։ Հագուստի վերաբերեալ մասին ես վստահ եմ քու գողտրիկ ձեռացդ։ Կանայք, այս մասին, մտքի և հնարագիտութեան անապատ գանձ մը ունին։

Եւ եթէ քեզի անպատճառ նաժիշտ մը պէտք է փափուկ ծառայութեանդ համար՝ քեզի հատ մը ներկայացընեմ որ սաստիկ կը բաղձայ այդ պաշտօնին, և որ Յուլիանէէն, Եուշանիկէն և ստոնց ամեն երևելիներէն հարիւր անգամ աւելի ջանասէր է, ու մանաւանդ չարաբարոյ չէ, ձեր վրայ դէշ չխօսիր դրացիներուն, տարփաւոր մը գտնելով վրանիդ չխնդար, ձեր խօսած առները լեզուն դուրս ձգելով չծաղրեր զձեզ, ևայլն։

«Բայց ո՞ւր է այդ հաղուագիւտ մարդարիտը։ Բեր ինծի, կընդունիմ, իմ ուզածս է այդ...

— Ո՞ւր է, կըսէք։ Քովերնիդ է։»

Ահա քու հպատակդ, ա՛ թագուհի, որ կաղերսէ այդ ծառայութեան մտնելու. մեծ ատիճանի մը հասած պիտի համարի՝ եթէ բարձրացընես զինքը սենեկի սպասուհութեան պատուոյն, աւատական Սենեկապետի, Ծառայապետի, տան վերակացուի, ի՞նչ կըսեմ, հասարակ բժշկի վիճակին (դեթ առողջապահ կոչուելու համար), վասն զի անսահ-

ման է իր եւանդը : Բոլոր այդ պալատային պաշտօնեները վրան առնել կուզէ , և , յետ այնր ամենայնի , մարդու պաշտօնի հետ հինգ պաշտօն ալ կը կատարէ . մեծարեալ ու պատուեալ պիտի ըլլայ , Տիկին , եթէ Ձեր վեհախառնութիւնն ընդունի իւր ամենախոնարհ ծառայութիւնները :

" Բայց , կըսէք , շատ զբաղեալ է նա , ժամանմանակ չունի : Եւ ինծի ամէթ կհամարիմ այդպիսի չնչին դործերու պարապեցընել զինքը . . . Սա ալ խոստովանելու եմ թէ , հինգ բոլոր այս մանր դործերը յամր և ուշ կատարուելու են և ոչ շատապաս : Բոլոր առնք յապաղմամբ և մանր չաղակրատութեամբ խառն դործուելու են : Իսկ մարդը բոցի հնմանի , կուզէ ամեն բան շտապաս ընել ու աւարտել : Անոր համար հետը դործ չենք կրնար ընել , ըրածնիս ալ ոչինչ կըլլայ : Բոլոր իր ընելիքը դպռանք պիտի ըլլայ , և յարդարանքս առաջ չերթալէն ի զատ՝ հոս պիտի մնայ : "

Գաղտնիքի դէմ դաղտնիք , Տիկին , և խոստովանութեան դէմ խոստովանութիւն : Ազեկ դիտցիք որ ամենէն զբաղեալ մարդն անդամ շատ և աւելորդ ժամանակ ունի՝ երբ խնդիրն աստղագուարճութեան մը վրայ ըլլայ : Ձեմ դիտեր ո՛ր Հռովմայեցին , զօրապետ՝ առեներակ՝ քաղաքագէտ՝ վերջապէս թագաւոր աշխարհի , ինչպէս էին այն անձինքը , ժամանակ կգտնէր ամեն առտու իր մանկան եղած խնամատարութեան ներկայ ըլլալու և կդիտէր անոր մարմնաւոր պիտոյից հոգ տարուիլը , այսինքն լուանլուն , հագուեցընելուն , և այլն , և այլն ։

Հենրիկոս Դ. իր այնքան զբաղմունքին մէջ՝ օր մը եա չէր կրնար դրով մանրամասն տեղեկութիւն առանալէնորածին Ա.քայորդւոյն ամեն ըրածներուն վրայ . ճարտար բժշկի մը ձեռամբ ժամէ ի ժամ առուդելով թէ մանուկն ինչպէս կուտէր՝ կննջէր՝ կմարսէր , և այլն ։

Մեր այժմեան մեծ մարդիկը որ առաւել զբաղեալ են Հռովմի կայսրերէն ու հիւպատոսներէն և Հենրիկոս Դ.էն , սակայն ժամանակ կգտանեն օրը չորս ժամ շաղփաղփելու ախմբանոցը (պօրսա) , դիւանը , արճարանը , և այլն , վեց ժամ ալ թատրոններն (առանց ունկնդրութեան) շաղակրատելու ։ Ուրեմն , ժամանակ չպակսիր ։

Ժամանակ չպակսիր ընդունայն և անիմաստ զբաղմանց , որմէ կդառնան յօրանջելով և միշտ աւելի պարապ ։ Բայց ժամանակ կպակսի միայն երջանիկ ըլլալու ։

Ա.րդ , ահա մարդ մը՝ որ կըսէ թէ երջանիկ պիտի ըլլայ՝ եթէ դուք չնորհէք իրեն մէկ ժամ զոր չէք դիտեր ինչպէս դործածել ։ Դուք իր մանուկն էք , Ա.րքայորդին , նաև թատրոնը , նուագդերգութիւնը (օփէրա) , չքնաղ և գէշ-յաղնական նոպելիերգուհիները ։

Գէշ-յաղնական ։ Խօսքս եա չեմ առնուր ։ Կդառնամ անոր այն չերմեռանդութիւնէն՝ որով ներկայ կըլլայ քու այն դործերուդ զոր նուաստ և չնչին կհամարիս ։ Դուն կխնդաս , իսկ նա ոչ ։ Ան օրը յորում կընդունիս դու զինքը քու զբաղատութեան խաղդ , պիտի տեսնես զինքը ճչմարիտ

երկիւղածութեամբ մը խոսելով յուզեալ։ Երբէք չերամեանք Հնդիկ մը, երկար ուխտադնացութենէ մը եռքն աւելի երկիւղածութեամբ մոտած չէ սրբանուէր մեհեանը։ Հետաքրքիր, բայց մանաւանդ դորովալից, պատկառելի բաղձանօք լի, կանխաւ սքանչանալով ու երկրպագելով... Ո՜հ, երկիւղ մի՛ ունենար իրմէ։ Որ կինը, օրքան ալ կամարար ըլլայ, նայած է քեզի երբէք այնքան ղուշտուր աչօք... Կհաստատո՞ւթէ այն փաղաքուշ և շողոքորթ Յուլիանէն, որ այնքան յաւելով Թողուցիր, (գած Հայոյով կըսեմ), ամենէն գեղեցիկ անձին վրայ անգամ մոռը պակասութիւն մը նշմարած ու վրան ծիծաղած չըլլայ։

Իսկ սա, բոլորովին հակառակը, այնպիսի աչք մը ունի որ ամեն բան կատարեալ և ըստ ամենայնի գեղեցիկ կտեսնէ։ Ինչ նայուածք կհաստատէ քու վրադ, ո՛րպիսի խանդաղատանօք կդիտէ զքեզ ու կդգուէ, և բոլորովին մաքրութեամբ։ Ո՛ւան ալ ճշմարիտ սէրէն աւելի մաքուր բան չկայ։

Մօնթէնյը իր դրուածոյը մէջ տեղ մը ըսած է թէ, քալառողջ անձանց տեսքն առողջութիւն կհաղորդէ այլոց։ Ես ես այս խօսքին մէջ միայն մէկ բառ կփոխեմ. և կըսեմ թէ, սիրոյ նայուածքն է որ բարեբաղդութիւն կբերէ և գեղեցկութիւնը կճոխացընէ։ Այդ նայուածքն ընդունելով է որ մանկահասակ կինը շատ կտանայ այն զմայլեցուցիչ պայծառութիւնը։

Նուիրակներ առաքեայ, մի՛ երկնչիր։ Դուն կրօնք մըն ես, և սիրոյ միտս մեկնա այնպէս, երբ

պահես արժանաւոր և անարատ սիրտ մը։ Այ՛ո, այդ բոցանշոյլ միանդամայն և պատկառելի աչքերով չես կրնար երբէք լքնել քու դիւցական բարձրութենդ։ Զայիսի կորուսանես քու խորանդ և դիցուհի սիտի մնաս։

« Աւա՛դ, (կըսէ ինքնիրեն, վասն զի չկրնար համարձակիլ ո՛ր և է ականջի ըսելու) · աւա՛դ, և ի՞նչպէս կարելի է դիցուհի մնալ... Այնքան մաերիմ մտերմութեան մը բնական արդիւնքը չէ՞ որ, չկարենալով սիրելւոյն ձեռքէն և անոր դորովալիր անձկութենէն վայրկեան մը ազատիլ, կենաց հասարակ և սովորին կողմերը կլքնենք... Մէ վատահ է օրը քոան և չորս ժամ բանաստեղծական վիճակի մէջ մնալու, և անոնք բնութեան ձեռօք իմացական բարձրութենէն ղղայական նուաստութեան չբերուելու... »

Ճշդիւ խորհրդածութիւն դեռահաս օրիորդի, կատարեալ և անթերի չգիտութիւն իրաց բուն վիճակին։ Իսկ անոնք՝ որ սէրը կճանաչեն՝ քալ պիտեն թէ ամուսնութեան փունջն այդ կողմէն չէ որ սերեւաթափ կըլլայ։ Այդ բնական և անմեղ բաներէն և ոչ մին կվնասէ սիրեցելոյն։

Եթէ կուզէք ճիշդ գիտնալ թէ ի՞նչպէս կինն իմացական բարձրութենէն կխոնարհի, ձեզի ըսեմ։

Ոչ թէ իւր կինը ըլլալը յայտնելով, իւր և մեր ինչ ըլլալը (այսինքն մարդ ըլլալը) միամտաբար

խոստովանելով, այլ ինքզինքը ցուրտ և ունայն ցուցանելով, թողլով որ իր բարոյական տկարութիւնը նշմարէ այն աչքը, որ խիստ կոյր է ո՛ր մէկ բանի, և ո՛ր մէկ բանի յոյժ սրատես։

Նկարծուի թէ յաղութիւնը (կշտանալը) շուտ կմարէ սէրը. բայց ըսող չկայ թէ յաղութիւնը շատ անգամ յառաջ կուգայ ոչ թէ առաւել՝ այլ խիստ նուազ սիրելէն, այնպէս զգալէն թէ կարելի չէ անձին խորը թափանցել՝ հոգւոյն հանելի, թէ նա պարապ՝ ունայն՝ թերեւ՝ անյատակ է։

Ա.յն օրիորդը՝ որ երեկ այնքան պաճուճազարդ՝ և մինչև ամուսնութեան կէսը մեծաւ խնամով պճնազարդեալ էր, այսօր կին ըլլալով՝ հագուստին բոլորովին անփոյթ է, և հաղիւ իւր անձին հոգ կը տանի։ Բայց երբ հրաւէր կուգայ երեկոյին մեծ պարահանդէսի մը ներկայ ըլլալու, ահա խոհոյն, երկրորդ ամուսնութեան մը դիմելու նման, կայտառ՝ եռանդուն՝ վառվռուն կըլլայ, և ո՛րքան ալ ջարդարուի՝ գարձեալ բաւական չհամարիր։

Սէրը, քիչ մը առաջ, այնքան չլացած՝ այնքան կուրցած, հոս երկրորդ տեսողութիւն մը կառանայ. և նաւագական օրէրուն այն անհոգութիւնն այսպէս կբացատրէ. « Բաւական և շատ է ամուսնոյս համար։ » — Բայց պարահանդէսի համար. այս ջարդարանքն ի՞նչ կնշանակէ։ — « Հաճելի ըլլալ կուզեմ, մանաւանդ ուրիշներուն։ »

Ա.հա այս է զինքը պաղեցընողը, և տակէ կսկսի յաղութիւնը։

Ա.հա կինը նուաստացած ու թերեւցած։ Ա.սոլ

իւր իմացական բարձրութենէն կխոնարհի և ա՛լ չբարձրանար։

Բայց տպաւորութիւնը բոլորովին ասոր հակառակը կըլլայ՝ երբ սրատեսը դիտողը նկատէ հանդուստի վրայ եղած այս լինչ նուրբ խնամքը միայն երկանը համար, այն լինչ գործուածքը պչրանքը առանձնութեան ժամերու համար, որ կինչանակէ, « Ա.յրոց համար ոչինչ, և բոլորն ամուսնոյս համար։ » Ա.յս է ատոնց խմաստը, որ թէպէտ չզուրցուած՝ բայց լաւ կխմացուի։ Սէրն ասով կհաստատուի, և դիմացկուն ու խորին արմատներ կձգէ։ Ա.՛լ մի՛ վախնար իմացականին համար, որ երթալով կը զօրանայ թէ՛ բանաստեղծականի և թէ՛ իրականի մասին։

Բայց ինչո՞ւ այդ զանազանութիւնը։ Չէ՞ որ սիրողին համար երկուքն ալ մէկ է։ Ա՛վ ցրտացեալ սերունդ, երկչոտ՝ թոյլ և ձեր ճշմարիտ զօրութեան անտեղեակ կանայք, որ քիչ կճանաչէք թէ սէրը ո՛րքան զօրեղ է և կծիծաղի այդ բաներուն վրայ, ո՛րքան իրեն ոչինչ կերևի այն ամենը՝ որ զձեզ այդքան կխռովէ։

Ա.մուսնական վիճակի մէջ ամենայն ինչ բանաստեղծական է, և սիրուած անձին վրայ բնութեան ամեն գործերը վսեմ են։

Ա.մենէն հպարտագոյն այրն անգամ խիստ յօժար է ամեն բան ընելու իւր սիրելւոյն համար։ Եւ սա՝ իբր տանը թագուհին՝ ինչ ալ ընէ, բոլորն ալ արքայական գործ կհամարի նա։

Երկուքն իրարու ծառայ են, բայց այս զանա-

զանուէթեամբ որ կինը կծառայէ ընտանիքին ու տանը պիտոյից և սիրոյ ամեն գործերուն մէջ. իսկ այրը կծառայէ նոյն իսկ կնոջը և ամեն անձնական գործոց մէջ։

Խոնարհ պաշտօն։ Դուն ըսէ պաշտօն բարձրագոյն չնորհաց և մեծի յարգանաց։ Եւ ասոր վրայ միտքդ բեր աւետական վարդապետութեան միամիտ վարդապետութիւնը թէ. Աւազութիւնները համեմատ կըլլան այն առիթներուն՝ որ թոյլ կուտան արքայական անձանց մերձենալ և անոնց ծառայել, ոչ թէ Պետութեան գործերու մէջ՝ այլ բուն իսկ անոնց մարմնոյն։

Բ.

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՔ

Թէ ո՞րքան կարեւոր է որ խակզբանէ այրը գրաւէ զանի սր այնքան դինքը պիտի գրաւէ։ — Ա՛նոր մարմնական կեանց բոլոր պարագաներուն ուշադիր ըլլալ։ — Զգուշութեամբ խնամել զանի՝ առանց անոր աղջկութենէն մնացած երկչոտութեանը վնասելու։ — Գեղգիտան կեանք, և այլն։

Գործակից և հաւատարիմ երիտասարդ, քանի դիտցիր իսկզբանէ թէ քու ամենէն նուիրական պարտաւորութիւնդ է նախ դեռահաս կնոջդ անկեղծ վստահութենէն՝ ուրեւտանամիայ հաւակէն՝ հետը բերած բարեյաժարութեան աքանչելի ճոխութենէն օգուտ քաղել՝ դինքը թէ՛ բարոյապէս և թէ՛ մարմնապէս բոլորովին դրաւելով, մարմնոյն և հոգւոյն միանդամայն տիրելով, — հոգին, բեղմնաւորելու՝ լուսաւորելու՝ զարդացնելու համար, — մարմինը, զօրացընելու և պատրաստելու համար այն մեծ պատերազմին՝ զոր քիչ առենէն պիտի պարտաւորի վարել, ըսել կուզեմ մայրութեան դժուարին աշխատանաց։

Չեր միմեանց ունեցած կապակցութեան աս-

ոխճանը մինչև յարդ-քու երազած՝ ինքնին երեւա-
կայած կէտէդ չատ անդին է : Սրտի ղգացումն
այնպէս իրար պիտի խառնուին ի ձեզ՝ որ անկէ քեզի
եկած ամենաթեթեւ բաներն իսկ , հեշտալի թէ՛
ցաւալի , սաստիկ ղգալի պիտի ըլլան : Ձկայ մանր
մասունք մը արհամարհելի , չկայ րոպէ մը անաղ-
դելի : Բոլորն ալ մեծ կարեւորութիւն ունի ձեր
ապագային համար :

——

Փութաղիը իրեն տէրն ըլլալու : Ա՛սան դի ,
ահա կանխաւ կըսեմ , քիչ առենէն ան քու սի-
րուհիդ կըլլայ՝ դէթ սովորութեամբ՝ և քեզ ամեն
կողմանէ կդրաւէ : Ա՛յո՛ , կինը , քանի հեզ ըլլայ՝
հլու և խոնարհ իսկ , այնքան աւելի կըռնէ՝ կկապէ՝
կդրաւէ : Եւ քան երեւութին թեթեւ՝ անտեսանելի՝
թոյլ կապերով , բայց անլուծ զօրութեամբ : Ա՛ռաջին
ամուիճանին մէջ՝ նուրբ սիրուն թել մըն է նման
Կուպին թելերուն որ օդին մէջ կծածանին , բայց
սակայն հաստատուն կապուած են : Երկրորդ
ամուիճանին մէջ՝ որթոյ խիզախութիւն (ծիլ) կնմանին
իր երկնցուցած մանր և ամենափափուկ ձեռքերը ,
բայց և այնպէս արդէն ազէկ կսխմեն : Երրորդ
ամուիճանին մէջ , բարեկամ , բաղձալի զօրութիւնը
կունենան , որ անգամ կաղնուոյն վախտուելուն
պէս՝ այնքան մօտ կպլլուի՝ կսխմէ , որ հետը կը
խառնուի՝ կմիաւորի , և երկաթին անգամ չկրնար
զանոնք բաժնել , անհնար կըլլայ մին զատել առանց
միւսին սիրտը ճղքելու :

Ա՛պա քէն այս ամենը ոչինչ է կնոջ մը փոխարէն
որ , միամնութեան մէջ ինքը քեզմէ թափանցեալ՝
քեզի կթափանձէ , քեզմով մնալ՝ զքեզ կը
անուշանէ , զքեզ կդրաւէ անով՝ ընտանիքով՝
անկողնով՝ զաւակներով , կբռնէ զքեզ իր կամա-
բարութեամբն ու անսահման հլութեամբը ,
հնազանդելով քու հաճոյիդ , և , վայրկեան մը
մերձենալու համար , անարատ սիրոյ ամբաւութիւն
մը կիսխաբէ :

« Ա՛ւելի լաւ , կըսես դուն , թող զիս գրաւէ .
ես այդ բաներէն չեմ սոսկար , այլ կփափաքիմ . . . »

Լաւ . բայց այսպէս տեղեկացած ըլլալով , պէտք
ես կանուխ քեզի սեփհականել այս առոյգ և մեծ
զօրութիւնը , որ , քանի մը տարիէն , առանց ար-
ուեստի՝ առանց ճարտարութեան՝ միայն սիրոյ
յաճախութեամբ քեզ կնուաճէ՝ կդրաւէ :

Եւ այս դրաւումը երկուքիդ համար ալ վերջին
ամուիճանի թշուառութիւն մը կըլլայ՝ եթէ դուն
չներգործես անոր քու հոգիդ , ըսել կուզեմ
ժառանգական հոգին , Ա՛սան դի , ինչ որ ալ ես , մէկ
երիտասարդ , և որքան ալ կեանքէն կեղեքուած ,
այսու ամենայնիւ կնոջմէդ աւելի տեղեակ ես
ճշմարտութեան : Իսկ ան խեղճը , ախո՛ռ , խաւար
է բոլորովին : Ճիշդ այն բաները սորված է՝ որոնք
մոռնալ պէտք է : Իր բարի սիրտը՝ կոյս բնութիւնը
և դեղեցկութիւնն ուրիշ բանի չպիտի ծառայեն ,
բայց եթէ ձեզ երկուքդ և զաւակներդ և ապա-
գանիդ կորսուանելու՝ եթէ ճիշդ այսօրուընէ
դիտութեան և լուսաւորութեան իշխանութիւնը

ձեռք չառնեա։ Զուր տեղը չէ որ երեք գարի ի վեր մարդկային հանճարը ձեռքիդ (այրական հզօր ձեռքիդ) մէջ կը դնէ ճշմարտութեան գանձը։ Ա՛հա ճիշդ այսօր է զայն գործածելու ժամանակը, բարեկամ, վասն զի անոնք պիտի վերկուին։

Ինչ պիտի ըլլայիր արդեօք, եթէ քիչ առենէն տեսնէիր զանոնք անցեալին մէջ ինկած, քեզի անմեղ հակառակորդ մը եղած՝ ոչ թէ խօսքով, այլ արտասուօք և հառաչանօք... Ուստի կազատիս, զանոնք թող մի՛ տար, պինդ բռնէ, թէ՛ քու և թէ իրեն բարոյական ու մարմնական կենացը համար աչեր եղիր, նշխանութեանդ տակն առ գինքը (օրուն ինքն ալ կխոստանի՝ կուզէ)։ Պարուրէ գինքը քեզմով՝ քու անյողդողդ՝ անփոփոխ և կորովիանաս խորհրդովդ։

——

Դիտողութենէդ հեռացընելու չես թէ քիչ առենէն (ո՛վ դիտէ, կարելի է ինն ամիսէն) բնութեան խիստ դժնդակ մէկ փորձին ենթակայ պիտի ըլլաք դուք։ Դո՞ւ կըսես՝ վասն զի այն միջոցին կնոջդ չափ գուն ալ պիտի չարչարուիս. այնպիսի վայրկենի մէջ անգործ կենալուն և բան մը չկարնալ ընելուն տագնապը՝ մահուան ցաւերէն չատ աւելի զգալի կըլլայ մարդուս։ Ա՛յն ատեն գաւնաթափես պիտի արտասուես, բայց չպիտի կարենաս բան մը ընել։ Քու զօրութիւնդ՝ արիւդ եռանդը՝ խղճդ՝ անհնութիւններդ՝ խուճապեալ զարհուրան-

քըդ իրեն օգուտ մը չպիտի ընեն։ Ուստի այժմէն և դեռ այս խաղաղ օրերէս պէտք է չատ աշխատես ըլլալ՝ հոգալ՝ կանխաւ աչքիդ առջին ունենալ այն սոսկալի տուժը ձախողանքին ու վատնդը։

Հարկ է որ այս կէտն ըստ ամենայնի ուշադիր և հոգատար ընէ դքեզ։ Քեզ տպատհովցընելու քաւական չէ բժշկի մը զքաղեակ մտադրութիւնը, որ երբեմն կուզայ, և շատ անգամ ուրիշ բան կը խորհի։ Ա՛հ, շատ աւելի կենտահիմ ես քու յըստակ տեսութեանդ, սէրէն չատակ եկած այն երկրորդ տեսութեանդ, նոյն պիրոյ հաստատուն և զօրաւոր նայուածքին՝ որ սիրուած առարկային վրայ կհաստատուի և բան մը կարող չէ զայն անկէ դարձընել, և որ մէկ կողմէն միւսը կվճռանցէ։

Բայց կինն ըստ մարմնոյ բոլորովին հեղեղուկ էակ մըն է՝ տարօրինակ յոդդողդութեամբ։ Մարդուս աչքը կզօշոսկ անոր նայած ատենը, վասն զի խիստ զանազան երեւոյթներ իրար կխառնուին ու կչփոթին։ Որոց հետեւ ըլլալու կարող չէ յիշողութիւնդ, ուստի լատադոյն միջոցն է փորը օրագրութիւն մը ընել անոր մարմնական կենացը։ Եթէ, Հենրիկոս չորրորդի հրամանաւ, Լուդովիկոս ուԹերորդի համար ըրին, եթէ այս անչնորհ արքային կենաց ամենապարզ դէպքերն օր ըստ օրէ արձանագրութեան, դուն ինչո՞ւ պիտի չընես ուրիշին քու սիրուն՝ բանաստեղծական և ամենամաքուր կնոջդ համար, որուն դիւրաբեկ ու մտաստղ կեանքին կախեալ է քու կեանքդ։

Բայց դադրեցանելու է այս զարհուրանքով դինքն

զբաղեցընելէ՝ յոդնեցընելէ ։ Հարկ չէ որ ինք շատ տեսնէ սիրոյ եռանդուն անձկութիւնը՝ որ միշտ խռովեալ կըլլայ՝ և շատ անդամ առանց պատճառի ։ Որն որ կրնայ իւր զուարթութիւնը խիստ պակասեցընել ։ Ուստի այն օրագրութիւնը միայն քեզի համար ըրէ, չմոռնալու և քեզի առաջնորդ ունենալու համար. փորձոյ և դիտողութեան այս հատատուն կերպը քիչ առնէն զքեզ ա՛յն աստիճան կմնատացընէ՝ որ այնուհետև կրնաս զրնթէ միշտ քալ գիտնալ առաջուց թէ իւր առողջութիւնն ու զուարթութիւնն ինչպէս պիտի ըլլայ վաղն ու երեքն հետևեալ օրերը ։ Եւ այս մեծ օգուտ ունի քեզի ։ Ւան զի այնուհետև դիւրութեամբ կրնաս ըմբռնել այն անկանոն բաղձանքները (որ իր ձեզուքիւններէն յառաջ կուգան) ։ Այնուհետև ամեն քան ժամանակին՝ ըստ պատշաճի՝ յարմար ժամուն կպահանջես, յորում թերևս ինքն ալ զայն կփորձէ ։

Իւր մարմնական կենաց մանր պարագաներուն այս աստիճան հոգացող ըլլալով, պարախոս յուշիկ՝ անընդհատ և հաներերական յառաջադիմութեամբ մը զինքը բոլորովին չըվայրատել, քիչ քիչ դրաւել ըստ ամենայնի. բայց առանց ամենևին չտապելու ։ Մանկահասակ կնոջ մը պարկեշտութիւնը խիստ նուիրական՝ և զգուշութեամբ ակնածելի ըլլալու է ։ Մարդիկ այդ մասին չուտով կամ բաստանին զանոնք, և, շատ անգամ, յանիրաւի ։ Ւան զի անոնք անտարբերութիւն կամ դժկամակութիւն չունին. բայց ամենէն սիրոյն, ամենէն

անճանաչելէն իսկ՝ երբեմն այնքան շատ պատահած է՝ որ տուգիս ցաւ կզգայ ։ Կանայք թռչնոց կնմանին, բարձր՝ փափուկ կազմուածքով ։ Սոխակ մը, զոր կորսնցընես, պիտի շատ կսիրեր. բայց չէր կրնար դիմանալ որ իրեն մօտենայի. քանի իրեն գալիլ ուզէի՝ կդողդողար ։

Բայց սակայն ընտանեկան կեանքը զրնթէ անհրաժեշտ տարաձայնութիւններ կյարուցանէ ։ Սիրելուհին դորովալից բարեկամին՝ ամենէն բարեսէր ականատեսին (որ է այրը) մերժուած ընտանութիւնը՝ կպատահի որ շնորհուած կըլլայ նուազ արժանաւոր՝ նուազ ապահով անձանց ։ Երբ տիկին որ Կասիաբէն կյորդորէ տիկնոջ ինքզինքը չցուցանել այն մասամբ զոր ինք կանուանէ "անկեալ բնութեան տխուր ճշմարտութիւնը," բաւական չիմանար թէ ամուսնոյն մերժուած շնորհը սպասուհւոյն պիտի տրուի ։ "Ընչին բա՞ն է այս ։" Ամենևին ոչ. յարընչական մտերմութեան մը մատը՝ աւելին է այս, որ կարծուածէն աւելի վտանգաւոր և վճռասակար է ձեր միութեան ։

Յաւտակ սրտերու համար ամեն բան յատակ է ։ Այս փափուկ կէտին վրայ անաչառապէս խօսելու համար՝ կըսենք թէ լաւագոյն է որ այդպիսի ընտանութիւն մը (թէ՛ իմաստութիւն) որ կանուխ կամ ուշ պիտի հաստատուի, ձգելու չէ որ ծերութեան ժամանակի անհոգութեան և անփութութեան միջոցին ըլլայ, այլ հարսանիքէն քիչ ետքը՝ առյաւիտենական սիրելութեան առեն. և այն՝ պարզապէս՝ միամտաբար, որմէ վճռաս չծագիր ։ Սէրն յայնժամ բոլորսրած՝ սիրելի առարկային բոլորը կընդունի՝ բոլորը

կսիրէ ստատկասէս՝ ճանաչելով անոր չանքը որ կընէ ինքզինքը յանձնելու։ Բուն առիթը կըլլայ այս՝ կոխել անցնելու այն փոքր արդելքները, որ հարկ էր անցանել ընդ երկար ու նուաղ պատեհ ժամանակաւ։

Սմիս մը չանգնիր որ առիթը չներկայանայ։ Եթէ կինն հիւանդանայ՝ այրը պիտի հեռացուի՞ որ մայրը տեղն անցնի։ Կամ թէ հարկ է որ՝ պարզ և սակ առողջապահական կանոններէ կախեալ դէպքերու մէջ բժիշկ մը՝ օտար մարդ՝ կանչուի, որուն՝ դեռահասակ տիկինը՝ կպարտաւորի չարչարուելով ըսել իր մանուածոր դաղտնիքները՝ որ նոյն իսկ երկանը չըսեր։ Շատ անգամ ալ, բժշկին ուշացած ատենը, իր ոտքամբ պառաւ դայեակին կամ անմիտ կնկան մը կյայտնէ իր ցաւը, և ան, իբր դարման, վտանգաւոր դրդռիչ դեղ մը կղուրցէ։

Ինչո՞ւ չպիտի միջամտէ նա՝ որ այնքան շահեր ունի սոյն պարագայիս մէջ։ Այն տադնապը՝ որ (ինչպէս այսօր ապացուցուած է) ուրիշ բան չէ, քայց եթէ պէրոյ տադնապը՝ որ կնպաստէ որդեծնութեան, և որ նոյն իսկ պէրոյ համար կուգայ։ Ուստի, հակառակ այն թանձր ու բարբարոսական նախապաշարման՝ որ այն միջոցին կինը կհեռացընէր, պէրոն երբէք չկրցաւ խանգալ թէ նա այն տանն հեռանալու բան մը ըլլայ։ Նա միշտ ամենամաքուր կարծեց զանի։ Որուն նշանական տկարութիւնը, այն ժամանակ խիստ դորովալից և յոյժ վստահ, կըսէ. « Նեղութեան մէջ եմ, և քեզի համար։ »

Պետք է իրեն պահպան մը մտադիր, մտերիմ խորհրդակից, որ ամեն բան դիտնայ և կարենայ ամեն պարագայի մէջ իրեն օգնել։ Ո՞ւան դի այժմ ինք չա՞տ ենթակայ է վտանգի։ Եթէ մահ կիմնասուի։ Եթէ վախնայ՝ տրտմի՝ լայ, կրնայ դարձեալ ձնասուիլ։ Եթէ մարսողութիւնը խանգարի՝ նոյնպէս վտանգի մէջ կիյնայ։ Ուստի ինչ որ ըսել չհամարձակիր՝ պէտք է ուշացած ատենը՝ ըսել դուշակել պետք է։ Կանայք չա՞տ երկիւղ ունին անհաճոյ ըլլալէ. դժբաղդաբար ի՛նչ որ դուշակեալ են կարծեցեալ անմաքրութեան այն հին դաղափարով՝ զոր հերքած է դիտութիւնը։ Այդ՝ պէրոյ առաջին պարտաւորութիւնն է այս մասին կանանց միտքը բանալ։

Պարկեշտութեան խե՛ղճ մարտիրոսներ. շատ անգամ փոքր բաներն անգամ իրենց ծանր և ահաւոր կթուին։ Ամօթխածնէն քիչ առաջ՝ ահա նոր հարսը կարմրած՝ դլուխը ծանրացած՝ աչկունքը ներս մտած կսեանուի։

« Ի՞նչ ունիս։

— Ոչինչ։ »

Չհամարձակիր նեղութիւնն իմացընել։ Եւ այսպէս շաբաթ մը կանէ։ Սպա կսկարանայ և դոյնը կաւրուի։ Շաբաթ մըն ալ կանցնի, և ինք դարձեալ բան մը չըսեր։ Գիտեն որ յղի չէ, բայց « Բժիշկը կանչենք, » կըսէ մայրը։ Մինչ առանց բժշկի ալ դիւրին է հասկնալ թէ կերակրոյ փոփոխութիւնը և դուցէ այժմեան անունդն իրեն համար քիչ մը ծանր ըլլալուն՝ առաջ քան արեց նախ յորդութիւն և ապա, անոր հակառակը, թուլութիւն և

նուագութիւն պատճառելով։ Ուստի քիչ մը զովացուցիչ կերակրով անցնիլ բաւական է վինքը կազդուրելու։ Զոր եթէ բժիշկը պատուիրէ՝ խոնարհութեամբ պըտի կծուին ու կհնազանդին։ Իսկ եթէ այլն է որ կպատչէ՝ կպաղատի, կառնուին՝ կը բարկանան։ « Ա՛յդ ի՞նչ խօսք է, կերակրոյ չափազանցութիւն չեղաւ, որկրամոլ չէինք։ » Բայց և այնպէս հանդարտ՝ համբերով՝ չափաւոր ըլլալու է ու այնպէսու չէ։ Պէտք է ամէն բան թողուլ՝ իր ձեռքին տակ, և ինք երկիւղիւ ոտ ծածուկ կընէ քու ուզածդ։ Վասն զի իրեն չատ փափաքելի է բժշկին հարցափորձէն ու սեթևեթալ քննութենէն ազատ ձգալ։

——

Նա որ առուգիւ դորմալից է, ու կսիրէ իւր կինը ոչ թէ իրեն՝ այլ անոր անչէն համար, այնպիսին զանի կշրջապատէ բայց առանց նեղելու։

Կինն իր չնչած օդին ճնշումը չզգար, և ինչո՞ւ համար։ Վասն զի իր ներսն ալ դուրսն ալ օդ կայ։ Սէրն ալ նոյնպէս է։ Ա՛յն կինը որ իր սրտին մէջ սէր ունի, իրեն խիստ հաճելի կուգայ իւր բոլորութիւնն ալ զգալ, ամէն բանի մէջ դանել՝ որպէս իւր անհրաժեշտ օդը և իր չնչառութեան տարրը։ Եւ այն իրեն պիտանի կըլլայ, և եթէ այս չրջապատելը, զոր դուք նեղութիւն կանուանէք, վայրկեան մը պլացուի իրեն, ինք խիստ կթշուառանայ։

Սակայն և այնպէս՝ այս առաջին ամիսներուն մէջ խնամքը չատ դժուարին չէ։ Մարմնական կեանքը գրեթէ չարունակ դեղեցիկ եռանդ մը կստանայ յուսով ու բարօրութեամբ ըզրանալով։ Ա՛յն խոնարհած ծաղիկը չքնաղութեամբ կկանգնի և անակնկալ վայելչութիւն մը կստանայ։ Ա՛ժենէն փափաքելին այն է, որ ինք քիչ մը աւելի ըզբեզ ըլլայ։ բայց և պայս անհամբերութեամբ ուզելու չէ։

Թող դիւզական կեանք մը վարէ, քիչ մը աշխատի, քիչ մը քրտնի (ի սկզբան խիստ քիչ)։ Մեծ պարտէզի մը մէջ երթայ՝ դայ՝ երկար ժամանակ նստած չկենայ։ Գրեթէ պաղ՝ բայց արև տեսած ջրի մէջ լուացուի։ Նոյնպէս, առէջ՝ միայնակ՝ հանդիստ՝ ապահով տեղ, լուսով լցնայ (այսինքն մերկ կենայ լուսոյ մէջ)։ Խիստ օգտակար կըլլայ եթէ իւր սպիտակ մարմնը կենդանի ու դորշ գոյն մը առնայ։ Շուքի մէջ մեծցած գոյները վտիտ և դունատ կըլլան։ Դժբաղդաբար մեր հագուստներն զմեզ շուքի մէջ կպահեն՝ զատելով զմեզ կենսայ հօրմէն, այսինքն Արեւէն։

Թ.

ՄՏԱԽՈՐԱԿԱՆ ԱՐԳԱՍԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ

Նա կցանկայ աւելի ևս սեպհականուիլ՝ ստացուիլ բարոյապէս։ — Կին մը աշակերտելու դժուարութիւնը։ — Դժուարամարս ճարակ տալու չէ անոր մտքին։ — Կենդանի սերմ ցանելու է սրտին մէջ։ — Շատ ընթերցումը միտքը կ՚յոգնեցնէ։ — Չարկ է որ անոր «հոգւոյն թաւշակերպութիւնը» պահուի։

«Օրօրոցն յարմարապէս պատրաստուելէն յառաջ՝ պէտք չէ որ զաւակը ծնանի։»

Ա.յս խօսքը կ՚ենթանակէ թէ՝ փափաքելի չէ որ ամուսնութիւնը շուտով արդասաւորի, այլ նախ հարսը, որ մանկան առաջին որթանը պիտի ըլլայ, իր նոր վիճակին վրդովմունքն հանդարտի։

Չարկ է որ կինն ամուսնութեան և ծննդատրծութեան մէջ հանգստեան ժամանակ մը ունենայ։ Ամուսնութիւնը, որ քեզի հաճելի դէպք մը թուեցաւ, անոր համար փորձութիւն մը եղած է, և շատ անգամ փորձութիւնը դեռ ետքն ալ կուգէ։

Վասն որոյ թո՛ղ կինքը որ չունչ առնու, հանդարտութեան ժամանակ մը ունենայ, ուր ա՛լ չկրելով սկզբնաւորութեան նեղութիւնները և ոչ իսկ յղութեան խռովութիւնները, հանգստանայ ինքն ալ, այս ցաւալից հեզ էակը, և վայրկեան մը երջանկութեան հաճի առնու։

Եւ սակայն խիստ հարկաւոր վայրկեան է այս և խիստ մեծագին, ուր ձեր բարոյական միացումը, հազիւ թէ սկսած, պիտի կազմակերպի աստուածային ուր կինդ մտերմաբար ընկերանալով քու խորհրդոյդ և ջանն իր մտքին որոճալով, առանց դիտնալու, պիտի պատրաստէ դալիք նոր էակը, որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց նոյն խորհուրդն ի ծոց սիրոյն մտածողին՝ ուր մարմին պիտի առնու ձեր սէրը։

Ա.յս միացումը, դու կարծես թէ ջանն արդէն ձեռք բերած ես։ Կարծես թէ կինդ առացած և քեզի դարձուցած ես։ Բայց դեռ ո՛րքան հեռի կգտնուիս։

Առանձ՛ին։ Մարդ կարող չէ այս բառը դործածելու պարծանքն ունենալ մէկ դիշերով կամ շատ դիշերներով՝ որ աւելի դժուարին է շատ անգամ։

Առանձ՛ին։ Ձենք կրնար ըսել նաև այն զմայլման վրայ ալ՝ զոր կինը կունենայ սիրոյ զօրութեամբը՝ շուտ մը ընդունելով սիրելոյն դաղափարները զրկան ալ նոր ըլլան իրեն համար, և թեթեւութեամբ հաւատալով բոլոր անոր ըսածներուն։

Արդարև դործն այդքան շուտով դլուխ չելլեր։ Երկու իրարու հակառակ դաղափարներով ճամբայ

ելած՝ (վասն զի կինը դրեթէ միշտ յետադիմական խորհուրդներու մէջ դաստիարակուած կըլլայ իր մօրմէն) չէք կրնար շատ մը միաձոյլ խառնուելու հանդիլ։ Հին դպրոցականները՝ որոնք դինքը մնուցած են և որոյմէ ինքն ալ ազատած կերեւի՝ առաջ մը կրնան յանկարծ երևան ելլել և գէնդ բաժանել։ Որուն չհաւանիր քու հայրասիրութիւնդ։ Եւ նա, ի ներքուստ աւելի դորովալից, և որ շատ կսիրէ իր աէրը և սաստիկ կրազայ զայն պահելու, բարի բնազդումով մը կրնայ առանց պայմանի և անդադար ձաքար աւելի թափանցել նոյն սրտին։

———

« Ես քովդ կաչխատիմ ու աշխատելդ կաճեցնեմ։ Բայց ինծի բաւական չէ այդ։ Քու ըրածդ ինծի համար առերծուած մըն է, զոր կուզեի հասկընալ։ Կզդամ թէ ան մի՛ օգնիս, որ թէպէտ ներկայ եմ, բայց հարկ եղեր է որ դիս մոռնաս, և դրեթէ միշտ քու խորհրդէդ աքսորուած ըլլամ . . . Դառն է ինծի այդ։ Եւ ինչո՞ւ կարող չեմ քու աշխատանքիդ խառնուիլ, քեզի օգնել։ Որով լե՛ւս երջանիկ պիտի ըլլայի։

» Բայց ո՛րքան անբաւական եմ առոր։ Քու դաղափարացդ թափանցելէ հետդ ըլլալես իզատ, խմիտներս պարզելու անդամ դժուարութիւն կկրեմ։ Երբ դիս կտիպես սիրտս բանալ, չեմ կրնար միտքս յայտնել . . . Եւ դուն կզանդատիս, ու դիս ցուրտ կհարծես . . . Ո՛հ, լե՛ւս յանկրաւի . . .

Զդիտեմ ի՛նչ խօսիլ, ի՛նչ ամիսիսումն ձեռացած է իմ անցեալէս։ Աչքերս անհանգա՛ր եմ, թէ չէ լեզուս կկապուի, որ չեմ կրնար խօսիլ . . . Դուն խօսէ ինծի, որ կարող ես. ազատէ դիս լռենքէ, որվեցուր ինծի, հոգի տուր ինծի։ »

Ահա դրեթէ զայս կըսէ մոտոյի նոր հարսը։ Սրտանց կուզէ հաղորդակցիլ անոր, և, եթէ կարելի է, երկու կերթայով։

Նախ, քու արուեստական՝ դիտութեան կամ ձեռագործ արուեստի՝ մանաւոր կենացդ հաղորդ ըլլալու չընկրկիր. (կին կայ որ դիտքննութեան ձեռք զարկած է, և ուրիշ մը սառզաբաչխատական տախտակներն օրինակելու՝ թուանշանելու։)

Երկրորդ, եւ առաւելագէս երկանը բարձր վարքը՝ ամենէն ընդհանուր դաղափարները հասկընալ և առանալ կերազայ։ Անոր կարծիքնա հասատքը կուզէ։

Աչդ՝ ահա քու ունկնդիր աշակերտուհիդ։ Երջանի՛կ վիճակ, բնաթեան սքանչելի դեղեցիկութիւն։ Այս դեռահաս անձն ուրիշ տրտունջ չունի՝ բայց եթէ բաւական սիրուած՝ բաւական քոյացած չըլլալուն վրայ։ Ինքդինքը կմատուցանէ մուօք, սրտիւ և ամենայնիւ։ Միայն ինքդինքը տալ, և ևս առաւել քեզի սեպհականիլ կիմափաքի։

———

Կին մը ուսուցանելէ աւելի հաճոյական բան չկրնար ըլլալ։ Ջայրոյ չատերուն ունեցած խեռու-

թեանը՝ կէս-ապստամբութեանը հակառակը կընէ նա։ Երբ տղայն դասի կանչես, բոլոր ղօրութեամբը կփախչի. իսկ կինը ժամանակէն յառաջ դասի կվազէ, կփութայ, ուրախ՝ անյապ է քու խօսքերուդ և հաւատացող, կյարդէ՛ կմեծարէ իր սիրած անձին դիտումիւնը։ Վերջապէս, եթէ նա ընտրեալի՝ սիրուն՝ սրտի և աչաց հաճելի էակը չըլլայ ալ, դէթ իր հեղութեամբն ամենէն դերազանց աշակերտը կըլլայ։

Դիտելու է թէ, այս վիճակին, այսինքն աշակերտութիւնը, հաճելի է իրեն. վասն զի անոյշ աղայի կարգ կանցնի։ Խիստ ուրախ կըլլայ դարձեալ՝ որ քեզմէ կընդունի այդ մանկութիւնը, ինչպէս կընդունի դպուանդ և ամեն բան. որովհետև ամենայն ինչ քեզմէ կուգայ իրեն։ Դիւրազգաց է քաղաքերութեան և դովասանաց քաղցրութեանը որովք դինքը կզօրացընես դիւրազգաց է նոյնպէս յանդիմանութեան, և յանդիմանուելէ չիսորշիր։ Եթէ շատ խստանաս, եթէ դինքն օտարի տեղ դընեղուլ «Ցիկին» կոչես, կխոռովի՝ աչքերը կկեցուին. դասատուին ճիտը կփաթթուի, և այսպէս կաւարտի դասը։

« Եղյն աւուր համար այսքանը բաւական էր, և ա՛լ չկարդացինք։ »

Այս անուշակ դասախօսութեան մէջ միայն մէկ բան կայ ցաւելու։ Կուզէ՞ք ըսեմ թէ ո՛րն է։

Այն է թէ, շատ անդամ նա մտադրութիւն չըներ, ամենևին չհասկընար, կամ բոլորովին տարբեր կհասկընայ։

Ո՛չ թէ անոր համար որ ինք խիստ հանճարեղ և շատ անդամ խիստ մտացի չէ, այլ վասն զի ինք աւելի հանճարեղ է իրմէ ունեցածներուն քան թէ ուրիշին ընդունածներուն։

Զարմանալի՛ բան, որ ի բնէ խիստ ընդունակ և արդասաւորութեան համար ստեղծուած անձ մը, մինչեւ անդամ մեծ յօժարութիւն ունենալովն ալ, դժուարաւ ընդունի մտաւորական արդասաւորութիւնը։

Շատ մտածել տուած է ինծի վերլուսանցրդ դարու սալանիերին գրքի մը նարանչան վերնագիրը, որ է Հոգւոյ ապրանքին եօթն պարիսպները։

Եօթն։ Պակաս զուրցուած է. խիստ բազմաթիւ են այն պարիսպները։ Մին կամ երկուքը կկործանես և կարծես թէ ըսընցաւ, ու դրեթէն առնուեցաւ... Բնաւ ամենևին. հանն ուրիշ պատնէշներ ալ կան, որ հարկ է ճեղքել։ Բայց աւելի զարմանալին այն է թէ այնպիսի բերդ մըն է այս որ անձնատուր ըլլալ՝ դռները բանալ կուզէ։ Սաստիկ սիրող և իր սիրուած ըլլալն ղգացող հոգի միտքը խիստ կփափաքի առանց պայմանի անձնատուր ըլլալ և հրամանի տակ մտնալ։ Ինքզինքին չվնասիր։ Կուզէ յանձնուիլ ու չկրնար։

խոչընդոտ ամենևին կամքին կազմանէ չէ ։
Դատափարակութենէն է ։
Իր կանայքն բնութենէն ։
Եւ մանաւանդ քու ճարտար չըլլալէդ ։

———

Եթէ ուտեր դատափարակութիւնը դժուար է, դուն դատափարակութիւնը դրեթէ միշտ ժխտական ու անպտղական եղած է ։ Ըսօքս այն աղջկանց վրայ չէ, որ աչխարհաւեր՝ զեղծեալ և հնդհատասանամեայ հասակնուն մէջ արդէն տիկին եղած են ։ Բայց անոնք՝ որ աւելի լաւ և համեստօրէն կդատափարակուին, հակառակ անպատեհութեամբ մը՝ դրեթէ կնմանին բոյսի մը որ մառանի մէջ մշակուած ըլլայ ։ Նոյն դատափարակութեամբ չատ անգամ ախուր՝ անշնորհ կիներ և նուազ կանեղեան մտաց կորովութիւն ։ Ուստի և ժամանակի կկարօտին որ քաջառողջ՝ եռանդ առնան և իրենց անձին վրայ վստահութիւն ունենան ։ Երբ աչքը պայ և իրենք ալ սիրուել սկսին՝ յայնժամ վայելչութիւններն նուրէն կատանան, և վայելչութեան հետ կտղայ նոյնպէս առատիկ արիութիւն մտաց ։ Ընդունակ կըլլան բարոյական բաղդով մը ըմբռնելու և բարոյապէս արդասաւորելու ։

———

Բայց այս բաղդջնեղն ի՞նչպէս տալու է ։
Իհարկէ դժուարագիւտ է որ մարդ ղայ իր

ճշդութապէս ինչ կպատշաճի ա՛յնքան փափուկ և իրմէ ա՛յնքան տարբեր էակի մը ։

Կամ քարոզել սկսի՝ երիտ ճառերը կխօսի՝ կյորդնեցընէ և չտեսներ թէ այս ճոխաբանական կերպերը բոլորովին ապարդիւն կմնան, և կինն ի զուր կպատրայ ունկնդիր ըլլալու ։

Եւ կամ, աւելի համեստութեամբ, իւր դիտութիւնն անբաւական կհամարի և կուզէ ընթերցմամբ՝ դրքերով ներդործել անոր չդիտցած թէ՝ ճիշդ կնոջ համար չինուած առակին դիրքը դեռ դրուած չէ ։

———

Գիրք մը չկայ որ բոլորովին յարմար ըլլայ դեռահաս կնոջ ։ Ուստի որոյ ընտիրներուն մէջէն պէտք է անոր աւելի յարմար եղածն ընտրել ։ Ա.յդ յարմարութեան մէջ անբաւ զանազանութիւն կայ՝ մտաց և պարապմունց համեմատ ։

Ընթերցման չափազանց պէսպիսութիւնը և ղուշաւոր ընտրանօք չըլլալը՝ ոդբալի աղետեցութիւններ կբնէ կանանց վրայ ։

Անոնք ամեն տեսակ դժուարամարս (բարոյական) անունդ ընդունելու ամենևին տրամադրութիւն չունին ոչ կազմուածքով և ոչ իրենց առաջ դատափարակութեամբը ։ Ինութիւնը, որ միրենք աւելի բարձրագոյն և աւելի փափկագոյն բանի մը ահմանած է, չէ տուած անոնց առանձքին այն առատիկ զօրութիւնը, որ կփչրէ՝ կնուաճէ երկաթը՝ քարը՝ թոյնը, և անոնցմէ անունդ կբաղէ, որ կարե-

նայ ապրիլ Մեհրդատայ նման՝ անընդհատ թոյն ուտելով։

Եւ Թոյնը յիշելով՝ անբարոյական դրուածներն ակնարկել չեմ վախնար։ Իւր ամբծութիւնն արդէն կմերժէ զանոնք։ Ս.յլ կակնարկեմ մանաւանդ նոյն իսկ իրենց ունայնութեամբն ապականարար եղող բաղմաթիւ բաներ, դառնիկ՝ անպիտան բաներ, որ մտայ բարձրութիւնը կնուաստացընեն։

Ս.ըդարձ մարդս դատապարտուած է միշտ յոգնիլ անվերջանալի հմայութիւն առանալու, ամեն մարդ պարագաներուն տեղեկանալով սպառելու, ամեն բան դիտնալու, ամեն բան քննելու՝ մինչեւ անդամ փորձի ամենէն ազմուկ առօրեայն հետազօտելու, բայց ասկէ չհետեւիր թէ պետք է հոն ընդ քարշ ածել նաեւ այն նուիրական էակը՝ որ իրեն կպահէ նոյն իսկ երկինքը։

———

Ո՛հ, ինչ արժանի դիրք մը... ո՛ւր դտնելու է։ Սուրբ՝ սրտաշարժ դիրք մը, որ եւ չըլլայ չիներըը թուլցնող, դիրք մը՝ որ զանի զօրացընէ առանց կարծրացընելու եւ բթացընելու, չպղտորէ ունայն մտածութեանց մէջ ընկղմելով, դիրք մը՝ որ չձանձրացընէ զանի իրականին վրայ. չձդէ դինքը հակասութեան եւ անհերդաշնակութեան փուչերուն մէջ, դիրք մը՝ ի Աստուածային խաղաղութեամբ։

———

Ս.յս տեղ չնորհ ըրէք ինծի տեսից հատատութեան վրայ ձեր մեծ վիճաբանութիւնը։ Կինը ոչ միայն մեզի հատատար է, այլ եւ չատ կէտերու մէջ բարձրագոյն է քան զմեզ։ Կանուխ կամ ուշ ինք ամեն բանի պիտի տեղեկանայ։ Բայց խնդիրը հոս է թէ, հաւրիկ է որ նա իւր սիրոյ առաջին հատակին մէջ տեղեկանայ... Ո՛հ, այն առեն չա՞տ ջնաս կրնէ ինք... Կուզէ՞ որ մանկութիւն՝ թարմութիւն՝ բանատեղծականութիւն՝ բոլորը կորսընցընէ չուտ մը։ Ս.յդ քան չատապաճ է պատանալու։

Գիտնալ եւ դիտնալ կայ։ Մինչեւ անդամ ամեն հատակի մէջ կինը պէտք է որ մարդէն տարբեր կերպով դիտնայ։ Իրեն նուազ պէտք է դիտութիւնը՝ քան թէ դիտութեան աշխուատոյն մասը եւ անոր կենդանացուցիչ ոգին։

Մենք ամենեին չենք մերժեր թէ մանկամարդը, ի հարկին, կարենայ ամեն բան կարդալ եւ հատկընալ եւ անցնիլ ամեն փորձերէ ուրիչ մարդոց միտքը կանցնի, եւ առաքինի մնալ։ Միայն կպընդենք թէ, ընթերցմամբ ցամքած՝ վիպասանութիւններով յոգնած այն հոգին՝ որ կապրի սովորաբար թատրոններու ոգիովը (սիներթօ), պատժական առենից ժանտալրովը (քէզապ), կըլլայ, թերեւս ոչ ապականեալ, բայց հատարակացած (պայազըլանմազ)՝ սոսրական եղած՝ առօրեացած, նման հատարակաց սահմանի կոթողին։ Ս.յս կոթողը լաւ քար մըն է թէպէտ, որուն ներքին կողման սպիտակ ըլլալը տեսնելու համար բա-

ւական է զայն կատրել։ Բայց անոր ներքին սպիտակութիւնը չկրնար արդիլել որ դուրսի կողմը պըժդալի կերպով աղտոտ չըլլայ՝ ամեն կողմանէ չունենայ փողոցի առուակին տեսքը՝ որուն ցեխերուին ազատած է ինք։

Ա՛յս է, սիրելին, այն մտաւորականը զոր դուք կպատահիլէք կնոջ համար՝ որ պարտի միայն տաճար մարդոյ՝ խորան անոր սրտին, ուրկէ նա ամեն օր անարատ սիրոյ բոցը պիտի ընդունի։

Ո՜հ, տանք կնոջ ամեն բան... Ես աւորչեմ ընդդիմանալը, բայց ի մէկ կէտ՝ միայն մէկ բացառութեամբ։

Տալ կնոջ ամեն ինչ որ կպահէ իւր թարմութիւնն ու ամբծութիւնը՝ դեռահաս աղունոջ վայելչութիւնը, մանկութեան եւ բարոյական կուսութեան այս առաջին ծաղիկը, Կաղաչեմ, թողունք իրեն զայս, եւ հնար եղածին չափ ընդերկար։ Ա՛պա թէ ոչ՝ փոխարէն ի՞նչ պիտի տրուէր իրեն. մարդկային իմաստութեան ո՞ր գանձը զանի պիտի մխիթարէր՝ այնուհետեւ դրախտի վայելչութիւն մը ըլլալէն զրկուելուն վրայ։

Ա՛յդ վայելչութիւնը բաւական չուտով կանցնի եւ վաղը լմնցած կըլլայ։ Ա՛րդարեւ ինք միշտ բարի եւ դեղեցիկ՝ առաքինի եւ կատարեալ կմնայ, կը խոստովանիմ։ Բայց միայն մէկ բան պիտի պակսի,

չունչ մը՝ որ չնչով մը կանհետանայ։ Եւ ո՞րն է այդ։

— Հոգւոյն Բաւականութիւնը։

Հոտանոյշ դեղձին, որ վարդին նախանձը կը չարժէ, այն թաւշակերպ նուրբը՝ փափուկ աղուամազը հարիւր անգամ դիւտած եմ զմայլմանէ... Լաւ, բայց իմ բանս այդ չէ։ Ա՛ման պի այդ նիւթական է դարձեալ, այդ փափուկ աղուամազը կը չջափսի եւ կթանուի։

Իմ բանս ուրիշ բան է՝ որ չբռնուիր, տեսակ մը փայլունութիւն՝ բարակ եղեամին՝ եղեման սպիտակ նշոյլ մը որով պատած կըլլայ քաղցրահամ պտղոյ մը մսեղ եւ մանուշակի ծերանեգոյնը։ Զգալինք անոր, հեռի կենանք, վասն զի ամենաթեթեւ հնչառութիւն մը անգամ անոր պայծառութիւնը կաղբէ։

Միայն այսպէս կրնամ համեմատել այն ներքին կուսութիւնը զոր կպահէ նորատի հարսը իւր սրտին սրբարանին մէջ, այն թաւշակերպութիւնը որ կը պարուրէ կշրջապարէ այն ամենաանգուր՝ ամենաբարի՝ ամենագորով սիրտը։

Ա՛յս թաւշակերպութիւնը գեղեցկութեան՝ երեւակայութեան ծաղիկ մը՝ հնարհ մը՝ վայելչութիւն մըն է, որ միտքը կյափշտակէ։ Շատ աւելի է քան զայդ։ Նոյն թաւշակերպութիւնը կպահէ եւ կծածկէ զայն՝ որ պիտի ըլլայ մարդկային կենաց

ամենէն աւելի դժբաւոր նեցուկը, պատուղ մը խանդաղատանաց՝ անսահման բարութեան, պատուղ մը երիտասարդութեան և անապատ վերանորոգութեան։

Մարդը դժբաղդութենէն՝ կենաց խոչընդոտներուն մէջէն ալիսի անցնի, ալիսի կարէ անցնի անապատները՝ աչխարհիս ցամաքութիւնը՝ քարերը՝ կոպիճները՝ ապառաժները, ուր յաճախ ալիսի արիւնին իր ոտքերը։ Բայց ամեն երեկոյ կեանք ալիսի ծծէ այս անուշահամ պատուղէն՝ որ բոլորովին լի է երկնային ցօղով։ Եւ ամեն առաւօտ, ընդարշաւոյն, ալիսի արթննայ նորոգեալ մանկութեամբ։

——

Եւ ահա ձայս պէտք է պահել։

Ժ

ՐԱՐՈՑԱԿԱՆ ԹԽՈՒՄՆ

Կինը չուզեր (և չունի այսօր) աչինչ անունդ բաց ի սիրեցեալ սրտէ։ —Հարկ է իւր անճուկ սէրէն տանել զինքը դէպ ի մեծ սէր։ — Անբաւական է նա բաժանելու,, և դառն նկատելու, վասն զի իւր պաշտօնն է ,, միացընել։ ,, —Իւր կեանքն է ըստ ամենայնի չափական և ամէն ամիս չափուած։ —Պէտք է յարգել ժամանակի այս բաժանումը, օգուտ քաղել վերելող ժամանակէն։ —Ձանի յոգնեցընելու չէ մրրկալից ատեն։ —Ձեռօք աշխատած ժամանակը մուածմանց մէջ է ինք։ —Հլու և ոչ սորուկ, լսիկ կթխէ բոզբոջը։ —Այր և կին մէկ անկողնոյ մէջ ննջելուն օգուտները բարոյական՝ կրօնական և այլ հաղորդակցութեանց նկատմամբ։ —Գեղեցիկ ու վսեմ պատճառ մը պէտք է մատաղ սիրոյը խոյացընելու համար։

Երկու նոր ամուսնացելոց մէջ եղած հետեւեալ խօսակցութիւնը կլսէի։ Այոնք քաղաքէն դուրս կբնակէին, և այրը դործի մը համար քաղաք դացած ու վերադարձած էր.

« Ո՜հ, ինչքան ուշացար, օ՛րքան քեզ սպասեցի։

— Այս ինչ բանը բերի քեզի։

— Շնորհակալ եմ, բայց կնձի քու վրայօք տեղեկութիւն տուր։

— Մեր գործերն այս լինչ վիճակին մէջ են։

— Աղէկ, սակայն քու վրայօք տեղեկութիւն կուզեմ։

— Ինծի սա ըսին՝ նա ըսին, այս լինչ անձին հանդիպեցայ։

— Այո՛, բայց քու վրայօք տեղեկութիւն տուր ինծի։ »

Ահա, դէթ խոզբան, այս է կնոջ սիրան ամենատապարշ կերպով։ Ուրիշ լուրերն իրեն շատ փոյթ չէ։ Աշխարհին ընթացքը, մանր դէպքերու ամբաւութիւնը որ մեծ կթուին մեզի և վաղը պիտի մոռցուին, իրեն համար անտարբեր բաներ են։ Եւ եթէ դուն անոնց վրայ խօսիս իրեն, ունկնդիր անգամ չկրնար ըլլալ։ Վայրկեան մը ունկնդրութիւն ընել կձևացընէ ակնածութեան համար, բայց երկար տանեն չշարունակեր այնպէս։ Միտքն ուրիշ տեղ է և աչքը մոախորհ։ Նա իբր իւր ժամանակին դուրս կապրի՝ իր սիրոյն յաւիտենականութեանը մէջ։

——

Անշուշտ ինքն ալ դիտութիւն մը կուզէ, մէկ հատ միայն, բան մը դիտնալ, և ի՞նչ։ — Իր էրկանը սիրտը։

Բայց այդ սիրտը կրնայ անեղը ըլլալ։ Մարդու սիրտ մը, ի հարկին, կրնայ աշխարհ մը բռնադակել։ Եւ որովհետև նա ուրիշ ճարակ չուզեր, ուրեմն քեզի կմնայ ընդարձակել քու սիրտդ՝ որպէս զի ամեն վնտ և աղնիւ բաները դանուին հոն։ Այն

տեն նա խիստ տենչանօք պիտի ընդունի զայն ամբողջապէս։

« . . . Տիկին տիւ Ֆայէլ կերաւ անկէ և ըսաւ։ « Այնքան համեղ էր, որ ա՛լ ուրիշ բան չպիտի ուտեմ։ »

——

Այսօր կնոջ զարդացման բոլոր պատասխանատուութիւնը զանի սիրողին վրայ կմնայ։ Կինն այլ ևս չունի ժողովրդական մշակութիւն. և ոչ հին ժամանակաց նման ազգային մեծ ծեսակատարութիւններ՝ որ բոլոր տարին մտածութեան և խօսակցութեան նիւթ կըլլային ընտանեաց։ Իսկ այն միջին դարէն շարունակուած կրօնական ծեսերը, հատատացեալներն իրենք կոչքան անոնց ցրտութեամբ կատարուիլը, և անոնց անջօր ըլլալը կխոտովանին։ Այդ ծեսերուն տեղը գրոց մշակութի՞ւնն անցած է։ Այ մեկնելն ոչ։ Աննիւթական հրատարակութեանց առատութիւնն ու մանր բաժանումը, որ միտքը կցրուեն, կանայքը տաղտկացուցին, և անոնցմէ շատերն այլ ևս կարդալ չեն ուզեր։

Կմնայ ուրեմն կենդանի դիրքը, մարդուն անձը, սիրելի բարբառը։ Այսպէս սէրն ամեն ժամանակէ աւելի հրաւիրեալ է արժանանալ իւր մեծ տիտղոսին՝ որ է միջնորդ աշխարհի։

Արդ՝ բոլոր խնդիրը կկայանայ սիրոյ միջոցաւ դուրս հանելու ամէն սէր՝ չնորհ և խորհուրդ որ կայ այս մատաղ անձին մէջ։ Ովկիանոս մը կինչէ ի կին՝ զոր չարժման մէջ դնել պէտք է։ Անոնցմէ ամենէն պարզագոյնն այս կոչումին պիտի պատասխանէ բնութեան անակնկալ հարստութիւններով։ Նա՝ որ առանց ինքնասիրութեան կամենայ միայն դնել ի կին ամէն ինչ որ ինք գեղեցիկ և վսեմ կկարծէ, հաճութեամբ պիտի տեսնէ թէ սա բոլորն իրեն կվերադարձընէ միայն, և ղինքը կսիրէ իւր մեծցած սիրոյն հետզհետէ աւելցող զօրութեամբը։

Պէտք է գանի բռնել՝ ուր որ է, իւր բուն միտքը վրայ, որ է սիրել ևս քան զևս։

Անոր քու վրադ ունեցած անձուկ և ամիսոլի սիրոյն մէջ՝ պէտք է մեծանձնութեամբ արծարծել ի նա կենաց և բնութեան տիեզերական մեծ սիրոյն համակրական եռանդը, և քիչ քիչ, ընդ երկար, գործնական սիրոյ՝ կրօնական դիտութեան՝ ընկերական եղբայրսիրութեան զօրութիւնը։

Ինք դեռ մանկահասակ է, բայց այս օրութենէ սկսեալ՝ պէտք է գանի յարդարել և կազմել Աստուծոյ բարի կամացը յարմար, գանի պատրաստել բուն իսկ կին ըլլալու, այսինքն թագուհի ներդաշնակութեան՝ սիրոյ՝ ապաքինութեան և փրկութեան։ Նա կարող չէ, ութուտասնամեայ հասակին մէջ, բոլոր այս գործերն ընել, բայց կրնայ սահմանել անոնց դպացումը՝ դաղափարները։ Եսա գրական բաներ՝ զոր կրնայ այսօր ուսանիլ՝ իրեն օգտակար կըլլան առ յետս։

Այս բոլորը պատրաստելու է ծանր ծանր և ոչ չտապաւ։ Խնդիրը ոչ այնքան դիտութեան՝ չարունակ ուսման վրայ է, քան թէ առնն առնն և քան պատահութեան կենդանի բողբոջները տալու, որոնք քու սրտիդ անոր սիրտը փոխադրուելով՝ տեղաւորուելով բողբոջին՝ իրեն հետ նոյն ըլլան և ինքնանան։

——

Անշուշտ դժուարին է նկատել բողբոջելու՝ թիսելու այս հեղիկ կարողութիւնը, որ կնոջ քով կայ։

Մարդուն զօրութիւնն է զատանել՝ բաժանել, բայց կնոջ զօրութիւնն է ղատել չդիտնալ, պահպանել ամէն բան՝ ամէն ամբողջ և կենդանի դաղափար, և զայն աւելի կենդանացընել ու արդասաւորել։

Բնութիւնն իրեն չթողուր բաժանել՝ զատել։ Ակինը նոյն ինքն միութիւնն է։ Նա պարտի չինել կենդանի էակ մը, այսինքն մի և ամբողջ։ Նա կարող չէ ըսել, երէք։ Աչլ կըսէ։ « Ես և սիրելիս, նոյն է։ » — Եւ երէք այրը գանի արդասաւորէ, դարձեալ երեք չեն ըլլար։ Անոր քով բաժանում՝ բազմաւորութիւն չկայ ամենևին։ Իրեն համար երեք մի են դարձեալ։

Քու ըղեղդ, պղպատէ ամենասուր սուսերաց պինանոց, կարողներ ունի ամէն բան կտրելու։ Անդամահատութիւն՝ պատերազմ՝ քննադատու-

թիւն, ահա այս է մարդուն գլուխը։ Բայց կնոջ մարմնոյ գործարանն այլ է։ Այս հեղիկ գործարանը, որ իրեն համար երկրորդ ըղեղ մըն է, չմոռանար՝ բայց եթէ սիրոյ մոռացութիւնները։ Երկնային խաղաղութիւն՝ Աստուածային խաղաղութիւն՝ միութիւն՝ նոյն ինքն միութիւնը, ահա այս է իւր սրտին դանդը։

Ուստի՛ կուզէք որ ինք ըմբռնէ ձեր բաժանումը ները և լուծման այդ դաժան գործիքը։ Եթէ ձեր նուրբ մոռացութիւններէն որ մէկն իրեն կհանին, պատճառն այն է որ իւր մայրական յատկութեամբը՝ թխամաքը՝ զայն կթխասէ ձեր պատճառաւ, զայն իր մէջ կընդունի՝ հոշոտէ, և գաղափարն իրեն զաւակ կընէ։

Կնոջ մոռացութեանց արդասաւորութեանը բոլորովին մանաւանդ յատկութիւն մը տուողն ալ՝ իրեն համար ժամանակի բաժանման եղանակն է, որ օրացույցի արուեստական բաժանումը չէ, այլ բնական շրջանաւ։ Իւր ամիսն, իւր քսան և ութ օր, յար և նման կնորոգուի մի և նոյն դէպքերով, եղանդ՝ տպաւորի և ընդհատման նոյն շրջանաւ։ Այս շրջանները, քիչ տարբերութեամբ, հետևեալ ամիսը նորին կբերեն բարոյական վիճակ մը յար և նման անոր համապատասխանող շրջանին մէջ պատահածին, և շատ անգամ մի և նոյն մոռացութիւնները։ Այս մոռացութիւնները կրկին և կրկին

նորոգուելով և ամէն ամիս զօրանալով մարմնաւնալու՝ իւր անձը բոլորովին դրաւելու՝ և իր սիրոյ և տարփանաց բոլոր կարողութիւնը լեցընելու կը հասնին։

Ահա այս է որ կընայ նկատուիլ միայնակեաց կնոջ վրայ, այնպիսւոյն վրայ՝ զոր ընկերութիւնն անընդհատ չպլպլափոխեր։ Մի և նոյն մոռացութեան այս վերադարձները գինքը հաւատարիմ էակ մը կընեն, յորում օրուն մշակութիւնն օգնութիւն կը դանէ բնութենէն. — և եթէ քիչ մըն ալ դուն օգնես իրեն՝ յառաջադէմ էակ մը կըլլայ. որ բողբոջն անգամ մը ընդունելով՝ ամեն նոր ժամանակակիցի կուտայ իրեն նոր աստիճան մը կենաց և կերպարութեան։

Ամեն ինչ բանաստեղծական է ի կին, բայց մանաւանդ այս չափական կեանքը, որ կանոնաւոր շրջանաւ ներդաշնակած է՝ և իրը բնութենէն չափուած։

Ընդ հակառակն՝ մարդուն համար ժամանակն առանց սոյդ բաժանման է. որ նոյնօրինակ չվերադառնար իրեն։ Իր ամիսներն ամիս չեն. իր կենաց մէջ չափ չկայ. որ միշտ կյառաջանայ թոյլ, օրպէս արձակ շարադրութիւն, բայց չափաղանց յողդողդ, անդադար հնարելով բողբոջները, զոր շատ անգամ կկոտրընցնէ։

Քիչ մարդիկ (որ երկուռ՝ բայց սակայն ամենաղօր արու են) ունին թխման ձիրքը։

Ինչ որ ըսինք կնոջ չափական կեանքին վրայ՝ աղջկութիւն ունի բոլոր իր դաստիարակութեանը և զայն խիստ տարբեր կընէ մարդուն դաստիարակութենէն։

Զգուշանալ պէտք է կնոջ հետ անժամանակ բան մը ընելէ, այլ հլութեամբ հետեւելու է բնութեան։ Եթէ լաւ հետեւիս բնութեան, օգնութիւն կգտնես անկէ։ Ի՛նչ առաւելութիւն, օրինակի համար, սկսիլ բարոյական դասերու՝ անոր արիւնային կենաց վերելոզ չրջանին առեն և երբ մակընթացութիւնը կսկսի, երբ դիւրադրդռութիւնը կարծարծի աւելի առատ զօրութեամբ և առաւել աղնուամտութեամբ։ Ընդ հակառակն, նոյն իսկ տագնապին առենը, այն թուլութեան մէջ ուր կիյնայ, պէտք չէ կինը յոգնեցընել նոր բաներով, այլ թողուլ որ կամաց մը վրայէն անցնի՝ մտածէ՝ թխսէ արդէն ընդունածը։

Ա.յսպէս ըլլալ պէտք էր խոհեմ մօր և հանճարեղ վարժուհւոյն ուշադրութիւնն ալ՝ որ կսկսի աղջկան դաստիարակութիւնը. նոյնպէս ըլլալու է տարիքաւորինը՝ ամուսնոյնը՝ որ աղջկութիւնը կը շարունակէ ի հարսնութիւն։ Ինչպէս մարմնոյն՝ նոյնպէս և հոգւոյն արդասաւորութիւնը կպահանջէ որ ամեն բան ժամանակին ըլլայ և ամենէն պատեհ առթին։ Որուն համար պէտք է խիստ ղգուշաւոր և անընդհատ դիտողութիւն՝ և սիրելւոյն վրայ դորովալից յարդանք։ Ոչինչ խստութիւն, ոչինչ անհամբերութիւն, այլ ընտրել ժամանակը՝ օրը՝ ժամը։

Ինքն ալ սքանչելի կերպով կպատասխանէ ասոր։ Մանկամարդը, որ առաջին օրէն բաղմութեան մէջ չէյնար, այլ այս կարևոր ժամանակին մէջ առանձնութիւնը կթողու իրեն մտաց ամփոփումն, կը ցանկայ միայն հաւատալ և կամենալ ամեն ինչ որ ուղէ իւր այրը։ Եւ ինք վերջին աստիճանի սրտաշարժ է։ Ա.յս նոր վիճակը, որ մարդուն մեծ հաճութիւն կպատճառէ իսկզբան, կնոջ համար դրեթէ միշտ դժուարին կողմ մը ունի։ Մարդը երջանիկ է, և կինը պիտի երջանկանայ։ Բայց և այնպէս ոչ նուազ դորովալից է նա անշահասէր խանդաղատանօք։ Ուստի այս առաջին ժամանակներէն կարելի է բացուիլ՝ սիրտերը պարզել անոր հետ՝ կենաց մեծ առարկաներուն վրայ, և լրջմտութեամբ սկսիլ անոր բարոյապէս տիրելու։

Դուք ըսելիքս մանրակրկիտ պիտի համարիք, բայց այնպէս չէ ամենևին։

Ո՛չ թէ միայն ամուսնութեան ժամանակը դիտել հարկ է և չրջանին վերելոզ կէտը նախընտրելու է, այլ և օդին վիճակն ալ կարևոր բան մըն է։ Զեր ուղեր որ դուն սրտի այս ինչ բացման, այն ինչ դգացում կամ նոր գաղափար մը հաղորդելու համար, անաչդղութեամբ ընտրես այնպիսի ժամանակ մը՝ յորում նա կչարչարուի մտատանջութեամբ մը։ Կենաց մակընթացութեան ելևէջարականութիւնը՝ որ կը բարձրանայ իր մէջ՝ եթէ խառնուի օդին ելևէջարականութեանը և մրրկին չնչմանը, խիստ բաւական է այս իրեն, և շատ է պինդն ուրիշ բանով զբաղեցընելու։

Աշխատային տագնապային մերձենալը (ոչ խիստ ճօտագոյն) ուր ինք քիչ մը թոյլ վիճակի մէջ կըլլայ, ահա նուիրական ժամն է որ կուզէի թէ դու բացուիս իրեն վճռական մեծ բաներու վրայ, յորում առաջին տպաւորութիւնը ծայրագոյն հետեւութիւններ ունի։ Խակդէան քիչ, մէկ խօսք, մէկ բողբոջ, գաղափարի նշոյլ մը, նուազ ծանր ընտանութեան աեն, կամ սիրոյ դղումնքի մը մէջ։

Եթէ սիրտդ անոր սիրտը չարժեց, եթէ խորհուրդդ տուիր թափանցել անոր, ամօրն յաջորդ տագնապին, որքան ալ դժուարին ըլլայ, ամենևին չկնձղեր նոյն տպաւորութիւնը։ Ընդհակառակն, կնոջ գաղափարը յաւէ աեն խոր կը թափանցէ։ Բնութեան կամ սիրոյ յաւ, վերջապէս ամեն վիշտ զայն թափանցող կընէ։ Ակամայ անդորձութիւնը, որուն վինքը կպարտաւորէ երբեմն յաւը, զարմանալի կերպով կնուազնէ իր մտքին ընդունած բողբոջները։

——

Տագնապին յաջորդող շաբաթին մէջ՝ ուր ինք յուզեալ կըլլայ և շատ անգամ դեռ յաւելից, նաև ընդհատման շաբաթին մէջ՝ ուր ինք բոլորովին հանդարտ է, կզբաղի ու ձեռքերը մտադիւր կաշխատին։ Միտքն ալ նոյնպէս կզբաղի՝ կաշխատի։ Կանանց ձեռքն ու միտքն իմիասին կգործեն։ Մանել՝ (դուլպա) հիւսել՝ տպղնեզ գործել՝ օրիոց

գործել, ասոնք ընտիր աշխատութիւններ են, որ անոնց մտքին գործունէութիւնը կաւելցընեն... Ո՛ սիրուն փոքր արուեստներ, քա՛ղցր աշխատութիւններ, դուք սիրտ չարունակէք կանանց ձեռօք կատարուիլ, որքան ալ մեքենաները մրցին։ Անոնք ո՛րքան ալ դիւրադնոյ հանեն, ո՛րքան ալ դեղեցկագոյն յօրինեն, չպիտի կարենան յաղթահարել ղդաստ և ժրադլուխ կնոջ երկար ժամերով կատարած գործերը։ Որոց կխառնէ կինն իր քաղցրութենէն՝ հետը կհիւսէ իր սէրէն՝ իր մտածութիւններէն, և ես միշտ կղգամ անոնց մէջ խառնուած սիրուն սրտին ջերմութիւնը։

——

Գաղղիացի կինը, որ անհաստատ է կըսուի, այս կրկին աշխատութիւնը դլուխ կտանի ուրիշ կանանց չափ և աւելի ևս։ Իւր մտածութիւնը թոյլ՝ յարածուփ և անորիշ չէ, և աւելի մօտ է խորհրդածութեան։ Երբեմն փոփոխութիւն մը տալու համար, իր մտքին մէջ չարունակող սիրելի գաղափարը կծածկէ կիսաճայն փոքր երդերով՝ որ ամենևին յարաբերութիւն չունին նոյն գաղափարին հետ։ Բայց աեն աեն աւելի ազդու արտաբերութիւն մը՝ որ կուգայ՝ բաւական կիմացընէ թէ այն թեթև երգին կամ մենաճայն վերջաբանին (նագարաթ) տակ, բոլորովին տարբեր բան մը կայ կարևոր՝ կաթոդիկ։

Գաղղիուհին սիրոյ մէջ չունի այն ծառայական

հպատակութիւնը զոր մնադիւր ցոյց կուտան ուրիշ երկրի կանայք : Եթէ սրտովը բռնուած՝ հնազանդ՝ բոլորովին անձնատուր ըլլայ իր սիրելւոյն խորհուրդներուն , սակայն անկախութեան ընթացք մը ու ձև մը ունի , այնպէս որ մարդ կխաբուի երբեմն : Բուն սրտէ բղխած բառ մը կամ խօսք մը , որ երեկ ըսեր ես իրեն , և ինք զայն չէ յայտներ , ու դուն կորսուած՝ մոռցուած կհամարիս : Սակայն լուծէ պատրանքդ , ինչու որ նա զայն ամենևին մոռցած չէ : Ան խօսքդ գինքն զբաղեցուցած է բոլոր օրը : Եւ երեկոյին , ընթրիքէն առքը , կրակարանին ջերմութեանը՝ իր աթոռն աթոռիդ մօտեցընելով՝ զայն նորէն կըսէ իր ոճովը՝ իր կանացի բարբառովը , բոլորովին տարբեր կերպով՝ սակայն նոյնը : Ո՛վ դիտէ , այն բառն արմատ կձգէ , և առաջիկայ շրջանին , կենսական մակընթացութենէն օգնեալ , կուռճանայ՝ կծաղկի զգացումներով՝ նոր գաղափարներով՝ աւելի ջերմ՝ աւելի կենդանի , միով բանիւ , աւելի սիրային քան անցեալ ամիսը :

——

Ան ատեն գիշման այսպէս գիշեր ընելու , և սիրոյ սաստիկ բարձրանալն ու անոր բարոյական յաջողութեանն անչափ խոստովանելու համար՝ հարկ է որ իր մէջ հպարտութիւնը հանդիպի պատեհ ժամանակներու՝ յարմար ժամերու՝ ուր ընութիւնն ինքնին կղկջանի ու ղէնքնկեց կըլլայ : Ան որ համար գիշերն՝ ու երբեմն վերջալոյսն ալ՝ աւելի յարմար

է ցերեկէն : Բան կայ որ կէսօրին ըսուելն ապիկ է երեկոյին՝ լուսոյ նուաղած ատենն ըսել : Ան ինչ խօսքն իհեռուստա չէր կրնար ըսուիլ , բայց ի մօտոյ՝ ականջի ըսուիլն աւելի մեղմ կուգայ :

Պ . ոը Ընանգուր , որ այր և կին մէկ անկողին չպատուիլ կխրատէ , կմռնայ (որ ղօրմանալի է այնպիսի հանճարամիտ անձի մը համար) թէ բուն անկողինն է հոգւոյ միաբանիչն ամեն ծանր ու կարևոր հաղորդակցութեանց մէջ : Անկողինը միայն հանդստութեան՝ միայն հեշտութեան համար չէ , այլ և խորհրդապահ մտերիմ խորհրդակիցն է , ամենայարմար միջնորդ խորհուրդներուն և այն խօսքերուն՝ որ ուրիշ տեղ չեին կրնար ըսուիլ : Անկողինը մեծ հաղորդիչ , լաւ ևս ըսենք , հաղորդակցութիւն մըն է :

Օրինակի համար , կրօնական խնդիրները , որ ուրիշ ամեն խնդիրներէն փափկագոյն են , ցերեկ ժամանակ յուզուած ատենը՝ շատ անգամ առն և կնոջ մէջ պղտորութիւն և երբեմն հակառակութիւն կծագեցընեն : Իսկ գիշերն աւելի մեղմ կըլլան , և անկողնոյ մէջ աւելի ևս մեղմանան : Ինդիրը կհակուղնայ՝ կհալի : Ցերեկը նոյն խնդրոյն վրայ մէջերնին տեսանելի ընդդիմութիւններ կային . իսկ գիշերն այդ ընդդիմութիւններն անյայտ կըլլան , անհարթութիւնները կոտորկին : Ան յիշ ձևական իրաց դէմ , ի ներքուստ միացած կղանուին սիրոյ՝ և Ան ոտուածային սիրոյ մէջ :

——

Իմիտ յարմար են առջի ժամանակուան այն մեծ մահիճները (գառեօլա) որ սենեկին կէսը կը բռնէին, և շատ ցած՝ գրեթէ գետնի հաւասար ըլլալով ու թանձր օթոցներով չէր ապատեաղ, իբր թէ նոյն մահիճներն աւելի կընդարձակէին։ Որոնք նեղութիւն մը չտանէն ի զատ՝ ամէն դիւրութիւն կուտան հաղորդակցելու կամ հեռանալու։ Հին աւելի դիւրին կըլլան երեկոյեան առաւօտեան խօսակցութիւններն, ու որքան սիրոյ՝ նոյնքան և քաղցրիկ բարեկամութեան յարաբերութիւնները, կարի մտերմական խօսքերը՝ որք առաջուց խորհուած չեն ըլլար շատ անգամ, և բերնէն կելլեն, որոնք գուցէ անկարելի պիտի ըլլար սրտէն քաղել՝ եթէ հարկ ըլլար խօսիլ սենեկին մէկ ծայրէն միւսը։

Հանդստեան և արթնութեան այս զանազան աստիճանի ազատութիւնները, բարբառի և անձնառնչ խօսակցութեան դիւրութիւնը բնական դրդիռ մըն են երկչոտ դորովանայ զուարթամտադիկ փափուկ անձի մը, որ դու զայն ստացած կարծելէդ դեռ երկար առեն եռքը՝ նոյն իսկ ընդդէմ իւր սիրոյն՝ չդիտեմ ինչ վարանում՝ դողութիւն՝ քաշուիլ մը կունենայ քեզի դէմ։ Պարկեշտութենէ՞ է այս՝ թէ հպարտութենէ։ Ո՞նչպէս կարենայ զայն քեզի բսել։ Բայց ո՛րն ալ եղած ըլլայ, մարդ քիչ անգամ բաւական ներքամտութիւն կունենայ զայն քաջ դգալու։ Եւ սակայն առաջին դժուարութիւնները բոլորովին յաղթուած չեն։ Այն ինչ կինը, շատ ամիսներէ ի վեր ամուսնացած, բայց դեռ աղջիկ է սրտով։ Եւ այս իրենց բնական աղնուու-

թիւն մըն է. վասն որոյ ինքզինքնին բոլորովին տալու համար բարոյական պատճառ մը պէտք է, որն որ գրեթէ միշտ կհանդիպի երբ իրենք սիրեն և մարդէն բարի զգացում մը ընդունին, քիչ մը անկեղծութիւն՝ ջերմութիւն՝ զօրութիւն՝ մեծութիւն՝ որ նա իր վրայ նշմարել տայ։ Եւ ո՛վ չունենար այսպիսի վայրկեաններ։ Այժմէն վաստակաբեղոյնները անգամ այս նշոյլներն ունին։

Այն կէտէն կինն ստացուած է անկէ։ Սիրոյ քաղցրիկ ջերմութիւնը որ մինչև իր սիրտը հասաւ՝ քիչ մը աւելի համարձակութիւն կուտայ իրեն, և երեկոյին, երբ ինքն արդէն հանդստացած է, այրը զանի շատ արթուն դանելու հաճելի զարմացումը կունենայ։ Այս համրը, եռանդուն և գորովալից, յանկարծ կիսօսի. վասն զի դիշերը է։ Ձերբեկը խօսելու չէր կրնար համարձակիլ։ Եւ յայնժամ դժուարացեալ չէ որ պերճախօս ալ ըլլայ։ Բարեբաստիկ է ինք, քանզի իւր այրն ստուգիւ բարի՝ արժանաւոր և ըստ Աստուծոյ կհամարի, և կսիրէ զանի առ Աստուած։ Իւր սիրտը կփղձկի, այսուհետև անոր կինն է։ Վասն զի այս ժամէս կսկսի իրեն համար ամուսնութիւնը։ Այն կէտէն կրնայ անոր անունը կրել։ Մանկահասակ օրիորդէն, որ դեռ երեկ էր, ա՛լ ըուր չկայ, և կինութիւնն այսօր ծնաւ։

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

——

ՄԱՐՄՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐՈՅ

Ս.

ՅՂԱՅՈՒՄՆ ։

Ամենը խիստ վեհանձն է սիրոյ մէջ ։ — Նա իր կեանքը վտանգի կդնէ մարդն երջանկացընելու համար ։ — Խիստ նուազ կհետեւի մարմնական հրապոյրներու՝ քան թէ իր բարեսրտութեանը՝ հաճելի ըլլալու պիտոյիքը՝ և մարդուն սիրտն սիրելու և նորոգելու ։ — Յղութիւնն ազատ ու կամայական ըլլալ պէտք է ։

Կնոջ սէրն ամենաբարձր և խիստ ազնիւ է ։ Նա իւր կեանքը վտանգի կդնէ սիրոյ համար ։

Այժմն անգամ որ կհաւանի զուգաւորութեան և կզիջանի մարդուն բաղձանացը, ըսել է թէ անոր համար մեռնիլն յանձն կառնու ։

Մարդը ցանկական հեշտութիւնը վայելելու առեն ի՞նչ ջնասու երկիւղ կրնայ ունենալ ։ Ոչինչ. կամ առ առաւելն քիչ մը աւելի աշխատելու՝ որ զաւակ մը մնուցանէ ։

Կինն ի՞նչ բանի կդիմագրաւէ անով ։ Այժմն բանի ։ Ոչ թէ միայն սոսկալի երկանց տագնապը պիտի կրէ, յորում իւր կեանքը մաղի մը վրայ կկենայ, այլ և յամրաքայլ մահուան և հազար

խելութեանց (սադաթիզդ) հաւանականութեանն ենթակայ պիտի ըլլայ, որք ա՛յնքան դժնդակ են՝ որ կրնան սարսուցանել (իւրքիւթիմէք) նոյն իսկ այս չարեաց հեղինակը։

Ո՛վ երիտասարդ, որ սէրն հեշտալի ու թեթեւ բան մը կհամարիս, կաղաչեմ, ա՛ռ կարդա այն դրքերէն մին, զոր Ննդադործութեան արուեստին և անոր հետևող հիւանդութեանց մեծագանակ ու սոսկալի դրականութիւնը կներկայացընէ քեզ։ Ա՛յն հիւանդութեանց միայն թիւն լսանալուդ՝ թեւերդ կթուլնան, նկարագրութիւնը կարդալուդ՝ կսկսի ճակատիդ քրտինք կաթել. և, եթէ շարունակես մինչև վիրաբուժական պարագանները՝ որ սոսկալի կերպով հանճարական են, և այն դործողութիւնները՝ որ կչարչարեն ու չեն առողջացըներ, դիրքը ձեռքէդ կընայ... Ո՛հ, ինչ բանի որ կդիմանան կսեպես՝ այն խեղճ արարածները որ այնքան տկար են մարմնով ու կաղմուածքով, դուք, ո՛վ մարդիկ, դուք չեք կրնար միայն մտածելու դիմանալ։

Սէրը Տհոռան եղբայրն է, ըսին ու կրկնեցին։ Բայց դեռ ո՞վ չափած է, թէ նա մինչև ո՞ր աստիճան եղբայր է չարեաց։

Թող այս ծանր խօսքն արձանագրուի Ննջեցեալութեան այն դեղագուարճ աշխարհին սեմերը վրայ՝ ուրկէ դուն կկարծես մտնել իբր

ծաղկազարդ յաղթական կամարէ մը... Կարդա այս խօսքը, ոչ թէ եռ քաշուելու համար, (ընութեան օրէնքն է այս), այլ անդամ մը կնոջ բարձրագոյն ազնուութիւնը հասկընալու համար։ Նա չյանձն կառնու ամեն վտանգ՝ մահ՝ անթուելի ցաւեր, որպէս զի, մէկ վայրկենի մէջ, պարգևէ իր սիրելւոյն անսահման վայելք, դարաւոր կեանք, մշտնջենաւորութեան բավանդակութիւնը։

„ Երջանի՛կ եղիր, ու թող ես մեռնիմ. դուն վայրկեան մը երջանկացիր, ու թող ես ցաւ կրեմ մշտնջենապէս։ „ Ա՛յս խօսքն է որ իր սրտին մէջ կայ. և զայն չըսելու մեծանձնութիւնն ունի։ Ա՛ման դի՛, քեզ շատ պիտի սրտմտցընէր՝ և արիւնպիտի սաւեցընէր՝ եթէ մահուան սոսկալի անունը, որ իր մտածմանց մէջ է, քու համբոյրներուդ միջոցին դար իր շրթանցը վրայ թափառէր... Ո՛չ. իրեն կպահէ ամեն վիշտ... Քեզի՛ երկինք, քեզի՛ ուրախութիւն։ Եւ իրեն, տխուր նշմարանք և սոսկումն ապագայի։

Անշահասի՛ր անձնանուիրութիւն։ Անապարժ յիմարութիւն մըն է այն կարծիքը, որ շատերն ունին, թէ կինը մարդուն կղկիանի մարմնական սէրն յաղթուելով։ Ա՛յս սխալանքը կրնայ ներելի ըլլալ տղայոց՝ անփորձներուս, բայց շատ ծիծաղելի է բոլոր անոնց համար՝ որ քիչ-շատ փորձառութիւն ունին։ Ո՛վ որ կինը կճանաչէ՝ քակ գիտէ թէ

դրեթէ ամենքն ալ կամաքարութեամբ և բարեսրտութեամբ կզիջանին : Մեր քաղաքակրթութեան վիճակին մէջ ծնչութեան եռանդը զերծնիք քիչ կը տանջէ: Եւ իրենց այս անտարբերութիւնն երկու բանէ յառաջ կուգայ : Նախ՝ իրենց չզային զօրութեան սաստիկ սպառելէն՝ զոր կվատնեն վայելչութեան ու խօսակցութեան համար : Եւ երկրորդ , կենաց կորուստէն մանաւանդ՝ որ կրնեն հիւանդութեամբ՝ մինչև անդամ իրենց բնութեան կանոնաւոր տագնապներուն մէջերը :

Խօսքը պարզապէս ըսենք , թէ և մարդուն հպարտութեանը դպչի . կանայք դրեթէ միշտ կզիջանին ոչ թէ կաւրօրէն , այլ իրենց ճակատագիրը լեցընելու՝ մարդուն սէրն ապահովելու և ընտանիք մը կազմաւելու համար . կզիջանին՝ իրենց արանցը վրայ ունեցած գործնական համար , այն ամենաղնիւ պիտոյքին համար՝ զոր ունին ինքզինքնին նուիրելու :

—

Մարմնակազմութեան երևելի քննիչն Պուրտախ , մեր հռչակաւոր դասատուն , սա ամենագեղ և խիստ ճշմարիտ դիտողութիւնը կընէ . « Կենդանեայ սեռին մէջ՝ էգին աղնուութիւնը սա կէտին վրայ կերևի , թէ միայն ծնչութեան համար կուզէ զուգաւորիլ : » Եւ դարձեալ այս միտս հատուածը թէ . « Արուն կատաղի է հաճոյքէն յառաջ՝ իր վայրենի բաշխանաց բորբոքմանը մէջ . իսկ եթէ էգը վայրենանայ , միշտ հաճոյքէն ետքը և մայրու-

թեան միջոցին կըլլայ՝ իր ձագերը պաշտպանելու համար : »

Զաւակը փոխարինութիւն , մեծագին վարձատրութիւնն է այն ցաւերուն և վտանգներուն՝ որոց դիմագրաւել կուտայ սէրը կնոջ : « Զաւակն անոր համար հատուցում մըն է հեշտութեան , » արժանապէս ըսած է Վիրգիլիոս : Բայց , առանց այս յոյսն ունենալու ալ , կինը կյօժարի իր անձը նուիրելու : Ծնանի կամ չծնանի , կկատարէ իր կանացի մեծ պարտաւորութիւնը , որ է նորոգել՝ կենդանացընել մարդուն սիրտը : Նա պէբէ-ըն է Շեզբանո-Ենան (Դիրքծննդոց) , բայց կենդանութեան աղբիւրն է երկու կողմանէ : Որովհետև եթէ տղային կեանք չտայ՝ էրկանը կուտայ :

Բարեբախտաբար , դասական աստուածաբանից (որ այս բաներուն վրայ այնքան անխորհրդաբար խօսեցան) ծանակելի և անօսր դիտութիւնը օրըքան քիչ մնածեց աստից սուրբ ծաներութիւնը՝ միայն ամօթալի կողմերը նկատելով և ամենևին չտեսնելով ծանր կողմերը , այսինքն վտանգը՝ անձնանուիրութիւնը՝ որ հիմն է , և կենաց անքնին փոխանակութիւնը՝ որ բուն խորհուրդն է :

Մեր դարը , որ է դար աշխատութեան , քաջ գիտէ թէ աշխատաւորն՝ ամեն բան յառաջ ածողը , որ իր կեանքը՝ հողին կմաշեցընէ , բնութեան ձեռօք անդադար նորոգուելու պէտք ունի : Սինն ամենևին անտեղեակ չէ որ ինք նոյն իսկ բնութիւնն է , այսինքն , նորոգութիւն՝ սիտփանք՝ երկանկութիւն և ուրախութիւն : Օրական աշխատութեան հատու-

ցումն՝ երեկոյեան քաղցրութիւնն՝ հանդիսան է ինք։ Մարդն իր նեղութիւնները միայն անով կմոռնայ, և մեռելի նման սաստիկ կմոռնայ, ու ամեն օր անով կվերածնանի։ Իր կեանքը կնորոգի. որո՞ւն միջոցաւ, եթէ ոչ կնոջ։ Բայց կինն ի՞նչպէս մարդուն կեանքը կնորոգէ։ — Իր կեանքը վտանգի դնելով։ Եւ ինք կաւանէ զայս (այն կոյր յուզման մէջ) բայց և այնպէս եռ չկենար իր բաղդն անոր ձեռքն յանձնելէ, և անոր ամեն իշխանութիւն կուտայ իր վրայ։ Իւր պարտաւորութիւնը կատարող անարատ սրտի մը աղնուական վստահութիւնն ամեն կասկած մէկդի կընէ։ Ուստի և իր կեանքը վտանգի մէջ դնելովն ալ՝ հանդարտ կմպսի, և դարձեալ չնուազիր իւր սէրը... ո՜հ, ի՞նչ կըսեմ, աւելի ևս կսիրէ իւր ըրած զոհողութեանը և իր վտանգին համար։ Ո՛րքան հեչութիւն որ այրը կվայելէ, կինն իւր սէրը նոյնչափ կկրկնապատկէ։

——

Գիտունք և ախմարք պիտի ըսեն թէ այդ բոլորը բնական աղդեցութեամբ է, թէ կինն այդ անձնանուիրութիւնը կընէ բնութենէն արբենալով, և այլն։ Մինչդեռ սովորաբար ճիշդ հակառակն է։ Կնոջ քով ցանկական կրից բռնութիւնը խիստ քիչ է, նա աւելի հանդարտութիւն և զորով ունի։ Սէրն է որ կրից յուզմանը մէջ կսիրէ, իսկ կինը կատարեալ հանդարտութեան մէջ։

Կամաչեմ զայս դրելու, բայց, պէտք է խոստովանիլ, թէ վերջապէս շատ ճշմարիտ է։ Մարդուն սէրը կզորբոքի մանաւանդ երեկոյին, առաւտահղան լինչոյքի մը ամենանուաստ զրդռութենէն, մասնաւորապէս աշնան և ձմրան խրախճանութիւններէն ետքը՝ երբ հունձքն չտեմարանուած, ամբարները լցուած և այդեկութքն եղած է։ Ասկէ են այն բաղմաթիւ յղութիւնները վատութեամբ՝ առանց սիրոյ, ոչ թէ հաւանութիւնն առնուած՝ այլ հնազանդեալ կնոջ վրայ դրուած։

Իսկ կինն, ընդհակառակն, եթէ երբեմն դժայ ցանկութեան հեղիկ կայծը, ան ալ կըլլայ սթափ և բանաստեղծական ժամերու մէջ, գորովալից ղարթման առեն, առաւօտուն՝ մանաւանդ գարնան ժամանակ, երբ Աստուած կուղէ որ բոլոր արարածք սիրուբռնն, և երբ ծննդականութեան (որ բնութեան պարտքն է) օրինաւոր մէկ թելադրութիւնը կկենդանացընէ կինն ու ծաղիկը։

——

Վա՛յ այն տղայոց որ խաւար ժամանակ կամ արբեցութեան առեն կյղանան, որ, ծնանելէն ինն ամիս առաջ, մօրերնուն թշնամանք մը եղած են։

Ան որ կծնանի դիշերային չատայութենէ՝ սիրոյ մեռացութեամբ (ցանկական անզուսպ կիրքէ), սիրեցեալ առարկային պղծուելովը, դանդաղկոտ ու պղտոր կեանք մը պիտի վարէ։

Իսկ ընդհակառակն, մեծ՝ աղգու օրհնութիւն

մըն է լուսոյ ժամանակ յղանալը՝ երբ սէրը ոչ թէ խառնաչփոթ կդիմէ սեռին, այսինքն, ո՛ր և իցէ կնոջ, այլ այն միակ կնոջ՝ այն սրտին՝ որ իրենն է, և կըսէ. "Ն՝ և ոչ այլ ոք," զուարճանալով անոր ժպիտէն, նայելով անոր գեղեցիկ ու հանգըստացած աչացը մէջ՝ որոնք արշալոյսն անոր կանգըդարձնեն, իր սիրուն զարմացմանը և իր պարզ եռանդեանը մէջ՝ որ կըսէ. "Ճիշդ ես ալ քու վրադ կխորհէի:"

Սրտի ներքին և կատարեալ միաբանութիւնը՝ այն աղնուագոյն զգացումը՝ զոր սէրն իր ամենէն մեծին և խաւարչուտ փայլատականցը մէջ՝ սիրեցեալ անձին վրայ կունենայ, ահա այն է որ երկնային պտուղ մը յառաջ կբերէ: Ման ըլ երբ երկուքն ալ ուզեցին, անշուշտ ամենաբարձր և յօժարական սէրն է այն որով դիւցազունք յղացան:

——

. . . . . .

Բայց սակայն ահա աղէկ մը լուսցաւ, ուստի այրն իր գործին դնաց:

Զուարթաժպիտ կինն անկողնէն կելլէ համեստօրէն՝ և ոչ առանց վայելչութեան, բայց քիչ մը ինքն իրեն անտեղեակ... "Իրաւ ես ի՞նչս եմ... Ա՛յ, կըսէ ինքնիրեն... Մե՛ծ խորհուրդ. ես իմ պարտաւորութիւնս կատարեցի, և սակայն խռովեալ եմ:"

— "Է՛հ, ի զո՛ւր կխռովիս, անբի՛ծ աղամանդ,

և մեղմէ ո՞րը կրնայ պարծիլ թէ քեզի չափ անբիծ է:" Կպատասխանեն իրեն վերջին աստղերը, որ կանչատանան այս ժամուս. և ժպտելով կնային անոր, այն անմեղին, որ իր փոքր պարտէզը կը շրջագայի յուզեալ:

Աղբիւրին թափանցիկ և յստակ գեղեցիկ չուրերը (որոյմէ ինք քիչ մը զովութիւն կխնդրէ՝ և որոց պչուցեալ կնային երկինք) կըսեն իրեն. "Ո՛վ պարկեշտ կոյս, ա՛ր երկինք՝ որ մեր ալիքն ալ՝ ուր դուն կարծես ինքզինքդ սրբել՝ քու կուրծքիդ չափ մաքուր ըլլային:

— "Բայց վերջապէս, կըսէ ինք ցած ձայնով ինքնիրեն՝ և այնչափ կամաց՝ որ կարծես թէ կը վախնայ իր խօսքն ինք լսելու, շատ երջանիկ չեզո՛յ ես... Եւ այն հանդիսական ժամուն, կարելի է անեղը ապագայի ժամուն, իմ անձս բարձր բռնեցի՛ արդեօք: Ա՛ստուած կամեցաւ, Ա՛ստուած ազդեց: Բայց արդեօք մոռացումիւնս առ Ա՛ստուա՛ծ էր:

— "Ո՛հ, սիրելի՛ քոյր, կըսեն իրեն ծաղկունք՝ անոր հետքն համբուրելու համար յերկիր խոնարհելով, ո՛վ չդորովիր քու սիրուն անձիդ... Երանի՛ թէ կարենայինք քեզմէ բուրած անուշահոտութիւնը շնչել: Մեզ նման ըրէ դուն ալ, ո՛ նորափթիթ ծաղիկ, քու անմեղ կուրծքդ բաց խաղաղութեան, և մի՛ փափաքիր երկնից ցօղերուն՝ որ մաքուր բաժակդ լեցընեն: Մենք, ինչպէս յառաջ՝ նոյնպէս և յետ սիրոյ՝ անարատ ենք և անարատ կմնամք:"

Բ

ԺԱՄԱՆԱԿ ՑՂՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՎԻՃԱԿ ՇՆՈՐՀԱՑ

Կինը միշտ դերբնական զաւակ մը կերևակայէ, և այս է որ կզարդարէ մանուկը։ — Իր կրած նոր աշխարհին սքանչելիքը։ — Ինքն իսկ նոր կեանք մը կստանայ, և կերպարանափոխ կըլլայ։ — Ցղի հնով "տղայութիւնները։" — Բոլոր բնութիւնն իրեն կողմն է, ուստի և պէտք է որ օրէնքն ալ իր կողմն ըլլայ։

Այրը կսիրէ թէ, կինն սառուցիւ արդասաւոր կեանքն է։ Անոր խորհածը՝ կենդանի իր մէնն է, և գաղափարը՝ զաւակ մը։

Գիտենք այժմ թէ ինքն ինչո՛ւ այս ինչ խօսքերու դէմ անտարբեր կմնար, և այն ինչ խօսքերու դէմ խիստ եռանդուն։ Նա ընդունակ և զգայուն է միայն այն գաղափարին՝ որ կրնայ մարմնանալ։ Այդ գաղափարը կընդունի ինք՝ կը իւրացընէ՝ կառուցադրէ իբր կենդանի երազ մը՝ և կզարդարէ իր բաղձանքովը։ Եւ երբ սիրոյ չունչն անոր վրայէն անցնի՝ ահա երազը մարմին կառնու՝ էակ մը կըլլայ։

Ինչ որ դուք իրեն կուտաք վերացեալ՝ ընդ-

հանրական՝ հասարակական, նա անկէ անձ մը կչինէ։ Երբ իրեն խօսիք հայրենեաց վրայ՝ աղատ՝ դիւցազնական քաղաքի վրայ, ինքն խոկոյն դիւցազները կերևակայէ։

Դիւցազնը՝ դործողութեան՝ արուեստի կամ դիտութեան մէջ. նորոգիչ՝ արարիչ՝ հաստատաղուկ՝ արդիւնաւոր ձեռօք, որ չքնաղ բարիք հեղու մարդկային ազդին վրայ։ Այս բոլորը մթին և չիոթ կերպով կծրագրէ. վասն զի ինքն ալ լաւ չդիտեր իր ուղածը, ուստի և Նախախնամութեան կյանձնէ ինքզինքը։ Աստուած դիտէ ինչ որ պէտք է ընել։ Մայրը միայն ասով կբաւականանայ՝ և որուն ինք դրեթէ վստահ է, թէ զաւակին սքանչելիք մը՝ աղատիչ մը՝ անչուշտ մեսիայ մը պիտի ըլլայ։

——

Այժմեան չհամարձակիր անոր վրայ խօսելու; մինչև անդամ անկողնոյն մէջ՝ այն խրախուսիչ ժամուն մէջ՝ ուր բարի դիշերն աւելն բան կծածկէ և թոյլ կուտայ այնքան բաներ ըսելու։ Բայց ինք չհամարձակիր։ Վասն զի եթէ այրն անոր վրայ ծիծաղի ինչ սաստիկ վերք մը պիտի ըլլայ իր բաղձանացը... Ո՛չ. այս մեծ յոյսն այն միակ բանն է որ կինն իր սիրելւոյն չընծայեր։ Ինքն իւր դիւցազնական վէպին վրայ քիչ մը կամաչէ և դաղանիք ամօթազածութիւն մը ունի։

Զեղի խորհրդաբար կըսեմ, ահա այն էր պատ-

ճառը՝ որ անցեալ օր ինք կխոսվէր երբ այրը՝ ժամանակէն յառաջ տուն դալով՝ զանի կտեսնէր ծանր՝ յուզեալ՝ իբր թէ դաղտնի պահել ուզած մէկ բանն երևան ելած ըլլար։ Եւ այրը կբնէր՝ գիտնալ կուզէր պատճառը, բայց կինը զանի կը չխոթէր իւր լուռթեամբը։

Ա.ինքան ցաւալի և զդաստ է, որ ինքն իրեն կղարմանայ այն ակամայ սլացման վրայ որ ունեցաւ իր երևակայութիւնը։ Զգիտեր թէ իւր յիմարութիւնն ամենէն մեծ իմաստութիւնն է։ Մեր մայրերուն այս զառանցանքն է՝ իրենց զաւակն աստուածացընելու չանքն է՝ որ մեզի պարգևեր է ինչ որ ունինք. մեր կատարելութիւններն ան տուած է մեզի իր այս երազովը։ Եւ ո՛վ որ զօրաւոր է երկրի վրայ, պատճառն այն է թէ, մայրը ինքն յղացած է բարձր խորհուրդներով։

——

Ա.յո՛, եթէ ըսելու կրնամ համարձակիլ, կնոջ առանձնութեան յղութիւնն եղած է իւր և իւր մէջ՝ այն աստեն՝ երբ ինք դեռ ևս իր մտածմանց տէր էր և աղատ ու թեթև, այն դիշերին յառաջ, ուր ամենազօրն Աստուած, ամենակարող արդիւնաւորիչը՝ ինքը բռնեց այն եթերական երազին մէջ, ճնշեց իւր ծիանքին մէջ, և ահա ինք բոլոքովին փոխուեցաւ։ Ծանրացուցիչ չերմութիւն մը և յանկարծական ցրտութիւն կզգայ՝ վրան դող մը կուգայ։ Իւր դեղագարոյր պարանոցը կուռի,

կուրծքը կյուղի՝ կծածանի, բայց այս անգամ կատակութիւնը չիկներ, այլ բարձր կճնայ, ստինքը նարնջի ձև կառնուն, քիչ մը վարն աստղ մը կը դծագրուի՝ կոր դիծ մը դժուարանշմար և իբր նոր կիսադունդ մը։

Յաւալից այտուտ մը զինքը կծանրացընէ։ Ուղեղն անդամ քիչ մը կտկարանայ. այն թևաւոր ոգին վայրկ մը կթուլանայ և կընկճի մարմինէն։ Ա.յլ ևս իւր չարժմանց աղատ և անխոտոր վարչութիւնը չունի։ Կերերի՝ կծփի՝ կլողայ . . . Եւ ինչո՞ւ զարմանանք ասոր . . . Ա.յս աքանչելեայ կոյր հնղինական իսկ՝ դրեթէ անոր չափ խռովեալ է։ Յուզեալ՝ յափշտակեալ և անհանդիստ է տեսնելով որ կինը ձգտուեր է այն մեծ ծովուն վրայ ուր ինքն այլ ևս չկրնար անոր հետևիլ։ Նա դուրս ելած է իր ձեռքին կարողութենէն և իր պաշտպանութենէն . . . Եւ այս ի՛նչ մեծ տագնապ է կինը սիրողի մը համար . . . Ինք զանի կտեսնէ՝ որ օր ըստ օրէ՝ անկասելի կերպով կդիմէ այս խորհուրդին լրմանը։ Ուրիշ բան չկրնար ընել բայց խղճալ, և աղօթել ու ձեռքերն իրար կցել՝ ինչպէս հատատոյժեալը կընէ տաճարին մէջ։ Անսահման չերմեռանդութիւն մը պիրեր է վրան այս կենդանի տաճարին համար։ Սխորհրդած է՝ կըսէ ինք այս Աստուածային դունդին առջև, որ անծանօթ աչխարհը կը պարունակէ. և եթէ ժպտի, իր ժպիտը խիստ մօտ է արտասուաց . . .

Ոչ ոք կմեղադրէ իր թուլութիւնը։ Եթէ եբ-քէ-ք հարկ է յարգել կրօնքին մերձաւոր բան մը,

Խորհ՛ն , սքանչելի միացում : Մանաւանդ յղութեան այս առաջին ամիսներուն մէջ , ուր ի նա գոյացած նոր կեանքն իր վրայ դեռ չ՛յայտնուիր՝ բայց եթէ մեծ յուզման մը անորոշ խռովութեամբը , քոյրը կվերածէ անոր՝ որ ինքը վիրաւորած է՝ որով ինք ցաւակից է , և զոր աւելի ևս կսիրէ : Ի ներքուստ՝ զանի կզգայ որ կվառի ու կշրջաբերի իր մէջ : Յարատեւաբար՝ զանի իւր միակ պաշտպանը կհամարի՝ անոր կապաւինի՝ անոր կդանդաղի և իբր թէ անկէ կախեալ է : Կուզէ (ինչպէս այրն ալ իրմէ աւելի կուզէ) որ նա ինքը մեղքընայ՝ դգուելով փայփայէ՝ և չրջապատէ ամենագորով խնամքով : Փոխարէն՝ ինքն ալ բոլորովին կյանձնէ ինքզինքը և ըստ ամենայնի բարի զաւակ մը կըլլայ : իբր նորատի դուստր մը՝ կմտօղու քեղի որ ինքը տղու նման խնամես : Բայց թերևս առարկուի թէ , եթէ իսկզբան ընդդիմանայ , եթէ այդ իրեն քիչ մը հակառակ դայ , ի՞նչ ընելու է : — Գիտնալ պէտք է թէ նա մերժելու ոչ զօրութիւն ունի և ոչ կամք . որովհետև այրը կպահանջէ վերջապէս , ուստի և ինք առանց մեծ դժուարութեան կհաւանի . վասն զի կսկսի իրեն ալ խիստ քաղցր երևնալ այդ բանը :

Քանի որ դեռ մանուկն եկած չէ՝ կրնայ ինք անոր տեղը բռնել : Եւ , զարմանալի բան , ինք , որ քիչ մը առաջ այնքան ծանր էր , տղայանալն այժմ շատ անհաճոյ չգտնէր : Այն համարձակ աղաւութիւնները՝ որ ինք սիրոն պիտի համարի իւր անմեղ մանկանը վրայ , քանի դիտէ թէ ինքը

անշուշտ այս է այն : Այդ արդարև ներկայ կդժուարինք ամենէն մեծ և աներկբայելի հրաշալեաց , որ ոչ այլեւդակ՝ բայց սակայն ոչ սակաւ մեծին է : Իւրաքանչիւր էակ մի է , իր անանցանելի սահմանին մէջ փակեալ . այլ սակայն անցանելի եղած է այս : Վասն զի ահա կրկին հրաշալիք կպարունակէ , որ են մանկան ծնունդը և մօրը կերպարանափոխութիւնը : Կինն երկնէն տպաւորուելով մարդ կըլլայ : Յարձակում կրելով այն արական զօրութենէն որ անդամ մը վակծուժեց (դավրամագ) իր ներսը , անոր կղիջանի հուպ ընդ հուպ : Եւ ասով մարդը շահաւոր կըլլայ՝ անոր կթափանցէ : Կինն իրեն կը նմանի ևս քան զևս :

Մէկ կամ երկու տարի բաւական է որ՝ իր չքնաղութենց վրայ ծաղկի սիրուն և նուրբ մեւսաքսաթել մը՝ ցորենի հասկին ծաղկանց նման : Զայնն իսկ կփոխուի : Իր խօսելու կերպին մէջ շատ անգամ բարձր եղանակներ կկորսնցընէ ու շատ անգամ ծանր եղանակներ կստանայ (բայց յո՛յժ քաղցրիկ) : Եւ քանի՛ ուրիշ փոփոխութիւններ : Իւր դնացից և շարժմանցը մէջ՝ առանց ինք դիտնալու՝ կտեսնուի ակամայ նմանողութիւն մը անոր՝ որ իր գոյութեան մէջ տպաւորուած է : Կինը պիտի կարենաս ճանաչել մի միայն քալելը՝ խօսիլը կամ ժպտիլը տեսնելով՝ (որքան ալ այս ինչ քաղցրութիւնն ու շարժման այն ինչ երկչոտութիւնն ունենայ) , և պիտի ըսես . « Այրը կճանաչեմ իր կնոջմով , վասն զի կինը՝ նա ինքն է : »

սիրոյն ալ քաղցը պիտի համարի իր վրայ։ Գիտէ թէ իրմէ եղած աւելն բան չանի կոքանչացընէ, թէ նա շատ ուրախ կըլլայ այն աղատ բարօրութեանը համար՝ յորում ինք կուտարած է իւր կեանքը, և թէ պինդը բոլորովին նոյն բարօրութեան մէջ թողելու համար աչք կդոցէ։ Բնութեան ուրիշ տարօրինակութեանց հետ, որ կանայք յղութեան առեն կունենան, կսիրեն նաև երբեմն երբեմն ինքզինքնին պահել՝ առանձնանալ, իրենք իրենց յուշընել թէ անկախ են, և թէ այն սիրելի բռնաւորը՝ որ այնքան կհետեւի իրենց սրտով՝ պիրենք շատ չի չրջապատեր։ Ա՛յրն ալ այս բանին դլուխ կծռէ՝ կհեռանայ՝ կամ առ առաւելն՝ կժպտի։ Եւ կինն իր կողմանէ անտեղեակ չէ որ նա չտեսնելու զարնելով՝ ամեն բան կտեսնէ։ Ա՛յլ առկայն՝ դոհ կըլլայ անոր այնքան ընտրող և քաղցը ըլլալուն վրայ։ Սիրուն խաղ և բոլորովին անմեղ, ուր ոչ ոք կխաբէ զմիւսը։ Եւ ծաղրալի՞ է։ Ո՛հ, ոչ. Թող տուէք իրենց՝ չնորհաց վիճակի այս աղայութիւնները։

——

Չեղի չիտակն ըսեմ, տիկին, եթէ այս մարդը ձեզ կփայփայէ, մեծ բան մը չէ ըրածը, վասն զի մենք ամենքս ալ անոր նման ենք։ Մենք ամենքս (ոչ թէ բարեկամք, կըսեմ, այլ անցորդք՝ մարդիկ՝ բոլոր արարածք՝ բոլոր բնութիւնը) միաբան ենք ձեզի հաճոյանալու խոսքը, ձեզի համար ամեն բան ըլլալու, ձեզ օրհնելու։ Մեր մէջ՝ ո՛ր կողք

ալ երթաք՝ ձեր տունն եղածի պէս էք։ Ծաղիկ՝ պտուղ քաղեցէք, առէք ինչ որ ձեզի հաճելի ըլլայ... Եւ այս ձեզի բարեբաղդութիւն կբերէ, և որով մեք շա՛տ կբերկրինք։

Բայց հեռի մի՛ երթաք, իմ տունս մտէք, կաղաչեմ։ Չաճեցէք ինձմէ դողնալ, տիկին, նախընտրեցէք դիս կողոպտել... Գիտեմ ո՛ր վաղեմի սովորութիւնը յղի կնոջ թոյլ կուտար երեք ինձոր կամ երեք տանձ առնուլ։ Բայց շատ քիչ է այդ, չնորհ ըրէք ինծի և բոլոր պարտէզն առէք... Որքան որ յօժարութիւն ունիք։

Բայց, ա՛նպիտան մը, ինչո՞ւ այսպէս ըսի։ Ահա գործն աւրեցի։ Նա մոռնալու վրայ էր, և այժմ կամաչէ, բան մը չուզեր, հոս կդառնայ... Դէմքին սիրուն կերպով ծռելը կնշանակէ. "Լաւ էր բնաւ չտեսնել։"

Ըրածիս կզղջամ, կցաւիմ... վասն զի այլ ևս ինծի ականջ չդնեն՝ կանցնի՝ կերթայ՝ կարմրելով և աչքերը խոնարհեցընելով։

——

Գաղտնի առնելն էր որ զինքը կհրապուրէր։ Վասն զի քալ գիտէ սակայն թէ ամեն բան իրեն է. կրնայ ամեն ուզածն ընել և ըրածը միշտ աղէկ պիտի համարուի։ Եւ արդարև տարածէն շատ աւելի կբերէ. կբերէ խաղաղութիւն՝ սէր՝ երանութեան անուշահոտութիւն մը։ Մարդ չկրնար իրեն նայիլ առանց ժպտելու, որ երանութեան

ժպիտն է՝ վասն զի նոյն իսկ երանութիւնն էր առաջը, և բոլոր օրն երջանիկ կենալ անով։

Ուր որ կ'ինն հաճի իր ոտքը դնել, հոն օրէնքը կը դադրի։ Եւ օրէնքը կազատէ որ նա հաճի հրամայել։ Իր յօժարութիւնն օրէնք է՝ իր ցնորքն՝ ղեկնութիւն, և իր յիմարութիւնն՝ իմաստութիւն։

— —

Եթէ ինքն, Ասուածոյ այս անմեղ դուստրը մեղանչէր, (որ անկարելի է), իր յանցանքը նոր հրապոյր մը պիտի ըլլար մեր ամենաթոյլ և դորովալից սրտերուն։ Իւր միակ փոքր յանցանքը՝ ղոր թերևս հարկ է խոստովանիլ, այն է թէ, ինքնքուսա՝ խիստ անյագ հիւլէ մը չարչարուելով՝ ինքն ալ անյագ եղած է, և, եթէ ինքն հաւատար իրեն՝ եթէ համարձակէր՝ կ'ենաւէր այս կոյր թերլադրութեան։ Թէպէտ մենք հաճ և հաւան կըլլանք տեսնելով անոր չատ ուսելը՝ միշտ ուսելը՝ չատ անդամ դաղանի՝ ի ծածուկ։ Բայց ապէկ չէ այդ. վասն զի չատակերութիւնը կընայ անոր ձլատսել։ Ուսոմ հարկ էր որ այրը զինքն համդէր քիչ մը ժուժկալ ըլլալու։ Իսկ սա՝ ընդհակառակն՝ մեծ հաճութիւն կզգայ կնոջը դիտնալը և մեծաշուք պայծառութեամբ չլացուցիչ դեղեցկութիւն մը տառնալը տեսնելով։ Նայեցէք, միայն իր մէջքը չէ որ կ'ելցուն, այլ և իր դեղեցիկ բազուկները՝ սպիտակափայլ ուսերը՝ կուրծքը, բոլոր կղզաւո-

Թանան ախորժելի կերպութեամբ, և բոլոր իր անձը ծաղկաշուարճ տեսք մը կառնայ։

— —

Կարծեմ Ս. Յովհաննու տօնին օրն էր՝ 1825 թուին՝ որ ի Սէն-Գլու իմ հիւրասիրաց բարեկամուհոյս տունն այցելութեան գացած էի։ Ճարտար նկարչին կինը՝ տիկին Պ..., որ դրացի էր և իբր ընդօճին, առանց ծանուցանելու ներս մտաւ։ Իր մտնելու ատենը դուռն արագապէս բացուելով՝ կարծես թէ սենեակն յանկարծ լուսով և ծաղկամբ լեցուեցաւ։ Ա՜հ զօշտեցան։ Նա իր յարդէ գլխարկը մէկդի նետեց. նետեց նոյնպէս ճերմկի մեծ վիզնոցը զոր դաշտերուն ծաղիկներէն կազմեր էր։ Որքան ալ յայտնի էր իւր մայր ըլլալը, սակայն այս ամենը մանկահասակ աղջկան ու երես տրուած տղայի մը առուգութեամբ կատարեց արագապէս, վատահ ըլլալով թէ ամենն ալ պիտի հանդին ըրածին։

Ինք բարձրահասակ՝ անճնեայ ու չափահաս էր։ Իւր զօրեղ ելեքտրականութիւնը՝ որ իր ներս մտած ատենը հոն եղողներուն բոլորն ալ ողողեց՝ արգելք չեղաւ իր ըսածը լսելի ընելու։ Եւ իմ ամենէն լաւ խնացածս եղաւ կենաց՝ երջանկութեան և բարութեան փայլակ մը՝ որ իր աչքերէն կցոլանար։

Ա՜հ խոնարհեցուցի, և ինքզինքս սխալ զգացի։ Բայց սակայն զարձեալ բարձրացուցի և իրեն կնայէի։ Ա՜հ, սրտապնդելով հրաժարական

ողջոյնս մատուցի, և, հեռուստաս, դէպ ի Փարիզ ուղեւորեցայ։

Կրած փոթորկիս ալեացը վրայ ղիս կծփէր սա Սրեւելեան օրհներդութիւնը, որ յատուկենական նուիրեան ճշմարիտ երգն է.

« Ո՛ արեւ, ո՛ ծով, ո՛վ վարդ . . .

» Կենաց ջրվանակն ի քեզ կլրանայ ու կիակուռի։ »

Գ

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՂՈՒԹԵԱՆ ԹԱՄԱՆԱԿԻ — ԱԽՈՑԵԱՆ

Կինն արդէն իր մանկանը կվերաբերի։ — Երկու պարտաւորութիւնը միաբանեցընելու համար իւր ըրած ճիգը։ — Անոր հլութիւնն ու ամթոթիւնը։

Բարեկամի հետ ճշմարիտ խօսելու է։ Ուստի պարտիմ անկեղծօրէն և պարզապէս քեզի ըսել . . . Դուն ախոյեան մը ունիս։

— Տէ՛ր Աստուած։

— Ախոյեան մը քան զքեզ նախամեծար։ Կինդ զքեզ կսիրէ և պիտի սիրէ միշտ։ Բայց վերջապէս միաքդ դիր որ դուն այսուհետև անոր առաջին մտածութիւնը չես։

Կնոջդ վրայ նշմարուած առանձին հանգամանքներուն մէջ զօրաւորագոյնը (որ ամեն կանանց վրայ հաւասարապէս չտեսնուիր), այն է թէ, սկիզբները ուր քեզմէ այնչափ գրաւուած՝ տիրուած

կղզին, հակառակելու փոքր միտումները՝ տղայական ապստամբութիւնները՝ դիմադրութեան յօժարութիւնները ունեցած էր. որովհետեւ իւր բնածին ազատութիւնը երկչոտութեամբ կը պղտքեր սէրէն ճնշուելուն դէմ։

Սակայն սէրն այդ բանին վրայ կծիծաղէր՝ վստահ ըլլալով որ բոլորովին պիտի տիրէ անոր։ Սէրն այսպէս կհաւատար, բայց այն յօժարութեանց ինչ ըլլալը չէր գիտեր։ Ինչպէս ամենայն ինչ կենդանի է ի կին, այս երկչոտ ընդդիմութիւնն ալ ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ այն նոր կեանքը՝ որ կմարբեր անոր արգանդին մէջ։ Ա.յն ընորհալից փոքր ապստամբութիւնը՝ բուն իսկ քու զաւակդ էր։

——

Մարդ մը՝ հոգի մը՝ կամք մը աւելի կայ այժմ որ կկրկնէ ու նաև առնն առնն կկառուցէ այս սիրելի հոգին, որ կկարծէր թէ բնաւ չպիտի կարենայ քու կամքէդ տարբեր կամք ունենալ։ Բայց մանուկը հոն է և կպահանջէ։ Կամի ծովուն խորէն՝ աղջամուղջին մէջէն ուր ինք կննջէ, արդէն աղեցութիւն ունի՝ կզօրձէ։ Իւր աշխարհը, զինքը պարունակող այն յաւակիր յուզեալ աշխարհը՝ ինք պիտի կառավարէ քիչ առնէն. և արդէն հինդերորդ ամսուն մէջ՝ դուռը կզարնէ և առաջապէս կըսէ. « Ես հոս եմ։ »

« Ձայն ղրկի՛, » կզոչէ մայրն իր դողդոջուն ձեռքն հնչած առղը դնելով. « Կշարժի, կենդանի է... Ա.հա դարձեալ, կխաղայ... Ո՛հ, արդեակ, յաւ տուիր ինծի... Բայց, մե՛ծ Ա.աուած, ո՛րքան ալ բարիք ըրիր։ »

Ա.յս ժամէն սկսեալ՝ մանուկն է իր մտածութիւնը։ Եւ այդ մտածութենէն հազիւ դուրս կելլէ։ Ա.նոր վրայ խորհիլ, անոր հետևիլ, անոր շարժուձեւերը դիտել՝ լրտեսել, անոր մասիկ ընել, ահա այս է իր բոլոր վարքը։ Եւ սակէ չխոտորիր ամենևին։ Նա է իւր անբաժան տարփասորը։ Սակայն, եթէ ատով ինք անհատատարիմ կգտնուի քեզի դէմ, բայց իր խաղը քեզմէ չպահեր, և անդադար անոր վրայ կխօսի։ Եւ ի՞նչպէս կարելի էր ուրիշ կերպ ըլլալ։ Ա.նձի մէջ ուրիշ անձի մը այս յառաջադէմ ստեղծումն այնքան դրաւիչ է, որ այն անձը տեղ մը չունի հոն քաշուելու և ինքզինքն անոր դէմ պաշտպանելու։ Թէպէտ ինքն ալ մտքէն չանցըներ այդ բանն ընել։ Վա՛ն զի եթէ տղային յանկարծական չարժուձեւերն ամեն վայրկեան իրեն ցաւ կուտան, սակայն ինք կուզա՛ համայ այնպիսի խորին ամուսնութեան մը միաբանութիւնը վրայ։ Մանաւանդ՝ այն քաղցր պղտղոյն ցնցուձեւերը միշտ ցաւաբեր չեն։ Ե.մայրն հաճութեամբ կերևակայէ թէ նա արդէն զինքը կսիրե։ Երբեմն իւր դէմքը կլուսաւորի, կշառաղունի... Որուն պատճառն է մանկան խաղալը։

Նա այս բոլորը կամ դրեթէ բոլորը քեզի կըսէ։ Դուն իր անմեղ սիրոյն բաղդաւոր և մեծիմ խորհրդակիցն ես։ Դու նոյն սիրոյն մանակից և հաղորդ կըլլաս։ Բայց իր վարուցը մէջ, որ այնու-

հետև այդ աստիճան լցուած է ուրիշ էակով մը, ո՛րքան քիչ տեղ ունիս դուն։ Վասն զի մանուկն է այժմ սիրոջ՝ առանձինն միակ չահը։ Եւ անոր ուզածը՝ դուք ալ կուզէք։ Անոր վախցածէն՝ դուք ալ կվախնաք։ Ծնանելէն ջրա ամիս առաջ՝ նա կիշխէ տանը մէջ։

— —

Ա.յրուԹիւնը միշտ տեղի կուտայ հայրուԹեան, և պարտի տեղի տալ։ Ա.մեն սովորուԹիւն՝ ամեն հաճոյք կզոհուին այս պարագային մէջ։ Բա՛ըէ, ո՞վ կուզէ կնոջ հակառակիլ՝ նեղել՝ վշտացնել... Ինչո՞ւ չկարենանք մանաւանդ զուարԹացուցիչ առարկաներով զանի չըլլապատել՝ ուրախացընել՝ երջանկացընել՝ բերկրեցընել։ Ջոր պէտք է ընել ամենայն ջանիւք։

Սակայն մարդը միշտ մարդ է։ Կարելի չէ անոր վարքը դիւրաւ փոխել ի հիմանց։ Եւ ասկէ յառաջ կուգան փոքր յուզմունքներ, չեմ ըսեր նախանձու, որ կարելի չէ այնպիսի սրտի մը համար՝ ինչպէս է քուկդ, բայց Ժերևս քիչ մը տխրուԹիւն, քիչ մը տրտունջ։ Ջոր կինդ չէը ուզեը լսել։ Ուստի և առաջին անգամ կխուսափի, աւելի կուզէ մտիկ չընել, և կմեկնի։ Սակայն հեռի չերԹար, արագ չիախչիը, և չատ չերկնչիը իրեն հանելէդ։ Եւ, կէս մը եռին դարձած՝ ամենադորով ժպիտով մը, ՀԹէպէտ քիչ մը խաբուսիկ, կըսէ. «Բայց, սիրելիդ իմ, եԹէ նա չուզէ որ քեզ սիրեմ. ի՞նչ

ընելու եմ։» — Ա.սով իր միտքը քիչ փորձել էր։ — Կարելի է ԹէԹ այս փորձը քիչ մը դժնդակ է։ Ուստի և զքեզ տրամած տեսնելով՝ կփութայ մխիԹարել։ Երկու պարտաւորուԹեանց մէջ բաժանեալ՝ կկատարէ մին՝ առանց միւսին հրաժարելու։ Բաւական է որ նա, փոքրիկ բռնաւորը, չվշտանայ՝ չբողոքէ, ինք յամենայնի կհնազանդի, և, չսըրտնչելէն ի զատ, կըսէ. «Ո՛հ, քանի՛ երջանիկ եմ ես։ Ի նա՝ միայն զքեզ էր որ կսիրէի։ Եւ, անոր միջոցաւ., սա բարեբաղդուԹիւնն ունիմ որ առաւել ևս քեզի կսեպհականուիմ։»

Սիրոյ մէջ ամենայն ինչ վսեմ՝ մեծապայծառ է։ Եւ ամենէն աւելի զայն բարձրացընողն իր աղատակամ ծառայուԹիւններն՝ յօժարակամ խոնարհուԹիւններն են։ Սիրն երբեք աւելի վեհ չէ՝ բայց եԹէ այս անձնուրացուԹեամբը, որ կը զիջանի անողոք սիրոյ մը պահանջմանցը։ Անհանդիստ և խռովեալ. սակայն անբիծ կիմայ և Ա.ստուածոյ կապաւինի ըստ ամենայնի։ Իւր յաւերն ու անխուսափելի վտանգը՝ որ կմօտենայ՝ իրեն ամենածանր մտածուԹիւնները կուտան։ Ա.յն երջանիկ բայց փոքր մի անձնասիրական վայրկեանններուն մէջ, ուր դուն կկեցցնես զինքը (անձնուրացուԹեան՝ անձնանուիրուԹեան այս սիրելի դերին), եԹէ կարենայիր տեսնել անոր նայուածքը, կարելի է ԹէԹ զիրգ մը զգայիր, զինքը դանելով այնքան հանդարտ ու վեհ՝ և այնքան զեղուն երկնային լուսով։

Ինքն երկչոտ է, արդարև երկիւղ ունի այս վերջին օրերուն մէջ, բայց մանաւանդ կերկնչի

չարիք ընել։ Թիտա անորոշ կերպով կզգայ թէ՝ անընդհատ տեղծադործութեան մը նուիրական պարծիքն է ինք։ և իւր արիւնը՝ իւր կեանքը մանկան հաղորդելով, միանդամայն և իւր հոգին կը հաղորդէ անոր։ Սակայն կուզայ երեն խղճի անընդհատ անձկութիւն մը՝ սրտաչարժ զղջութիւն մը՝ այն հոգին անարատ և ամենասուրբ պահելու։

Երբ մէկ կարելի ըլլար ինքը զօրացընելու պիրք մը կամ աղօթք մը տալ երեն՝ ոչ թէ Սատուծմէ խնդրելու համար որ աշխարհի օրինաց վրայ փոփոխութիւն մը ընէ. ընդհակառակն, ինք կուզէ համաձայնիլ այս օրինաց՝ այս յաւիտենական կարգին, և ընել Սատուծոյ ուզածը։ Սակայն միայն քաջալերութիւն գտնելու համար։

Սյս ճանապարհին մէջ, ուր ինք կընթանայ միայնակ և դողդոջուն, դու պիտի ըլլայիր իր ճշմարիտ զօրութիւնը, եթէ կարենայիր սիրոյ տիրել սիրով և վինքն անդադար յերկիր չվանարհեցընել։ Սյս ժամանակը ծանր է. իր օրը մօտ է։ Պետք է լսորհիլ անոր վրայ, պինքը խնամել և խնայել... Ո՛հ մահն ալ երեն պիտի խնայէ՞ արդեօք։

Գիտ՝ մեղ, ո՛վ մահ։

Դ

ՅՆՈՒՆԴ

Երկանը սարսափը։ — Մատադածինը (լօհաւսա) աւելի կընարէ մանկարարձ կինը՝ քան զայրն ու բժիշկը։ — Վտանդը նոր կսալ մը կառկայնէ իրենց մէջ։ — Կնոջ դժնդակ վիճակը։ — Պ. Գօսթի և Ժէրալն աթլասը։

Եթէ երկրիս վրայ երկիւղի պատակեր մը տեսնել կուզէք՝ սա մարդուն նայեցէք սոյն մեծ վայրկենիս մէջ։ Անկեղծ ու չծածկուած երկիւղ՝ և խիստ սաստիկ՝ որ անհնար է զսպել, և որ կյայտնուի այնպիսի նշաններով՝ որ խիստ ծպրտալի պիտի երեւէին՝ եթէ սրտաչարժ չըլլային։ Ես տեսած եմ անոնցմէ, և հալարտագոյններէն, որ իրենց սեւ պեխերը կխիւտուէին։ Սւրուած՝ դուննատ կործատած, որ տեռնողն և դուէթ կչարժէին։ Մինչև հարկ կըլլար որ մատաղածինն իր երկանցը մէջ դոչէր. "Քաջ եղիր, սիրելիս, քաջասրտութիւն չունի՞ս։"

Կինը զատակովը կապրի, իսկ մարդը կինովը։ Սյս տուսպիւ ահաւոր ժամուս մէջ՝ այլեն դկինը

ինամէ՝ կըտանէ երկու ձեռօք՝ իբր թէ նա ձեռքէն պիտի փախչէր։ Սակայն ամենևին չկրնար բռնել... Վասն զի կինն ուրիշ էշխանութեան մը տակ է՝ որ զինքը խիստ տարբեր կերպով կքաշէ կառնի դէպ իրեն։ Առնն առն կնայի նա աշխարհին՝ ուր ինք դեռ ևս կզտնուի՝ իւր մօտն եղողներուն անհանդըստութեանը, և այս խուճապեալ մարդուն... բայց արդէն իրեն կթուի թէ միւս եղերքը կնայի։

Ճգնաժամը կտևէ։ Բժիշկը գլուխը կցնցէ՝ կերթայ կուգայ, ապահով չէ։ Այրն ալ անոր կհետևի՝ իբր անոր չնիկը։ Երկիւղը զինքն զբօնացուցած է։ Այդպէս շատ հետաքրքրական բաներ են իւր թուլութիւնը՝ չղոքրթութիւնները՝ իւր սաստիկ և յանկարծական բարեկամութիւնն անոր հետ՝ զոր կարելի է թէ հաղիւ կճանաչէ, բայց որ իւր կեանքն իր ձեռացը մէջ բռնած է։ Ինք՝ որ այնքան նահանճոտ էր, այժմ այնպէս չէ։ Առանց վարանելու օտարի մը առջև կմերկացընէ սիրելի ու ակնածելի անձը։ Մինչև անդամ հոգ չըներ թէ կինը կայլագործէ այս պղծութիւններն։ Եւ խիստ դէմքով մը կյանդիմանէ անոր պարկեշտ վարանումը։ Միով բանիւ, սոյն միջոցիս նա անհեդեդ՝ ոտարամիտ և իբր տխմար եղած է։

Կինն այս կէտին վրայ իրեն շատ իրաւացի բաներ ըսած էր. բայց երկիւղը բան չըլսեր։ Նա ըսած էր թէ՝ կնոջ մեծ գործին մէջ միայն կին մըն է օգտակար օժանդակը։ Եւ, ընդ հակառակն,

մարդու մը նայուածքը կրնայ ամենամեծ խոչընդոտն ըլլալ։ Խոչընդոտ մը՝ որ տանոց համար բոլորովին անյաղթելի է և մինչև անգամ մահաբեր։

Զմոռնանք թէ, շատ անգամ բոլոր օդնութիւնն կկայանայ ձեռս ի կապ նայելու վրայ։ Եթէ երեխան անյարմար կերպով ներկայանայ և աղոզակութիւն պէտք ըլլայ, յայտնի է թէ այն առն կնոջ ձեռք մը՝ անոր ճարտարութիւնը և փափուկ բաներ բռնելու վարժութիւնը՝ անշուշտ մեծ առաւելութիւն ունին մարդու մը խոշոր թաթերէն։ Ո՜հ, ո՛ր ձեռք աւելի փափուկ կըլլայ (զգայողութեամբ ու մտքով) այնպիսի ամենափափուկ իրի մը դպչելու համար, որ է այս սաստիկ ձգտումին չարաչար ցաւցած, այս նրբացած և պատառուած արիւնաթաթաւ խեղճ մարմինը։

Կինը շատ աւելի լաւ կինամէ ղկինը։ Ինչո՞ւ համար։ Վասն զի նա հիւանդ և բժիշկ է միանդամայն. վասն զի դիւրաւ կիմանայ ուրիշի մը ցաւերը զոր ինքն ալ ունի, այն փորձերը՝ որոյմէ ինքն ալ անցած է։ Բժիշկները շատ տեղեակ են բժշկական արուեստին, բայց քիչ տեղեկութիւն ունին կնոջ կրած ցաւերուն։ Անոնցմէ քիչը կայ որ զգացումն ունենայ ամենափափուկ և դաղտնալից էակի մը, որուն կեանքը բոլորովին ջղային է։

Մեր բժիշկները սաստիկ լուսաւորեալ մարդոց դաս մը կկազմեն, և, ըստ իս, Գազղիոյ առաջին դասու և անհամեմատ լուսաւորեալներն են։ Անոնց պիտցածին չափ ճշմարիտ բաներ դիտցող չկայ։ Եւ ոչ մէկուն միտքն ու բարքն անոնց չափ կըր-

թաւած է : Բայց վերջապէս դպրոցի և հիւանդանոցի այրական խիստ դաստիարակութիւնը , վիրաբուժական արուեստին խիստ սկզբնաւորութիւնը , որ մեր հայրենեաց փառքերէն մէկն է , բոլոր այս պարագաները սոյն կէտիս մէջ ծանր պակասութիւններ յառաջ կբերեն : Բոլոր ասոնք կշնչեն իրենց նուրբ զգայողութիւնը , որ միայն պիտի կարենար նշմարել՝ նախատեսել՝ դուշակել կանացի զգայնեայ իրերը : Կնոջ արդանդին՝ այն դորովալի հրաշալեաց՝ յորում բնութիւնն սպառած է իր բոլոր խանդավառանքը , կնոջմէ զատ ո՞վ կրնայ դպչիլ առանց ամբարշտութեան :

Յանցանքը բժիշկներուն չէ , որք , կարծեմ , կզգան զայս : Այլ յանցանքը հասքան զէս մարդուն տկարութիւնն եղած է , որ այս միջոցիս կինէ մը աւելի թոյլ է : Յանցանքն էրկանն է , զոր ուրիշ բան մը չկարողացաւ ապահովցընել՝ բայց եթէ բժշկին ներկայութիւնը . որուն չեմ հակառակիր ես : Վասն զի , որքան ալ հռչակաւոր մանկաբարձ կանայք , Պօավէններ , Լաշափէլներ , ևայլն՝ ևայլն, բաւական են ապահովցընելու , որքան ալ Եւրոպայի օրինակը՝ ուր անոնք ամէն տեղ նախամեծար կհամարուին , կարենայ նաև մեր երկիրները փարատել , սակայն ամենևին ջնաս չունի բժշկին խորհուրդ հարցուիլը և անոր կարծիքն առնուիլը , բաւական է որ նա գործով չմիջամտէ , և ոչ իսկ շատ մօտեցայ : Վասն զի բժշկին ուղղակի միջամտութիւնը շատ նուազ յարմար է օգնելու՝ քան թէ բնութեան խոհեմաբար ըլլալու :

Այս մասին կանանց անսալու է . որոնք քայլափոխ կըսեն (երբ համարձակինք պիրինք տիպել որ խօսին սոյն փափուկ խնդրոյն վրայ) , թէ այս սաստիկ ճգանց մէջ ազատ ըլլալն է իրենց մեծ զօրութիւնը , և մարդու ներկայութիւնն այս ազատութիւնը բոլորովին կխափանէ : Անկէ յառաջ կուգայ վարանում և հակառակ շարժուածներ , ճգանց ընդհատում , պնդիլ և կասիլ : Դուք պիտի ըսէք թէ գէշ կընեն , պարտ էին ազատօրէն շարժիլ : այդպիսի ճգանց մէջ մոռնալու էին իրենց պարկեշտութեան աւելորդ զգուշութիւնը , ոչինչ բաներէ երկիւղնին՝ որմէ այնքան կնեղուին : Բայց վերջապէս այնպէս են կանայք , և իրենց հետ ըստ այնմ վարուիլ պէտք է : Եւ արդարև չիմար է նա՝ որ անոնց օգնութիւն ընելու մտօք պիրինք վտանգի մէջ կդնէ :

Խօսքս շատ երկարեցաւ . . . Բայց ահա կատարեմ . . . Զլսուած ճիչ մը , որ այս աշխարհէս չէ , որ կարծես թէ մարդկային ձայն չէ , աղաղակ մը անախորժ՝ սուր և վայրենի՝ ականջնիս կխլացընէ : Սրընդհատաբար քծուար (քիւքիւչէ) մը ինկեր է . . .

Եւ ահա մարդն է այն . . . Ողջոյն քեզ , խե՛ղճ նահապետ :

Մայրը մարած էր , բայց յանկարծ աչքը կը բանայ ու կդոչէ . « Որդեա՛կ իմ , ահա հոս ես : »

Եւ կիսամահ էրկանը ձեռն կարկառելով կըսէ .

« Նա անճնատուր եղած էր . . . Ջանճն առած էր քեզի համար մեռնիլ : »

——

Ա՛յս եղելութեամբ այսօր իրենց մէջ կհաստատուի խիստ զօրաւոր ուխտ մը՝ ամենատոյզ ամուսնութիւն մը , ցաւոց դաշինքը :

Կինն ղնա կսիրէ և զանի կկապէ այնպիսի կապով մը զոր հեշտութիւնը չպիտի կարենար երբէք գոյացընել . զանի կսիրէ՝ իր վրայ անեղծանելի նշան մը ընդունած ըլլալով անկէ . զանի կսիրէ իր թափած արիւնին համար , և իր պատառուած մարմինին համար , այն սոսկալի անկատման համար՝ որով նոյն իսկ իւր կաղմուածքը կարծես թէ պիտի քակտէր :

Իսկ այրն ալ կսիրէ այն ցաւոց և զարհուրանաց տաղնապին համար յորում ինք դանուեցաւ անզօր՝ կնոջմէն աւելի հարուածեալ և մեռելի նման հիւծեալ : Ինքն այսօր յաղթուեցաւ երկիւղէն ու դժուարութենէն : Տկարը զօրաւորին յաղթեց : Նա ևս իւր կերպովը զանի նշանեց երկիւղի և ցաւոց անջնջելի ապաւորութեամբ մը :

Ի՛նչ հաստատուն կապ է ի միասին մեռնիլը , ըսել կուզեմ , ի միասին տեսնել՝ զգալ մահն այնքան ի մօտոյ :

——

Բայց դեռ չվերջացաւ : Երկիւղն ամբողջապէս ձնալու է : Ահա մատաղածինն իր զարդուց մէջ՝ դանատ և դեղեցիկ՝ դորովալարթ վայելչութեամբ մը : Ո՛հ , եթէ ատուգիւ ճանաչէիր այս դեղեցկութեան տակ եղած սոսկալի ճշմարտութիւնը :

Հարկ է ամէն բանի դիմանալ , ա՛վ մարդ : Ա՛յս ապաւորութիւնները վերկարար են : Հարկ է որ լաւ ճանաչես ցաւոց մեծ տէրը , որ է Սէրը . . .

« Ո՛չ , շնորհ ըրէ , պիտի ըսես դուն , ձգէ մեզի մեր բանաստեղծականութիւնը , սոսկալին բանաստեղծական չէ : Ի՞նչ կըլլայ կինն իսկ՝ եթէ իրեն ներկայացուի իւր պատռտած փորոտեաց դժնդակ պատկերը : »

Զայն իրեն չներկայացընենք , բայց դուն , դուն պարտիս տեսնել , և այս քեզի օգտակար կըլլայ : Ինչու որ չկայ ուրիշ բան մը որ ցանկական կրից սաստկութիւնն այնքան մեղմացընէ : Ա՛վ որ կարծ բացած՝ բթացած չէ այս տեսարաններով՝ այնպիսին ծննդապարծութենէ եռքը ծննդական անդամին ճիշդ պատկերը տեսած առեն հազիւ կրնայ ինքզինքը զսպել : Սարսռող ցաւ մը զինքը կպատէ և ծակծկող մսիլ մը կուգայ վրան . . . Ծննդանոցին չափազանց ղրդռութիւնը , պղտոր հեղեղը՝ որ աւերեալ արդանդէն սոսկալի կերպով կբաժնուի , ո՛հ , ի՛նչ արհաւիրք . . . մարդ ետ ետ կքաշուի . . .

Ա՛յս տպաւորութիւնն ըրաւ ինծի՝ երբ սոյն ատուգիւ սոսկալի առարկան առաջին անգամ ներկայացաւ ինծի Պուրժրիի դրքին ընտիր պատկերներուն մէջ : Գօսթի ու Ժէրպի աթլասին անհա-

մեմատ մեկ պատկերն ալ կցուցընէ նոյն դործարանը նուազ ահաւոր տեսքով, բայց և այնպէս սիրտը կչարժէ մինչև յարտասուս: Հոն կտեսնուի արդանդին արիւն թորելն անհամար նուրբ ու կարմիր թելերու ցանցէն, որ մետաքսի կամ ծիրանեդոյն մաղերու կնմանին:

Ժէրպի այս քանի մը պատկերները (և չատն առանց առորագրութեան), այս զարմանալի անդուգական աշխատասիրային մեկ տաճարը պիտի ըլլայ, որ, առ յապա, լատադոյն ժամանակի մը մէջ, բոլոր արտերը երկիւղածութեամբ պիտի լեցընէ: Անոր նայելու համարձակելէ առաջ պէտք է ծունը կրկնել:

Ծննդականութեան մեծ գաղանիքը՝ սոյն աշխատասէն յառաջ երբեք տեսնուած չէր արուեստից մէջ իւր բոլոր վայելչութեամբը՝ իւր ճշմարիտ սրբութեամբը: Ես անոր զարմանալի հեղինակը չեմ ճանաչեր, բայց հոդ չէ, շնորհակալ կըլլամ իրեն: Եւ ամեն մարդ՝ որ մայր մը ունեցած է՝ շնորհակալ պիտի ըլլայ:

Մեզի ներկայացուցած է ձևը՝ դոյնը՝ և մանաւանդ անոնց փափկութիւնը՝ աղէտալից վայելչութիւնը և խորին յուզմունքը: Արդեօք ճիշդ ներկայացընելու ջանքո՞վն է, թէ ինք զայն զգացած է: Չեմ դիտեր, բայց ազդեցութիւնն՝ այսպէս է:

Ո՛վ սրբարան շնորհաց, որ ամեն սրտերը մաքրելու համար չինուեր ես, ի՛նչ բաներ կ'յայտնես մեզի:

Անոնք կուսանիմք նախ՝ թէ Բնութիւնը, յար-

տաքուստ այնքան գեղեցկութիւններ առատութեամբ տալով, մեծագոյն գեղեցկութիւնները ներսը դրեր է: Աւելի ապշեցուցիչները պահուած են, իբր թէ ընկզմած նոյն խակ կենաց խորերը:

Եւ անոնք կսորվուին դարձեալ թէ՝ սէրը տեսանելի բան մըն է: Այն դորովը որ մեր մայրերն առատօրէն ցոյց կուտան մեզի, իրենց սիրելի դդուանքը և իրենց կաթին քաղցրութիւնը, բոլոր առնք կճանչցուին՝ կզգացուին՝ կգուշակուին (և երկրպագելի կըլլան), այս սիրոյ և ցաւոց անպատում սրբարանին մէջ:

Ե

ԾՆՆԴԵԱՆ ՕՐԵՐ ԵՒ ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ

Ա. յրն ամենէն լաւ հիւանդապահն է : — Անկէ խնամք ընդունող հինգ երջանկութիւնը : — Թէ ի՛նչ պէտք էր ըլլալ հինգ հատուցումը : — Թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ երկանքը հատուցումը :

Որդեծնութեան օրերուն մէջ սովորական ընկերութիւնը՝ հիւանդապահներուն՝ սոնտուայ՝ դրացեայ և այլոց խօսակցութիւնը՝ ձեռնակար և վտանգաւոր է հիւանդին : Ա.տոնք չատախօս և անհանճար են , ըստ դիպաց կշաղակրատեն և տաղտուկ խօսքերով անոր յուզեալ միտքը չատ անգամ կպղտորեն : Ը.րանելին է՝ երբեմն ընդվայրաբանութիւն , բամբասանք և հաղար չիմարական խօսքեր՝ որ անտեղի յուզմունք մը կպատճառեն . և երբեմն տխուր պատահարներու անախորժ պատմութիւններ , ձախորդ դուշակութիւններ , հրաշքները , անհեդեդ բժշկութիւնները , և այլն՝ և այլն : Ուրիշ ժամանակի մէջ նա չպիտի ուզէր սոնք լսել , և գլուխնք պիտի լռեցնէր , բայց այժմ , տկարացեալ՝ ենթարկեալ ,

սաստիկ կընդունի անոնց ձեռնակար տպաւորութիւնը . և զայն իրեն կվերապահէ միայն : Յայտնի է թէ բոլոր այս խօսակցութիւններն ամուսնոյն բացակայութեանը՝ կանանց մէջ կըլլան , և անոր եկած աուեները կդադրին :

Մինչդեռ գանի գօրացընելու համար առաջին պէտք եղածն էր՝ մաքի ամենամեծ հանդարտութիւն հայթայթել իրեն : Սոյն միջոցին օտար կնոջ մը դալուստն ամենևին օգուտ չունի . ո՛րչափ և առաւել՝ եթէ նա անընտրող չատախօս և անհանճար մը ըլլայ , որ , իր հիւանդապահութեան պաշտօնին իշխանութեամբը՝ տանը կարգը կանոնը փոփոխէ , իրեն ծառայել տայ և հիւանդին աւելի չփոթութիւն պատճառէ : Սովորական սպասուհին , դիւղացի բարի աղջիկը , պարզ՝ հլու՝ հնազանդ , կէտ առ կէտ և առանց դատելու կատարելով բժշկին պատուէրները , չատ աւելի օգտակար էր անշուշտ : Անով լռութիւն կշահուէր , և տանը մէջ բան մը չէր փոխուեր : Բայց մատաղածնին գլխաւոր սպասեակը , այն՝ որուն ամենէն աւելի կվստահիմ ես , անժխտելի է թէ այլն է , որ այն աղջկան օգնութեամբը կրնայ դիւրաւ ընել ամեն բան :

Ա.ղեկ դիտեմ թէ նա զբաղեալ է , քիչ ժամանակ ունի . բայց պէտք է , չատ պէտք է որ ժամանակ գտնէ , վասն զի ամենէն պիտանի առիթն այս է :

Հարկ է գործէ հրաժարիլ՝ ուրիշ աուեին թողուլ՝ յատկացնել որքան որ կարելի է : Վատ գի վտանգն անցած չէ և գուցէ աւելի մեծ է : Դուք գինքը

դեղեցիկ՝ զարդարեալ և զուարթերես կառնէք իւր անկողնոյն մէջ. բայց և այնպէս ոչ նուազ ճօտազոյն է մահուան: Անյարմար առնն դրան կամ պատուհանի մը բացուիլը, թարախելու ջերմին վտանգաւոր առնը սրտաճաք կերակուր մը, բարեկեան դէչ տպաւորութիւն մը՝ կրնայ զինքը տակնուվրայ ընել՝ զարնել, և քանի մը ժամու մէջ ամեն բան լմնցընել:

Նոյն իսկ այն անճնանուէր սպասուհին՝ կրնայ իւր չդիտութեամբը կամ հիւանդին մէկ անկանոն կամքին հնազանդելով՝ քու բացակայութեանդ միջոցին վնասակար բան մը ընել: Ուստի քեզմէ զատ մէկու մը չեմ կրնար վստահիլ:

Նախ դիտցիր թէ միայն քու ներկայութիւնդ դլխաւոր դեղն է: Երբ դուն ներկայ ես, նա հանդարտ կըլլայ և բոլորովին խաղաղած, ուստի և կքնանայ: Իսկ երբ բացակայ ըլլաս, հանդիստ չըլլար, և եթէ ննջէ՝ կէս-քուն կըլլայ. վասն զի կզգայ թէ հիւանդապահը, այն օտարուհին որ հսկելու համար եկած է, ան ալ հսկողութեան պէտք ունի: Նոյն իսկ բարի սպասուհին, քիչ մը անաչող ըլլալով, անոր սիրտը կնեղացընէ: Վերջապէս, եթէ սա աչողակ ալ ըլլայ և ուղուածին չափ աղէկ, բայց չկրնար քու տեղդ բռնել: Սիրելեաց ձեռքն է և ոչ ուրիշ մը որ իրեն պէտք է բաղմաթիւ մանր խնամոց մէջ: Իրեն պէտք է իր մօտն ունենալ սիրելի անձը՝ որուն համար ինք կչարչարուի, և քիչ մը զանի ալ չարչարել, դանդաղել քեզի և դանգատ ընել տալ: Վերջապէս,

եթէ բանի մը պէտք ալ չունենայ, չլսուի ու մինչև անդամ քնացած ըլլայ, պէտք է որ քեզ ներկայ դիտնայ:

— —

"Բայց ես բաւական աչողակութիւն կրնա՞մ ունենալ:" — Այո՛, կունենաս: Դեռ քու տադանդդ՝ արժանաւորութիւնդ չես ճանաչեր: Չես դիտեր թէ դուն որքան արժէք ունիս, եթէ չես բռնուած մարդկային արժանաւորութեան ծաղրելի և կարծեցեալ հպարտութեամբ մը, (ծաղրելի, յանցաւոր իսկ, այսպիսի փափուկ տադնապի մը առեն), քեզի կհաւատամ թէ անակնկալ յաչողակութիւն մը պիտի դտնես քու վրադ, անսովոր ճարտարութիւն մը, մինչև անդամ ամենէն աւելի փորձառու հիւանդապահ կլինն ամաչեցընելու՝ նախանձը չարժելու չափ:

Քիչ, խիստ քիչ բան կայ ընելու (աւելի չատ կայ չընելու և արդիլելու): Բժիշկն ընթացքը կը դծէ քեզի, և, ի հարկին, ինքն կինդ ալ, առանց չատ խօսելու, քանի մը բառով պակասը կլրացընէ: Եւ իրեն հաճութիւն մը կըլլայ զքեզ կառավարելն, ու աւելի մեծ հաճութիւն և գբօսանք մը զքեզ դործի վրայ տեսնելը: Ուրիշին անաչողութիւնները կրնան զինքը զայրացընել, բայց քու կիներդ իրեն զուարճութիւն կպատճառեն. քու երկայնմտութիւնդ զինքը կզբաղեցնէ, զուարթութիւն և մինչև իսկ խնդալու դերազանց վիճակ մը կուտայ

իրեն . . . Եւ ի՞նչ ջնասկըլայ քեզի : Սէր ունեցող մտացի մարդ մը չատ դոհ կըլլայ այսպիսի ժամանակ տեսնելով այն ապաւորութիւնները՝ որ իւրաց օգտակար են անոր առողջութեանը :

Իսկ եթէ իրեն այս խնդալը քու մեծամտութեանդ դպչի, աւելի լաւ : Աւրժանի՛ ես ատոր և ուրիչ չատ բաներու : Ո՛վ մեղանչից, եթէ ոչ դու : Եթէ նա քու պատճառաւդ այդքան նեղութիւն կրեց, չատ արդար է որ դուն ալ պատժուիս, վրդը ապաշխարանք մը քաշես :

Ահա ըզքեզ ոտաճ կտեսնեմ խնամելու սիրուն կին մը, որ, առանց այս պատեհութեան, թերևս բնա՛ չպիտի ուղեր ըստ ամենայնի քեզի ապաւինիլ : Բայց օրհնե՛ բաղդդ : Քանի՛ մարդիկ ատոր կբաղձային : Անոր կողմէն ամենայն ինչ շնորհ է քեզի :

———

Բարեկամ, բարձրացուր անձդ քու վիճակիդ բարձրութեանը : Բարի սիրտն ու մեծ քաջասրտութիւնը կրնան ամեն բանէ պատիւ ստանալ : Բնակատապէս քնարը և բուն ազնուական մարդ մը՝ կպնուացրնէ ամեն պաշտօն, և վեհութիւն մը՝ շնորհ մը (զուարթարար) կուտայ այն բաներուն՝ որ ուրիշի ձեռաց քիչ յարմար պիտի երևէին :

Ի՛նչ երջանկութիւն իրեն համար, և ո՛րքան պիտի ապահովուի՝ սքանչանալ քեզ այդքան չանասէր տեսնելով և ըզքեզ ամեն դործի դործակցելով : Ճշմարիտն ըսելով , խեղճ սիրելին , որքան ալ

վրադ ծիծաղի երբեմն , ինքն ալ ծիծաղելի է : Գիտե՞ս արդեօք թէ իւր ծայրայեղ վատնդին մէջ ի՞նչ է իւր երկիւղը , (կանանց հաստարակ եղած երկիւղն այս պարադայիս մէջ մի և նոյն է) : Մա՞ը : Ո՛չ : Յա՞ւը : Ո՛չ : Եւ սոնք որքան ալ սոսկալի ըլլան, սակայն ուրիշ մտածութիւն մը կդրաւէ զինքը: Եւ ո՞րն է արդեօք : Պէտք է որ ըսեմ, վասն զի դուն ամենևին չպիտի կարենաս դուշակել : — Անհաճոյ ըլլալու երկիւղն է , բանի մը մէջ տաղտկալի և չհասորժելի ըլլալու երկիւղը :

Որո՞ւ : — Ամենուն . բժշկին՝ հիւանդապահին և մինչև իսկ սպասուհւոյն , որ զաւկի պէս է իրեն և որուն համար ինք մարդասիրութիւն ունի :

Այս առաջին անգամն է որ նորահաս տիկինը բոլորովին կապուած կդտնուի անկողնոյն՝ և անկարող ինքն իրեն օգնելու : Անոր համար բնաւ մէկի մը հետ ազատ չէ : Ամենուն դէմ չփոթեալ է : Ուստի իւր վիճակն ի՞նչ պիտի ըլլար առանց քեզի :

Խիստ ճշմարիտ է թէ տանտիկինը՝ ընարելադոյնը՝ ամենաիսկուկը՝ սիրուելու ամենէն արժանաւորն՝ ամենևին վստահ չէ թէ՝ ո՛ր մէկ բան ազէկ կատարուի սպասուհւոյն ձեռամբ : Վասն զի մինչև անգամ վտանգաւոր և արտաշարժ կացութիւնն արդելք չըլլար որ սպասուհին դէմքը խոժոռէ ի ծածուկ : Հիւանդն ալ կզգայ զայս . և միայն մէկը կայ՝ որուն ինք վստահ է թէ միշտ քաղցր՝ սիրուն և յօժարակամ կըլլայ ամեն պարագայի մէջ :

Ամենակարող սիրոյ , այսինքն Սիրոյ , բարձրադոյն խաղերէն մէկն է սլլակերպել ամենայն ինչ ,

մանաւանդ պիտի ներկայացնէ՝ տեղափոխել ղպայուածները։ Ամէն ինչ որ բոլորովին անհաճոյ է չիլդոզին, անոյշ կուգայ սիրտին։ Ասանց ո՞րն անիրաւ է։ Զգիտեմ։ Մեր ղպայութիւնը առաջնորդաբար ցուրտ՝ տակաւ՝ ախուր, որ, դրեթէ միշտ տհաճելով, այս այսպէս կհամարին և այն այնպէս, վասո՞ւ են թէ իրաւունք ունին այս բարձրագոյն ղպայութեան (Սիրոյ) դէմ, որուն համար, բնութեան յայտնութեանը մէջ, ամենայն ինչ երջանկութիւն և վայելչութիւն է։

Եօթնեւտասներորդ դարու վարպետի մը, ղուարճախօս Աբրահամ Պօսսի փորագրած մէկ պատկերը, կնկարագրէ զայս խիստ անպաճոյճ կերպով։ Գեղանի կինն իր անկողնոյն մէջ է (անշուշտ նոր ծաղայ բերած), հիւանդագին՝ բայց յայտնապէս ղուարթ։ Իւր պառաւ ցաւակոտ ծպտուհին՝ հիւանդապահ կնոջ փոքր պակասութեանցը վրայ տրտնջելով կերթայ։ Բայց ուրիշ մը կայ հոն՝ որ անոր կյաջորդէ։ Եւ այն է այն, երիտասարդ հեծեղաղօր մը պերճ՝ իւր ժամանակին ձեռքը չքեղապէս հագուած. ունի գանգուր փողպատ ոզորկած, փետրազարդ գլխարկ, առաւ և խթան (մահմուզ), ոսկանիական դէմք մը՝ թուխ՝ համաձգակ և զինուորական։ Զինեալ, ոչ թէ սրով, այլ իր նոր պաշտօնին առողջարար նշանակը, յագթական կերպով կբռանէ այն պաշտօնը և կպատրաստէ իր ձիրքերը։ Ալի է աղեցութեամբ և համարձակութեամբ, մազերն հովին տուած, բերդի վրայ յարձակող մարդու մը նման քաջասիրտ։ Յայտնի կտեսնուի

թէ սա բանէ մը կասկած չունի, թէ ամէն բան լաւ պիտի կատարէ, և թէ իւր ձեռքին մէջ է գործոյն ողին՝ սէրը և կորովութիւնը։

— —

Բան մը չկարենալ ընել, ամէն բան սպասել, ըստ ամենայնի ապրիլ միմիայն սիրելի ձեռքին մէջ, անկէ ընդունիլ քնութեան ամէն իրայ տնունդը, ասկէ յառաջ կուգայ երկու էակաց ամենէն բացարձակ նոյնանալը, մօրն արգանդին մէջ մանկան նոյնանալէն աւելի։ Վասն զի մանուկը բան մը չէր ըներ և կընդունէր առանց ուզելու։ Իսկ մայրը բան մը ընել. անգամ՝ չուզեր, ընդունիլ կուզէ և կընդունի, և յօժարութեամբ՝ բոլորովի սրտիւ կվայելէ այս մանկական վիճակը։

Ա.յրն իր բովանդակ աշխարհն է, միայն անով կապրի՝ կշարժի։ Իւր դէպքերի՝ սիրոյ՝ տկարացեալ աչկունքն անոր կհնազանդին սենեկին մէջ ամէն կողմ՝ ուր նա կերթայ՝ կուգայ՝ կքալէ թեթևընթաց՝ ոտից ծայրերուն վրայ կոխելով։ Միայն անոր ձեռքէն կլսէ և կուզէ անոր ձեռքէն ուտել։ Զգայական կենաց գործարաններն անգամ, ախտայ, ինչպէս օրինակի համար, ստամոքսը, ա՛նքան սաստիկ կվարժին, որ առանց անոր, կհրաժարին գործելէ։ Երբ այրը բացակայ է, բանի մը պէտք չզգար։ „ Նա հոս չէ... Կսպասեմ։ „

Ա.յս երկու անձանց միացեալ կեանքին մէկ սքանչելի արդիւնքն այն է, որ քաշատողչ կէսը՝

մարմնապէս մեծ և օգտակար ազդեցութիւն կընէ միւս հիւանդ կեանին վրայ։ Կինը զանի կսիրէ իւր տկարութեամբն ու հիւանդութեամբը, և այրն ղկինը կսիրէ իւր առողջութեամբը և յուսովը։ Եւ քալառողջը՝ ղուարթը՝ վտտահը՝ կսիրէ միւսին, զանի կքաշէ իւր մագնիսական հզօրագոյն ազդեցութեամբ մը և ի կեանս կբերէ։

——

Ի՜նչ բերկրութիւն կըլլայ՝ երբ նա կարողութիւն կունենայ երթալու, և երբ իրեն ցոյց կարուի իւր պարտէզը և իրեն համար եղած փոփոխութիւնները, երբ արևը կժպտի իրեն, և իր անասունները կդողդան զինքը տեսնելնուն ուրախութեամբը, վերջապէս՝ երբ առտուին անդամ իր մեծ բաղկաթոռը սեղանին կմօտեցընեն, և իր տեղը, որ տխուր կերպով պարապ մնացած էր, իր տեղը, ղուարթաճաշակ տանտիկնոջ տեղը, դարձեալ կը լեցուի։

Միչտ քեզմով կդանէ հաւասարակշռութիւնն ու համեմատութիւնը։ Տկար, երկար տուն աչքերը քու աչքերուդ վրայ հաստատած կմնայ, անկէ քաղելով երջանկութիւն՝ առողջութիւն՝ ղօրութիւն՝ ու այն միութիւնը որ կեանք կուտայ, և խանդաղատանօք կըսէ. « Ի քեղ վերստին կատանամ իմ ղիրքս։ »

——

Արդ՝ ի՞նչ բան կարելի է ընել անոր՝ որ այնքան նեղութիւն կրեց։ — Միայն մէկ բան զանի կվարձատրէ։ Ցակաւին շատ բարբարոս ենք մենք։ Բայց ապագային մէջ արդարև սուրբ խորհուրդ մը պիտի ըլլայ այս։

Տիկին մը յայտնեց ինծի սոյն դաղտիարը։ « Մօր մը ամենէն մեծ երջանկութիւնը կըլլար, ըսաւ ինք, որ առ առաւելն քառասուն օրէն հոգը՝ անկողնէն էլլելով, երկանը թևը մտնէր և բոլոր ընտանեօք՝ բոլոր ազգականներով՝ բոլոր բարեկամներով՝ ինքն անձամբ տանէր իր մանկիկը խորանին առջև (91 ի մէկ օրինքը կուզեր որ քաղաքապետին ապարանքը տարուի), ինքն անոր անունն ըսէր աստենակալին, և ապա զանի ժողովրդեան կարգն անցընէր ու կենաց մէջ մտցընէր։

„ Վտտահ եմ թէ բարեկամաց այս խոստմանն ամեն մարդ պիտի խաղնուի իրը բարեկամ։ Անցորդ մը չպիտի ըլլայ՝ որ անոնց չհետևի՝ անոնց հետ ըլլալ չուզէ, մօրը պատիւ ընելու և մայր ըլլալուն համար շնորհակալելու՝ շնորհաւորելու և օրհնելու համար։ „

——

Ապա տուն կվերադառնան, և իր գործովը դէպ ի այրն ուղղուելով սիրոյ և երախտագիտութեան յուզմամբ մը կխօսի. « Ահա դարձեալ մեր տունն եկանք։ Կապրիմ, և դու ես որ զիս ապրեցուցիր, և ինծի տուիր զեւակս։ „

Աբեղան մէջ նստած և այրն իր գործը, կխոնարհի այս ճիւնափայլ վարդն ու կըսէ. « Ես ի՛նչ պիտի փոխարինեմ քեզի։ Թէպէտ դուն դիս ունիս բոլորովին... Այլ սակայն եթէ կրնամ դարձեալ բան մը ընել, ահա պատրաստ եմ... Կամեցիր, մինչև անգամ անհնարինը, և ես կընեմ։

— Կուզե՞ս... Լաւ, ահա կխնդրեմ...

— Ո՛հ, ամեն ինչ որ կամենաս։

— Չիս տասիճան մը աւելի դիր քու հոգւոյդ խորը, կըսէ այրը։

— Եւ ի՞նչպէս. դուն արդէն նոյն իսկ դիս ես. մենք դադրած ենք երկու ըլլալէ։ »

Իսկ այրը կպնդէ. « Դուն ինծի ըսիր քու անցեալդ՝ ըրածդ՝ կամեցածդ... Եւ այդ պատճառաւ ո՛րքան աւելի կսիրեմ զքեզ։ Այս օրուան ուզածս քու ապագայ խորհուրդներդ են... Խոստացիր ինծի ըսել քու մտածութիւններդ, քու ձանձրութիւններդ, եթէ ունենաս, քու մտացածին բաղձանքներդ (և ո՞վ չունենար այդպիսի բաղձանքներ), քու տխրութիւններդ, դժգոհութեան պատճառներդ՝ որ կրնաս ունենալ ինձմէ... Վերջապէս, եթէ պատահմամբ ուրիշի վրայ սիրոյ նշոյլ մը փայլի ի քեզ, եթէ խռովեալ վայրկեան մը ունենաս, կամ հիւանդ ըլլաս, դիս քեզի բժիշկ ըրէ։ Դուն իմ քոյս անսահման վշտակցութիւն ու արդահատութիւն պիտի գտնես. և զօրութիւննիս կմիացընենք։ Եւ այն միջոցին մէջ ալ միանալով պիտի դանենք Աստուծոյ և խնդութեան օդնութիւնը։ »

Բայց կինը կծիծաղի. « Ա՛յդ է ուզածդ, բարեկամ։ Ո՜հ, որքան դիւրին է այդ անոր համար՝ որ միայն զքեզ կխորհի։ »

Յանկարծ երկանը վրայ կոթընելով՝ խորին դիմախառնութեան մը մէջ՝ անոր հետ միացած՝ կըսէ. « Դուն իմ տարիտարս՝ ամուսինս եղար, և ես քեզ նուիրեցի մարմինս և կեանքս, և աւելին, անցեալ կեանքս. քեզի ըսի իմ դաղտնիքներս։ Դու իմ բժիշկս՝ ամենազօրով հիւանդապահս՝ և ներողամիտ դայեակս եղար։ Այդ դիս կառնանես մէկ կողմէս միւսը, որպէս թէ արեւուճառագայթ մը թափանցէր մարմինէս ու հոդիէս։ Եւ ի՞նչ է հոն տեսածդ։ Նոյն իսկ զքեզ։ Ես դիս քեզի փոխուած կզգամ։ Ինչ որ ծագի արտիս մէջ՝ անձիս մէջ, որ քուկդ է, ի՞նչպէս չպիտի տեսնես զայն։ Ամենէն հեռաւոր բողբոջները, զգացման մը առաջին չամանդաղը, եթէ ծնի, դուն զանոնք պիտի ըմբռնես ինծի հետ, թերևս աւելի առաջ։ » Եւ ձեռքերը միացնելով կյաւելու. « Սիրելի հոգիս, վտահ եղիր, պիտի դիտնաս իմ միտքս, մինչև անգամ խորհելէն առաջ։ »

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

—

ՅՈՒՍՈՒՄՆ ՍԻՐՈՑ

Ը.

ԴԻԵՑՈՒՄՆ ԵՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Միևնոյն իր երկու աչերը կմիացընէ կէս-երեսի մը մէջ։ — Իսկ երեխայն զանոնք կմիացընէ և կբաժանէ։ — Ներ հօրը տեղն անցած է։

Տունն այժմ շատ փոխուած է, աւելի չարժուար ու կենդանութիւն ունի։ Հոն նոր կեդրոն մը կայ, որ է օրօրոցը, և ամեն ոք անոր բոլորտիքը չրջան կընէ։ Փոքր էակին կաթնատուն հասակին ու ծայրագոյն անմեղութիւնը զաժենը կհրապուրէ։ Գթութիւնն ու գորովն ընտանիքն անոր կծառայեցընեն։ Հայրը մօրը կծառայէ հոն, և մայրը մանկան։ Կարծես թէ այն տեղ աշխարհի կարգը փոխուած է, բայց քա՜ո սիրոյ՝ քա՜ո Աստուծոյ. զօրաւոն հոն ամեն բան կընէ տկարին համար, և իշխանութիւնը փոքրագոյնին ձեռքն է։

Այս տունն ալ, այժմ աւելի քաց, ու նուագ ամայի է։ Մանուկը կնեղուի կճչէ, և ի՞նչ ընելու է. նոր օդնութեան պէտք կայ։ Այդ արև մայրը գանկ կդիեցընէ, բայց անհնար է որ նա, տկար և վատուկ, կարենայ ամեն խնամքն ընել։ Վասն

որոյ ուրիշ սպասուհի մը պէտք է, որ մանուկը գրկելով՝ միշտ ներկայ ըլլայ ընտանիքին մէջ, ուեմնէ՝ ըսէ ամէն ինչ։ Եւ որ ժամանակէ մը յետոյ՝ խօսք մը կզեաեղէ, և, տղային պատճառաւ, կարևո- րութիւն կտանայ։

Տանը մէջ այլ ևս միայնութիւն չկայ։ Նախկին սպասուհին հոն առանձին կապրէր՝ ու հաշուի մէջ չէր, որով իրենք այն տունն երկու էին. իսկ այժմ հինգ են։

Եւ ահա աւելի խորին փոփոխութիւն մը։ Մայրը բոլորովին այս օրօրոցին կապուած, աշխարհն իր աչքին չերևիր։ Եւ այսպէս ըլլալ պէտք էր մանկան իրաւութեանը համար։ Վասն զի նա խիստ անզօր ըլլալով՝ կկորսուէր եթէ մայրը բոլորովին անոր վրայ զգաստ չըլլար։

Իսկ մոռցուած հայրը կրնայ վշտանալ, բայց սահելու է սիրել։ Մայրն այնքան դեղեցկացած և այնքան սրտաշարժ եղած է այս անոյշ արբեցու- թեան և զորովալից մոռատանջութեան մէջ, որ այլն ինքնիրեն կըսէ. «Հապ՛ը թէ նա նոյնն է... Ցայս վայր ես ղինքն այսպէս չէի տեսած՝ չէի գուշակած։»

Երբ մայրը զաւկին վրայ խոնարհած, սիրա խ թումնդ և զմայլման մէջ, երկնային ժպիտ մը էրկանն անվատահ աչացը մէջ կցոլայլունէ, այն ճառագայթն որ իրմէ անոր կերթայ՝ կայլակերպէ ամենայն ինչ. սիրտ մը չկայ որ ընդդիմանայ, ամէն ոք կզիջանի... (Տես Գօրէժի նկարն ի Տրէզտա, և Սօլարիենն ի Լուվր։)

Ա.հա սէրն զսէրը դերազանցեց։ Նա կարծեց Տարմին առնուլ՝ նորոգուիլ՝ կրկնապատկիլ. բայց զայն իրմէ աւելի զօրացուց։ Չէր դիտեր չքնաղ էր մը յօրինել. բայց արդ ուրիշ ընելիք չմնաց իրեն՝ այլ եթէ ծունը կրկնել անոր։

Բայց սակայն այս կնչանակէ՞ արդեօք թէ սյն աքանչելիքը (մանուկը) ոչնչացուցած ըլլայ զանի՝ որ վերջապէս անոր յօրինիչն եղած է։ Ո՛չ. դեռա- ւատ բնութիւնն առաջին սէրն երեսէ չէգեր։ Ան կէտին՝ յորում երևի թէ կինն ամենևին ուշա- դրութիւն չըներ զինքը տիրոջին, բայց աւելի ևս կվերաբերի անոր։ Անկէ ընդունած խորին տպաւո- րութիւնն անեղծ կմնայ՝ կաւելնայ և ոգիի աւելնայ։ Նեղդօրձական սէրը՝ որով ինք կչրջապատէ մանուկը՝ ամենևին ձևաց չտար կրաւորական՝ սակաւայ և այդ պատճառաւ աւելի անպարտելի եղած սիրոյն որ զինքն առացեալ ունի։ Ա.պաքէն ինք նուաղ կխոր- հի երկանը վրայ, նուազ կսիրէ մօրը, բայց առա- ւել կսիրէ արեամբ, առաւել իր այլակերպեալ կենօքը։ Ա.յս առերևոյթ մոռացութեան միջոցին՝ որ կարծես թէ զիրենք կբաժանէ, իւր կրած կեր- պարանափոխութիւնը կհաստատէ, որ ևս քան զևս իրար կխառնէ զանոնք։

Եւ բոլորն այս չէ. կենաց մակընթացութիւնը կբարձրանայ։ Դիւցազան խիստ զանազան յուզմունքը, այսինքն ուրախութեան՝ ցաւոց՝ երբեմն դաղտնի հեշտութեան որ ամենէն խորերը կպղտէ (վեպե- րուդ գգայարանքով մը որ չկրնար ըսուիլ) իրար խառնել կուտան իր երկու սէրերը։ Ինք մանկանը

վրայ խառվեալ կղզայ և հօրը կնայի : Երբ դէղեցիկ աղբիւրը միօրինակ և դիւրին կվազէ , երբ մանուկն զնայրը կխնայէ և ազատ կթողու միայն չափաղանց յագենալով , նա կկնայ որպէս թէ թմրութեան մը՝ կէս-երազի մը մէջ՝ ուր իրեն և անոնց կանքն այլ եւս տարբերութիւն չունին : Իւր յեղյեղուկ անճնառութիւնն իրմէ կվախչի . և ահա ինքն երեքն ալ է միանդամայն , և մանաւանդ երկուքին մէջ է , զորս կսիրէ :

— —

Եթէ ինքն այս նկատողութեան հրանութեանը մէջ մտածութիւն մը ունի՝ այն ալ գթեզ գեղի հետ բազդատելն է , — գթեզ՝ որ ունի իւր աղեացը մէջ , և գթեզ՝ որ ունի օրօրոցին մէջ : — « Ո՜հ , ո՛րքան սա գեղ կնմանի : » Իրեն անխոխոհական իսօքն է այս : Եւ անկեղծութեամբ կհաւատայ անոր : Իրեն համար անճնութացութեան փափուկ հաճոյութիւն մըն է ըսել : « Ձայն ընդունեցի և բոլորովին գեղմէ է : Ես մէջը մտան չունիմ գրեթէ : Գու գծագրութիւնդ է , քու հոգիդ , մինչև անգամ քու չարժուձիներդ , բոլորը դուն տուած ես . . . Գու ինքն անցար այս բոյոյ նշոյլին մէջ : »

Որուն պակաս չըլլար հաւանութիւն տուող բարեկամ՝ դրացի և ազատուհի , իւրաքանչիւրն իր կերպովը , դիտելով այն ինչ գանազան գծագրութիւնը . « Աչքերը մնաւանդ . . . Ո՛չ , յօնքերն ու բերանը չատ նման են : »

Ծնունդի այս զուարթ ուրախութեան մէջ , վարդիկ արարածն , իր անարատ գծագրութեամբը և հաղար տարակուսելի առուերագծերովը , օրուան և նայուածքի համեմատ ամեն պատրանաց առիթ կուտայ : Ամեն ուղուածը կյիշեցընէ կամ կերեւցընէ : Նոյն բերկրալի ատուր այն ինչ մտածութիւնը , միւս դիշերուան այս ինչ գեղքը , մարմնական այն ինչ առանձին մէկ հանգամանքը , որ միայն մէկ անձէ ճանչցուած է , նա կցուցընէ բոլորովին անկեղծութեամբ : « Ո՜հ , գէմքին վրայ ունեցած այս նշանն ես քալ կճանաչեմ , երեսին վրայի սա խոռոչն ուրիշ տեղ տեսած էի . . . Գիտեմ ինչու իւր յօնքը կպատառի , և յանցանքն իրինը չէ . այն կէտին թեթև սրտնեղութիւն մը անցաւ . . . »

Ամեն մանուկն՝ իբր կենդանի պատմութիւն՝ պիտինք կրմայլեցընէ պատմելով իրենց դպրոնքը՝ մինչև անոնց մտացածներն անգամ : Ի՞նչպէս չսիրեն այս հետզհետէ մտերիմ խորհրդակիցը՝ որ ամենևին չքսուածն ալ գիտէ , և բարեբաղդն անմեղութեամբ հնարկայացընէ ջերմ եռանդեան մը վայրկեանը : Ամենայն և հաւատարիմ պատկեր մըն է՝ որ հաստատած՝ պահպանած է ապագան ստեղծող այն վայրկենական փայլակը :

Ամենքան լաւ կպահպանէ զայն , այնքան ճիշդ ինքն է կենդանի փայլակը՝ մարմնացեալ երջանկութիւնը , որ իրեն մտան աւիւնը (էշխս) վերստին կսկսի : Առանց տաժանելու չէ որ իւր տեսքը սիրտերն այդքան կխանդաղատեէ : Եթէ անոնք դիտար չսիրէին՝ նա միայնակ կբաւէր անոնց բոյն արծար-

Ծերու։ Իր հայրն այն յիշատակութեամբ կ'ընդունու, և մայրն ալ ինքնին կիմարմնի. կ'ուզի՝ կիամենայ՝ և չիամենար։ Բայց վերջապէս նախ ինք քիչ մը կհանդարտի, և (արդեօք ուրիշ անգամ առիւծ ընտրհալից եղա՞ծ էր) կաղաչէ ու կպաղատի. «Խնայէ՛ մեզի... դթա՛ զաւակիդ վրայ։»

Հայրն իդուխ կշարժի։ Եւ ահա երկուքն ի մէասին օրօրոցը կշրջապատեն, հոն կմիանան հոգւով, հոն իրենց ապագայի մտածութիւններն իրար կխառնեն։

Ի՞նչ պիտի ըլլայ այն դեղձիկ օրն յորում տղային աչքը բացուի, ձեռքերը շարժին, և փորձէ առաջին քայլն առնուլ։ Ի՞նչ զգացումներ՝ խօսքեր պիտի փոխանակուին իրենց մէջ. ի՜նչ բաներ ունին միմեանց ըսելու, և ո՛րքան ալ պիտի լսեն։ Մանուկն իրենց մէջ առիթ մը՝ պէտք մըն է հազար նորանոր յարաբերութեանց։ Ա՜ւա՛ւ ես բաներ, երկուքին մէջ կենդանի հաղորդութիւն մըն է։

Հաղորդութիւն քաղցր և խիստ, ընդ որում դիեցուցը ոչ սակաւ կառնէ իրենց կեա-բաժանման մը ախտութիւնը։

Երկանը յօդորանք պէտք չէ։ Հարկ չէ որ քժիշկը՝ մայրը չափաւորութիւն քարոզեն անոր։ Անոյշն ու զաւկին վրայ ունեցած սէրը բաւական կխօսի իրեն։ Ուսոի և կհեռանայ՝ բայց հնար փղածին չափ քիչ, և նոյն անհեկին մէջ կմնայ։ Նախ զատ անկողին կպատրաստէ։

Այս ալ բաւական չէ. նոյն իսկ կինը գորովէն գինքն առնի կհեռացընէ։ Վասն զի մանուկը կճչէ, և, եթէ հայրը չկարենայ քնանալ, առաւօտուն ինչպէս պիտի կարենայ երթալ աշխատութեան ժամուն։ Վասն որոյ կինն իրեն կաղաչէ՝ կպնդէ և երբեմն քիչ մը կվիճի ալ որ հեռի տնէ։ «Բայց, բարեկամ, եթէ քնատ մնալով հիւանդանաս... մենք քեզմէ զատ մէկը չունինք։» Ահա յաղթող առարկութիւն մը որ պատասխան չվերցընէր։ Խեղճ մարդը կզիջանի։ Ադամ դրախտէն կիյնայ բոլորովին զրկուած այն քաղցր ընկերութենէն ուր ապրած էր ցայն վայր ամեն ժամ, այն սիրուն և մտերիմ բարեկամութենէն որ այս կեանքը զուարթացուցին։

Գոնէ երեկոյին աշխատանքէ դարձած ատենը՝ հնով երգ մը՝ այն սիրեցեալ սրտին երգը լսելու երջանկութիւնն ունէր. իսկ այժմ ատկէց ալ զրկուած է։ Վասն զի մանուկը բաւական է հնոչ, նաև իր երգն՝ իր մեղեդին է։ Ինչեր ցերեկ այն խորհուրդին վրայ կեդրոնացեալ՝ իրեն այլ ևս ուրիշ բան պէտք չէ։ «Սիրելիս, ես ա՛լ ձայն չունիմ, որդեծնութիւնը զայն ինձմէ յափշտակեց...»

Նուագարանը կեցած է, նուագարան մը ամուլ՝ քայց փոխուած. այն դաշնաւորը, որուն վրայ ինք շատ տարիներ անցուց։ Ո՛հ, այսօր ո՛րքան իրեն կթուի թէ անոր չոր ստամանքը քիչ կպատասխ-

ֆռանէն այն անբաւ ներդաշնակութեանց՝ որ ունի իր սրտին մէջ՝ որպէս մայր եկեղեցւոյ երդեհոն մը, այն է՝ մայրական խորին սէրը։

Եթէ երկանը միտքն էյնայ, եթէ անոր աղաչէ քիչ մը նուագել, անշուշտ կինը չէ չպիտի ըսէ, կամարարութիւն բնաւ չպակսիր քովը... Բայց ի՞նչ կրնայ ընել. այնքան ամիսներէ ի վեր այդ դաշնամուրը չաւտ անխնամ ձեռացած է, և ամենէն քնաիր թելը կտրեր է։

Բ

ԹԻԹԵՒՆԻԿԸ

Կինը ևս քան զևս կկապուի օրօրոցին, և սյրը յամրաւս կը վարտաի։ — Սրդի ժպտվրդեան անհանգստութիւն սյլա- կերպութիւնը դաս կնկութէ կնոջ և ընտանեսց դէմ։ — Եւ սակայն սյրը միայն կնոջ քով կպահէ կեանքը։

Ա՛յս սիրոյ դիրքը չկրնար և պէտք չէ որ երկրորդ դիրք մը պարտնակէ մայրական սիրոյ վրայ։ Ոտաի մեծ ցաւով կպարտաւորիմ հոս դրելու զանց ընել ինչ որ գրէիս Ծայրը կուգայ, այն սիրուն դաստիարակութեան վրայ՝ որ մանուկը կուտայ կնոջ, որքան կինը կուտայ մանկան։ Որպէսզի մայրը ներգործէ անոր, ինք կպատրաստայ, կսկսի թոթովել՝ անոր նմանիլ, որ զանի իրեն նմանեցընէ։ Զարմանալի կատակերգութիւն, յորում ինք ցոյց կուտայ խիստ չափազանց համբերութիւն և երբեմն դրեթէ հնարագիտութիւն։ Ուստի այս ամենամեծ ճգանց՝ ամենևին հնարաւորութիւն չկար մարդկային կենաց մէջ մտնելու. ամենքս ալ անկէ կսկսինք, և կնոջ տպատրաստութեամբը մարդ կըլլանք։

Դուք հպարտութեամբ կհարցընէք թէ կինն ինչո՞ւ ո՛ր և իցէ արհեստ մը չունեցաւ՝ քանի որ իր զարգացմանը մէջ կանուխ կանգ կառնու։ Պատճառն այն է թէ նա պարտաւորեալ է կեդրոնացընել իր ծաղիկ հասակին բոլոր զօրութիւնը բարձրագոյն արհեստի մը վրայ, որ է զմարդն ստեղծել։ Ի ձեզ սկսիլ մնաց այն ամէն զարգացումը, այն զօրաւոր ձիրքերը, որ ձեզի այդքան հպարտութիւն կուտան, ո՛վ ապերախտք։

Մարդու կարողութենէ վեր է իր անսովոր յարատեւութիւնը՝ անցնելու համար այն պատնէշը որ կայ իւր և այն բանին մէջ՝ զոր ինք կուզէ անձ մը չհինել, խօսակցելու համար համրի մը հետ, անկէ նշաններ առնելու և վերջապէս չանալու՝ որ խօսքը և հոգին՝ այսինքն մարդ կութիւնը ցայտէ անկէ։ Ա.յրն այս կատակերգութեան կօգնէ արդարև, վայրկեան մը միջամտութիւն ալ կընէ, կարելի է ժամու մը չափ, և այս շատ է իրեն։ Թող կինը կրկնէ նոյն բանը քան անգամ չարունակ կամ երեսուն անգամ, այրը զայս լաւ՝ հաճելի՝ սիրուն կգտնէ անոր բերնին մէջ, և մանուկն ղբօսեցընելու՝ զարթուցանելու համար անոր չնորհալից արարքը երբեմն մեծ մանուկն ալ (հայրը) կղուարճացընեն։ Բայց սակայն երբ բանը հազար անգամ՝ միլիոն անգամ, և՛ ցերեկ և՛ գիշեր և՛ ընդ միշտ, դրեթէ միևնոյնը՝ կկրկնուի, ինք մտիկ ընել՝ մտանակցիլ կցնաացընէ, բայց չկրնար, և ուրիշ բան կխորհի։

Ա.յն չորս տարիները (այն ուղ տարիները եթէ չհանի երկրորդ մը՝ երրորդ մը, և այլն), ամենէն

տերութիւ միայնած աւուն և կնոջ մէջ կսկսին բաժանում մը հաստատել՝ որ երթալով կաւելնայ ու կատակատայ։ Կինն իր տանուտէր և դաստիարակի պաշտօնով սաստիկ զբաղեալ ըլլալով՝ խիստ քիչ կխոխսի, մանաւանդ աւելի սահմանափակ կմնայ դպրոցական որոշեալ շրջանակի մը մէջ։ Իսկ մարդն, ընդ հակառակն, ժամանակին և իւր գործոց յառաջադիմութեամբը՝ առանձնութեան ազդեցութեամբը, ուր գինքը կձգէ կինն իր զաւակներուն զբաղելով, մարդը՝ կքանայ, իւր գործունէութեան և յարաբերութեանց բազմակերպ շրջանակը կընդարձակէ։ Եւս քան զևս կբռնուի մեր գարուն կենաց ամբաւ մրրկին՝ անոր սոսկալի յուզմունքին մէջ՝ որ կառնէ կսպառէ անձը, փոչի կդարձընէ, կխարպայ անով ու հովին կուտայ։

Ա.հաւասիկ այն հաստատուն և կանոնաւոր խոտորումը, որ կունենայ ամենէն ընտիր ամուսնական վիճակը։ Կինը (ընտրելագոյնը) հեռագետ ամենափոքր շրջանակի մը մէջ կսեղմուի, և մարդը (ընտրելագոյնը) ամբաւութեան մէջ ցիրուցան կըլլայ։

Սրդ, մեծ՝ խիստ զօրաւոր և հաստատուն կիրք մը պէտք է մարդուն՝ որ այսպիսի խոտորում մը՝ այսքան մեծ բաժանում մը չկնչացընէ միացումը։

Ա.յն կինն իր սահմանին մէջ կատարեալ՝ այն աքանչելի մայրն է՝ նչպէս պիտի մարմնչի իւր հակառակորդին՝ այսինքն աշխարհին և անոր բարմակերպութեանը հետ, այժմեան դռնչեցուցիչ՝ փողփողուն աշխարհին հետ։

Ո՛ր և իցէ անձնաւորութիւն չկրնար դիմանալ այդպիսի հակառակորդի մը դէմ, որ իրեն կնոջ հայացքնէ բիւր հաղար տէս տէս զօրութիւն միանգամայն։

Նա դեղանի է՝ յանկուցիչ է՝ ընտանեքին քաղցրութիւն կուտայ։ Բայց արդի կենաց նորաձեւ յողդողդութիւնը, որ զմեզ վայրկեանէ վայրկեան հրեղէն թեւերու վրայ առած կտանի յերկրէ յերկիր, մարդուն տուն կընէ երկրագունդը, և զանի կդիւթէ ճամբուն վրայ եղած մոլորկային և բնական հաղար դեղեցկութիւններով, որք դանէ կղբօսնեցընեն։

Կուզեմ որ կինն այժմ ևս հանճարեղ ըլլայ, այն կինը՝ որ զուարթասրտութեամբ ընդունակ, բայց այս բազմաթեւ հակայն գինքը կճնշէ ամեն ժամ, մարդուն կերերէ աշխարհին նորութիւնները՝ պատահարները՝ դէպքերու՝ և եղելութեանց նորութիւնները՝ որք ամենէն արդաւատ մտքին դաղափարներուն նորութիւնը նուաղ հետաքրքրական կընեն։ Նիւթական իրերէ պատճառած այս ուշադրութեան անընդհատ փոփոխութիւնն ըղեղը կբթացընէ և կանղգայցնէ։

Գիտցած թէ կինը հետևի, եթէ կարող է, այս ճարտարարուեստ անձին՝ այս բազմապատկերև իր ձևերուին զբօսնցընող անձին, բայց դարձեալ նոյն իսկ փոփոխութեան հետ խիստ անատոյգ մրցման մէջ՝ ու ամեն անակնկալ դիպուածոյ դէմ կպատնուի։

Եւ փափուկ անձի մը ի՛նչպէս հնար է մարտնչիլ այն բուռն դրդռիչներուն՝ այսինքն «գելչէյ ըմպելւոյ հետ, քաղաքակրթութեան այս բարբարոսութեան հետ, այս հանճարի թշնամի «գէներու» (սիկրթօ) հետ, որ կուզեն միայն սաստիկ զօրութիւն, յանկարծական հարուածները, արուեստակեալ եռանդները։

——

Ինչպէս արդէն ըսինք, երկու դաղանական և վայրենի զօրութիւնները, որ աշխարհը դրաւելու համար իրարու հետ կմրցին, սիրոյ դէմ անագորոյն պատերազմ մը կմղեն։

Ա. Փոփոխութեան պէտքը՝ մոլութիւնը՝ Թիւնէլը (ինչպէս խիստ լաւ ըսած է Ֆուռիէ), որ, միչին դարու միակերպութեամբը երկար տաեն յոգնած, յեռ այնու դուրս յարձակեցաւ և այսօր վրէժը կլուծէ, ու սաստիկ ընդդիմադրութեամբ մը կատաղաբար կդործէ ամեն միջոցներով միանգամայն։

Բ. Մենք անոր փափաքեցանք՝ եռանդեամբ ողջունեցինք, և ահա նա զմեզ կչախչախէ։ Մարդն արդէն յոդնած՝ չլացած՝ բթացած՝ ձանձրացած այս յորձանքէն՝ այս երփնափայլութենէն որ իրմէ ամեն զօրութիւն կբառնայ, վատութեամբ կապատանի հակառակ ջլատութեան մը՝ որ աւելի ջլասակար է անորոշ և անպատուհաս մտախորհութեան մէջ։ Ա. յդ է ծանրատաղտուկ Թրէյո-ոյէը, այսինքն ծխախոտոյ ծուխը, ոգելից ըմպելեաց ապշութիւնը։

——

Ս. յաժմ կինը բողոքելու ո՛րքան իրաւունք կու-
նենայ...

Մարդը, ոչ թէ մոլութեամբ կուրցածը, այլ, ընդհակառակն, այն՝ որ ինքզինքը կպահպանէ և կատարեալ լուսաւորութեան մէջ կապրի, դիւրաւ պիտի հասկընայ թէ այն փոփոխակի դիմովութիւնները՝ այն երկու չիմարութիւնները որ իմաստութեան հաւասարակշռութիւն կուտան, կինոջ քով խիստ տարբեր կերպով առողջարար և կենդանագործիչ են՝ քան թէ բոլորը այն սուտ կենաց մէջինները։ Կինոջ քով է ընտիր թմրեցուցիչը և ընտիր զարթուսիները։

Ս.ին թմրեցուցիչներով ուղեղը տկարացընել ու թմրեցընել իրաւ քեզի մոռցընել կուտան աչխարհի նեղութիւնները, բայց այդ ամենաստուր միջոց մըն է մոռացութեան՝ որ զքեզ կանուխ կթաղշամեցընէ, և կզրկէ այն գերազանց միջոցէն որ կինդ քեզի պիտի տար, — երեկոյեան դրախտը՝ անոր մօտ քաղցրիկ հանգստութիւնը, հանդերձ այն վերանորոգութեան պարգևովը՝ որ արշալոյն անգամ պիտի ղուարճացընէր։

Իսկ նիւթերու այն ամբաւ ցրուումը՝ որ զձեզ կյոգնեցընեն, այնքան նոր գրքերը՝ որ հին են, այնքան երկաթուղիները՝ որ տեղ մը չեն հասցըներ, բոլորը, — ըսելո՞ւ եմ, լինի մեծ դաւաճանութիւն մը կթուին ձեր միտքն սպաննելու՝ խիստ շատ անմարս բաներով զայն ճմլելու. որոց տակը թաղուելով այլ ևս չկարենայ շարժիլ։ Ս.յապէս՝ օր մը Հերքուլանոն ընդունեց հինգ հարիւր տարի մոխիր։

Ս.յապէս՝ Լուառի մէկ մարգագետինը, զոր կճանաչեմ, այն նշանաւոր ողողմամբ երկու հարիւր տայլի բեռ քար ընդունելով՝ այնուհետև լքեալ մնաց և այլ ևս բանի մը օգուտ չունի։ Ուրեմն աղատէ հոգիդ այդօրինակ դէպքէ մը, պաշտպանէ զայն այն ողողման դէմ։ Պահպանէ զայն սիրոյ և իմաստութեան միջոցաւ։ Պատասխանէ այն ցեխոտ ովկիանոսին, որ դէպ ի քեզ կուգայ և կմատուցանէ այնքան բաներ, թէ այդ բոլորը ոչինչ են այն գանձուն քով զոր ունին իրար պահպանող այրն ու կինը։

Մարդուն գանձը վոքր բան է, հրոյ մանր փոշի մը, որ սիրել՝ գործել և ստեղծել կուտայ։ Միով բանիւ, կայծն է այն։

Եւ կինոջ գանձն է՝ անարատ սրտի մը քաղցրութիւնը՝ ուր դուք կհանգչիք, կաթին արդասաւոր ծովը, մշանջենական առուգութիւնը։ Եւ այս բոլորը պարկեշտ ու կուսական վայելչութեան մը տակ, որ է սուրբ պարզութիւնը և երկնային մանկութիւնը։

Երբ երեկոյին տուն կդառնաս, և նա քեզի կուգայ մանուկն ի գիրկ՝ փարատե, բարեկամ, փարատե այն մշուշը որ սրտիդ և աչացդ վրայ կձգե այնչափ կրաց պատրանքը որոցմէ ցերեկն ընկճեցար։ Իրականին զգացումն ա՛ռ այն ցնորական երևոյթներէն՝ և այն մոգական խաբուսիկ լապտերէն եառքը՝ որ այնքան աուուերներ երևցուցին քեզի։ Ս.յս կինն իր մանկամբը, իւր սիրուն ժպիտը, քեզ տեսնելուն բերկրութիւնը, իւր դորովալից համ-

բոյրը, անմեռունչ դրկախառնութիւնը, թող ղքեզ մաքրեն և քեզի տան բնութեան պայծառ լոյսը։ Կաղաչեմ, վերահաստատէ քու սիրուն հաղորդակցութիւններդ, որ քիչ մը թուլցած էին գործերուդ և իրեն մայրութեան ու դիւեցման պատճառաւ, որ ղքեզ ղրկեց... Բա՛ըէ, ոխ ու՛ր պահեր իրենց դէմ։ Մ'իթէ յանցանքն իրե՞նն էր։ Որքան ինքն ալ նեղուեցաւ իր արիւնն ու կաթը տալով, երբ այս անյագ՝ անողոք մանուկն անոր փափուկ և բարակ կիղերը խորտակեց... Դու զինքը կսիրես, դիտեմ, դու զանի սքանչելի կգտնես զուարթատեսիլ դեղեցկութեանը մէջ և չքնաղ պտուղը վրան... Ո՛հ, իր քով է կայծը։ Ահա ինչպէս դուած անպիտոխս։

Արդարև մանո՞ւկն է որ կարգիլէ երկուքիդ դէմ առ դէմ մինակ գտնուիլը։ Եթէ այդպէս է, ապա քաղցր ախոյեան մըն է այդ։ Ուրիմն հանդուրժեցէք երկուքդ ալ, կամ մանաւանդ երկուքս սիրեցէք զիրար։ Վաղը նա կմեծնայ ու այլ ևս մայրը չգաւեր։ Եւ քանի մը տարի անցնելէն ետքը մօրը ձեռքէն կելլէ, և մայրն անկէ լքեալ՝ կուզայ բազկացդ մէջ արտասուելու։

Գ.

ՆՈՐԱՏԻ ՄԱՑՐՆ ԻՐ ՁԱԽԱԿԻՆ ՁՐԿԵԱԼ.

Նա կվշտանայ իր զաւակը թշուառ տեսնելով դպրոցին մէջ, և աւելի ևս կվշտանայ՝ երբ զանի հոն մխիթարեալ կտեսնէ։ — Ա.յնուհետև իր զգացած տխրութիւնը աշխարհի վրայ առաջին անգամ նայելու առեն։

Ողբ ունիմ սրտիս մէջ, որուն պատճառը մեկէն աւելի է։ Եւ զուր տեղը չէր որ (պատմութեան մէջ) չատ անգամ կանցնէի մեռելոց Սուրբ գեղը։

Ես անզգայ չեմ իմ ժամանակիս, և անոր մահացու վէրքերը կզգամ։

Արդ, բոլոր ատոնք միահաղոյն, որ դիս կարծրացընելու էին ընտանեկան սիրոյ մէջ, սրտիս խորն զգալի կերպով արիւնաթոր անկիւն մը կթողուն քանիցս անգամ տեսածիս համար, այն է մայրը, որ յանկարծ կզրկեն զաւակը ձեռքէն առնելով՝ որդին իրմէ բաժնելով։

Բա՛ըէ, մարդն ի՞նչպէս կրնէ այս բարբարոսութիւնը։ Ցառաջատես ըլլալուն համար, կըսեն։ Եթէ տղայն դպրոց չգրուի, ի՞նչպէս պիտի հասնի փորձի և հարցաքննութեան զոր Պետութիւնը կպահանջէ։

Բայց ի՞նչ հարկ կայ հարցաքննութեան, կըսէ մայրը։ — Ի՞նչ, տիկին, դուք որ այնքան մտացի էք, չէ՞ք հասկընար թէ միայն այս պարիսպն է Աստուած յառաջ անցնելու։ Առանց հարցաքննութեան յառաջադիմութիւն չըլլար, և ծառայութեան վիճակէն վեր չելլուիր։

——

Ութ տարի, տասն տարի կանցնին։ Մայրը զաւակները կուննայ ու կմեռնին։ Հետևաբար Աստուծոյն ամենէն սիրելի կըլլայ։ Եւ այս միակ զաւակէն ալ բաժնուիլ պէտք է։ Մօրը համար ժամանակ մը եւս կձգուի այս բաժանումը։ Բայց վերջապէս տարիքը կյառաջանայ։ Հայրը կստիպէ և բաժանումն ի գործ կդրուի։ Ո՜հ, բանը որքան տարբեր է երկուքին մէջ, և զոհողութիւնն անհատապար։ Այրը դործով և աշխատութեամբ զբաղեալ՝ զբօսելո՝ հազիւ թէ ցաւ կզգայ։ Իսկ մայրը, աւա՜ղ, կեանքն է որ իրմէ կառնուի։ Մանուկն ամեն բան մոռցընել տուած էր իրեն, արհեստ՝ ընթերցուածք, որ աղջկութեան ժամանակը դինքը կզբաղեցընէին։ Տղան կերթայ, և ահա կատարեալ պարապութիւն կտիրէ։ Մայրը միայնակ է ամայի տանը մէջ։ Երբ հայրը բացակայ է, ինքն աւելի աղատ մնալով կարտատուէ ամեն սենեկի մէջ։ Միտքը բերելով թէ նա հոս ծնաւ, հոն կխաղար, այս տեղ կարդալ սորվեցաւ։ Իսկ կերակուրին առեներն՝ աւելի գեշ։ Կուզէ դիմանալ՝ այրը չվշտացընել՝ ինքզինքը զօրա-

ւոր ցուցընել։ Ուստի և չհամարձակիր զաւկին պարապ մնացած տեղը նայիլ։ Բայց չդիտեմ ի՞նչպէս կըլլայ՝ աչքերն այն կողմը կերթան... Կակսի հեծեծել։

Ա՛յժմ ի՞նչ մնացած է իրեն։ Դուն։ Դու զանի կհամբուրես՝ կմխիթարես։ Բայց այս բաւական չէ այն աստիճան հիւանդացած սրտի մը։ Ա՛յս սիրտը հոն է, այն անագորոյն դպրոցին մէջ. այս սիրտը կմանակցի իրաց վիճակին յանկարծական և դժբնդակ փոփոխութեանը։ Մինչև ցայն վայր աղատ մեծցած տղայի մը համար՝ անշարժութիւնը ամուլ և վերացեալ աշխատութիւնը՝ ձանձրացուցիչ և բուռն ճնշումը, այս բոլորին ընդդիմահարութիւնը որո՞ւ կուգայ՝ եթէ ոչ մօրը, որուն նա բոլորը կդրէ՝ կպատմէ։ Ես զանց կընեմ ըսել անոնց ցաւերը։ Անոնցմէ սոյն պատճառաւ յուսահատութեան մէջ ինկածներ տեսած եմ։

Բայց այս ալ բաւական չըլլար։ Եւ ահա աւելի դժնդակը։ Մարդ ամեն բանի կվարժի։ Հետևաբար տղան տարի մը ետքը նուազ թշուառ կըլլայ. վասն զի դպրոցին մէջ բարեկամներ կստանայ, և զբօսանքի կարճ ժամանակներուն մէջ աղեկ կխաղայ անոնց հետ։ Եւ, երբ իւր մայրը, շաբաթ մը անհամբեր սպասելէն ետքը, ուր բոլոր օրերը կհամրեր, կհասնի սիրտ ի թունդ՝ որ զանի համբուրէ, և ահա կգտնէ զաւակը ցուրտ և անմուռդիր, յայտնապէս ուրիշ բանի զբաղեալ։ Վասն զի մայրն անոր խաղն ընմիջեր է՝ և ժամանակ կորսընծընել կուտայ։ Ինք կխօսի և նա միայն իւր ընկե-

բայց աղաղակը կլսէ, որ առանց իրեն կխաղան . . . Դժնդակ և անհանդուրժելի վէրք։ Մայրը կզգայ թէ ինքն արդէն օ՛րքան քիչ պէտք է անոր, թէ այս կէտիս ինքն աւելորդ եկեր է, և իրեն դուրս ելլելն անոր հաճութիւն կպատճառէ։ Ինչ և իցէ, անկէ կմեկնի առանց լալու և ցաւէն խոտանալով։ Բայց տուն հասած առենը կրնկճի . . . « Աստուա՛ծ իմ, ի՞նչ ունիս։ » Նա չկրնար խօսիլ և գրեթէ շունչ անդամ չկրնար առնուլ . . .

Ի՛նչ թշուառութիւն, որ իւր զաւակէն՝ իւր տանտամեայ սէրէն զրկուեցաւ . . . և սէրը կորնչուց երկրի վրայ։ Նմանօրինակ սէր այլ ևս գալիք չունի։

Սակայն ինքն անբիծ է և բարի, ու գարձեալ երկանը կկրթընի։ Մխիթարութիւն՝ ուրիշ օգնութիւն՝ ուրիշ մխիթարութիւն վնտռել։ — Եւ այս բարեպատեհ առիթ մըն է երկանը համար՝ եթէ գիտնայ անկէ օգուտ քաղել։ Բայց գրեթէ բնաւ չպատահիր այս։ Վասն զի շատ փոփոխութիւն եղած է։

Մարդուն փոփոխութիւնն անկէց է որ, խիստ շատ ճամբայ առած է այն կէս-բաժանման տարիներուն մէջ՝ ուր կինը միայն զաւկընները կխորհէր։ Նա հազար փորձերէ անցնելու առիթ ունեցած է։ Եւ ահա նուաղ բանաստեղծական հասակին կմօտենայ (քառասնամեայ հասակը), որ ըզգալի է կըսուի, շատերուն համար արդէն ցուրտ և անպատկառ է։ Ուրեմն կարող եղած է նոյնը ծնալ ինք։ Կուզեմ այնպէս հաւատալ։ Բայց ուրիշ մարդերէ տարբեր ալ եղած ըլլայ՝ բացառիկ ու եղական, և աշխարհի

կեանքը ղինքը խորագոյն խայթած չըլլայ, սակայն առ նուազն՝ խայթած է սրտին երեսը՝ աղնուագոյն և փափուկ զգայարանքը, որ իրեն պիտի զգայըներ ամենաքաղցր վերադարձի մը՝ երջանկութիւնը։

Ակնա՛լ փոփոխութիւն կրած է այժմ, բայց օ՛րբան ի լաւն։ Վան Տիք երեւելի նկարիչը վկայ կկոչեմ ասոր։ Ակնը քսանամեայ հասակին մէջ հեշտական է, բայց քսան և ութ տարեկան եղած առենը սաստիկ սիրելի։ Սրդ-արև հետաքրքրական բան, որ, կարծես թէ նա իր կարգը փոխեր է։ Վան զի երիտասարդութեան առաջին գեղեցկութիւնը գրեթէ երբէք չկրնար հասնիլ բարձրագոյն աստիճանին։ Վարդը քիչ մը աղնուական էր, իսկ այս շուշանն արքայական է։ Իրեն վրայ նշմարուած նրբութիւնը՝ անպաճոյճ անարատութիւնը՝ իւր դէմնոյն անստգիստ մաքրութիւնը բաւական կծանուցանեն թէ ատորին կիրք մը բնաւ չէ գպած այս արքայանին՝ իւր ակներև անմեղութիւնը՝ զանի թախծութեանը մէջ աւելի ևս խանդաղատելի կընէ։ Ինք վշտակիր է, բայց ամենևին չարիք ըրած չէ։ « Եւ ի՞նչ ունի, » կըսեն ուրիշները։ « Սրդ-հօք այրն է որ զինքը կթշուառացընէ։ — Ո՛չ, այլ իր որդին գպրոցն ըլլալն է. ահա այս է իւր հիւանդութիւնը։ » Ատոր վրայ կծիծաղին անոնք. և այս քիչ հասկցուած ցաւը՝ որ տղայական կհամարուի, տարակոյս մը կթողու։ Ատոր տակ ուրիշ ցաւ մը կենալու է, կըսեն։ Եւ ամեն ոք այսպէս հաւատալ կուզէ ու զանի մխիթարել կցանկայ։

Բայց դիւրին չէ այդ։ Վասն զի նա կսոսկայ

աչխարհէն, կղզուի բազմութենէն և ընդունայն զբօսանքէն։ Եւ երբ այրն ստիպելով տանի անոնց մէջ, նա աւելի տխուր կվերադառնայ։ « Աղէ, բարեկամ, ինչո՞ւ մեր սովորութիւնները փոխենք։ Տխուր թէ զուարթ, մարդ աւելի հանգիստ կըլլայ իր տանը մէջ։ »

——

Ո՛րքան իրաւունք ունի, ո՛րքան ուղիղ կդատէ ... Եւ դուն ալ խոհե՛մ ես արդեօք։ Կիմանա՞ս թէ իւր սիրտն ինչ բանի պէտք ունի։ — Միայն սիրոյ, և ոչ ուրիշ բանի։ Բայց սէրը քու քովդ մարա՛ծ է ... Ո՛չ, մեղմացած՝ զբաղած է։ Երբ դու զինքն զբօսեցընել կխորհիս, նա բոլորովին հակառակը կուզէ. մտայ ամիռութեան կբաղձայ։

Վառարանը քիչ մը խանդարեր է, մխիրը, թէպէտ միշտ ջերմ, բայ ցիրուցան եղած կթուի։ Ուստի պէտք է զանոնք իրարու քով բերել՝ հաւաքել։ Կայծն յարուցանելու համար բաւական է զանոնք ի մի վայր ժողովել։

Եթէ կուզես սիրել, աւելի ևս սիրել, այսինքն երջանիկ ըլլալ, այս կէտիս բռնէ զինքն, այն սիրուն կինը որ քեզի կվերադառնայ, ինքզինքը կյանձնէ ձեռացդ մէջ։ Առ՛ զինքը, իրեն մտածելիր, հետը շատ ապրէ և զանի բնաւ մի՛ թողուր։ Այնքան կենդանի մանր ջիղեր, որ երբեմն իրարու խառնուած էին, նորէն իրար կցելու և ձեր միութիւնը վերահաստատելու վրայ են։

Պարտիմ ազդ առնել քեզ, թէ նա այս կէտիս ամեն ժամանակէ աւելի չնորհալի է և սիրատարփ։ Զարչարանքն ու ցաւը զանի նոր կին մը ըրին, իր մէջ ստեղծելով դիւրազգացութեան պատուական աղբիւրները, քեզ համար անլուր և խորին զուարճութիւն, դեռ անծանօթ հեշտութիւններ։

Զքնա՛ղ դանէ։ Այս կէտիս խիստ յիմար է նա՝ որ մարդ կհրաւիրէ ի միասին զբօսնելու համար, մինչ սա մի միայն սիրտ մը կվնտռէ՝ ինքզինքն անոր նուիրելու։

——

Աչխա՛րհ, մեծատարա՛ծ աչխարհ ... Այս բառն արտաբերուած ատեն՝ կտխրի զուարթածաղիկ կինը, և ես կտրտմիմ անոր պէս։ Անբաւութիւնն՝ անսահմանութիւնն առջևնիս է ահա։ Բայց հոն ի՞նչ պիտի գտնենք։ Հազար նախազգեցութիւններ զմեզ կպաշարեն։

Այս դիրքն յորդահոս կվաղեր ու ես չէի կրնար զայն կեցընել։ Խիստ դիւրաւ կվառէր առանձնական կեանքի մը՝ ներդաշնակաւոր փոքր ընկերութեան մը ամեներջանիկ գաղափարովը։ Բայց ի՞նչպէս առանձնանալու է մեծէն։

Վատ զի սոյն մեծը չմոռնար առանձնանալ։ Եթէ իրեն գացող չըլլայ՝ ինք ձեզի կուգայ, դռներուն կզարնէ ազիտաբեր ովկիանոսի մը ալեացը նման։ Եւ ո՛ր և իցէ դուռ կարող չէ զայն արգիլել։

Ո՞վ ես դու, որ այդքան սաստիկ կբախես։ Հայրենի՞քն ես, Աղդն ես։ Մեծ Մէր՞ն ես՝ որուն ամեն ոք պարտի խանարհիլ, որուն համար դիւցազնք զոհեցին (կեանքէն աւելին) բուն իրենց սիրտը... Ո՛հ, եթէ դուն այն ես, թող դուռը բոլորովին բացուի, ո՛չ, թող լինայ, և պատերն ալ կործանին... Վասն զի մենք քուկդ ենք և քեզի սեպհականեալ՝ մարմնով և սոացուածով՝ հոգւով և կենօք։ Եւ սա, որքան ալ կին է (կամ, լաւ ևս, վասն զի կին է), անմիաբան չպիտի ըլլայ մեզի։ Ընդ հակառակն։ Նա, որ անհատներու համար այնքան բարեսիրտ է, ունի նոյնչափ դորով ազգաց համար։

Բայց, ո՛վ աչխարհ, դու այն մեծութեան և լուսոյ աչխարհը չես։ Դու խառնակութիւնն ու թոհ և բոհն ես։

« Հոգ չէ, ես կմտնեմ, ու դուք չպիտի կրնաք բան մը ընել։ Ես ձեր ճակատագիրն եմ։ Դուներնիդ կգոցէք ինծի դէմ. բայց դիս կշնչէք. վասն զի ես օդին մէջ եմ։ Զեռքէս չէք կարող ազատիլ։ Դուրսը՝ ներսը՝ դիս ամեն տեղ պիտի գտնէք։

» Ես խառնակութիւնն ու վտանգն եմ անշուշտ։ Եւ ասով՝ օգտակար փորձն եմ, և իմ քով պարտաւորութիւն մը կայ կրելու։ Իմ բուն անունս է. Պաթերաչ կենայ։ »

Դ

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ — ԱՑԸՐ ՆՈՒԱՍՏԱՑԱԻ ԱՐԴԵՕՔ

Մանաւանդ ձիրքերուին ու արուեստներն աւելի զօրացած է, բայց փայլն ու վեհութեանը կորմանէ զլաստուած։ — Ա.յժմեան մարդը՝ որ գործաւոր և յօրինիչ է, նախնի մարդուն (դիւցազին) բարեձևութիւնը չունի։ — Աչխարհ նախամեծար կհամարի հաչակ ունեցողը և անոր կը նպաստէ երկանը հակառակ՝ ի ներկայութեան կնոջ։ — Ձշմարի՞տ է թէ կինն արդարին անհնարին տառապանքն ըլլայ։ — Վիպասանութեանց վրայ։ — Զօրաւոր մարդն երկիւղ չունի վիպասանութենէ։ — Կառնվիլ – Լա Վիգնուառ։

Այս տունն այլ ևս այն փոքր տունը չէ՝ զոր նկարագրելու հաճութիւնն ունեցանք։ Ժամանակին բերմամբը մեծցած է այն։ Տղայքը՝ յարաբերութիւնները՝ գործերը և չահերը կացութիւնն ամեն կողմանէ ընդարձակեցին։ Մեր ամլքը, խիտ միացած և սրտով առանձնացած, ոչ սակաւ ստիպեալ են իրենց մէջ ընդունելու այն վտանգաւոր երրորդը, զոր դուրս ձգել կյուսային, որ է օտարականը՝ անծանօթը՝ ընկերութիւնը։ Նաև անչուշտ հարկ եղաւ բազմութեան մէջ ընակութիւն հաստատել՝ ուր էրկանը գործունէութիւնը կարող

ըլլար ընդարձակել։ Վերջապէս, կարելի է, և որ աւելի դէշն է, այս գործունէութեամբ կամ ըսկ ժամանակին յառաջադիմութեամբը, մահուան չահերով, ժառանգութիւններով, և այլն, մեր ամրքը հարստացան ալ։

Դիտելու է թէ ի Գաղղիա մէկ բան կպակսի, որ անդղիական կենաց բուն հիմն է, և որ ընտանիքը նիւթապէս միացեալ կպահէ։ Ո՞րն է այդ։ — Դուռն ու նիդը։ Ո՛չ մին և ո՛չ միւսը կայ ի Գաղղիա։ Չոն կանոնը և առանձնութիւնը (սիրուած և կամաւոր առանձնութիւն), հոս բացառութիւն է, օտարոտի բան և հազուադիւտ։ Ամեն մարդ, առանց մէկէ մը ներկայացուած կամ յանձն արած ըլլալու, ներս կմտնէ, մի միայն մարդ ըլլալուն համար։

Ամեն անդղիական դրանց վրայի արձանագրութիւնն է, որ գրել անգամ հարկ չէր. « Ես քեզ չեմ ճանաչեր։ » Իսկ գաղղիացւոց դռներուն վրայինն է. « Հաճեցէք ներս մտնել։ »

Այս գեղեցիկ վստահութենէն է, որ պատիւ է ազգին, բան մը յառաջ կուգայ. այն է թէ, ներս չընդունուողները, կարծելով թէ միայն իրենք մերժուած են, թշնամի կըլլան։ Իսկ անոնք՝ որ զգուշութեամբ՝ բնական՝ օրինաւոր խոհեմութեամբ կընդունուին՝ աւելի ևս վստանդաւոր թշնամի կըլլան, վասն զի ներս ընդունուած ըլլալով՝ ջնասելու աւելի կարող վիճակի մէջ կդտնուին։ Ուստի Տրոյիոյ փայտակերտ երիվարը կբերեն հոն։

Աւելի վիրաւորեալները՝ աւելի թշնամիները,

սովորաբար ազգականքն են, որ, չստ անգամ, առանց ո՛ր և իցէ յարաբերութեան գաղափարի և զգացման, ոչ նուազ կպահանջեն վստահութիւն։ Կինն, իր էրկանը սաստիկ միացած և որ իր խորհուրդն անոր կվերապահէ, վստահ է թէ ընտանիքին բոլոր կանայքն իրեն ընդդէմ են. մայր, քոյրեր, հօրեղբօր՝ մօրեղբօր՝ հօրաքեռ և մօրաքեռ դստերք, բոլորն ալ իրեն հակառակ կըլլան և փոքր թշնամութիւններ կընեն։ Մանկութեան բարեկամուհիք, որ անոր տունն երթևեկութիւններին չեն դադրեցուցած, խիստ չարակամ են իրեն, և չեն ներեր ուղիղ ճամբուն մէջ իւր հաստատ կենալը։ Եթէ իրմէ բոլորովին չեն կորուիր, անոր համար է որ դիտեն այս տարօրինակ տունն ու այլոց աննման անձը՝ և միշտ կյուսան թէ, կանուխ կամ անադան, նա ալ կթուլնայ, և այն կէտէն աւելի կախեալ կըլլայ իրենցմէ իւր զգօնութեանը պատճառաւ. և սաստիկ վախնալով տարաձայնութենէ ու դայթակղութենէ, դերի կըլլայ բարեկամուհեաց, որք անոր գաղտնիքներուն վերահասու կըլլան։

Տեսնելով դանի տակաւին պարզամիտ՝ սրտով մանուկ, (վասնզի աղայն զինքը դրաւած է), ու թէև քանևուէթ տարեկան, բայց խիստ անփորձ, յոյսերնին չեն կտրեր անոր այս թուլութեան կէտին հասնելուն։ Այս բանին համար քիչ մը ճարպիկութիւն, և մանաւանդ համբերութիւն պէտք է, ինչպէս որսորդութեան մէջ՝ վայրենեաց խորամանկ համբերութիւնը։ Եւ այդ քիչ անգամ կպակսի

նախանձոտ կանանց : Տարիներ անցնելէն իրենց հոգը չէ , բաւական է որ իրենք չահին քիչ մը ընդ երկար :

Եւ նախ անմեղ բաներու մէջ : Ա.յն բանը որ ինք կհաւատայ և խորհուրդ կհարցընէ նորաձեւութեան վրայ՝ երբեմն ուրիշ չատ խնդիրներու ալ կդպչի : Նա կրնայ իբր կատակ և իբր յանխորհուրդս նոյն առթիւ փոքր խօսք մը նետել երկանը վրայ, ծաղրել անոր այն ինչ թերթև պակասութիւնը , դրդռւել կնոջ հաւատքը , որ ցայն վայր , դէթ սովորութեամբ կոյր , իւր այրը դրեթէ կատարեալ կը կարծէր :

——

Մինչ այդն ալ թերութենէ ազատ չէ : Վատն ղի անժխտելի է թէ սա , իր կենաց մէջաեղերն ըլլալով (երեսուն և ութ տարեկան կհամարիմ) , դործերու դբաղած՝ իր արուեստին կարի լիա յարեալ՝ ինքզինքը բոլորովին իւր պաշտօնին տուած , ի հարկէ կխոնարհի դդալի կերպով :

Ա.րդարև , իր ճիդը չափաւորած և հանճարն ամիսփած ըլլալով՝ այժմ ուելի զօրաւոր է , բայց այլ ևս չունի նախկին բարեձեւութիւնը : Ա.յն դեղեցկութիւնը որ ունէր քսան՝ քսանեհինդ տարեկան հասակին մէջ , ուր իր միտքը՝ սիրտը դեռ ամեն բանի կմիաէր և ամեն բանի եռանդ կտնենար , այն առոյգ մեծութիւնը՝ որ բարձր կերպով հրապուրեց իւր կինը , տակաւին պահած է արդեօք : Ես կոտրակուսիմ : — Ա.յս մարդն

ինչո՞ւ սիրուեցաւ : Վատն ղի ամբաւութիւն (ամեն կատարելութիւն) նչմարուեցաւ ի նա : Բայց ճիշդ իւր այն մանաւոր ձիրքին զօրութիւնը՝ որ միայն յառաջադէմ ըրաւ զինքն իր արուեստին՝ ճարտարութեան կամ դիտութեան մէջ , ահա այն է որ զինքը սահմանաւորեց և բարձաւ իրմէ ամբաւութիւնը , սիրոյ այն մեծ պատրանքը :

Վատն որոյ մենք սա խոստովանութիւնը կանանց ընել պարտաւոր էինք թէ . Ինտա ճշմարիտ է , այրը խոնարհեցաւ :

Ինտա ճշմարիտ է թէ, նա սիրուած առենը մարդ էր . բայց տան կամ տաներուս տարի եաքն եղաւ ընտիր փոստաբան՝ երևելի բժիշկ՝ մեծ ճարտարապետ՝ և այլն : Եւ արդարև դեղեցիկ է այս : Իսկ կնոջ համար աւելի ևս դեղեցիկ կըլլայ՝ եթէ նա մարդ մնար , այսինքն ամենն ըլլար , ամեն բանի բարձր խորհուրդն ունենար , անսահման յոյս տար , ու ամեն բանի վրայ բարձր կենար :

Ա.յժմ մինչ կինը (որ երկրի վրայ երջանկութիւն կուտայ) մեզ արդարութեամբ կդատէ . ի՞նչ պիտի ըլլար այս մարդը՝ եթէ միշտ բարձր կենար , եթէ վար չիջնէր իրականութիւնը բռնելու :

Փող կինը դատէ : Բայց մեծ հանճար մը կմերժէ զանկ . « Կինը , կըսէ նա , արդարին անհնարին տառապանքն է : » Կինը բոլորովին սէր է տառապիլ . և ինձ թուի թէ սէրը ձրի չնորհ ու վայելչութիւն է : Բայց տակայն ո՞վ կրնայ ժխտել թէ սիրոյ մէջ չկենայ նաև երախտագէտ վեհանձնութիւն մը՝ զորով մը՝ բարձր գութի մը կամքին ճգտանցը

և աշխատութեան մեծութեանը համար, որով կըլլայ արժանաւոր յառաջադիմութիւն... Եւ ո՛ր կին անզգայ է փառաց։

Փառքը՝ մինչև անգամ համեմատական փառքը արուեստին մէջ է, ինչպես ճարտարութեան մէջ։ Փառքն ամենէն փոքր չըլլանին մէջ նոյնչափ զգալի է՝ ինչպես ազգին կամ մարդկութեան լայնատարած սահմանին մէջ։ Կինը զայն կզգայ կարի սաստկապէս. անոր կ'յօժարի մեծ զօրութեամբ. և սաստիկ կզօրավի անոր։ Ամենևին չհանդուրժեր որ մէկը տարակուսի իւր երկանը փառացը։ Եւ, եթէ երկաթագործ է, չըլլայ թէ բերնէդ փախցընես ու ըսես որ նա ընտիր երկաթագործ չէ։

Ա.րդ, տիկին, դուք փառքը՝ յաղողութիւնը կուզէք. կուզէք որ այս մարդը նշանաւոր ըլլայ իր գործերովը, որք միայն կապացուցանեն իւր զօրութիւնը։ Բայց սակայն միշտ չէք հաշուեր այն ամենադժուար պայմանները, այն յատուկ երբեմն բուռն ծայրայեղ, և պիտի ըսեմ, յուսահատ ճգնութիւնը, որով յառաջադիմութիւնը կընտրի։

Ա.յս մարդուն համար սոյն պայմաններէն խըստագոյնն է՝ քան զամենն աւելի գործածած անդամին խեղանալն՝ իր տուած ուժին պատճառաւ, որով բարեճեւութիւնը կկորսընցընէ։ Նա որ երկաթ կդարբնէ, որքան ալ ճարտար ըլլայ իր արհեստին մէջ՝ սատուած մը ըլլայ, անշուշտ ալ ուսը պիտի սկսի բարձրանալ։ Ի՞նչ կուզէք ընել սասր։ Իրեն արհեստը գործել չտա՛լ. շատ աղէկ, սասր ըսելիք չունիմ։

Եւ ո՛վ որ ուրիշ կերպ կկռանէ, պիտի ունենայ նոյնպէս իր արհեստին նշանը, տգեղութիւն մը բարոյական կամ մարմնական։ Եւ աւելի ծանրն այն է որ, չգործածուած կարողութիւններն ալ կսկսկարանան։ Եթէ արհեստաւորը չզգուշանայ՝ ու միշտ զօրացընէ մէկ մասը որ կսկսի մեծապաղթ ըլլալ՝ և միւսները տկար թողու, կընայ ճիւաղ մը ըլլալու հասնիլ, — թէպէտ ճիւաղ մը հոյակապ։

——

Նախնի մարդիկ գեղեցիկ ու զօրեղ կմնային, և հասակի յառաջադիմութիւնն իրենց համար գեղեցկութեան յառաջադիմութիւն էր։ Ոգիսեա յիսնամեայ հասակին մէջ՝ Տրովադային կվերադառնայ երկարատև ու սոսկալի նաւարկութենէ մը հետքը՝ ուր ամեն նեղութիւն կրած էր, սակայն մի և նոյն Ոգիսեան էր, այնպէս որ ինք միայնակ կլսէ այն լայնալիճը զոր երեսասարդ սիղեխներն հաւիւ կընային կրել։ Իւր Պենելոպային զանի կճանաչէ ուժէն և վհուկ գեղեցկութենէն որ դժբաղդութեան մէջ աւելի չքեղացած էր։ Ի՞նչ է սասր պատճառը։ — Ա.յն է թէ, նա ինքզինքը պահեր էր իւր ունեցած բոլոր ձիրքերուն սպրդու գործածութեամբը։ Տրոյեյ պատերազմին գացած սասինն ինչպես որ էր՝ նոյնպէս գեղապատշաճ մնացեր էր։

Ա.յժմ դիտէ սրդի մարդիկներէն ա՛րը որ կուզես, բարեսոհմը և բարի ձիրքերով զարդարուածը՝ հանճարով և յօժարութեամբ մեծը։ Սա իր առջևն,

իւր քանամեայ հասակին մէջ, կրնայ մեծ և սոսկալի մեքենայ մը, արուեստից՝ դիտութեանց և գործերու կրզաններուն (հէտոէ) ստորաբաժանումը, որոյմէ պէտք է անցնիլ լաւ վիճակի մը հասնելու համար։ Ա.յժմ կենաց նպատակը փոխուած է։ Ոդիսևս ծնած էր աշխատելու համար, ապա աշխատեցաւ ու դեղեցիկ մնաց։ Իսկ սա ծնած է սահղծելու համար. և իւր մասնաւոր արուեստը (սահղծելու մեքենան) գինքը կմաշեցընէ. գործը դեղեցիկ է, բայց մարդը ոգեղնալու ենթարկեալ։

Կանա՛չք, խղճայեք անոր վրայ։

Դիտեցէք մեր այս ամբաւ ճգունքը։ Եւ երբ մենք կվնասուինք ու մարդկային ազգը կշահի, գործը նայեցէք մանաւանդ՝ քան թէ գործողը։

Դուք ձեր դեղեցկութենէն առատօրէն կուտաք ձեր մանկան։ Եւ մեք մեր դեղեցկութիւնը կուտանք մեր գործին, մեր մտաւորական մանկան, բայց գրեթէ միշտ կուտանք խիստ առատաձեռնութեամբ, աւա՛ղ, առանց քիչ մը մեզի պահելու։

——

Ա.յժմ ի՞նչ պիտի ըլլար, եթէ, ինչպէս որ էինք դեղեցիկ՝ ամէն բանի բաւականութեամբ և չքեղ դիւրութիւններով, դարձեալ նոյնպէս մնայինք գիտութեանց սեմերը մէջ՝ առանց անոնց խորը թափանցելու։ Պիտի մնայինք, ոչ թէ նախնի մարդն Ոդիսևսի բարձր դեղապաշտութեամբը,

այլ տիեզերական և հաճոյական մարդը, որ դիտակ է ամէն բանի, և որուն վրայ Լուդովիկոս վեշտասաներորդի դարը կսքանչանար և մեծարոյ կհամարէր, ու կանուանէր «վայելուչ մարդը»։ Ա.ղնուականն էր այն որ ձեռքը բանի մը չէր աշխատողներ, բայց լաւ և իմաստութեամբ դատող կհամարէր ինքզինքը։ Մենք այսօր զանի պիտի կոչէինք «լուսաւորեալ ճաշակ ունեցող»։ Ինչպէս են Մոլիէռի դիւցազունքը՝ Ֆիլինդ՝ Դիթեանտր, թէ կուզէք։

Ա.յնպիսին ընտանեական ժողովներու պատրաստ նախագահ մը՝ քաջ դատաւոր մը կհանդիսանայ, տիկնանցմէ ընդունուած՝ վկայութեան կոչուած և անոնցմէ սքանչացեալ։ Ա.մեն բան դիտէ ընդհանրապէս. ուստի և հաճելի կըլլայ տիկնանց՝ վասն զի կնոնանի անոնց։ Որովհետև տիկնայք միշտ ընդհանրապէս դիտեն և կրնեն (երբ բան մը ընեն)։ Ա.տոնք ճաշակ ոնէցողէ աստիճանին մէջ կմնան, հասկընալու կարողութիւն չունենալով դիտութեան գործերը և հերակլեան ճգամբ չինուած երևելի գործերը, ինչպէս են օրինակի համար Ռուբիզտայելի նկար մը, Էմֆագաստը կարմիր ջրոց մէջ, որ Լուվրի թանգարանին հրաշալիքն են։

Մենք չատ պիտի զգուշանանք կանանցմէ պահանջելու այս ահագին աշխատութիւնները (որ արուեստի մարտիրոս կրնեն։) Անոնց փառքը կնոջանի գործոց մէջ է, որ ամեն արուեստներէ վեր կգտնուի. իրենք ունին կայծը՝ որ իրենց կներշնչէ։

Իսկ մարդոց համար՝ ուրիշ բան է։ Ներկայ ժամանակս գիրենք աղատ չէր կացուցաներ՝ եթէ

Ֆիլինդ կամ Գլիթանար մնային ։ Ա.յժմեան մարդն, այն ամենաշքօր արուն, պարտի անընդհատ ծնանիլ ։

Եթէ կնոջ ծննդատրծութիւնը սաստիկ ցաւերով է, եթէ հարկ է որ նա լինն ամիս նեղուի, և շատ անգամ քանի կամ երեսուն ժամ ճչէ, — մարդուն մեծ ծննդատրծութիւնները շատ անգամ ինը տարի, քսան տարի կպահանջեն ։ Եւ ո՛րքան խեղդուած հառաչանք, քանի՛ խափանուած հեծութիւններ ։ Ա.տաղձատրծին հա՛հ ձայնը, որ տապարի հարուածն ուժով իջեցընելու առենը կհանէ, մենք ամեն օր կարտաբերենք ։

——

Կանայք դործունէութիւնն ու մեծ արդիւնքները կսիրեն, այսինքն սկզբունքն ու նպատակը. բայց քիչ չեն ճանաչերը նպատակին հասցընող երկայն ճանապարհը, բանի տեղ չդնելով ո՛չ պէտք եղած ժամանակը՝ ո՛չ ճգանց հանապազորդութիւնը և կարծելով թէ ամեն բան հրաչքով՝ Ընորհաց յայտող դիպուածներով կկատարուի, մինչ յանպատրաստից յաղողութեան դիւրազդաց են ։ Բարեբաղդ փաստաբան մը, որ, ամեն երեկոյ, յաղողութիւն մը կբերէ՝, և կայծակնացայտ լրագրապետ մը որ իւր արուեստական հրովը գիրենք կլլացընէ, ահա սիրուած մարդիկը ։ Բայց մեծ դործերու մէջ՝ յանպատրաստից յօրինուածն անգամ ժամանակ և շատ ժամանակ կուզէ ։ Ա.մբողջ եկեղեցի մը նկարելու համար Միքել-Անճէլոյի յանպատրաստից յօրինմանը, որ խիստ արագ եղած է, առանձնական աստիկ աշխատութեամբ վեց եօթը տարի պէտք եղաւ ։

Մոռնալու չէ թէ մեծ դործերու՝ մեծ ճգանց մէջ յաճախ պատահած մեկ դէպքն է՝ խօսակցութիւնը կորանցընել ։ Ո՛վ որ կդործէ կամ կստեղծէ, քիչ կխօսի ։ “ Դործ և ո՛չ բառ ։ ,, Խօսելու չքեղ ձիրքը՝ որ կարելի է մեկին ունէր դեռ դործելու սկիզբն եղած մինչոցին, զայն կկորնսընէ երբ արուեստին պահանջող և խիստ խմացութեանը մէջամուխ կըլլայ և կուզէ արդիւնք յառաջ ածել ։ Դիւրին է յետին չատախօսին դերազանցել և լռեցընել ամենէն ներհուն հնարիչը ։ Ես պատահեցայ երբեմն այս հետաքրքրական տեսարանին, որ հաճոյակատար մը զուարճասէր տիկնանց ժողովի մը մէջ կտիրէր՝ կպերճաբար մեծահանճար խեղճ մարդու մը վրայ, որ իրենց անունը դարուս պարծանք ընող երկը կամ չորս անձերէն մեկն էր, և զայն կուզղէր մինչև անգամ անոր արուեստին վրայ, և խորհուրդ կուտար որ ուսանի ։

——

Ա.պաքէն աւելի դժնդակն է նոյն խակ դործոց մէջ ։ Կնոջ մօտ՝ դործ պէտք չէ ։ Միակ՝ դէմառոր դործն ինքն ըլլալ կուզէ, և ուրիշ ամեն դործ իրեն տապտակալի է ։ Դրեթէ ընաւ արժէք չտար հանճարի՝ տաղանդի՝ կարողութեանց, որ մարդ կթափէ խիստ շատ անգամ շահաբեր դործերու

համար : Նա ասոնցմէ և ոչ մին պիտնալ կուզէ : Ամենախոքը խօսքին որ ոք ըսէ իւր խորհրդոյ՝ իւր չանից՝ ընտանիքին համար իւր ըրածին և ընել յուսացածին վրայ՝ ինք կ՚յօրանջէ կամ դլուխն անդին կդարձընէ : Վերջապէս՝ հարուստ ըլլալ կուզեն , բայց անոր միջոցներն ամենևին չեն ուզեր :

Արդ՝ ի՞նչ պիտի ընէ այրը , որ շատ անգամ կնոջը համար միայն կաշխատի : Այնինչ բաւականնասէր և թանկագին բաղձանք չունեցող անձը՝ կրնար , ինչպէս շատեր , մնալ այն ազատ ու թեթև վիճակին մէջ՝ որ սիրելի է ի Գաղղիա : Բայց իւր ամուսնութիւնը՝ իւր մեծ տունը՝ վրայ հասած աղայքը զինքը կպարտաւորեն աշխատութեան՝ խիստ աշխատութեան , որուն վրայ չկրնար խակ կնոջը խօսիլ : Կինը կերթայ՝ կուգայ՝ անդորձ և արհամարհոտ , մինչ այրն ինքզինքը կմաշէ , երկանութեան մէջ միայնակ , և միայն երեն պահելով կենաց վուշը :

——

Կաղաչեմ ըսէք , ի՞նչպէս կրլլայ որ վիպասանութիւնները , որ կպարծին մեր բարքը ճշդիւ ներկայացընել , երբեք բան մը չեն ըսեր ասոր վրայ : Ինչո՞ւ , անոնց մէջ երևցող մարդիկը , այր՝ սիրեխ՝ ո՛ր և իցէ , բոլորն ալ պարապորդ են , որք թուի թէ եկամուտ ունին : Ինչո՞ւ պարոն և տիկին հեղինակներն իրենց վէպերուն դիւցազն կընեն ընդհանրապէս անպիտան անչինչը (թող ներուի ինծի ռամկական այս խիստ և ճիշդ բառը) , անգործ և պարապորդ մարդիկը : Ի՞նչ է ասոր պատճառը :

— Վասն զի միտումնուն բարեկեաց անձանց՝ աղատօրերոյն , ինչպէս կտեսնուի իրենց ռամկապետական մեծ ճառերուն մէջ :

Արդարև կցաւիմ երբ կտեսնեմ ներկայ դարուս մէջ այս տխուր սեռակ վիպասանութեանց համար այնքան հանճարներու մաշիլը և մեր վերքերն իխոր քննելու՝ զայրացընելու համար դործածուիլը : Վիպասանութիւնը մեզի սորվեցուց մեր վրայ ողբալ , և համբերութիւնը չնչեց : Ընդհանրացուց այն թշուառութիւններն ու բարոյական տգեղութիւնները , որ միայն ժողովրդեան օր մէկ դասուն մէջ կան : Եւ երեսունևվեց միլիոն դաղղիացիներէն երեսունևհինդ միլիոնը բոլորովին անտեղեակ է այս մեծ հեղինակաց ըրած նկարադրութեանցը :

Այլ սակայն այս ախտաւոր դրականութիւնն անարատ հոդիներու վրայ մեծ աղդեցութիւն չըներ : Միայն հիւանդոտները կհիւանդացընէ : Ուստի շատ վտանդաւոր չէ փոքր ընտանիքներու , որոց վրայ է մեր խօսքը : Այն մանկահասակ կինը , որ փոքր հասակին մէջ չէ հասունցած՝ դեղծուած՝ խայթուած՝ նրբաքնին որդէն և կրօնական երկիւղածութենէն , վիպասանութեան պատրաստուած չէ : Մաքուր՝ աննենդ և ղօրաւոր սէրը , և ապա մայրական սէրը , որոնք երկու ղօրաւոր զսպիչներ են զանի պահած են ապականութենէ : Նա չպիտի հասկընար Պալզաքը : Իւր Այոանոթիւն մանկագրեալ դիրքը , զոր ինքն խակ կմանկ կկոչէ , նա զայն դիակ մը պիտի համարէր :

Կինը նուաստութեամբ չշահուիր։ Անոր մտածող և զանի կործանել ուղղղ բարեկամուհիները չեն կասիր անոր տալ ի ծաճուկ Տիկին Սանտի դրուածներէն մէկը։ Իսկ նա հոն ի՞նչ կտեսնէ։

— Կտեսնէ թէ սիղեխն ամուսինէն աւելի չարժէր։ Անոր դրքերուն մէջ այրն անարժան է չատ անգամ, իսկ տարփաւորը միշտ եղկելի։ Ի՞նչ կըսեմ, խայտառակ՝ աւելի՛։ Ոչխմն իր դուռը կդոցէ խեղճ Էնտրեանային դէմ, և սա թափառական, մահուանէ զատ ուրիշ ապաւէն չունենար։ Եւ ահա այն դրուածներուն մէջ անչուշտ այս ամենէն զօրաւորն է չնութենէ սոսկացընելու։

Բայց սակայն այս մեծ հեղինակին ցաւալի երկասիրութեանց մէջէն պէտք չէ զատել միայն մէկ դիրք, այլ ամենը միահաղոյն նայելու է։ Այրը զանի կնոջը կցուցընէ և տիրող գաղափարն անոր կուտայ։ Վերջապէս ժամանակին թուրքիան մէկ պատմական յիշատակարանն է այն, բուռն ամբաստանութիւն մը բարուց ապականութեան (որ կայ մեր ժողովրդեան բարեկեցիկ դասուն մէջ)։ Մեծութեան համար ծնած կին մը և խիստ իրաւապէս պահանջող, վնտռտից թէ ո՛ւր են զօրաւորները, և չհանդիպելուս անոնց։ Նա բարձրաձայն ըսաւ՝ ինչ որ ամեն կանայք մտքնիլին կըսեն, թէ մարդը խոնարհած է, (այր՝ սիղեխ, ո՛րն ալ ըլլայ), և թէ այսպիսի մարդ մը չգաւեր իրենց։

Աբդ՝ եթէ դուք այս կոչման պատասխանելու՝ և զօրութիւն առանալու միտք չունիք, ուրեմն ըսա ամենայնի իրաւունք ունիք այդ գրքերէն

վախնալու. վասն զի անոնք ձեր վճռական դատապարտութիւնն են։ Բայց այն մարդիկը որ ամեն օր իրենց արուեստիքը (իլիմլիք) կապացուցանեն (գործի կամ մտածութեան մէջ), նոր կեանքը կստեղծեն կամ իրենց կեանքը վտանգի կդնեն, չատ վախ չունին վիպասանութիւններէ։ Անոնք քաջ գիտեն թէ, երբ իրենց կանայքը բոլոր օրը կարդան այն արանց նկարագրութիւնը զոր քաջ իսկ ըրած է տիկին Սանտ, չպիտի կարենան զանոնք ճանչնալ այն պատկերներուն մէջ՝ որ իրենց օտար են։

Ես այն քաղաքը կգրեմ զոր՝ ուր Գաղղիոյ կանանց ամենէն դեղեցիկները կան, և որոց արքն ամեն դիշեր անոնցմէ կհեռանան ձկնորսութեան երթալու համար. և տարւոյն վեց ամիսը Նոր-Եր-կիր (Հիւս. Ամեր.) կերթան խմբովին, ուր չատերը կկորսուին։ Աբդ, այս քաղաքին մէջ ամենևին պոռնկորդի չկայ և ոչ աղկորդի, և ոչ դիպուած։ Եթէ (տասնևւոթ հազար հոգիէն) կնոջ մը վրայ քիչ մը խօսուի, ան ալ կպատահի բարեկեցիկ դասուն մէջ և քաղաքացոյ մը վրայ։

Այս կանայքը, զարմանալի կերպով զգաստ, բայց ոչ սակաւ հարուստ են կազմուածքի՝ մեծ գեղեցկութեան՝ զօրաւոր ձեռաց մասին, որ բանական են այրական աչխատութեան։ Շատերը գործի կպարապին։ Գիշերը լուացք կընեն, ցերեկը ժայռերուն վրայ կզբաղին համարձակ մերկութեամբ մը որ նկարչաց բաղդատութիւն կրնայ պատճառել։ Բայց սակայն կարծես թէ բոլորովին

անդէտ են թէ պէրճն մը մարդ է։ Եւ եթէ հարկ ըլլայ՝ զանի կը ոգորինեն, ինչպէս պիտի ընէին կաթնակեր տղու մը։ Աքանչելի կերպով կրնան պատերազմիլ՝ եթէ թշնամին դայ, ինչպէս երբեմն ըրած են իրենց մայրերը, որ Անգղիացիները ձեռքոշին բռնեցին։

Հոս վիպասանութիւն չկայ։ Լուսի կրաւէ Ովիդիանոսի բանաստեղծութիւնը՝ որ շատ ողբերգութիւն կհայթայթէ իրենց։ Բայց ձեզի կիմացընեմ թէ, աշխարհի բոլոր վիպասանութիւնները կրնան հոս դալ. և արք առանց դժուարութեան թոյլ պիտի տան իրենց կանանցը կարդալ զանոնք։ Վասն զի երկու բան կպահպանէ զիրենք. մին, որ բաւական կուռնուսի այրիութեան զգեստ շատ դժբաժանած այս քաղաքին մէջ, մահուան դաղափարն է, վասն-զի դաղափարն է, որուն ենթակայ են իրենց արքը ծովուն վրայ, և այս բանն իրենց սիրտերը բարձր կբռնէ։ Միւսը, արանց զօրութիւնը՝ վերադունութիւնն է, որ ամեն օր շատ աւելի կդիմադրաւեն մահուան վտանգի, որուն քիչ անդամ կդիմադրաւէ պինուտր մը։ Ասկէ յառաջ կուդայ կատարեալ ապահովութիւն։ Արք դիտեն թէ իրենց քաջ կանայքը չպիտի սխալին և լաւ պիտի ճանաչեն բուն արուները։

Այս տարօրինակ՝ հողմաւէտ՝ զով՝ առողջարար և գիւղաղնաչունչ տեղը, այն տեղն է՝ ուր Անգղիացին և Վանտէն իրար զարնուեցան, — այն է Կառանվիլ քաղաքը, որ 1793 ին ի վեր արժանապէս անուանեցաւ ը Վէգը-ոո (Ցաղթութիւն)։

Ե

ՁԱՆՁՆ ՈՒ ՍԱՐԴ

Թէ ի՛նչպէս կանայք կորսուանեն զկանայս։ — Ներդութիւնք կամ կէս-բռնութիւնք։ — Կինը շատ անդամ կխաբէ իր այրն՝ անոր վրայ ունեցած սիրոյն պատճառաւ։ — Բայց պատահած դէպքն տուգիւ կնոջ հաւանութեամբն է։ — Ցժդարութեան ամբաւ աստիճանները։ — Դատաստանական ատեանները պէտք ունին բժշկոն փոքրոյ մը միշտ օդնական ունենալու, աղատութեան և անհրաժեշտութեան կէտը որոշելու համար։

Տեսնելով կանանց իրարու հետ մարտնչելու զարմանալի եռանդը՝ և այն սաստիկ բերկրութիւնը որ մտերիմ բարեկամուհիք կզդան բարեկամուհի մը կորանցընելու, դիւրաւ պիտի վախնայի այն ընտանիքին համար ալ՝ որուն կհետեւիմ սոյն դրքիս մէջ։ Սակայն բան մը դիս կապահովէ։ Այն է թէ, որքան ալ կացութեան այն առանձին հանդամանքները կարող եղած են կապը թուլցընել, սակայն դարձեալ ամեն բան, թէ գործ թէ խորհուրդ, կյայտնեն՝ կհաղորդեն իրարու։ Սեզանը և մէկ անկողնոյ մէջ պառկիլը՝ բնական առիթներ և պատեհ ժամեր կհայթայթեն մինչև խակ ամենէն աւելի զբաղեալ մարդուն։ Գործ և դաղտիար,

բոլորը կըսէ կինոջը, և կինն ալ խիստ հնորհապարտ կըլլայ այն խնամոց համար՝ որ այրը կընէ իրեն հասկըցընելու մինչև իսկ իր սահմանին դուրս կարծուած բաները։ Զանի միշտ իր կենացը հաղորդ ընելու մասին երկանն ունեցած այս ջանքը՝ կինոջ համարել կուտայ թէ նա իրեն շատ մօտ է։ Կինն ասով անոր չափազանց զբաղմունքին մէջ իսկ տեւական սէր ունենալը կղդայ։ Կղդայ նոյնպէս անոր դորովալից ղեկուչութիւնները կինոջը և իր զաւկին մօրը համար. և ասով ինքզինքը բարձրացեալ՝ պատուեալ կհամարի։ Ա.յդչափ աստիկ և ծանր խանդաղատանք մը իր դորովին ալ ոչ նուազ խորին՝ և բարքի (ըստ ամենայնի արուեստքին) փոփոխութիւններէ և անկարգ բաղձանքներէ աղատ կընէ։ Նոյն խանդաղատանքն զկինը խիստ ղգոյշ և մտադիր կընէ նաև ամեն բան անոր իմացընելու. և մեծ կարևորութիւն կուտայ իր այն խոստմանը՝ որ ըրաւ անոր յայտնելու իր ղգայուններն և իր սրտին բոլոր շարժմունքը (տես երրորդ դրքին վերջերը)։ Սակայն երբեմն իրեն խիստ դժուար կըլլայ խոստմանը վրայ կենալ, Վասն զի մանկահասակ ինալով և բարոյապէս կոյս, քիչ մը նեղութիւն կկրէ խոստովանելու այս ինչ անցաւոր մեկ գաղափարը, այն ինչ մտածութիւնը, և բնութեան այն ինչ մեկ պատրանքը, որ երբեմն ամենէն ղգաստին ալ կպատահի։ Բայց որովհետև ինք խոստացած է վերջապէս, ուստի արդար և ուղիղ բնաղդում մը իրեն կըսէ թէ իր ամենէն մեծ ապահովութիւնն է ապրիլ կատարեալ լուսոյ

մէջ և իր երկանն աչաց առջև։ Զինքը չրջապատող որոգայթներն անորոշ կերպով մը կղդայ. և ամեն բան դիտցած ըլլալու պարծանքը բնաւ չունի։ Մինչ ցայն վայր (իր զաւկին պատճառաւ) ընկերութենէ զատուած մնալով՝ իրեն համար խիստ ապահով միջոցն է դէպ ի ընկերութիւն քայլ մը չընել՝ առանց կրթընելու իր ամուսնոյն փորձառութեանը, որ շարունակ ընկերութեան մէջ մնացած է և գործոց ու շահուց պատերազմի մէջ կապրի։ Ա.պաքէն կանայք (գրեթէ բոլորն ալ) ինքզինքնին կկորսընցնեն ինքնահաւանութեամբ։ Ա.նոնք չեն ուզեր ճանաչել թէ մարդն առիպեալ ըլլալով այնքան կնճռալից բաներ լուծելու, և միշտ պատերազմի մէջ ապրելով, շատ աւելի հմուտ է։ Վասն զի կենաց հմուտ ըլլալու համար գործի մէջ ապրելու է, ուր մարդ ամեն օր կրնայ ինքզինքը կորսնցընել և իր ընտանիքն անօթութեան մատնել, եթէ գծի կամ մազի մը չափ սխալի։

Կըսուի թէ կանայք շատ նրբամիտ են։ Եւ ասոյդ է։ Բայց այն նրբամտութիւնը զոր ունին զգացման վերաբերեալ իրերու մէջ, ընկերութեան մէջ չմտնողները չունին ամենևին կենաց վերաբերեալ բաներու մէջ։ Ա.նոնք վեր ի վերոյ ծանօթութեամբ կապրին ասուպիս։ Ա.մենէն վատնդաւոր կէտերու մէջ անդամ ինքզինքնին շատ կմոռնան բաղդին բերմանը։ Եթէ խորհուրդ ալ հարցընեն, խիստ շատ անգամ այնպիսի անձի մը կհարցընեն՝ որմէ պարտ էին ղգուշանալ։

Ընտրելագոյն կանանց համար, բարեկամուհիք շատ անգամ անոնց էրկանը վրայ կսկսին միտք պղտորելու ձեռնամուխ ըլլալ։ Իբր թէ այրն առաչինչ և հպարտ կհամարի կանայքը. և այս կերպով կըսկսին զիրենք։ Եթէ այրը մեծատուն է և աղդեցութեան տէր, կինը, կամայ ակամայ, չրջապատեալ կըլլայ ամենէն, և հաճութիւն մը կզգայ այս մեծարանքէն՝ որ իր ամուսնոյն մէկ նշոյլն է։ Օրով և բանտարկութեան առարկայ մը կըլլայ ինք։ Կսկսի թէ իրեն կուգան (ո՛չ մի անգամ, այլ տասն), բարեվիճակ՝ մեծարոյ՝ շատ անգամ բարեպաշտ սիրնայք՝ բարեգործութեան չանասէր, և զոր տեսած է բարեգործական ընկերութեանց մէջ, որ իրեն կբերեն կներկայացընեն պատանի մը բարերարութեան արժանի, արդէն էրկանը օգնելու կարող, անոր դաղափարներն ունեցող և ըստ ամենայնի անոր շահին մէջ։ Ա.յս ոգան առանձին կենաք ուսում ըրած կըլլայ, ու միայն քաղաքական միայլ մը կպակսի իրեն։ Բայց ի՛նչ, նա շատ հեղ և հնար է։ Բաւական է որ ընդունուի, քիչ մը խրատուի, և ահա կատարեալ պիտի ըլլայ։

Երբ դործն այսպէս կարդադրուի ու յառաջ տարուի, յանկաւտ զարմանալի միաբանութիւն մը կհաստատուի։ Ա.յնուհետև ամենն ալ երիտասարդին վրայ կխօսին, և կարծես թէ դերերը բաժնուած են։ Ա.զդական կին մը՝ դեռ այս առաւօտ իւր քոյրը ընդունուած, և ահա երիտասարդին անունը կուտայ պատահմամբ, զոր տեսեր և շատ սիրուն դտեր է, Երեկոյին, բարեկամուհի մը կըսէ ընդ խօսք. « Սիրահարեալ եմ այդ երիտասարդին։ » Սպասուհին, աւելի յանդուգն, չուտ մը առաչին դժուարութեան կյաղթէ. տիրուհւոյն մազերը յարդարելու առեն՝ փորձ մը կընէ ըսելու թէ, երիտասարդը սիրահարութենէն կմեռնի։ Ա.տեն մը Թուշանիկը կդնէին, այսինքն ատակ կվճարէին անոր՝ այսպիսի խօսք մը ըսել տալու համար։ Իսկ այժմ ատակ տալու հարկ չկայ. որովհետև սպասուհին դիտէ թէ տիկինն անգամ մը ինքզինքն արկածից յանձնելէն ետքը պիտի բռնուի, ու ինքն անոր դաղտնեացը տեղեակ ըլլալով՝ այնուհետև տիրուհի պիտի ըլլայ իր տիրուհւոյն, և պիտի կարենայ տունն իր օդտին դործածել՝ տիրել՝ աւարել՝ առանց քննութեան ենթակայ ըլլալու։

Բայց որոգայթը խիստ աւելի չուտով կյաջողի, եթէ այրը փոխանակ երիտասարդ մը իր պաշտպանութեան տակն առնելու՝ ինք կարօտ ըլլայ պաշտպանութեան. եթէ փոքր պաշտօնատեր մը ըլլայ՝ որ յառաջադիմութիւն կսպասէ, կամ արուեստագէտ մը՝ որ չկրնար յառաջանալ՝ պէտք եղած դրամը չունենալուն համար։ Ա.յսպիսի պարադայից մէջ բարուց ապականութիւնը ժպիրն և յանդուգն կըլլայ, բանէ մը կասկած չունենար, աներկիւղ կյառաջանայ, մանկամարդը զայրացընելն անգամ հոդ չընելով։ Մարդասէր բարեկամուհին՝ մտերիմ տիկինը, որ արդէն կին եղած է փորձառութեամբ, և որուն եթէ սա միամտաբար խոստովանի սրտի տառապանք մը, նա իրեն կըսէ թէ՝ արդարև չդարմանար իւր նեղութիւնն՝ քանի որ

այնպիսի դժբաղդ ամուսնութեան մը հանդիպած է. թէ այդ մարդը ողորմելի է իր ցաւալի անկատարութեամբը. թէ նա իրեն խեղճ կեանք մը պիտի վարել տայ միտնչենապէս: Եւ ասոր նման այլեւայլ բան կխօսի, որ խեղճ կնոջ անձնասիրութիւնը՝ բարի սիրտը՝ խորարմատ սէրն ղալի կերպով կվիրաւորի, և կդոչէ՝ կզայրանայ: Յայնժամ անաչող բարեկամուհին կպարտաւորի մարտկոցին դիրքը փոխել: Գոնէ քիչ մը օգնելու է այդ խեղճ մարդուն, որ արդարև շատ կաչխատի: Պէտք էր որ՝ երիկամունք՝ զօրութիւն և վարկ ունեցող բարեսիրտ անձէ մը օգնութիւն գտնէր, որ միայն գանի գետնէն վերցընէր. այնուհետև նա պիտի թռչէր բուն իր թևերովը: Առաջին օգնութիւն մը խիստ օգտակար պիտի ըլլայ իրեն:

Երկու անձ, որ ամենևին մտքերնուն չէր անցած, միմեանց սիրելի ընելու սա կերպը խիստ հին է, բայց միշտ կյաջողի: Բաւական է իրաքանչիւրին ըսել՝ թէ անոր սիրտը քեզի կապուած է: Պաշտպանը և այսպէս տեղեկացած ուիկինը, բարեբաղդ դէպքով մը, որ երբէք չպակսիր, յարաբերութեան մտնելով՝ երկուքն ալ ուղղամիտն համեմատ կչարժին. մանկամարդը չհրաժարիր իրեն համար ըսուածը հաստատելու՝ թեթև պչրանքով մը, զոր անմեղ կկարծէ, և երկանը օգտին համար ներելի կհամարի իրեն:

Բայց օրավհետև դիտեն թէ նա իր այրը կսիրէ, դիտեն թէ աւելի յառաջ չպիտի երթայ, թէ ապահովութիւն անդամ չկայ խօսք մը բանա-

լու, վասն զի անով գործը բնորոշին աւրուելու վտանգին մէջ կկենայ և մանկամարդը ձեռքերնուն կընկղմի, ուստի ընելն աւելի ապահով կհամարին քան թէ ըսելը: Ծպրհութիւնը՝ կէս-բանութիւն մը՝ շատ անդամ կյաղթէ իրեն և քայլն անցընել կուտայ:

——

Ըսածս պիտի ժխտուի թերևս: Վասն զի կկարծուի թէ այս պժգալի գործերը միայն սինքըր ժողովրդեան մէջ կտեսնուին: Որ բնորոշին սխալ է: Այս բանը խիստ ընդհանուր է: Բայց տիկնայք շատ աւելի խորհրդապահ են այս մասին՝ քան թէ օրիորդք: Անոնք դլխնուն անցածը մարդու չեն ըսեր, իրենց ցաւն ու արցունքը չեն յայտներ:

Եւ սակայն երբեմն՝ շատ ժամանակ անցնելէ ետքը՝ բանը կյայտնուի այս կամ այն միջոցաւ: Այս տեսակ շատ դէպքեր ծանօթ եղած են ինծի, և ապահով կերպով. բայց չեմ ուզեր անոնց ամօթալի պարագաները պատմել: Միշտ ասոնք է որ դաւով կխաբէ ճանճը և ցանցին մէջ կընշէ:

Միայն դլխաւոր մէկ կէտն ըսեմ, և այն է թէ այս եղելութեանց մէջ՝ տկար արարածը (կինը) ամենևին չունենար իր այրը խաբելու ամբարիշտ նպատակ մը, և գործոյն մէջ քիչ յօժարութիւն կբլլայ կամ բնաւ չբլլար. այլ ընդհակառակն՝ (բռնի՝ դրեթէ բռնի) գործով կամքը կապականեն:

Յիշատակելու ծանր կէտ մըն ալ այն է թէ, բարեկամուհին՝ որ իր բարեկամուհին կյանձնէ՝

ինքնին դիտէ կենաց՝ բարեվառնութեան՝ առողջութեան՝ ամօրեայ ժամանակի ևայլն առանձին հանգամանքները, որ իրեն ճանաչել կուտան ինչ որ կարելի է ընելու համարձակիլ, և կացութիւնները ուր կինը միշտ թոյլ կըլլայ և աւելի դիւրին զանի պղտորել ո՛ր և իցէ յանկարծական յուզմամբ, դէթ զարհուրանքով։

Եւ երրորդ կէտն այն է թէ, բանն որքան անհնկալ ու անհաւանական և պժգալի կերպով անհեդեդ ըլլայ, այնքան աւելի դիւրին կ՚յաջողի։ Թերևս ըսուի թէ, այն ժամանակ սրտմտութիւնը սաստկագոյն կըլլայ։ Այո՛, բայց յանկարծութիւնն աւելի զօրաւոր՝ յաղթահարիչ և խափանիչ է։ Կամքը, որ բանի մը չէր սպասեր, չերևիր անդամ այս պարագային մէջ, և անհրաժեշտութիւնն ամեն բան կընէ, թոյլ չտալով որ բեկեալ անձնասիրութիւնն ինքն իրեն դայ՝ բայց եթէ յետոյ, թերևս մարմնական հաւանութեան ամենափոքր մաս մը տալու անոր, որ ամենևին հաւանութիւն չհամարուիր։

Մանկամարդը կարտասուէ, կուզէ երկանն ըսել ամեն բան, բայց չըսեր։ Վասն զի բարեկամուհին իրեն կներկայացընէ այդպիսի սոսկալի յայտնութեան մը վտանգը, և այնպիսի բանի մը համար՝ որ եղած լմնցած է ու ևս չդառնար։ Եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ երկանը բարկութիւնը՝ զայրացումը,

նա պիտի հաւատայ արդեօք թէ ինք բռնադատեալ էր և ոչ հաւանեալ։ Եւ ինչպէս ալ հաւատայ՝ անշուշտ մեծամտութիւն պիտի առաջարկէ այն մարդուն՝ որ աւելի յաջողակ և աւելի վարժ է դիմաշարժութեան, և որ զանի պիտի մեռցընէ փոխանակ հաւատացում ընելու։ « Սիրելիս, յանուն ամենայնի, կաղաչեմ, բան մի՛ ըսեր անոր։ Ո՞ դիտէ, գուցէ մահ կպատճառես իրեն, եթէ ոչ այլ իւիք՝ դէթ տրտմեցընելով։ Այն առեն զաւակներդ խեղճ կըլլան, ու վիճակդ տանելավրայ... Այս մարդը խիստ զօրաւոր է ձեռնհասելու, ու խիստ չար է իր առելութեամբ դէմ և երբ զինքը դրգռեն։ Բայց չիտակին ըսելով, չանացող ալ է իր սիրելեացը համար։ Ուստի և պիտի յօժարի հաւատացումն ընել ու զբեզ հանդարտել... Ամեն բան պիտի ընէ քու ընտանեացդ համար, զաւակացդ ապագային համար։ »

Եւ իրօք, հետևեալ օրը մանկահասակ կնոջ լուր կարուի թէ նա յուսահատեալ է այն բաղդատութիւնն ունեցած ըլլալուն վրայ, և եթէ իրեն չներուի՝ ինքզինքը պիտի մեռցընէ։ Վասն զի անոր ուղածն է սիրտը շահիլ։ Արդէն ամուսնոյն համար պէտք եղածն ըրած է. անոր օգնելու մեծ չանք ու չափազանց բարեյօժարութիւն ունի։ « Սիրելի՛ որդեակ, եղածն եղած է։ Աւա՛ղ, մեք՝ կանայքս՝ ստիպեալ ենք շատ բանի համբերել և լռել։ Ես ալ իմ բաժինս ունեցայ... Բայց վերջապէս արտասուաց այս հովտին մէջ պէտք է միշտ հպատակիլ՝ խոնարհիլ... դո՛ւ ասոր իմ, և

ներել։ Պէտք է բարի զգացումներ ունենալ և թշնամւոյն դէմ անողոք չըլլալ։ Արդարև նա ամենաողորմելի վիճակի մէջ է . խեղդ դարձեր է . . . Գթալ պէտք ես իրեն։ „

Այս ճարտարիմաստութեան կէտեւի ժամադրութիւն մը, և այս անդամ ոչ ակամայ։ Վասն զի ընտանեկան շահն սկսած է բարքն ապականել։ Բռնաբռնկիկ թատերդութիւն, ցաւոյ և յուսահատութեան կատակերդութիւն՝ ազէկ խաղցուած։ Ամուսնոյն մշտապէս անձնանուէրը ըլլալու մեծ խոստումներ . և բոլորն այնպէս սրտաշարժ՝ որ բարեկամուհին անդամ կարտասուէ։ Ոստի խանդավառանքը կաւելնայ, և մանկամարդն անողոք չմնար . . . Ներողութիւնը մինչև ո՛ւր կհասնի արդեօք։

Բայց սակայն գործը կերկննայ, և այս մեծ խոստումներէն և ոչ մին կկատարուի։ Կինը կտանջուի զղջումէն և ապաշաւէն։ Այլ չգիտեմ ի՛նչ չքմեղութիւն կուտան անոր։ Երկյապէս պատճառանքներն հատնելով՝ բարեկամուհին օգուտ կքաղէ անոր անհամբերութենէն։ « Բայց, սի՛րելիս, ես ըլլայի, իւր խոստմունքը կատարել կպահանջէի, կինքը կամաչեցնէի, կըսէի թէ՝ իր ըրածէն և քու ներելեդ յետոյ, այնքան նորանոր բարեսրտութենէ յետոյ՝ սոսկալի է իւր մոռացութիւնը։ „ Անխոհեմ կինը՝ բարեկամուհւոյն թելադրութեամբ՝ այս կամ ասոր նման խօսքեր գրելով՝ ինքզինքը միտապէս անոր ձեռքը կյանձնէ։ Ապա հետև բարեկամն ու բարեկամուհին զանի բռնած

են ու վրան ապահով։ Ոստի և ուրիշ եղանակաւ կխօսին իրեն։ Առաջ կաղաչէին, այժմ կհրամայեն։ Այժմ տէր մը ունի . իրեն կըսեն՝ այս ինչ օրն այն ինչ ժամուն հոս կամ հոն երթալ, ու կերթայ։ Գաղտնիքը դուրս ելլելուն երկիւղը և չգիտեմ դարձեալ ինչ մադնիտական զօրութիւն մը՝ նման անոր՝ որ թռչունը դէպի օձին կքաշէ, կքաշէն զանի արտասուալից։ Զանի դեղեցկադէմն ևս կդանեն այսպէս . ու կզուարճանան։ Եւ խոստումն՝ ներն այլ ևս չեն յիշեր։

Սակայն երբ մարդն յագենայ, կինն ազատ կըլլայ արդեօք։ Ինաւ ամենևին։ Բարեկամուհին այն դիրն իր քովն ունի, և զանի նորանոր անհանգանակ ու անհեդեդ յոյսերով կպատրէ։ Ոստի ինչ ալ ըլլայ՝ հարկ է քալել, ծախսած ու վերստին ծախսած, պէտք է ուրիշ պաշտպանի ձեռք անցնիլ, որ աղէկ պիտի ընէ, կըսեն իրեն, և որ չատ անգամ դարձեալ բան մը չըներ։

Սոսկալի գերութիւն, որ կտևէ քանի որ ինք դեղեցիկ ու մատաղ է, և որ զինքը ևս քանի գէս կխորտասուզէ՝ անարդ կընէ՝ կվատթարացընէ։ Ո՜հ, ինչո՛ւ չհամարձակիր մանաւանդ ամեն բան աչք առնելով երթալ երկանը բաղկացը մէջ խնալ և եղելութիւնն անոր յայտնել . որմէ անշուշտ վշտակցութիւն պիտի գտնէ, որքան ալ առաջին վայրկենի բարկութիւնը սաստիկ ըլլայ։

Բայց այս ամօթալից կեանքն իր ունեցած փիչ մը զօրութիւնը և քաջասրտութիւնը խորտակած է։ Այս կեանքին մէջ ինք կկորանայ և օր ըստ

օրէ նուաղ կարող կըլլայ անկէ ելլելու : Եթէ երբեմն իւր բռնաւորուհին, որ ամենևին չխնայեր իրեն, կծու և հեգնական խօսքերով զինքը խթէ ու դարձեալ դրդռէ, և եթէ ինք զայրանայ ու ըսէ. « Ա.ժեն բան կ'յայտնեմ: — Բայց, սի՛րելիս, կըսէ միւսը, վրադ կխնդացընես. ըսածդ չէաւատացուիր, և եթէ հաւատացուի ալ, դարձեալ ծաղր կըլլաս: — Բայց գաւառացոն՝ արդարութիւն կայ, Տիկին: — Կախալիս, դուստր իմ, գաւառացիներն այս գործերուն մէջ արևէն աւելի լուսաւոր ապացոյցներ կուզեն: Եւ չաւերը պիտի բաղձան յանցաւորին բաղդին: Գաղղիոյ մէջ այսպէս է գաղափարը: Ա.ժեն մարդ կարծէ թէ, ամենէն աւելի դիմացող կինն ամենէն աւելի կհաւանի սրտովը՝ դէթ առժամանակեայ կերպով: Ի՞նչ պիտի ընես: Միշտ այսպէս համարուած է, և ահա անոր համար կծիծաղին: »

Շատ ճշմարիտ է այս խօսքը: Զայս կարդացողներն անդամ, անոնք՝ որ այժմեան բարքը և այնչափ կանանց անպատուութիւն վնասելու փոյթը կտեսնեն, կարծեմ թէ պիտի ըսեն. « Ա.յդքան մի՛ արդարացըներ զանոնք: » Ա.րդարև անդէպ են կամ դիտնալ չեն ուզեր ինչ որ ճշմարիտ է թէպէտ՝ բայց աւելի ծածկեալ: Ա.յն է թէ, բազմաթիւ կանայք իրենց պարտաւորութենէն խոտորելու առաջին քայլափոխին ականայ կընեն, չգիտնալով կոտորուին՝ խորամանկութեամբ կմղուին հոն՝ ուր իրենք երթալ չգիտէին, և վերջապէս կբռնուին յանդգնութիւն և բռնազբօսիկ: Ըսել կուզեմ

կէս-բռնութիւն մը, որ չատ առաջ գացող ակար մը խոթելու բաւական է. և որ ինքզինքը բռնուած տեսնելով խելքը կկորսընցընէ ու կընկճի: Եւ այն կէսէն կկարծէ թէ այլ ևս հնար չկայ ետ դառնալու, և ամեն օր աւելի ևս կընկճի:

« Բայց իր հաւանութեամբն է, » պիտի ըսուի: Կարելի է ապացուցանել թէ նա չատացած է այս ինչ թեթևութեամբ, այն ինչ քծնութեամբ և այն ինչ անխոհեմ գաղտագողի նայուածքով: — Ա.յլ չատ խիստ կըլլայ ատոր վրայ դատել: Ա.յդ տղայդ քաղաքութի՞ւն մը՝ անպատուութիւն յանձն առնո՞ւլ մըն էր արդեօք: Կանայք միշտ հաճելի ըլլալ կուզեն, դիտեմք: Մարդը վհհանձն կարծելու պակասութիւնն ունին, թէ նա՝ որմէ արդար խնդիր մը կընեն և իրենց ընտանիքին համար, բաւական հատուցում պիտի համարի քազցր նայուածք մը: Ա.պաքէն բան մը չէ՞ կնոջ մը երախտիք ընելու բաղդաւորութիւնը, ստանալ անկէ գորովալից ղգացումը՝ որ ամենէն անմեղը կուտայ երախտադիտութեան:

Եթէ դժբաղդութիւնն ուզէ որ ան չդլի ըլլայ, աւելի ևս խստութեամբ պիտի ըսեն թէ, նա հաւաներ է: Հինօրեայ սխալանք, որուն անհիմն ըլլալը ճանչցուած է այսօր: Բռնութիւնը հաւանութեան չնայիր. մանաւանդ ժամանակն է որ կյայտնէ յղութիւնը: Եւ կամքի կատարեալ ընդդիմութիւնը՝ ցաւը և յուսահատութիւնը կարող չեն յղացումն արգիլել:

— —

Ա. յս մասին ահաճ եմ Սէրվանթէսի վրայ, որ ուրիշ ամեն կէտերու մէջ աքանչելի է ուղիղ դատողութեամբ։ Սակայն փայփայեր է թանձր նախապաշարմունքը և յիմարական ծաղրածութիւն մը ըներ է այն փորձով՝ որուն իր թագաւորը Սանչօ՝ հարկադրած է դատախազ աղչիկը։ Դատաստանական առենին առջև՝ ցերեկ ժամանակ՝ դրամով լի քսակ մը պաշտպանելու համար այն աղչկան ցոյց տուած քաջասրտութիւնն ամենևին չապացուցաներ թէ նա գիշերն ալ՝ յանկարծակիի եկած և ահաբեկ՝ կարող էր պաշտպանել նոյնպէս իր պատիւը։

Գերմանական (Սուապի) մէկ հին օրէնքը, մէկ կողմանէ չափազանց, սակայն աղէկ հասկըցած է թէ, այս պարագային մէջ յանդգնութիւն բռնուիլն ամենը կպարտնակէ, թէ յանցանքն արդէն սկզբնական յանդգնութեան՝ և երկչոտ էակի մը վրայ յարձակող ձեռքին կվերաբերի ամբողջապէս, մինչ նա կանխաւ յաղթուած է չափազանց խռովելէն։ Ուստի նոյն օրէնքը կհրամայէ մեռցընել զայն՝ որ ձեռք կդնէ կուսին վրայ և զանի կլլէ։

— —

Անոնք, որ կարծեն նիւթապէս հաստատել՝ թէ կինն ինքզինքը պաշտպանելու կարող է, անոր վրայ կխօսին իբր թէ ցուրտ՝ անշարժ՝ անխռով բանի մը՝ մարմարիոնի կամ կոճղի մը վրայ խօսէին։

Բայց մարդուս ներքին գործարանայ կազմութեանը տեղեակ ամեն բնագէտ՝ ամեն բժիշկ և ամեն օվ որ կճանաչէ այս ջղային խեղճ արարածը, որ մէկ չունչէ կշարժի՝ կդողայ, որուն տկար ըլլալ կպահանջէ բնութիւնը և ամեն ամիս պէնքնկէց կբնէ զանի ցաւով՝ նա պիտի ըսէ թէ բնութիւնն ալ կուզէ որ կինը միշտ պաշտպանուի և ընթանայ մեծարեալ և յարդեալ, ամեն ոք անոր դասը պաշտպանէ և լրջմտութեամբ լսէ անոր բողոքներուն։ Մեզի կպատկանի կինը պաշտպանել, քանզի նա անկարող է անձին պաշտպանութեանը։

Դատական փիլիսոփայից թողլու է այն չիմաստական դաղափարը, որ ճիշդ մէկ դծի վրայ կդնէ հա՞ն և չհա՞ն ելը, որոց մէջ լաւ որոշուած անջրպետութիւն մը՝ վիհ մը կայ։ Մարմնոյն և հոգւոյն ազդեցութեանց այնչափ շատ խառնութեանը և ազատութեան ու ակամայութեան խառնութեանցը մէջ ամբաւ աստիճաններ կան, և չգիտեմ օրքան ալ միջին և խառն վիճակներ, յորում նա կզլիչանի առանց հաւանելու։

Ես բոլոր կեանքս անցուցի պահանջելու հոգւոյն իրաւունքները՝ ժամանակիս նոզկալի նիւթապաշտութեանը դէմ։ Սակայն հոս հարկ է ըսել արդար և ուղղադատ խօսքեր (ոչ նիւթապաշտական)։ Ա. յն է թէ՝ մարմինն ալ կգործէ, և խնդիրը եղած առարկային մէջ՝ երկու գործողութիւններն իրար կհանդիպին, փոփոխակի կյաղթահարեն, իրարու կյաջորդեն զարմանալի խառնութեամբ և արագութեամբ մը։

Մեր կամաւոր զօրութիւններուն վրայ կարելի չէ խօսիլ երբ երկաթի ճողն (գօլ ափմիրի) կամ պարզունակի վրայ, որ կարենան դնել՝ բանալ կամ դոցել պարզապէս : Մեր կարողութիւնները այդպէս չեն , այլ բոլորովին չկարծուած կերպով բաղմանիճիւն : Այս կարողութիւնները , եւ նկատելու կամ պահանջու սաստիկ ընդունակութիւն ունեցող բանի մը հետ բազդատելն աւելի ճիշդ կըլլայ , ինչպէս չկրնայինի մը՝ որ բաժանելի է չղխտեմ քանի՛ աստիճաններու : Գործին մէջ իւր ճիշդ բարոյականութիւնը և իրեն եկած նեղութեան աստիճանը չափելու համար պէտք է փնտռել թէ որքան էր իւր յօժարութեան աստիճանը և թէ ո՛րքան էր անհրաժեշտութեան աստիճանը՝ որ դրեթէ միշտ կխառնուի անոր : Առանց այս զգուշաւոր դիտողութեան՝ ամենէն ընտիր դատաւորը կրնայ վրիպել և շատ մեղայ կամ շատ խիստ ըլլալ : Կրնայ խնայել այն կնոջ՝ որ ուզած և համարձակած է , և միւսը չարչարել՝ որ կրած ու վշտացած է , չէ յօժարած մինչև իսկ կամքին մէկ երեսներորդ մասովը :

« Եւ ի՞նչ կերպով կհաշուէք մեացած քանի և ինն աստիճանները՝ որք գործը վճռեցին : » — Քանի աստիճան դրէք յանկարծութեան՝ և ինքզինքը ծանր (ու ի հարկին անողորմ) ձեռքի մը տակ զգալուն երկիւղին : Ապա , եթէ ընդդիմութիւնը աւէ , յաւելցուր ութ կամ ինն աստիճան թերևս , որուն շատ չհնայերը կատաղի անհամբերութիւնը , սաստիկ ընդհարումներ՝ սուր ցաւերը , որ զօրութիւնը կկարեն : Վերջապէս՝ յուշմունքը

(վասն զի խելագ կինը քալել չէ) : Եթէ այս յանկարծ ընդհատած ցաւին յաջորդ է ազդեցութիւն մը ոչ ցաւագին , իրեն համար նման է այն մեղմութեան՝ զոր կզգայ դլխատութեան բեմին վրայ դանուող դատապարտեալ մը : Ահա յօժարութեան այն երեսներորդ դժբաղդ աստիճանն առանց յօժարութեան , և այն կարծեցեալ հաւանութիւնը : Այժմ յանցաւորը նուա՞զ յանցաւոր է : Աւելի է մանաւանդ . ինչու որ այս բանն յանցանքը չպզտիկցընելէն ի զատ՝ սոսկալի կընէ . վասն զի հոգին կպղծէ ,

— —

Խմաստուն սահմանակալ մը կըսէր թէ , կնոջ ամեն դատերու մէջ՝ և մինչև անգամ ուրիշ շատ դատերու մէջ ալ՝ յօժարութեան և անհրաժեշտութեան բուն աստիճանն հաւկնալու համար՝ դատաստանական սահմանները միտապէս պէտք ունին բժշկական դոպռոսի մը օգնութեանը : Նիւթական առանձին հանդամանքի մը համար բաւական չէ դործէն հասկըցող մը կանչել ըստ դիպաց : Այլ հարկ է միշտ լուսաւորել դլխաւոր խնդիրը՝ յօժարութեան աստիճանը , որ խիստ մթին է :

Պէտք է հոն մարդուս ներքին դործարանաց պաշտօններուն դիտութեան բոլոր օգնութիւնը : Երբ բժիշկներն ըսեն այն դէպքին մէջ որքան բնական՝ նիւթական և անհրաժեշտ դործողութիւն կենալը՝ այն ատեն դատաւորն սկսելու է իր դործը խղճի մտօք ,

հոգւոյն կչտամբանքը՝ ուղղութիւնը և պատիժը, ապաշխարութեան և լուացընելու դարմանը։

Մինչին դարու մէջ, ուր բոլոր դիտութիւնն աստուածաբանական էր, առենակալը հոգ կտանէր իր քովն ունենալու գրագէտ պաշտօնէը, այսինքն գիշո՞նը, իւր դիտակցութիւնը լուսաւորելու համար։ Իսկ այսօր մեր դատաստանական տեսանները անշուշտ ևս քան զևս պիտի ուզեն իրենց մօտը տեսնել դիտութեան լոյսը, որ, առ նուազն, եղելութեան կէսը պիտի յայտնէ։ Ա՛ս ըսելով՝ կիմանամ բժիշկը՝ մարդուս ներքին գործարանաց ընթացքին տեղեակ վարպետը, որ, առանց մեծ աղէտութիւն ընել պարծելու, սակայն պիտի օգնէ, և շատ անգամ պիտի տայ դատաւորին այն միջոցը՝ որով նա անհամբ թափանցէ յօժարութեան մթութեանը։

Չ

ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ

Կինը կենաց և առողջութեան ամենաբարձր աստիճանին մէջ։ — Ամենէն անարատը կրնայ պղտորիլ, և իր երկանը սիրած անձը սիրել։

Ա՛յս աղէտալի բաներուն վրայ, որ բոլորովին օտար են այն փոքր ընտանիքին՝ որ միակ առարկան է այս գրքիս, անխոհեմ ճանճերը սարդին մեքենայութեանցը դէմ զգուշացընելու համար միայն խօսեցայ։ Անոնց համար՝ որ անհոգ կըլլան իրենց կանանցը և գրեթէ կմոռնան զանոնք, և ապա անոնց տխուր արկածքը վրայ կզարմանան, որոց պատճառը նոյն իսկ իրենք են, և խիստ արդարապէս կպատժուին։

Իսկ անոնք որ ընդհակառակն, քիչ կհեռանան իրենց կնոջմէն, ի միասին կկենան, ամեն օր մտածմունքնին իրարու կհաղորդեն, շատ երկիւղ չունին այս դատապրութիւններէն։ Զանոնք առաջուց կտեսնեն, անոնց վրայ կխօսին, անոնցմէ խաբուողներուն վրայ կխնդան խղճալով։

Մեծ պատիւ է կնոջ ինքնինքն ազատ և անարատ պահել այս ընդհանուր աղտեղութենէն, երբ իրենց աղգականները՝ մանկութեան բարեկամները, հինները՝ գրեթէ բոլորն ալ ենթակայ կըլլան ամօթալից դերութեան մը։ — Անոնք նախ այս կինը զարմանալի և ծագրալի կդատեն։ Բայց ասոլ չեն յաջողիր զանի իրենց դարձընելու. և անոր հաստատուն և անվհատ մնալը տեսնելով՝ կպարտաւորին հրաժարիլ։ Հասարակաց ձայնը, անտարբեր և անշահասէր անձանց հաւանութիւնն անոր բարոյական դասակարգութիւնը կորոշէ։ Իր պարզ արժանաւորութեանը մէջ՝ դեռ մատաղ, առանց դիտնալու և ոչ ուզելու իշխանութիւն կատանայ։ Իրեն խորհուրդ կհարցընեն, իրեն տեսութիւն ըրած անձինքը կյարգեն։ Եւ ինք, թէպէտ անկասկածելի և խորհրդատահ, սակայն յայտնապէս կծանուցանէ թէ՝ չտվղը ո՛ր և իցէ գաղանիք մը իմանալ՝ որ չկարենայ իր երկանը հաղորդել։

Արնաչ արդեօք այսպիսի վիճակի մը դերազանցութիւնը չզգալ ինքն ու անոր վրայ քիչ մը չմեծամտիլ։ Դժուարին է այս, բայց ուրիշները դեռ մատղ կիսմանան։ Անոր վրայ կնչմարեն միայն զուարթամտիկ կնոջ մը պարկեշտ ծանրութիւնը, իր ամուսինէն պատուեալ, թագուհի անոր սրտին ուրքան և տանը, որ իր սահմանին մէջ կկատարէ,

և, երկանը սահմանին մէջ՝ անոր գործոցը տեղեակ ու խորհրդակից է, և երբեմն օգտակար խորհուրդներ կուտայ։ Մինչև անգամ դաշափարայ և ընդհանուր խօսակցութեանց մէջ ղուռ և յստակ միտք ունեցող երեսմասեայ կինը, որ առօրին կոզմերը ճգուած չէ, շատ անգամ այնպիսի լուսով մը կիմայլէ՝ զոր չունենար մանատուր գործիքը զբաղած ու քիչ մը յոգնած քաղաքացուհայ մարդը։

Նա այժմ իր զբաղութեան վերջին սահմանին հասնելով, որ զգալի կըլլայ իր դեղեցկութեան սացած ո՛ր մէկ վերջ ու պայծառ երեւոյթներէն, զարդացած ու ճոխացած է վայելուչ լուսթեամբ մը, և մարմինը շատ աւելի ճիշնափայլ ու վարդի փափուկ գոյն մը առած է։ Իակ ինք թէպէտ միշտ ժուժկալ՝ սակայն անտարբեր չէ սեզանին։ Ուսոի այժմ քիչ մը աւելի պարապիլ պէտք եր իրեն, բայց տանը մէջ շատ գործ ունենալուն համար հազիւ դուրս կելլէ. հետևաբար՝ այս նաստղական կեանքն իր արիւնը քիչ մը աւելցուցած է։ Վասն որոյ դիւրաւ կիկարմրի, և երբեմն առանց պատճառի։ Հասանքն արագութեամբ դէպ ի գլուխը կբարձրանայ, և յայնժամ իր դեղեցիկ աչքերը պէտք եղածէն աւելի կիսայլին։

Ինք կծիծաղի և կեանք կվայելէ, բայց այնպիսի չափաւորութեամբ մը՝ որմէ ուրիշ մը կրնար ձանձրանալ։ Իրեն փոքր ցանկութիւն մը կըլլայ երբեմն միայնակ պարտէզն երթալ՝ պտուղ մը քաղել, նայիլ մէկ հատ, ապա երկու, յետոյ չատ։

Բայց ինչո՞ւ դաղտագողի կընէ այս բանը՝ քանի որ ինք ամենուն տիրուհի է, և ըրած դողութիւնն իր ստացուածքէն է։

Նա քիչ մը ծուլութիւն ալ ունի և քնալից է։ Իր քունը՝ երբեմն ծանր՝ սակայն միշտ խաղաղ չէ. յանկարծական չերմութիւն կունենայ՝ որով շատ կկարմրի ու կյուզի։ Առաւօտուն՝ իւր այրն արթընցած ժամանակն՝ անոր կնայի՝ ոչ առանց խռովելու։ Ի՞նչ բան է այս։ — Նա կերազէ. կամ մանաւանդ իւր առոյգ՝ առատ՝ մաքուր արիւնն իր տեղը կերազէ։ Անոր չարանենթ դիւցուհին ամենէն զգաստներն իրեն խաղալիկ կընէ միշտ. դիշերուան մէջ իւր յիմարութեանցը ենթակայ կընէ զանոնք՝ որ ցերեկն ամենէն քիչ կհեռանին իրեն։ Բայց սա ա՛նքան խղճամիտ է, որ արթննալուն պէս կբերտապնդի բոլորն ըսելու. և խոստովանելէ՝ նեղուելն առնելէ ու զրկախառնելէ յետոյ՝ սիրտը կհանդարտի, և բոլորովին զուարթացեալ, ամենը կմոռնայ։

Կանանց ցանկական կիրքը շատ անգամ ուշ կարթննայ՝ և երբ կարծես թէ պէտք էր աւելի հանդարտած ըլլալ, իւր առողջութիւնը հաստատուելով՝ երիտասարդական հիւանդութիւնները և մայրութեան առաջին փորձերն անցնելով։ Ամենայն ինչ կանոնաւորեալ, ամենայն ինչ կատարեալ կարգաւ ընթանալով, վիճակը լաւագոյն և աւելի հանդիստ, տղայն քիչ մը մեծցած, ու դպրոցին վարժած, մայրական սիրտն հանդարտած, բարի կողակիցն իր երկանն ամեն կամքն ընդունած, ջօրաւորն ու տիկոջը ճանչցած, և քիչ մը կառա-

վարող, վերջապէս բոլոր կացութիւնը յամրաքայլ շող եկաւքի մը անպզտելի ընթացքին մէջ մտած... Բայց ի՛նչ զարմանք, որ քիչ բան մը բաւական է զանի ճամբէն խոտորելու։

— —

Բան մը կնշմարուի մեր առևտուրի զբաղող տիկնանց վրայ, որ Գաղղիոյ ամենէն մտացիներն են, և հասարակութեան մէջ կապրին իբր բիւրեղեայ տան մէջ, և հետևաբար շատ դիւրին է զերենք դիտել։ Այն է թէ՝ իրենցմէ շատերը, թէև զգաստ, բայց մանաւոր միտում մը ունին իրենց խանութի տղայոց լաւագունին։ Յայտնի է թէ աստնք իսկ և իսկ իրենց ամուսնոյն անհատատարիմ կհամարուին. բայց միշտ ուղիղ չէ այդ կարծիքը։ Եթէ լաւ քննուի, եթէ նեղքին ի հիմանց ճանչցուի, շատ անգամ կտեսնուի թէ այս դէպքին մէջ այրը ոչ նուաղ սիրելի է կնոջը, և թէ սիկնոջ այս համակրութիւնն անօր վրայ է՝ զոր այրն ալ կսիրէ ու կպատուէ, և իրաւամբ կհամարի թէ նա իրեն աւելի անճնանուէր է։ Խանութի մէջ տեղի ունեցած այս առևտրական փոքր դէպքը տեսած եմ երբեմն, և անմեղ հովերգութիւն մը կթուի, բայց ոչ սակաւ վտանգաւոր է, զառիվայրը սահուն ըլլալուն պատճառաւ։ Վասն զի երիտասարդն այսպէս երկուքէն ալ ընտրուած և ընդունուած ըլլալուն վրայ սքանչացեալ, թերևս իսկզբան խիստ աննենդ, զանոնք կսիրէ և իւր սիրոյն մէջ

հաղիւ կզանազանէ զանոնք, բայց երբեմն երկոյ ճամբան կչարունակեն, և սիրտհատոյն դեղեցիկ աչքերը, ևս քան զևս զինքը խոտվելով, կակուղ կեանքն իրեն թշուառ երևցընել։ և քիչ առենէն երեքն ալ կթշուառանան։ Հովուերդութիւնը նոխտղերդութեան կփոխուի, և վախճանը կըլլայ բաժանումն՝ անկումն՝ և երբեմն անճնասպանութիւն։

Սակայն միայն մեկ բան նշանակենք, որ դեռ քիչ դիտուած է՝ բայց կրնայ տարօրինակ թուիլ, բարի կին մը՝ հաւատարիմ և գորովալից սրտով՝ որ քիչ մը թուլամտելու դժբաղդութիւնն ունի, այն կողմը միայն կհակի՝ ուր իր այրն ալ հակած է, քանի կուզեմ դէպ ի այն՝ զոր իր այրն ալ նախասիրած կհամարի, իրեն կսեպհականէ, ձեռքը իշխանութիւն կուտայ և իր երկրպագը կընէ։ — Ընդհակառակն, նա իր էրկնէն վեր եղող ո՛ր և իցէ մարդ չսիրելէն զատ՝ անոր շատ հակառակ կըլլայ, իր էրկնէն աւելի ունեցած չքեղութեանը հնազանդի, և զանի կատ՝ կմերժէ, և ամենևին չհրապուրուիր անկէ։ Ես այս բանը տեսայ ոչ տասն անգամ, այլ հարիւր անգամ, մեր քաղաքացւոյ (էմանի) դասուն մէջ։

Ուրիշ վատթար՝ նենդամիտ կանայք, որ ոչ թուլութեան պատճառաւ՝ այլ յայտնի կամօք կմեղանչեն, չեն կասիր երթալ դաննելու՝ գրաւելու թշնամի մարդը, զոյն՝ որուն աւերակայի կամ իրական վերադարձութիւնն այրը կնուաստացընէ՝ ծաղրալի՝ անհնազանդ և նախատելի կընէ։ Սյսպիսիներն ո՛րը կփրկեն որտանց։ — Ոչ մին և ո՛չ

մեսք։ Երեկոյ անկումը սիրոյ գործ չէ, այլ զուտ անհայտութիւն, և ամբարտաւանութեամբ ինքզինքնին կանպատուեն, որով յայտնի կըլլայ սիրտ չունենալնին. հետևաբար այլ ևս չեն կրնար կանգնիլ։ Այսպէս սիրտ կպակսի, բան մը չկրնար անոր պակասութիւնը լնուլ։

Դառնալով զուարթաճաշակ տիկնոջ, որ, բարոյական ներդաշնակութեան մէջ լաւ հաստատուած՝ և իր ամուսնոյն խիստ փայտած, եթէ իրեն պզտորութիւն մը դայ, այն ուրիշ բան չկրնար ըլլալ՝ բայց եթէ սրտի խարազան մը, զոր ինքն ալ քիչ մը յանցանք կանենայ։ Երեկոյ վիճակը՝ առարկութիւններն և այս ազնիւ մարգուան մեծանձնութիւնը կրնան դէպք մը յառաջ բերել ամենէն պատուաւոր կերպով, և անվտանգ, բայց տիկնոջ համար ցաւալի, որ իրեն կին ըլլալն յիշեցընէ և իր խեղճ սիրտն արիւնէ։

Էրկանն եղբօր կամ քեռ որդին, յանկարծ օրթացած, իրենց կիսայ տասնամեայ հաստակին մէջ, ուսոյ կփութիան զանի քովերնին առնուլ։ Սա իրենց կժամանէ (Փոյէն կամ Պայօնէն) հաճոյական մանուկ Պէարցի, ոչ երկչոտ, վայելչակի և խորամանկ։ Տիկինը, յայնժամ խիստ ճնկակտաւակ, հաղիւ քսանամեայ, բայց և այնպէս զանի մայրաբար կընդունի, ննջեցեալը վրայ կողբայ անոր հետ և առաւել քան ինք, և զանի կզգուէ։ Սյսպա

դպրոց կդրուի, և այնն տարի արձակուրդին (վագանճա) տուն կուգայ ևս քան զևս վառվռուն՝ հաճելի՝ քաղցր և համարձակ ու բանէ մը կասկած չունեցող։ Տաներկու, տասնեհինգ տարեկան կըլլայ և միշտ սաստիկ գորովանօք կընդունուի իբր անդրանիկ եղբայր իրենց զաւակին։ Հետևաբար, ո՛րքան միւս փոքրին՝ նոյնպէս և ասոր՝ ամենևին չվնասուիր անմեղ դգուանք։ Բայց սակայն հետևանքը տարբեր կըլլայ։ Քանզի ահա տիկինն օր մը, որ ամուսնոյն առվի անոր հետ արշաւել կխազայ, ինչպէս յայտնի է, նախ կյաղթուի՝ կբռնուի . . . Ուստի կհարկադրի համբոյր մը հատուցանել, զոր թոյլ կուտայ . . . Սակայն միևնակ այս չէ. երկրորդ անգամուն՝ խելքը կկորսընցընէ, և ընդունածէն աւելի կհատուցանէ. վայրիկ մի անոր բազկացը մէջ կմնայ անդօր՝ չնչասպառ։ Պատանին շատ կարմրած, տիկինը գունաթափ, նա խնդալով կբերէ դողդոչուն աղաւնին։ Այրն ալ կխնդայ, իսկ կինն ամենևին. որուն վրայ տագնապ մը եկած է՝ որ բոլոր օրը կտևէ։

Կարելի է հաւատալ թէ, այս օրէն ի վեր տիկինը կսկսի քիչ մը երկիւղ ունենալ և աւելի զգուշաւոր կըլլայ։ Իսկ պատանին կզարգանայ հարաւային երկրի գեղեցկութեան բոլոր կայտառութեամբ, խօսող՝ հանճարեղ և զուարճաբան պատմիչ, թերևս մեծաբան, բայց միշտ մտիկ կըլլուի։ Տպաւորութիւնը սաստիկ կըլլայ Հիւսիսոյ տիկնոջ վրայ, վասն զի ընդդիմապատակերը կատարեալ է այս պատանւոյն և ծանր ու բաղմազբաղ

մարդուն մէջ, որ քիչ հանճար կերևցընէ յարատևութեան, և իւր բոցը կամիրուիէ գործի և մեծ արդեանց համար։

Պատանւոյն հաճելի գալուստը՝ տանը ուրախութիւն և ամեն բանի յանկարծական փոփոխութիւն կուտայ։ Կարծես թէ յայնժամ աւելի արև՝ աղմուկ ու խնուսմ կայ (որ քիչ կըսուի ճշմարիտ երջանկութիւն մը եղած տեղը)։ Տիկինն ալ կխնդայ՝ բայց տխուր է։ Այս ընդդիմապատակերն իրեն կաղդէ և զինքը կխռովէ։ Առողջութիւնը շատ ազէկ չէ, և, պարոննէրն իմիասին գուրս ելած ատեննին՝ ինք տունը կմնայ և կուզէ միտքն ամփոփել՝ ինքն իրեն խորհրդակցիլ։

Ահա միայնակ այն փոքր պարտիզին մէջ՝ այն նոյն պարտիզին մէջ, ուր, տասն տարի յառաջ՝ այն նուիրական օրն ուր ինք յղի եղաւ, կչրջագայէր ընդ արշալոյս, ոչ նուազ խռովեալ՝ թէպէտ խիստ անարատ։ Եւ ահա ի ներկայութեան նոյն ծաղկանց՝ որ գորովեցան իր վրայ և երգեամ ըրին թէ ինքն անմեղ էր։ — «Բայց այսօր ինչ պիտի ըսեն անոնք։ Ես չար բան մը չըրի և չուզեցի . . . և եղածը կրնայի ամուսնոյս ըսել։ Սակայն խռովեալ եմ, և ինքզինքս ազէկ չեմ գտներ . . . Այսուամենայնիւ՝ բան մը չունիմ անոր ըսելու։ — Շատ ըսելիք ունիք, տիկին։ — Բայց ո՞վ է խօսողը։ Չոս միայն ես կամ և այս վարդը։ Որպիսի չքեղութիւն ունի այն, ի՛նչպէս կարմիր է (կամ ինծի այնպէս կթուի), չիշակարմիր . . . Գոյնո՞ վ է արդեօք որ կխօսի. և ի՞նչ ըսել կուզէ։»

Ը

ՎԱՐԴ ՄԸ ԻՐԵՆ ՈՒՂՂԻԶ.

Թող մարդ ընէ իր ազնմանքին և բնութեան անվեց ճայնիցը՝ որ պիտի պահպանեն իր ամբողջութիւնը։ — Ինքզինքը խիստ թոյլ զգացողին խոնարհիլը։ — Ամուսնական խոստովանութեան կղզիէ, և խոստովանութիւն կուզէ, բայց այդ իրեն կվերջանայ։ — Այրն հետը քաղցրութեամբ կվարուի, զինքը կլուսաւորէ և կվերահաստատէ իմաստութեան լուսոյն մէջ։ — Արտին պատանքը շատ անգամ անկէ կպատճառի որ սիրած առարկան դէպ արժանաւոր կհամարի, մինչ այդ միակ համարածն ընդհանուր է ծողովուրդի մը, ցեղի մը, ևայլն։

Այդ վարդը մի՛ քաղէք տիկին. վասն զի այլ ևս չկրնար խօսիլ։ Բնութեան ծոցէն դուրս հպելով զինք ծոցդ եկած առենը՝ կթառամի, իր անուշահոտութեամբն զքեզ միայն գինովցնելով ու վրդովելով։ Ուսան խոնարհէ ու մտիկ ըրէ։ Եւ ահա այսպէս կխօսի քեզ։

« Դուն կերթայ ու կուգայ. չարժուն ստեղծուած ես. իսկ ես ցօղունիս վրայ կմնամ։ Դուն կաքանչանաս իմ հանդարտութեանս, իմ վարդայինս թագաւորութեանս վրայ։ Բայց դիտցիր որ այսպէս ըլլալուս պատճառն իմ վիճակիս հանդամանացը հաւատարիմ մնալս է։

» Ես ոչ թէ մարդ մէջ դրուելու խազպիկ մը՝ այլ ծանր արարած մը՝ կենաց հզօր աղբիւրութիւն մըն եմ, խորհուրդ մը կատարելու համար՝ գործ և գործատար եմ միանգամայն։ Իմ ժամանակս կարճ է, ուստի կփութամ ապահովել մեծ բան մը, չքնաղ ցեղի մը տևականութիւնը, վարդին անմահութիւնը։ Եւ ահա, տիկին, ասոր է որ ես Ամուսնոյ Վարդ մըն եմ,

» Իմ ցօղունս ունիմ, և անոր վրայ կմնամ զօրեղ։ Կալ պիտի հրաժարեմ՝ քու կուրծքիդ վրայ մեռնելու պատրաստ։ Թող դիս անարատ և արդասաւոր . . . Եւ դուն ալ ինծի պէս եղիր։

— » Ո՜հ, ի՞նչ գեղեցիկ խօսեցար։ Ո՛րքան կուզեմ քեզ նմանիլ, քեզի պէս Ամուսնոյ վարդ մը ըլլալ . . .

» Բայց, վարդ իմ, խղճի մնօք ըսէ, կկարծես թէ խոստովանելո՞ւ եմ . . . Եւ ի՞նչ խոստովանիմ։ Ամպ մը՝ մշուշ մըն էր այն՝ զոր ինքս հպիւս կրնամ ոչնչել, ոչինչ բան մը . . . Եւ եթէ ինքզինքս թեթևացընելու համար խօսիմ՝ անոր սիրոյ պիտի վիրաւորեմ . . .

— » Սակայն դուն խոստացած ես ամեն բան անոր ըսել . . .

— » Ո՛վ վարդ, դուն ծաղկանց սէրը դիտես, բայց կանանց սիրոյն անտեղեակ ես։ Ան վայրկենին՝ յորում ես զայն ըսեմ՝ յանկարծ պիտի զօրանայ սրտիս մէջ ու նոր ջերմութիւն մը պիտի ստանայ . . . Զայն յայտնելը՝ մեծ ցընծալ է։

— » Ո՜հ, օրքան հիւանդ ես դու, կպաշտ-

պանես քու գաղանիքդ, զայն մոռք կորճաս, կդգուես, ինչպես պիտի ընէիր զաւկի մը։ Կդողաս որ այն ի լոյս չգայ և կատարեալ լուսոյ մէջ չնեղուի . . . Եւ իրաւունք ունիս, տիկին, վասն զի խիստ փափուկ է այն։ Գողունի սէր մը խոստովանուած աւեն՝ վտանգի մէջ կիյնայ։ Աւրդարև կրնայ վառիլ, բայց մարելու համար։ Ա՛յս յայտնութիւնն երեն ջնջասակար կըլլայ . . . Իսկ եթէ հարկ ըլլար զայն ըսել բարեկամուհւոյ մը՝ բարեսիրա՝ համբերող և դթառատ հոր մը, անշուշտ կդիմէիր անոր . . . Ա՛յն սիրոյն վրայ խօսելու, զայն անուանելու բերկրութիւնը կունենայիր, և անոր վրայ ողբալդ՝ յանցանք մը աւելի պիտի ըլլար . . . Բայց պէտք է զայն ըսել գրկանքը կրողին, այս ցաւալի գաղանիքն հաղորդել անոր՝ որ պիտի վշտանայ։ Նա թող արիւնի, բայց դուն ալ պիտի արիւնիս, ու կանդ առնուս։ Յայնժամ մոռախորհութիւնն իր թևերը պիտի կորնչցընէ, և դու ստուգութեան մէջ պիտի դառնաս, անեղը ցաւոց մէջ՝ ուր պիտի տեսնես այդ սիրան արիւնաթոր . . . Եւ որովհետև դուն բարի և դորովալից ես, ուստի և սէրը պիտի դառնայ ի քեզ երկիւղածութեամբ։»

——

. . . . . .

Ինք կհնազանդի այս յորդորանաց, և իր բոլոր զօրութիւնն ու քաջութիւնն ամփոփելով՝ կորոշէ ամեն գնով ամուսնոյն պատմել՝ նախաճաշին առեն՝

որուն ներկայ չըլլալը երիտասարդը։ Ուստի անդամ հնաոճ տակաւ և հիւծեալ և գատապարտեալի նման։ Բայց սիրտը սաստիկ կբախէ, լեզուն չփոթեալ կմնայ . . . Վերջապէս յետին ճիգ մը ընելով՝ կհարցընէ ամուսնոյն թէ, այս անգործ կեանքն օգտակա՞ր է իր եղբօրորդւոյն։ Նա իր ուսմունքն աւարտած ըլլալով՝ ժամանակ չէ՞ որ դործի մը դրուի, կանուխկեկ կարգադրուի իր վիճակը, որ ինքն ալ գոնէ պատրաստուի և իր ապագային բանայ . . .

Ա՛յս խօսքին վրայ այրն անոր կնայի զարմացմամբ։ « Բայց ի՞նչ ընենք, սիրելիդ իմ, նա կուզայ, և կրնա՞նք ճամբել . . . Ես քալ կտեսնէի թէ արդարև դուն շատ չէիր ախորժեր անկէ . . . Հակակրութի՞ւն մը ունիս հետը։

— » Ո՛հ, ո՛չ։

— » Ի՞նչ է ուրեմն. կսիրե՞ս զինքը։

— » Բայց, տէ՛ր Ա.սատուած, եթէ պատահէր որ . . . »

Կռնակովը լեռ մը վերցընելն աւելի դիւրին պիտի ըլլար երկանը, քան թէ այս խօսքը լսել . . . Իսկ կինը մարածի պէս կիյնայ, և մօտ է նուաղելու . . . Երկուքն ալ դունատ . . . Բայց այրը, մահու մէջ անգամ զօրեղ, թէպէտ սիրտը վիրաւոր, այլ անոր դիւցազնական հաւատարմութեան յարդը կճանաչէ։ Միայն կվախնայ որ չըլլայ թէ նա մեռնի կսկիծէն ու առաքինութենէն։

Ուստի անոր ձեռքը ջերմութեամբ կսեղմէ և անմռունչ կբաժնուին իրարմէ։ Բայց կիրքը կփայլէ՝

նման այն հրոյն՝ որուն մխիթն յանկարծ մեկզի կառնուի . վասն զի ներքին խառնուածիւնն ու վրդովումը չկրնար ծածկուիլ :

Սէրն այնքան զօրաւոր բան է , որ միայն իր կէս ցոլացմամբը երևելով՝ ամեն ինչ կբռնակալէ : Ամենէն ցուրտ սիրտն անդամ կվառի , անեղը հպարտութիւնը՝ դաժան ուրախութիւնը՝ արտայայտութեան բուռն երջանկութիւնը՝ նուազ պատրաստած երիտասարդին անմիջական կրից փայլատակում մը կպատճառէ : Օրինաւոր և , այսպէս ըսեմ , որդիական խանդաղատանաց երկդիմութենէն զօրացած տպաւորութիւնն ի՛նչ եղաւ արդեօք : Ինք չգիտեր : Բայց խեղճ հոգին , ինքզինքէն ելած՝ և այս պատերազմներուն դիմանալու չոյժ տակաւ , վերջապէս իրիկուան հանելով պառկելու առնը՝ հազիւ անկողին մտած՝ էրկանը բազկաց մէջ կնեռուի հեծութենէն շնչասպառ :

Եւ նա զանի կգրկէ , ի զուր կփորձէ հանդարտեցընել՝ զօրացընել : Միայն երկար ժամանակ անցնելէ և արտասուաց հեղեղէ մը հաքը , զանի միշտ սեղմած ունենալով և ընաւ թողուլ չուզելով , կինը կարող կըլլայ վերջապէս ըսել .

« Պահպանէ զիս , գթա չիս , օգնէ ինծի . . . Պղտամ թէ կընկղմիմ . . . Կամքս այնքան տկար է , որ ժամէ ի ժամ կասկի և ձեռքէս կկլլէ . . . Ի՛նչ կըսեմ , կամքս է որ զիս ընդ քարշ կածէ , և միայն խեղդուելու չափ զօրութիւն ունիմ . . . Ո՛հ , ո՛րքան յանցաւոր եմ հպարտանալուս վրայ , ահա պատիժս կրեցի : Ես չատ տկար եմ , որքան

չէր միր մանկիկին օրօրոցին մէջ . . . Պատրաստիմ , դիս ոտքայ մը համարելով՝ հետս իրը ոտքայ վարուէ , որովհետև ես ուրիշ բան չեմ : Գուն մինչև յարդ չատ բարի եղար ինծի , այսուհետև խիստ եղիր , տերս եղիր . պատժէ զիս : Մարմինս ճնշուելով նուաճուելով հոգիս կառողջանայ . . . Հարկ է որ քիչ մը քեզմէ երկնչիմ , երկիւղ ունենամ . . . Թող կամքս մեռնի . . . զանն այլ ևս չեմ ուզեր , քեզի կնուռամ : Գուն ես իմ ճշմարիտ կամքս և իմ ընտիր հոգիս : Բայց քայլ մը մի՛ հեռանար ինձմէ , որպէս զի ամեն բան կարենամ քեզի հարցընել՝ թէ ուզե՞մ կամ պաշտիմ ուզել : »

Անմեղ և անսոզիւտ անձի մը այս ատոհման սաստիկ խռնարհիլը մեծ ցաւ կպատճառէ զանի սիրտին : Բա՛ըէ , զանի՝ այն ամբիծ թոռուհին հոն լինած տեսնել : Սակայն ատոր վրայ իր զգացած սաստիկ տպաւորութիւնը կծածկէ , և ճիգ մը կընէ ժպտելու . « Սիրելիս , բաւական չէ որ դուն ըսես ուզես , այլ պէտք է որ ես ալ կարենամ . . . Ո՛հ , ի՛նչպէս դու չես զգար թէ քու սիրելի մարմնոյդ վրայ մաս մը չկայ որ ինծի համար նուիրական չըլլայ մօտս դէրեղմանին չափ . . . Մարմնոյդ ո՛ր կողմը որոշեմ այդպիսի մեծ բարբարոսութեան մը համար . . .

— » Բայց այդ ինծի օգտակար պիտի ըլլայ , դիս պիտի փրկէ : Երկիւղն , ըսաւ Սողոմոն , սկիզբն է իմաստութեան : Պղտամ թէ պէտք ունիմ երկնչելու , պէտք ունիմ նուաստանալու : Այն առեն աւելի ևս պիտի սիրեմ ղքեզ : Տիկին * * * ,

որուն չատ աղատամիտ և մեծանձն ըլլալն աղէկ դիտես, անցեալ օր կըսէր ինծի. « Ա՛յն կինը, որ անգամ մը իւր ամուսնոյն ձեռքին տակ խոնարհած է, անոր աւելի ևս կապուած կըլլայ անաչառ դատաստանայը համար, անցկընդն այն յիշատակին համար և ապագային համար։ »

— » Ո՛չ. վերադառնալու չենք վաղնջուց բարբարոսութեան։ Մե՛ծ Աստուած, հոգի մը և անձ մը ինձի կին ընեմ, ու զանի իր մը՝ ոչինչ մը դարձընեմ... Ա՛յդ բանը մտածել անգամ չեմ համարձակիր։ Բայց, սիրելիդ իմ, որքան ալ ըլլայ քու տառապանքդ, դու ինքնին երևակայէ թէ՝ իմ սիրոյս եղջը, ինչ որ այնքան բազձացի՝ ուզեցի և փնտռեցի ինքզ՝ սրտի խիստ մեծ եռանդեամբ, այն էր՝ քու հոգւոյդ ժամանել, այն բարոյական սրբարանին ամենէն խորերը հասնիլ... Ի՞նչ պիտի ընեմ ես, եթէ քեզի մտիկ ընեմ, քու կամքդ կորսնցընեմ իմ ամենէն սիրելի ակնկալութիւնս։ Ի՞նչ ստոյգ և ապահով բան կրնամ ապասել նուաստացեալ անձէ մը, որ անգամ մը ահաբեկեալ և այնքան ցած իյած, չկարենայ նորէն բարձրանալ, և գուցէ այլ ևս բարձրանալ չուզէ... Ա՛ման դի մարդկային հոգին շատ միտում ունի ինքզինքը լքանելու, իր ամբիծն դոհ ըլլալու, հոն վնտռելու, հոն վայելելու սիրոյ ցանկութիւն մը։

» Եւ եթէ կամքդ կորսնցնեմ, ի՞նչ բանով պիտի

սիրես զիս... Ո՛չ. ես կուզեմ որ դուն ևս քան զիս ըլլաս անձ մը՝ հոգի մը՝ ազատութիւն մը, ազատ ինծի դէմ, եթէ հարկ է։

» Ես զայդ ուզեցի, բայց ոչ բաւական։ Ես ըստ բաւականին չարուճտակ չմշակեցի և չտնուցի քու սիրտդ։ Ես ատկէ յառաջ եկաւ այս աղէտալի վայրկեանը... Ա՛րդ՝ որո՞ւն է յանցանքը։ Ա՛յն աչխատութեանց, այն դործերուն, այն չահերուն և այն խնամոց մէջ՝ զոր ունեցայ ես քու բաղդիդ և մեր զաւակաց բաղդին համար. ո՛վ աննախատես այր, ընտանեաց համար ընտանիքը մոռցայ... Եւ, չդիտեմ ի՞նչ հարստութեան համար՝ քիչ ճիաց որ պիտի կորսնցընէի իմ հարստութիւնս՝ երկինքը որ ձեռացս մէջ ունէի, զքեզ՝ իմ անզուգական դանձս... Շնորհակալ եմ այս դժնդակ հարուածէն՝ որ զիս ինծի ճանչցուց։ Ա՛ռանց անոր, աւա՛ղ, ես այլ ևս մարդ չէի։ Վիշտն ինքզինքս դանել՝ ինքզինքս զդալ և ինքզինքս ճանաչել տուաւ ինծի։ Դուն ալ զիս պիտի դանես, ու այլ ևս իրար չպիտի թողունք։ Եւ հարկ է որ դու զիս սիրես, վասն զի անով ես մեծ կըլլամ...

» Իսկ այդ տղայն, եթէ արդէն ինծի զաւակ ըրած չըլլայի, այսուհետև պիտի ընէի։ Ան, որուն վրայ քու նայուածքդ հաստատեցիր, և որ վայրիկ մի քու սիրելի հոգիդ դրաւեց, ընտրութեան զաւակ մըն է, և պէտք է որ միշտ հաղորդ ըլլայ այս վսեմաւոր երջանկութեան։ Ես զանի որդեգիր կընեմ ինծի. և զինքն ա՛յնքան բարձր պիտի հանեմ՝ որքան որ ինք կարենայ հլլել։ Հեռացեալ, բայց

միշտ ներկայ պիտի ըլլայ ինծի և ամեն տեղ պիտի ըլլան օգնական պիտի դանէ ։ Եթէ նամակ գրած առնեը՝ քու վրայօդ ինծի խօսի , պիտի հաւանիմ ատոր ։ Երանի՛ թէ՝ այդքան ազնիւ յիշատակ մը կարենայ իւր սիրտը վեհ և մաքուր՝ ու միշտ մեծութեան ճանապարհին մէջ պահել ։ »

——

Հիւանդն առողջանալէ երկիւղ ունեցող տեսակէն չէ . ուստի չմոռցաւ որ այդն անհոգ ըլլայ այս անխոհեմ մեծանձնութեան վատահութեանը մէջ , և անոր միջոց չտար , կազատէ կտրիչ որ դանի հեռացընէ ։ Եւ ահա առիթ մը ներկայանալով՝ երիտասարդն հեռանալ օրը կմակնի ։ Տիկինը քալ կղզար թէ , այս տեսակ բաներու մէջ յապաղումի կամ միջին ժամանակակէտ պէտք չէ ։ Առժամանակեայ բաժանում մը , որ առէջ վերադարձներ պիտի առթէը , միշտ մէկտեղ բնակելէ աւելի վտանգաւոր պիտի ըլլար ։ Ռուսօյի Յուլիանէէն աւելի վեհերոտ ըլլալով՝ եթէ անոր տեղն ըլլար՝ պիտի երթնչէր Սէն-Փրէօյի նաւահէն և Մէյըրիի ժայռերէն ։ Ուստի կուզէ և կպահանջէ ազդու գործողութիւն մը՝ որ ամեն բան կարէ , թէև ատով իր սիրտն անգամ պատառի ։

Բայց վինքը զարմացընողն այն կըլլայ թէ , նա՝ որուն համար ինք կկարծէր թէ աւելի ևս պիտի վշտանար , առանց գժուարութեան կսիրանի ։ Անծանօթ տեղերու , ճանապարհորդութեանց , նոր

կեանքի մը և արագ ու չքեղ յաւակատիմութեան հրապոյրքը , զոր բարեկամ նախանամութիւն մը պիտի փոխանցընէր , բոլոր առնք հզօր ցրուիչ մը եղան հրաժարական ողջոյնին տխրութեանցը ։ Հարուստային երկիրներու սատիկ երեւակայութիւնը չատ անգամ կմիտքանի ուրիշ ձիրքի մը հետ՝ որ անոր հակառակ կկարծուի , այն է՝ իրականին և չահուց խոհ դրական զգացումը ։

Այս տիկինը որքան ալ տառքինի ու քաջասիրտ ըլլայ , դարձեալ կմնար նէ այնպէս կնատարեալ հնազանդելոյն վրայ ։ Որուն սատիկ վշտանալն այրը կտեսնէ , մինչ ուրիշ մը միայն իր հպարտութեան ընդունած խայթուածը պիտի զգար ։ Բայց սա , զանի սատիկ սիրելուն , անոր ցաւին բաժանակից կդառնար ։ Այլ տակայն բաժանումն արդիւնք մը չէր ունենար՝ եթէ այս ցաւադին սէրը տևական , և դուցէ մեծնալու սէր ըլլար ։ Գանդի ի՞նչ օգուտ կրնէր զանի յարատևութեան պահպանելը՝ եթէ աղէտալի նեան իր ներքոյ պիտի թաղնաւորէր ։

Նա պիտի կորսնցնէր իր անմեռանչ ցաւոցը մէջ , չհամարձակելով խոստովանիլ իւր սիրէն ծնացած սուգը և իր ամօթապարտ ցաւը՝ որ տկար բնութիւնը կվատնէր մեծ զոհողութեանց ։ Եթէ այրը նախանձոտներու հասարակ յօժարութիւնն ունենար , զանի ընկերութենէ դուրս կհանէր՝ առանձնութեան մէջ կպահէր և իր խղճը կյագեցնէր ։ Սակայն եթէ աշտարակի մը ծայրը դնէր , ժայռի մը սուր գագաթը՝ չերմեռուտ Մարէմի դղեակը՝ ուր այրելով ապատեղուտ Տանթէ բանաստեղծին

Փիան, ինք չնորհակալ պիտի ըլլար իր էրկանն այս ըրածէն։ Որովհետև այս պէտք էր իրեն իւր մտածութիւնը մնուցանելու համար։ Առանձնացեալ՝ բանաստեղծեալ՝ պիտի կարողանար հանդիսատ վայելել արտատուելու երջանկութիւնը։

Իսկ այրը բոլորովին հակառակը կընէ։ Վասն զի աղէկ կհշռէ թէ՝ պատրանաց դէռ ևս մնալուն պատճառն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ այն՝ որ սիրուած առարկան չուտ մը հեռացուելով՝ կայծակի պէս անցնելով՝ կրցած էր պահել իւր բոլոր հրապոյրքը։ Ուստի իւր առանձնական մտածութեանց բանաստեղծութիւնն իրեն չթողելու համար՝ կորոշէ իւր հիւանդը ճշմարիտ և հաստատուն ընկերութեան մէջ՝ իրականութեան լուսոյն մէջ դնել, քանզի համոզուած ըլլալով թէ՝ ատով այն սուտ և ցնորական պատկերին կորդուածքը տեսական չպիտի ըլլայ։

Սիրոյ պատրանաց և չափազանցութեանց ամենէն սովորական պատճառներէն մէկն է՝ կարծել թէ սիրուած առարկան չքնաղ է՝ և անշուշտ այս ինչ մնաամբ, զոր ապա սովորական ըլլալը կհասկըցուի՝ երբ մարդկային ընկերութիւնն հետզհետէ քիչ մը աւելի ճանչցուի։

——

Երիտասարդ մը կտեսնէ ի Փարիզ դեղեցիկ օրիորդ մը դիմաց կանգնաւոր. գծագրութեամբ, ու կցափշտակուի, և հետը կամենանայ։ Ապա հետաքրքիր կըլլայ իր կնոջ ծնած երկիրն՝ Սրլէս

քաղաքը տեսնելու, և հոն ամեն կողմ կղանէ նոյն անձը՝ զոր անզուգական կկարծէր։ Այն չքնաղադեղ օրիորդին պատկերն ամեն փողոցի մէջ իրեն կհանդիպի։ Հարիւր և հազար օրիորդ կտեսնէ նոյն նման դեղեցիկ։ Ըսել է թէ ամբողջ ժողովուրդի մը՝ արևմտեան դեղեցկութիւնը սիրած է նորէ։ Ուստի կպազի անկէ։

Նոյնպէս ալ ազանիացի տիկին մը՝ անտեղեակ և քնաւ իր երկրէն դուրս չելած, կտեսնէ իր դուժոխ վերակացուին հետ նոյն անզգայութիւնը մէջ՝ դոնոյ այն առաջին ծագիկն ունեցող, որ Հիւսիսային երկիրներուս յատուկ է։ Եւ դլուխը կդատնայ։ Արդ՝ եթէ այս տիկինը պահես, յուսահատութենէն կմեռնի։ Ուստի բոլորովին հակառակն ընելու է։ Պէտք է անոր ցոյց տալ Գերմանիան կամ մեր Նորմանտիան՝ Անդլիան՝ խոպտաձաղ դեղեցկութեան բոլոր երկիրները, մինչեւ որ կանայք և ազայք, և նոյն իսկ երիտասարդները, բոլոր նոյնպէս ապիտակ և կարմրայար՝ նման անոր՝ զոր մինակ կհամարէր ինք։ Եւ երբ այս փաւիւթիւնը շատ անուշ և հասարակ դէմքերու վրայ տեսնէ, պիտի իմանայ թէ ցեղի հասարակ մէկ ձիրքը՝ չկրնար հրեշտակային համարուիլ։

——

Հարուստին գաւառաց հրապոյրքը՝ հիւսիսայնոց վրայ տեսնել ևս սովորական է։ Այն ինչ մարդն ի Լիլ՝ Ռուան՝ Ամիըտպուրկ՝ անդիմադրելի

կերևի : Աղբիւր իւր յատուկ կարժանաւորութենէն է : Բնաւ ամենևին . այլ իր ցեղէն , միայն անկէ որ աչացը կամ խոհառած քրիստոսի արիւը՝ Պետրոսի հնարքը՝ Կաղծոյն կայտառութիւնն ունի : Այս բարեվիճակ երկիրներուն ամենէն միջակ մարդիկն անդամ , եթէ Հիւսիսային երկիրները դան , մեզի շատ անդամ զարմանալի պատրանք մը կպատճառեն : Գաշտնական խնդոյքի մը մէջ , ուր շատ անծանօթներ հաւաքուած էին , հարաւացոյ մը դէմ առ դէմ կգտնուէի , որուն հրապուրիչ աչքերը կփայլատակէին : ան ու ան կխնայէին՝ բայց հազիւ կրնային հանդուրժել իր նայուածքին : Աչացը մէջ՝ Աբիսողի վիպասանութեան առասկէն՝ չգիտեմ քանի՛ վիպասանութիւն , ի՛նչ վայելչութիւն , թեթևութիւն՝ որ տակայն կայրէր , և երբեմն աքանչելի զուարթութիւն մը կար : Վերջապէս իր անունը հարցուցի , և իմացայ որ անծանօթ մէն էր , կեդրոնական երեսփոխան մը , որ Խորհրդարանին մէջ բառ մը չէր արտասանած , թէև ուրիշ ամեն տեղ շատախօս էր : Միով բանիւ , այս արտասովոր հրոյն մէջ՝ ցեղն էր ամեն ինչ , իսկ մարդը ոչինչ :

Ասոնք այս խոհեմ այլեւ ուղղակի Հարաւացիները դատառները կտանի իւր զուարթամտութեամբ կինը : Զիմաստուն որ նա հպատակութեան և ցաւոց մէջ պարուրի : Աղնիւ որ օգտակարութենէն

մը ընէ , իր սովորական վիճակէն գուրս ելլէ , Հռոմէական Գաղղիոյ դէպքերուն և մեծ առասպաններուն սիրտը կատրճացնեն ու կզօրացնեն : Որուան որ անչեզոքապէս պատմած է թէ ինչպէս , նեղութեան մը մէջ՝ ուրիշը կակարծեր , միայն Սարտայի կանանցին տեսքը՝ այն ծանր և փառահեղ տեսքը վերջը վերականգնած է : Որքան ատելի կրնայ ուրիշին ներգործել Պիրենեան լերանց վեհ տեսքը : Անոնց միջագագաղ սառնակոյտերն՝ ու անապատ ձիւնները՝ հոգւոյ աչքերը կը զաեն :

Բայց այս հանճարեղ և նրբամիտ անձը (սիւկինը) , բնութեանն նայելու տաղանդը կտեսնէ՝ կճանչէ նաև մարդը : Այս երկիրներուն մէջ ամէն կողմ նորէն կդտնէ իր հետաքրքրական երիտասարդը , խնդրան առաջ իւր ցաւը կնուագէ՝ սիրտը կարիւնի : Վան դի նոյն կայտառութիւնը՝ նոյն վայելչութիւնը կտեսնէ , նոյն փոդփոգան և հանճարեղ բարբառը կլսէ , Ի՞նչ կըսեմ . նորէն կտեսնէ զայն՝ զոր մեկ հատիկ կկարծէր , չարժուար , կայտառութիւն , նայուածքի այն սիրուն վայելքը՝ երբեմն կայծակնացայտ՝ երբեմն խոր և ընկղմեալ տխուր կէսողբերգական դիմքի մը մէջ՝ որ ազգու է , և սակայն ստոյգ կարևորութիւն մը չունի :

Երիտասարդն աղէկ կխօսէր, զուարճացուցիչ էր։ Իսկ հոն բոլորն ալ այնպէս են, և շատերը զարմանալի ճարտարաբան։ Այն ինչ խանութի ծառայն, գքեզ համոզելու համար որ իր գինիէն գնես, տան թալէյրանէ աւելի հանճարաբանութիւն կընէ։ Եւ երէկ վարանիս, իր եռանդուն պերճախօսութեան ատիճանաբար աճումը յորձանք մը՝ թաթաւ մը՝ Պիրէնեան դետ մը կդառնայ՝ որ իր եզերքն եզածը կառնէ կտանի։ Մինչև կիրքը յուզելու բարձունքը կհասնի՝ կդրաւէ բոլորը . . . Եւ ո՛րքան պիտի խնդայ դուրս ելած ատենդ։

——

Մեծաբան ազգ, բայց հաճելի։ Վատն ալ կը ստեն առանց ատելու, և բնութիւնն է այսպէս ընողը։ Իրենց կեղծաւորութիւնը մի՛ մեղադրէք, բանաստեղծներու նման իրաւունք ունին կեղծելու։ Այս կեղծելու յատկութիւնն այնքան հայ իրենց մէջ և իրենց արիւնին մէջ, որ ամեն առթի և մինչև անդամ օգուտ մը չեզած ատեն և յոչ կամաց կուգայ իրենց։ Ես անոնցմէ տեսած եմ որ ամբողջ օրեր կպատմէին բազմաթիւ դէպքեր՝ որ ոչ ոք կրնային խաբել. որ իրը դէպք կեղծ էին, բայց իրը գաղափար՝ ճշմարիտ, որք երէ իրական աշխարհին մէջ չկային, բայց ստեղծող հաճոյից վայելուն թատրոնին վրայ կային։

Մենք այս երևոյթն առաջին անդամ տեսած տեղնիս կ՚ափշտակուինք՝ կապշինք։ Ա՛հա այսպէս

եղած էր Հիւսիսոյ տիկնոջ ալ՝ նոյն երևոյթը մեկ հատի վրայ տեսած ատեն։ Բայց երբ շատերու վրայ՝ ամբողջ ժողովուրդի մը վրայ տեսնէ, կհանդարտի՝ կհասկընայ և կժպտի։

Ատուած կարծուածը մարդ կըլլայ, և մարդ մը ոչ չքնաղագիտա։ Իր դասուն մէջ՝ իշխանութեան տակ կմտնէ, իր սեռն ու տեսակը կգտնէ։ Եւ թեպետ իր չքնաղութիւնն անհետ կըլլայ, այլ կմնայ հաճելի երիտասարդ մը՝ քիչ մը թեթև՝ և ոչ կարի ապահով, բայց ոսկւոյ ինչ արժանաւոր։

վտանգի մէջ կդնէ զանի. դրեթէ նման է տանը բանալին երեխային մարզասպանի մը յանձնելու։ Ա.յրը բարոյապէս ապահոված կըլլայ բոլոր իր կենացը մէջ՝ չդիտելով բնաւ թէ զաւակն ատուգիս իրե՞նն է, պարտաւորեալ կըլլայ սնուցանել՝ անոյշ ծնունդ մը օժտել կամ դաստաստանի մը ղուարճութիւնը տալ հասարակութեան, որուն մէջ, թէ՛ չահի և թէ կորնչելնէ, իր անուանն առականաց համբաւ մը կապահովէ միշտ։

Ծիծաղական է ըսել թէ կինը մարդէն աւելի պատասխանատուութեան տակ չէ՛նար։ Ա.յրը գործողութիւն մը՝ զօրութիւն մըն է՝ որ ընտանիքն հաստատուն կպահէ. իսկ կինն ընտանիքին սիրտն է։ Միայն ինք գիտէ ընտանեաց խորհուրդը։ Միայն ինք կպահէ ընտանեկան կրօնքին գաղտնիքը՝ տիտղոսը՝ որ բոլոր ապագան կկազմէ։ Միայն ինք կրնայ հաստատել օրինաւոր ժառանգութիւնը։ Կնոջ մէկ թաբէութիւնը հազար տարուան պատմութիւն մը կրնայ եղծել։

Ի՞նչ է կնոջ կոչումը, եթէ ոչ մեր կենդանի տաճարը՝ սրբարանը՝ խորանը, ուր Աստուծոյ բոցը կվառի. ուրկէ մարդ ամեն օր իր ղօրութիւնը կստանայ։ Եթէ կինը թողու զայն թշնամւոյն, եթէ գողցընէ այն բոցը՝ որ իր ամուսնոյն կեանքն է, այս առաւել է քան թէ օգնել թշնամւոյն որ տունն անոր վառէ։

Եթէ կինն իր ըրածը գիտնար՝ չկրնար պաշտ բաւական ծանր չեր լինիր։

Բ

ԲՈՒԺՈՒՄՆ ԱՐՏԻ

Կնոջ պատկառելիութեան ամբաւ հետևանքները։ — Ընդհանրապէս նա շատ հեռի է զանոնք դուշակելէ։ Կմեղանչէ անխորհրդութեամբ, և չատ անգամ սաստիկ կզղջայ։ Օրինակներ։ — Իր անկման ամենէն սովորական պատճառը ձանձրութիւնն ու անգործութիւնն է։ — Զանի մի՛ ըսաներ, ի՛նչ ալ ըրած ըլլայ։ — Կինն ամուսնութեամբ ինքզինքը բոլորովին նուիրած ըլլալով՝ և տպաւորութեամբ այլափոխեալ դտնուելով՝ բաժանման մէջ մեծ ձնաս կրնէ։ — Զանի մի՛ ծեծեր՝ ի՛նչ ալ ըրած ըլլայ։ — Այն առիթը, որ իր խղճմտանքն իրեն փսփսաքել կուտայ ապաշխարութեան։ — Ամենէն ընտիր դեղն է՝ զանի զէշ ընկերութեան մէջէն դուրս հանել՝ մաքրել և նորոգել, եթէ հնար է, գաղթելով։

Շնացող կինն և այր հաւասարապէս յանցաւո՛ր են։ — Ա՛յո՛, իրը անհաւատարիմ և ուխտադրուժ։ — Բայց ո՛չ, ուրիշ հաղար հանդամանքով։

Կնոջ անհաւատարմութիւնն այնչափ հետևանք ունի, զոր մարդուն ամենևին չունի։ Կինը ոչ միայն ուխտադրուժ կըլլայ, այլ և ամուսնոյն պատիւն ու կեանքը կմատնէ, զանի ամենուն բերանը կը ձգէ, մատնացոյց կընէ, անոր վրայ սուլել կուտայ, ծաղածանակ կընէ. մեռնելու կամ մարդ մը մեռցընելու և կամ խայտառակ ընելու

Բայց նա գրեթէ միշտ հեռի է ասոնք մտածե-
լէ : Վիտամիք՝ առելութեամբ և հենդնաբար
եղած անհատատարմութիւնը խիստ դժուարադէպ
է : Դանէ առաջին յանցանքը գրեթէ միշտ պատահ-
մունք մըն է բոլորովին ժխտական թուլութիւն մի՝
դարձելու և դիմադրելու անկարողութիւն մըն է՝
քան թէ դործ :

Արիւնային խառնուածք ունեցող կանայք
կատարեալ և երբեմն վայրկենական ատոդ ցնո-
յում մը կունենան : Իսկ մաղասային խառնուածք
ունեցողները կամքի ծայրայեղ թուլութիւն մը
ունին, և դիմանալու օժտուած են. դիտեն թէ
անոնք հաճելի պիտի ըլլան, ուստի միշտ կդիմանին :
Իրենց դժուար կըլլայ մերժել :

Բայց այն կանայքը՝ որ չեն վարժած՝ չատ ան-
դամ ատոդ ապաշաւ կունենան : Որոց երկու
աղդու օրինակները տեսած եմ :

Վայելչադեղ տիկին մը հարուստ՝ բարեբաստիկ՝
անսոդիւտ կենաք քառասուն տարեկան եղած,
բարի այր մը և չափահաս տղայք ունեցող, առաու
մը, անշուշտ միակերպ բարօրութենէ մը ձանձրա-
ցած, կզիմանայ մարդու մը՝ զոր ամենևին չէը
սիրեր : Բայց չար դործելու իր անփորձութեամբն
յանցանքն երևան կելլէ : Եւ այս հասակին մէջ
այսպէս թուլանալուն ամաչումն ու դառակայն
առջև իր ամօթը զինքը կճնշեն, և վերջապէս
չորս ամիսէն կմեռնի :

Ծաղկահասակ տիկին մը քսանհինդ տարե-
կան՝ եռանդուն՝ մեծասիրտ՝ պերճ՝ աշխուժական

ու ծանրադէմ որ մաքուր հոգի մը կյայտներ,
իր դժբաղդութեանը համար դեղեցիկ ձայն մը
ունէր ազդու, որ միշտ հաճութեամբ կլսուէր
յայդահանդէսներու և ակումբներու մէջ : —
Իրեն հետ երդոդ մարդ մը զանի մոլորեցուց, և
նա յաղթուեցաւ իր արուեստին արբեցութեամբը
և ոչ թէ ցանկասիրութեամբ : Սրտով կապուած
էր իր էրկանը, որ երիտասարդ ու հաճոյական էր
և զանի սաստիկ կսիրէր : Իր մոլորելուն վրայ
կայծակնահար ըլլալով իսկոյն իր այրը վնտռեց
և եղածն անոր պատմեց անթերի, և իմացուց թէ
ինքզինքը պիտի մեռցնէ՝ եթէ նա իր յանցանքը
չպատժէ : Բայց այրն այս հարուածէն ընկճելով
զանի ծեծելու կարողութիւն չունեցաւ ամենևին :
Իսկ կինն այս վէճին մէջ սկսաւ երդել : Վատն
դի խելքը կորընցուցեր էր :

Ս.ն սաեն երիտասարդ էն ես, բայց ասոր
յիշատակն ամենևին մտքէս չէ եղած : Զանի տեսայ
յիմարանոցի մը մէջ, որ անդուդն է յիմարու-
թեանց և ցաւոց, ուր բժիշկները զինքը նետած
էին : Իւր այրն ամեն օր կուգար՝ արտասուելով
կերդնուր իրեն թէ բոլորովին ներած է, և ինքն
անարատ՝ անմեղ է այսուհետև : Բայց նա բան մը
չէր հասկընար : Կարելի չեղաւ անոր զառանցանքը
դադրեցընել՝ բայց եթէ զանի բնակինչ ընելով :
Իրեն եղած դարմանները և վարմունքը զինքը
աչնչացուցին : Սրնայ ըսուիլ թէ յիմարանոցէն
մեռած ելաւ, և չուշացաւ ատուդիս մեռնելու :

Ա....ն է նոյն անունը, պատմութեան այն

ծանր անունը տալ երկու խիստ տարբեր բաներու, այնպիսւոյն ամբարիշտ խաբէութեանը՝ որ իւր այրը կծպրէ՝ առաջին կուգէ զանի նախատել, և անխոհեմ կնոջ մը ցնորական անկմանը՝ որ իմնալն անպատմ չդիտնար՝ բայց եթէ անկմանէն յետոյ։

Տիկին մը իւր ճանապարհորդութեան մէջ եղած ամուսնոյն կապած մեծ հռանդեամբ՝ մարմնական սաստիկ անհամբերութեամբ ։ Ընթրիքը պատրաստ էր զանի ընդունելու, բայց անոր անկարելի կըլլայ գալ, և չանասէր բարեկամ մը կխրկէ կնոջն իմաց տալու և սիրտն հանդարտեցնելու համար ։ Որքան ալ օդը խիստ դէշ էր, առկայն բարեկամը կհասնի՝ թրջած՝ ոզոզած ։ Սակայն չանասիրութիւնը տիկնոջ դուխը կշարժէ, ուսկից անոր ղեկաւար կչորցնէ, ընթրել կուտայ ու կպատկեցնէ ։ Ի հնարս անոր՝ ինք ալ կիմէ ընակիլ դինեհէ մը՝ զոր իւր այրը միայնակ կիմէր, և ինքն անդէտ էր անոր վտանգաւոր ազդուութեանը ։ Վերջապէս երկուքն ալ կաքաննան կմսլրին ։ Բարեկամին եղածին վրայ ցաւելով՝ առանց ժամանակ անցընելու՝ կերթայ այրը կդտնէ, կխօսցնէ, և ամէն հատուցման պատրաստ ըլլալը կհամոզընէ ։ Այրն լինչ ընէ ։ " Բաւն չանցաւորը, կըսէ, դինին է ։ Ես ալ նոյնպէս չանցաւոր եմ, վասն զի ժամեր կանց, յորում կխմ մը սպասեցընելս չէ ։ "

Փոթիքարիկը (և արեան փոթիքարիկը) ։ երեկոյեան զբօսանքներըը, դաշտային փոքր խաղեր, բարեկամաց՝ ազգականաց՝ աղայոց հետ՝ որ տղայ կկար-

ծուին, հանապազօրեայ առիթներ են ։ Կայտառ մանկամարդը, չատ խնդալով, համարձակութեան վայրկեան մը կունենայ, որ ամենէն մօրքէն չէր անցներ և չէր ուզեր ։ Ուսաի և լալով կվերադառնայ անկէ ։

Բայց անհատատարմութիւնն չատակ բերողը դրեթէ միշտ ճանչցութիւնը ։ չափազանց ճանչցութիւնն է, որուն մէկ կճգաւ կինը ։ Մինչ մարդուն կհանքն, աւելի զգաղեալ ըլլալով, ընդհանրապէս աւելի զբօսնցուցիչ է ։

Որքան տխուր բան է տեսնել մէր գաւառային քաղաքաց մէջ մանկամարդ մը երկու տարիէ ի վեր ամուսնացած և արդէն յոյժ ծերացած, որ, երեկոյեան ժամերգութեան ատեն, կերթայ քանի մը պատանեաց հետ յօրանջելու ։

Դարձեալ քանի՜ց անդամ, ճանապարհորդութեան մէջ, Գերմանիոյ քաղաք մը մտած տեսնես ինձի պատահած է տեսնել պատշգամի վրայ ապակեպատ փոքր կերտցի մը մէջ՝ ծաղկանց և թռչնոց մէկտեղ՝ կնոջ քաղցր դէմք մը, որ անցնողներուն կնայի իր պատուհանին հայելիին մէջ ։ Ո՜հ, նա ո՜րքան տառապեալ ըլլալու էր ։ " Բաւականն սիրուած չէ, կըսէի ես ։ Ո՞ւր է իւր այրը ։ — Ծխելու և գարեջուր խմելու գացած է ։ Սակայն կեանքը կառհի կերթայ, և իւր տունն ի զուր կպահէ իր մէջ Աստուծոյ ամենէն սիրուն պարգեւը ։ "

Ս.ին կանայքն աւելի չպղտղտ կըլլան՝ որ ամենէն աւելի պէտք ունին սիրոյ, որոնք, առատիկ և

ամպին սիրուհիով խիստ հատատարիմ պիտի ըլլային։ Մեր դաղիւտհիք, մեծ մասամբ, ամենևին չեն բաւականանար ամուսնական ցուրտ միակերոպութեամբ, որ կրաւէ Հիւսիսոյ կանանց։ Որոնք, հեզ և համբերատար, քիչ կպահանջեն, և եթէ ամուսնութիւնն իրենց համար միայն արտաքին յարաբերութիւն մը պարզ բնակակցութիւն մը ըլլայ, կհատուցեն թէպէտ այլ չեն տրանքները։ Իսկ մեր կանանց պէտք է ամեն ինչ կամ ոչինչ։ Դաղիւացի կինը կըլլայ վառթարագոյն կամ ընտրելագոյն. կամ բնաւ միացում չուզեր կամ անթեղի կուզէ։

Խիստ անհանգստութեամբ կկարծուի, և շատ անգամ նոյն իսկ կանայք ալ կկարծեն թէ՝ իրենք պէտք ունին անդադար զուարճութեանց՝ զբօսանաց։ Որ իրապէս բոլորովին հակառակն է։ Նոյն իսկ իրենք քիչ կճանաչեն ինքզինքնին։ Անոնք որ զուարճութենէ ի զուարճութիւն կդիմեն՝ կզբօսնուն, բայց կխռտովանին թէ կտաղտկանան։ Իրենց բուն պէտք եղածն է՝ շատ սիրո-իլ և շատ չբաղնալ ըլլալ միանգամայն։

Մինչև իսկ առաւօտյ մէջ եղած տիկինը՝ ժամանակ առ ժամանակ զուարճալ, և զբաղեցնելն կապուած ըլլալով չունի այն արտաքին դործերու ձգումը, որ անդադար դուրս կքաշեն իր այրը։ Կեցած տեղէս կտեսնեմ նորատի վաճառականուհի մը, առտյ և դեղեցիկ, խոնաւ խանութի մը ներսը՝ Լիյոնի մթին և նեղ փողոցի մը մէջ։ Սպասարկուհին դանի կսկսի. միայն թէ ցերեկը դործեր-

բաւ զբաղած է, ու երեկոյները սրճարանը։ Իսկ կինն այս կենդանի դերեզմանին մէջ կաւտապի։ Ասոր ի՞նչպէս մտիկ չընել բարեկամին՝ երիտասարդ յաճախորդին, որ կուդայ՝ դարձեալ կուդայ, ու պինքը կդբօսնցընէ։ Այդ՝ եթէ այդն ատուդ իսկ կսիրէ զանի, պէտք է ճար մը ընել անոր, դիմայ անոր վրայ և անկէ աղատէ։

Մինչև իսկ առանց այս քաղաքէն մեկնելու՝ շատ անգամ բաւական էր դալթել միայն քաղաքին սահմանին կողմէն վերին կողմը, և խաւարէն ի լոյս։ Ուր մանկամարդը, դրասեղանին առջև կեցած, և, վիճակին պատճառաւ քանի՜ կամաք, թեթև, կրնայ շատ լաւ աշխատիլ չորրորդ յարկի սենեկի մը մէջ, ուրկէ կրնայ նայիլ բլուրներուն և Ֆուրվիէռէ դառնիվոյրին կանաչագեղ զարդարուելը, կամ լաւ ևս, Սլպեան լերանց փոքր մաս մը, որ կբարձրացընէ՝ կը զարկէ իր սիրտը։

« Եւ բոլորն այդ է։ » — Ո՛չ. դեռ քիչ է այս։ Գլխաւոր կէտն այն է թէ, հարկ է սիրել, անոր վրայ զբաղիլ, կռնդանին անոր չդարձընել, և ձանձրացած առնէն վդալ անոր նեղութիւնը։ Չեմ ըսեր թէ պէտք է դէպ ի անոր երթալ, այլ զանի չմոռալ։ Որմէ նա չնորհապարտ կըլլայ և կսկսի սիրտը բանալ. ու կըսէ. « Սատիկ տխուր եմ։ » Որ կնշանակէ. « Ինծի սէր մը պէտք է։ »

Բայց մի՛ նեղանար. ուզածը սէր է աւելի՛ քան թէ տարփաւոր մը։ Վասն զի սէրը շատ բանելու կսպատկանի, և կրնայ ըլլալ մանկան կամ դազափարի և կամ մեծ դործի սէր մը, բոլորովին նոր՝

զբաղեցած և պահանջող կեանքի մը կամ օտար երկրի մը սէրը։

Սակայն մէջ միջակ բան չկայ. մի՛ կարծէք թէ այն ինչ փորը անցողական զբօսանքը, թատրոն կամ պիւզադնացութիւնն, բաւական կըլլայ մտաց այս վիճակին։ Ո՛չ. պէտք է սէր մը կամ կենաց մեծ փոփոխութիւն մը։

—

Ի՛նչ ալ պատահի, և եթէ թուլնայ ալ, մի՛ թողուր՝ ամենևին մի՛ թողուր երիտասարդուհանդ սիրելի կինը։ Եթէ նա սխալանք մը ըրաւ, աւելի ևս պէտք ունի քեզի։ Եթէ նեղուն է և տարբացած, պէտք է հեռը հիւանդի պէս վարուիլ, զանի ինամել՝ ճաշկել։ Եթէ դեռ տղեկտութիւններ զանի մոլորեցուցած են, պէտք է, առանց վայրկեան մը կորնցընելու, զանի հեռացընել՝ դնել չատպոյն բնակարանի մը մէջ, ուժով և չափաւորութեամբ վարուիլ հետը, և ժեղմով կշտամբել։

Ի՛նչ ալ ըրած ըլլայ, քովդ է դարձեալ։ Այնուան կապէ՛ մարմնական կացութեան խորին և կատարեալ խառնուածքի՝ բաժանուիս աւերևոյթ կրնան։ Կինն անդամ մը արդասաւորեալ՝ տպաւորեալ՝ պիտի կրե ամեն տեղ այդն իր մէջը։ Եւ այս տպաւորուած է այժմ։ Ո՞րքան կուզէ առաջին տպաւորութիւնը։ — Տա՛ն տարի, քսա՛ն տարի. բոլո՛ր կենացը մէջ։ — Սա սոյն է թէ

այրի կնոջ երկրորդ ամուսնութիւնէն ունեցած տպաւորն՝ առաջինին կնմանին չատ անգամ։

Ամուսնութեան մէջ նա ինքզինքը Բոլորվին տուած է, և ինչ պիտի տանի ուրիշ տեղ։

Սարդը ընտրեցնէն և օրէնքներէն այնքան առաւելութիւններ ունի կնոջ դէմ, որ իր մեծանձնութեան ամենևին չվայելելը բաժանուիլ ուզել։ Իսկ եթէ կինն ուզէ, կինը՝ որ մեծ ճնաս կրնէ անոր, չատ զարմանալի բան կըլլայ և յիմնական կհամարուի, բայց իսատիկ ներողութիւն և անհանդուրժելի վարմունք կրած առեն, յորմէ պէտք է զանի զերծ ուզեցանել։

Դու չես կարող զանի թողուլ։ Վասն զի առիկ ո՛րքան վտանգ կծագի անոր, երբ զանի ընդունող տարիքաւորը՝ քիչ քիչ զղուի ըստ ամենայնի գքեզ գտնելով այն անձին մէջ՝ որ այնքան քեզի նմանած է, լինա տեսանելով քու հնչուածներդ՝ խօսքերդ՝ ձևերդ, և այլ աւելի ևս զգալի նշաններ։

Այնքան քեզի յատկացեալ է նա, որ եթէ տարփաւորը զանի արդ տասաւորէ, գարձեալ քեզմէ եղած և քու դծագրութեամբդ նշանաւած մանուկ մըն է աշխարհ եկածը, զոր կինը կրտայ անոր յաճախ։ Տարփաւորին պատիժը սա պիտի ըլլայ որ, պիտի տեսնէ թէ անտրամ իրական և հիմնական բան մը չէ ընդունած, և թէ, դլխաւոր կէտին մէջ, որ է ծնչական վիճաւորութիւնը, ինք չէ կարողացեր զանի իւր էրկանն անհատաապարիմ ընել։

Ի՛նչ պիտի ըլլայ ուրեմն, եթէ դժբաղդ կինը քիչ առնէն լրտի՝ արտաքսուի, ոչ. իր տունը

ատոհման յանձնած էակը՝ անարդ պատժով մը կոչնճել՝ տառապեցընել . . . Ինչ դէմոքթիւն և վատութիւն :

— —

Միջին դարու կանայքը , և այժմ ևս ա՛ր մեկ ցեղի կանայք՝ ամուսնական ձազկանք կկրեին և կկրեն համբերութեամբ : Սակայն մեր կանանց վրայ , որ այսօր խիստ ջղային են , այսպիսի դարձ մը խիստ վտանգաւոր կրլլայ : Անոնցմէ կայ որ կրնայ մեռնիլ մեկ հարուածով : Ուստի , եթէ յանցաւոր ալ ըլլայ , յանցանքին մէջ բռնուած ալ ըլլայ , պէտք է խնայել կնոջ : Միայն մեկ առթի մէջ , որ է մեծ ապաշաւի մը յուսահատութիւնը , որ իր կեանքը՝ խելքը վտանգի մէջ պիտի դնէ , եթէ ինք ներկայանայ՝ աղաչէ և պաղատի , յայնժամ կարելի է մարմնոյն թեթեւ ցաւ մը տալ՝ որ հոգւոյն ցաւը կպակսեցընէ :

— —

Լաւագոյն դարմանը դաղթելն է : Ուստի մեկ դի ձգե չահերդ , կարէ պարտքը և նահարկէ , տար դանի առժամանակ մը : Մի՛ ըսեր այն անարդ խօսքը՝ զոր այսօր սակաւ կըսուի . « Զայն չհանենք . . . Զանի կպահեմ , ի՛նչ ալ ընէ թող չեմ տար , և ուրիշներ ալ կտանեմ : Ամանակցութեան վիշտը և իմ հանապազորդելուս տանջանքն ամեն

կորընցուցած ըլլալով , չունենայ մինչև իսկ անոր երդը՝ որ իրմէ միայն վայրկենական հեշտութիւն մը ուզեց . . . Ուրեմն այս արկածներուն վտանգին մէջ մի՛ ձգեր այն կինը՝ զոր սիրեցիր , որ քուկդ եղաւ և քուկդ է : Իսկ նա՝ խիստ քիչ անգամ ինքնին կդիմադրաւէ առօր , և խիստ քիչ անգամ , եթէ չափազանց դէշ վարմունք չտեսնէ , կմոռնայ իր տուընը՝ իր սովորութեանց տունը՝ և ուր թերևս նա կսիրէ դարձեալ : Զարմանալի է այս՝ բայց ամենատարած , որ ցնորական բաղձանք մը ունեցողներէն չատը՝ աւելի յարած է իր ամուսնոյն՝ քան թէ այն անցաւոր բաղձանքին . և եթէ հարկ ըլլայ վերջնական որոշում մը ընել , պիտի ընտրէ մանաւանդ զանի՝ որ ղինքն իր կուսութեան առեղծէն ընդունած է , զանի՝ զոր ունի իր արիւնին մէջ , և որուն կեանքն իր կեանքն է :

— —

« Մի՛ զարներ կնոջ՝ մինչև անգամ ծաղկով մը , հարիւր յանցանք ալ գործած ըլլայ : »

Այս խօսքը մեր սրտին մէջ պիտի դանէինք , եթէ Հնդկաստան մեզմէ յառաջ ըսած չըլլար :

Կնոջ զարնել , Տէր Աստուած . կնոջ , մեր սիրոյ թագուհուն , և այնքան հնազանդ թագուհւոյ մը , որ ամեն երեկոյ մարդուն անասնական իշխանութիւնն կուտայ , իշխանութիւն դինքը չդացընելու , որ դրեթէ կենաց և մահու իշխանութիւն է :

Ընդհանրապէս հեղ՝ ակօր՝ և ինքզինքն այս

որ անոր վրայ կդնեմ, անոր և իր սիրեխին։ Զանի քովը կպահեմ իբր կահ՝ իբր հեշտութեան դռնակ . . . Մնացածն ի՞նչ հոգ։»

Ո՛չ. հարկ է ի հիմանց հատանել՝ նեղուիլ և պանի ջոկել։ Անդամ մը իւր կենակիցներէն զատուելով՝ նոր ընկերաց մէջ՝ օտար լեզուի մէջ՝ միայնակ և բայ ի քէն ոչ ոք ունենալով՝ բոլորովին պիտի փոխուի։ Պիտի նորոգուի անոր հետ՝ որ իրեն համար կաշխատի ու դինքը կմնուցանէ և ընաչ չիշեր իւր յանցանքը՝ չդատեցներ իւր կեանքը՝ հետն աղէկ ու քաղցրութեամբ կվարուի, ուստի և իր նախկին ընկերներէն դէշ երեսի մը անորոշ յիշատակը միայն պիտի ունենայ։ Բոլորովին տարբեր հանդամանաց մէջ հաղար նոր պիտոյքներէ չզլսպատանակ՝ երկուքդ ալ պիտի նորոգուիք։ Եւ թռչուն երկու զաւակ ունեցած եիք, հիմա տասներկու պիտի ունենաք։ Գեղանի կինդ, զօրեղ ու եռանդուն տղա մը ունենալով անզսպելի պիտի ինար Եւրոպա և զքեզ պիտի կորանցընէր։ Իսկ հոն, ընդ հակառակն, զքեզ կպատսէ։ Ընտիր ամուսին՝ քաջասիրտ և ժրադուխ՝ պիտի օգնէ քեզ հարստացընելու։ Բոլորովին նոր կերպով պիտի սիրէ զքեզ՝ դինքն աղնուացընելուդ համար. և երկուքդ ալ, ի ծերութեան, կարող էք վերստին ձեր հայրենիքը դառնալ։

Թ.

ԲՈՒԺՈՒՄՆ ՄԱՐՄՆՈՑ

*Ցաւդութենէ և կիրքէ ետքը՝ տկարութիւնն ու հիւանդութիւնը կուգայ։ — Եւ սիրոյ սաստիկ փորձն է այս։ — Ոչխարն Լիլ և Ա***։ — Զղուանաց առարկայ մը ըլլալէ վախցող կնոջ վիշտը։ — Միայն այրը պարտի զանի խնամել։ — Կինն արդէն չատ կշահի՝ անկէ չզլսպատակ զդալով և անոր հետ կատարեալ վստահութեամբ խօսելով։ — Զկայ գարման առանց խոստովանութեան։ — Զանի զօրացընել մտածուած դէմ։ — Ա՛յրը պարտի ընդ անոր քահանան, և, եթէ հնար է, անոր բժիշկը։ — Վասն զի միայն ինք կատարելապէս կճանչէ զանի, օրովհետև մեծաւ մասամբ իր յօրինածն է նա։ — Ոեան մը կարող չէ աւելի առողջացընել հիւանդ կինը՝ օրքան անոր ցուցընել թէ միշտ սիրելի և փափկելի է։*

Հռչակաւոր վիրաբոյժ մը, որ կանանց վրայ մեծ փորձառութիւն ունի, սա դիտողութիւնը կընէ թէ՝ անոնք, որ չատ անդամ առաջին երիտասարդութեան մէջ քիչ մը անտարբեր են, ընդ հակառակն՝ կատարելութեան և իրենց կենաց իմման ակնկրներն ատոր պէտք ունին սիրուելու։ Երբեմն երեսուն և հինդ տարեկան հասակնուն սկսած, իրենց կանոնաւոր նուագմանէն տասն տարի յառաջ, արևմտեան նուագ կանոնաւոր ընթացքով մը կշրջաբերի՝ կկենայ՝ երբեմն երակները կկցուին։ Եւ

ատկէ յառաջ կուգան հիւանդութիւնք՝ խռովայոյզ մոռախոհութիւնք՝ թուլութիւնք՝ այրող բոցեր՝ սիրոյ բաղձանք՝ թաղծութիւն։

Կոյր այրը կհեռանայ, մանկահասակ ծիծաղկառներու եռուէ կպարսի, որք իրմով կզբօսնուն և խիստ քիչ հակում ունին իրեն։ Բոլորովին կը մոռնայ իր սոյդ պետութիւնը՝ ցաւագին կնոջ խորին սիրոը՝ խնացող զգայութիւնները՝ բանաստեղծական հոգին։ Որով ի՛նչ և ո՛րքան զօրեղ ու հէշտական կռուան պիտի ունենար ինք... Պաղոց պատուը, այսինքն դեղձը, պիծակին կերուած քոշը աւելի ընտիր կըլլայ. այսպէս ալ կինը ցաւոց խայթմամբն աւելի կարժէ։

Մարդը՝ որ աչք ունի և կրնայ տեսնել՝ պատուական կհամարի այս ժամանակը՝ յորում դէմքն իր ամենէն ազդու դէղեցկութիւնն ունի, ուր սիրոյ այս էակին, ընդ ձեռամբ բնութեան՝ որ իրեն կը պատրաստէ ցաւոց հասակ մը, արդէն աւելի խոնարհած՝ նուազ կինտռէ փայլ, և բարերութեան կցանկայ։ Մանաւանդ նա՝ որ ապրած է քան իր պարտաւորութեանց և առաքինութեամբ, և սիրոյ քովէն անցեր և զգաստութեան մէջ մնացեր է, շատ խանգաղատելի է այն ժամուն՝ յորում ինք կարծէ թէ սիրոյ փախչիլը կտեսնէ, և հառաչելով կրսէ. «Ի՛նչ, արդէն անցե՞ր...»

Եթէ մէկդի առնենք Հնդկական հիւանդութիւնը, այսինքն հիւծական ախտը, որ կվնասէին

արդիւնքն է, Եւրոպայի մէջ երկու մեծ հիւանդութիւն կայ, երկուքն ալ մեր կիրքերէն՝ մեր մտածութիւններէն՝ մեր յօժարութիւններէն ծագած։

Մարդը ի՞նչ ըսար ըլլալ. բայց զօրացուցիչ բաները սխալ կընարէ ու չափազանց կդործածէ զանոնք։ Խիստ շատ կուտէ՝ կխմէ։ Եւ բոլոր իր հիւանդութիւնները մարսողութեան դործարանէն կգային։

Կինը ի՞նչէ սիրո՞էլ. բայց իր սիրոյ և մայրութեան դործարանը ցաւագար է։ Իր բոլոր հիւանդութիւններն, ուղղակի կամ անուղղակի, ծնընդականոցին արձադանքն են։

Ա՛յս Պրոմիթեոսը հաղար կերպարանք կառնու. և հեռաւոր միջոցաւ կդործէ։ Եթէ ուշի ուշով և երկայնմտութեամբ քննէք հիւանդին կեանքը, վերջապէս պիտի տեսնէք թէ՝ կուրծքի՝ ազեայ հայլն հիւանդութիւնը, որ օտար կկարծուէր այս պատճառէն, տան՝ տանեհինգ տարի յառաջ պատրաստուեր է սրտի վիշտերէն։

Կնոջ քալ ատրին՝ հասարակ բան չկայ, բոլորը բանաստեղծական է։ Ակնն ընդհանրապէս հիւանդ է ի սիրոյ, և մարդն ի դժուարամարսութենէ։

Խիստ ուշադրութեան արժանի է սա տարօրինակ խօսքը՝ զոր կենն ատեպ կըսէ, և որուն վրայ կմնդան. «Ի՞նչ բանէ յառաջ կուգայ գլխուդ ցաւը՝ ակռայիդ ցաւը՝ կամ փորուդ խիթը։ — Բառական սիրուած չըլլալէ։»

Այս քաղաքավարութեան խօսքը զարհուրելիս եղաւ, և ուրիշներուն գլխուն (պառնկուրեան և բաժանման) տեսիլքին ազատուելով, կրնամ, ըստ իմ սրտի, վերագառնալ մեր դադափարականին, այսինքն այն կնոջ՝ որ չմոլորեցաւ, անոր՝ որ, գարովակից ամուսնոյ մը կաթիլնելով՝ և անկէ բան մը չծածկելով, խուրձերն անցաւ առանց ընկղմելու։ Տեսանք թէ նա ինչպէս ինքնին կարողացաւ դուրս ելլել իր մտախորհուրդներէն և տեսաւ իւր պատրաստից կուռքին անիրաւութիւնը։ Աստ կրնանք ըսուիլ թէ ուրիշ բան չմնաց։ — Ո՛չ. ամենէն առաքինին չմնացար զայս առանց նեղութեան, չկրնար առանց ցաւի խոստովանիլ ինքն իրեն՝ թէ ինքն սիրեց առանց սիրուելու։ Եւ իւր այրէն սիրուած ըլլալն անչուշտ տեսաւ. անոր սրտին զջումներն ու գոլումն զգաց։ Բայց սակայն այս կռուէն ալ կնեղուի նոյնպէս, ինքզինքը նուաստացած զգալով՝ անոր խոստովանած ըլլալով թէ ինք երկնային արարածը չէ՝ Աստուծոյ հրեշտակը չէ՝ ինչպէս այրը կարծած էր. վերջապէս սոսկալ ըլլալով ինքնիրեն ըսելու թէ՝ ինքն առանց անոր ալեաց մղձաւը և պահպանութեան պէտք ունեցեր էր։ Կթաւալի սա տարակոյսին մէջ թէ. «Ըմ՞պիտի մեղանչէի դէմ Տէրոջ եթէ... կամ (ի՞նչ ամօթ) չե՞մ ցաւիր չմնալուս վրայ։»

Այսպէս, երկու սիրոյ ու տարակոյսներու և խղճմտանքի տատնապներուն մէջտեղը՝ կատարեալ չտողջացած սրտի մը մակընթացութեան և տեղատուութեան մէջ՝ նա կկորնչի և բոլոր գործութիւնը

կկոչտանայ՝ կմթալշամի՝ կդանդատի։ Սրեան յորդումներն և փոթորիկն եղաւ՝ մեծ ակարութիւն մը կուգայ։ Եւ կարելի կըլլայ հիւանդութիւնը դուշակել։

Մեր անձնական հիւանդութենէն ի զատ՝ մենք ամենքս ալ այսօր հաշուելու ենք այն ինչ հին և անծանօթ հիւանդութիւնը՝ որ մեր նախնեացմէ կուգայ մեզ։ Այդ հիւանդութիւնը՝ որ հազիւ կը-րնի մեր առոյգ հասակին մէջ, մեր մէջ ծածկուած՝ կդարանի մեզի՝ երկայնմտութեամբ կսպասէ մեր ակարութեան օրին, և այն օրը մեզ կբռնէ՝ կյաղթէ, կպայքի երբեմն ամենէն զարմանալի կերպարանքով՝ ի մեծ սարսափ մեր, և զմեզ մեռցընելու համար։

Իմ գիրքս հակիրճ հովուերգութիւն մը չէ։ Եթէ թեթեւամիտ երիտասարդն ու փափկասուն արհամարհոտ մանկամարդը պատահի որ ըլլայ կարդան, հարկ է որ սրտաշեղին։ Վասն զի այն գիրքս անկէզ պիտի ըլլայ, և բնութեան առջևէն չպիտի ընկրկի։ Բայց ի մանկ պարագայ մը չէ այս, այլ ինդրոյն հոգին՝ և սիրոյ սաստիկ փորձն է։

Այն սէրը, զոր երիտասարդները կերազեն պիտակ՝ վարդակարմիր և հնգետասանամեայ Խուիթի մը համար, հազիւ թէ սէրն է։ այլ թեթեւ փափաք մը՝ զղայարանաց վազանցուկ յուզմունք մըն է։ Իսկ այն սէրը՝ որուն համար բառնացաւ թէ,

«Աչքը զօրաւոր է քան զմահ», տարբեր կերպով ուժեղ է։ Գնենք զայն համարձակապէս, ոչ թէ մահուան դէմ, այլ, որ թերևս աւելի խիստ է, հիւանդութեան դէմ։

Եւ ո՞ր հիւանդութեան։ — Ան հիւանդութեան՝ որ չատ անգամ ժառանգական՝ անհրաժեշտ է, և որուն մէջ նա՝ այն խեղճ խոնարհած կինը՝ յանցանք չունի։ Եւ աներևոյթ մաքուրը՝ առաքինութիւնը ոչ սակաւ կերպ իր արիւնին մէջ անոր մէկ աչքին, որ կանուխ կամ անագան պիտի յայտնուի։ Ան քաղցրանուշ ծագիկը՝ այն շլացուցիչ խարտեաշը (Լուվրի թանգարանին Ռուպէնսի նկարած Նէբէիդը՝ նոյն կուզէք), կրնայ քիչ առնէն ուռնալ իր խոյլերուն նորէն բացուիլը՝ զոր ի մանկութենէ ունեցած էր։ Եւ այն միւս խորաչուի՝ թխագոյնը, որ սիրտ կայրէ, իւր մորմոքեցուցիչ ժպիտովը քեզի արձակած սիրոյ նետը, աւա՛ղ, իր կուրծքը կրծոտ կատաղի քաղցկեղին խիթքն է։

Կապտամեն թէ Ռէյմոն Լիւլ անուն չքեղ ապահիացին սիրահարեալ էր տիկնոջ մը՝ որ նոյնպէս զինքը կսիրէր՝ բայց իւր բաղձանքը չէր կատարեր։ Ռէյմոն չկրնալով իր ցանկական կիրքը զսպել՝ օր մը մինչև եկեղեցի դնաց տիկնոջ նետևէն։ Տիկինը զայրանալով և մեծութենէն համարձակութիւն առնելով (Սպանիոյ եկեղեցիները խիստ մութ են), կրանայ կցուցընէ անոր իր կրծոտած կուրծքը։ — Ա՛սոր վրայ ի՞նչ կարծէք թէ ըրած է Ռէյմոն։ — Փախեր, և, ապերասութիւնը թողլով, վարդապետ եղեր է, քարոզիչ և գէշ դաւանական։

Ըսել է թէ նա տիկինը չէր սիրած։ Ան դի նմէ ճշմարտիւ սիրած ըլլար՝ այսպիսի յայտնութիւն մը ո՛րքան աւելի գինքն անոր պիտի կապէր։ Եւ ո՛րքան ապագիկ կապ մը ըլլալու էր այն, ի՛նչ աւելի անձնանուիրութեան, և պիտի ըսեմ՝ ի՛նչ հրապոյր դորովանայ... Ի պատիւ մեր դարուն, երևելի տրամարան մը՝ նոյն օրինակ դէպքին մէջ՝ ինքզինքն աւելի ևս նուիրեց։ Երջանկաբաժակ խեղճ անմեղն անոր թշուառութեան հանճարեղ իմաստ։ Փափուկ զգուշութիւններ ձեռք առաւ զայն ամէն մարդէ և մինչև իսկ դրկիչէ անոր ալ ծածկելու։ Ո՛հ, ինքն ալ ո՛րքան աւելի սիրուած ըլլալու է... Ժողովրդոց բազմութեան մէջ այս անապատը՝ ուր սեղմուած են անոնք բաղդին և բնութեան դէմ, նախանձելի պիտի ըլլայ այն աչքին սիրաերէն՝ որ այսպիսի իր մը զղալու արժանաւորութիւնն ունին։ Եւ այս չքնպիսի ըլլար այն ճշմարիտ տաճարը, որ Սէրն՝ յաղթած մահուս, ուզեց իրեն համար կառուցանել երկրիս վրայ։

— —

Վիշտը կնոջ բուն կեանքն է։ Նա կարող է մեզմէ աւելի դիմանալ վշտակրութեան և մեզմէ աւելի անսորատունչ։ Բայց իրեն անհանդուրժելի եղածն այն է՝ որ հիւանդութիւնը, մեր մարդկութեան այս դժնդակ արտայայտութիւնը, կցայտնէ հազար կողմերը նուաստ՝ տխուր և ոչ երբէք վայելուչ։ Աչքն կին հասակ մը՝ ժամանակ մը կառնէնայ

չքնաղագեղ, ուր այլք զանի հրեշտակացեալ կկարծեն և գրեթէ լինքն ալ նոյնպէս կհամարի ինքզինքը։ Ա.յս ժամանակին յիշատակը կհետևի իրեն, և զինքը բան իր աչացն աղնիւ կերևցընէ։ Մինչև անդամ ծննդաբերութեան դէպքը, որով առժամանակ մի անկողնոյ կծառայէ, զինքը կմղոտու դարձեալ խիստ բանաստեղծական։ Իսկ հիւանդութիւնն, աւա՛ղ, այս ազդեցութիւնները բնաւ չունի։ Կերկարաձգի ծանր և դանդաղ, ի ցոյց հանելով ըստ հաճոյս՝ ինչ որ բնութիւնն աւելի կծածկէ, Յորմէ երիքկին ձանձրոյթի յառաջ կուգայ, դործողութեան՝ ցաւոց և դեղերու։

Երբ հիւանդութիւնը կրնայ ծածկուիլ, հիւանդը լռութեամբ կվշտակրի։ Բայց կարծես թէ հիւանդութիւնը չարանենգութիւն մը ունի արտաքուստ անհաճոյ երևոյթներով՝ նենգաւոր պալարներով երևելու, որք զայն դուրս կկարկառեն։ Ա.յն ինչ աղէտալի պալարները, որ կուգան և դարձեալ կուգան, կամ աստիկ օրքիւն մը (թէմբելի), որ մաղերուն տակ կծագի, բաւական է կինն յուսահատութեան մէջ ձգելու։ Ես տեսի մանկահասակ տիկին մը՝ զշտապիչ դեղով և փափկութեամբ որ այս հիւանդութենէն զարնուած էր, և աւելի կուզէր մեռնիլ։

Ա.յն կեանէն սկսեալ իր քոլէն ամենևին ակնառութեա չուզեր. նաժիշտը կհեռացընէ՝ կճամբէ։ Եւ երբ այրը կստիպէ որ նաժիշտ չուզելուն պատճառն ըսէ, հիւանդը կուլայ. « Կամաչեմ, բարեկամ... Ա.յդ ախտին ամեն տեղ հիւանդութիւնս պիտի

պատմէ... — Մի՛ լար, ես քեզ միայնակ կդտրմանեմ, և զայն ոչ ոք պիտի իմանայ... — Բայց եթէ նոյն իսկ քեզի՛ անհաճոյանամ... վասն զի քեզի համար է մանաւանդ որ կվշտակրեմ։ »

Ա.յլ հա առաջին մատաղութիւնը չունեցող կնոջ հիւանդութեանց խորին և սոսկալի մէկ պատճառն է՝ իր կարողութեան չկրնալ վստահիլը։ Իսկ այս կասկածը կդադրի այն օրէն՝ յորում, ընդդէմ իւր ակնկալութեան, իւր այրը, փառասիրութեան և յաջողութեան հասակին մէջ ու թերևս երևելի մարդ, ամեն բան կմոռնայ և ամեն բան կզոհէ ու հաճութեամբ կծառայէ կնոջը և զանի կխնամէ՝ անոր կապացուցանէ թէ նա միշտ իւր մտածութեան օրրևլի և միակ առարկան է։

« Բարեկամդ իմ, արդարև կցաւիմ տեսնելով որ այդքան կվստորիս քու ապարէզդ, մեծ դործերդ կձգես՝ որ իմ հնչին դործերուս զբաղիս։ Ա.յդ բանն իմ խիղճս կվառվէ։ Ուստի կաղաչեմ, թող զիս։ » Նա այսպէս կըսէ, բայց և կժպտի՝ այս բարեբաստիկ կինը։ Եւ իր բարոյական վիճակը շատ խաղաղ կերևայ։

——

Հիւանդութիւնն անմիաբանութիւն է, և առողջութիւնը միաբանութիւն։ Առաջին խնամքը պէտք է ըլլայ՝ հիւանդին բոլորտիքն արտաքին ներդաշնակութիւն հաստատել։ Զոր երբէք չես կարող ունենալ եթէ, բոլոր օրը, դրացուհիք՝

բարեկամուհիք՝ ապրեցան ներեն իրենց խոր-հուրդները քաղցրութեամբ հակառակ, կամ իրենց բժիշկները բերելով քան զրածներուն ընդդէմ ընեն նոյն իսկ ապրելիք միջոցին, և մինչև անգամ հիւանդին յեղյեղուկ մտքին մէջ ամեն վայրկեան ստրակոյս ծագեցընեն։ Միայն այդ ստրակոյսներն ինքնին մեծ հիւանդութիւն մըն են արդէն՝ որ կչարաճակեն առողջին ու կդառնացընեն։ Եւ քանի որ անոնք դան՝ ամենևին կարելի չըլլար հիւանդը բժշկել. ուստի պէտք է միայնութիւն և մեծ հանդարտութիւն։

Եւ յայնժամ կսկսի կազմուածքը թուլնալ. որ շատ ախտերու մէջ ստոյգ նշան է առողջութեան սկսելուն։ Երեթէ միշտ չափազանց կարծիք մը կիրք մը պատճառ կըլլայ չիղերը ձգտելուն և ընդհանուր հաւասարակշռութիւնը վրդովելուն։ Ուստի այս ախտին պատճառներն իրմէ հեռացընելով՝ կսկսի աւելի թուլնալ ու քիչ մը ճնշուիլ, և հոգւով մարմնով մեռածիւր կմնայ տեսակ մը մահու ամփոփման մէջ, և բաներն աւելի չատ կը դառնան, ու չափազանցութիւնը մեկզի կդնէ։ Ինքնինքը կզգայուն, կսկսի աւելի արժանաւոր ըլլալ, ընդհանուր ներգործութեան և Աստուծոյ կամացը հետ կատարեալ համաձայնութեամբ ապրիլ։ Կհասկնայ թէ առողջութիւնն ալ ուրուկուն մէջ ինք անպարտ չէ, ուստի և հիւանդութիւնը կընդունի և յօժարութեամբ կկրէ, ու այլ ևս բնութենէն չդանդատիր։ Իսկ եթէ այդպէս չըլլար՝ երբեք պիտի անդարման չմեռած համարէր։ Եւ նա՝ որ այլ

ևս հիւանդութեան ենթարկուած և անդամալի չըլլար առողջանալու՝ իրօք շատ աւելի կմերձենայ առողջութեան։

Բայց հիւանդին ամեն բանէ աւելի համբերութիւն առողջ՝ սիրեցեալ ձեռքի մը մէջ ապրիլն է և չընդդատուելը զգալն այն միակ անձին՝ յորում ինք իր բովանդակ ապահովութիւնն ունի։ Անոր հետ երկար տաճն միայն ընդ միայն մնալով՝ որ իրեն կդարձընէ ամուսնութեան առաջին ժամանակներուն քաղցրիկ միաբանութիւնը, հիւանդ ըլլալն իրեն դէշ չգար, կատարեալ վստահութեամբ կիսօսի և բարոյապէս կղեւարթանայ։

Երեկոյին, արևը մտնելէն յետոյ, բայց ճրագները վառուելէն յառաջ, իր փոքրիկ ու քիչ մը նիհարցած ձեռքերը քան ձեռացդ մէջ դնելով՝ իր սիրտը բոլորովին կպարզե քեզի։ Հետդ կխօսի այնպէս՝ որպէս թէ իր անձին հետ խօսէր։ Դուն ալ իր ձեռքերը կհամբուրես և ինք խօսքը կշարունակէ, առանց ուշադրութեան, ըսելով այն ամեն բաները, որ հաճիւ կրնայ ըսուիլ. և սակայն տակաւ կին մը ըսելու պէտք ունէր, իր երազածները՝ իր հիւանդի բաղձանքները, բնութենէն ունեցած փոքր երկիւղները. «Եթէ մեռնիմ, բարեկամ . . . Չէի ուզեր քեզմէ բաժնուիլ։ Բայց Աստուած պիտի դթայ մեր վրայ։» Սակայն աւելի հեռուն երթալով՝ կսկսի խոստովանիլ այս ինչ՝ այն ինչ բաները, այն ինչ մեծ յանցանքը՝ զոր գաղանի պահած էր . . . Բայց սակայն ահա ամեն բան կըսէ և կատարեալ կխոստովանի։

« Եւ ի՞նչ, բոլորն ա՛յս է, մ՛ըքան քիչ բան։

— » Արդարև շատ է . . . Եւ եթէ ուրիշ բան ալ ըրած եմ, ամենևին չեմ յիշեր . . . Բայց ի՞նչ ունիս, բարեկամ, որ ձեռքս այսպէս արտասուօք կթաննաս։

Այսու ամենայնիւ մուրթը կոխեր է, լուսինը չէ ծագած, բայց լուսափայլ աստղերը բաւական կլուսաւորեն զձեզ։ Նա քիչ մը յոգնած է. և կսկսի քնանալ՝ առանց ձեռքդ թողելու. և այս օրէն սկսեալ շատ աւելի հանգիստ կքնանայ ինքզինքը մեծ ներդաշնակութեան մէջ զգալով։

Սմառնութիւնը խոստովանութիւն է։ Սրտերու միութիւնն ու հաշտութիւնը կրկին ամէն բան իրարու ըսելով։ Եւ այդպէս ատի է որ կմտնուի խաղաղութեան և բարոյական ներդաշնակութեան մէջ՝ որմէ յառաջ կուգայ նաև մարմնոյ ներդաշնակութիւնը։

Գաղտնիքն յայտնելն օտար եղբորդի մը, որ վերջապէս մարդ է, մաքրուիլ չէ, այլ գանկ և ինքզինքը մոռնալու մէջ ձգել, ու մէկ վոհմակիկէն միւսին անցնիլ է։ Երբեմն պի՛ կատվեալ հոգին՝ հիւանդ մարմինը՝ ցաւալից անձը՝ հանգըստութեան մը գանել, պէտք է որ անոր կէսը (այրը), որ այնքան կցաւակցի, բանայ անոր սիրոյ և վստահութեան անքաւութիւնը, և, առանց բան մը պահանջելու, պարտաւորէ գանկ ամէն բան ըսելու,

կատարելապէս օգտակարվելով թէ նայնքան չատ ալիտի սիրուի։

Այնպէս մը գանկ՝ այսպէս թեթևցընելէ յետոյ՝ պէտք է զօրացընել այն խեղճ երկիւղ հոգին։ Միտքդ բե՛ր թէ նա երկիւղ ունի մտնուանէ։ Եւ զարմանալիս ըսենք. կեղծ դիւցազնութիւն չունի ամենևին։ Եւ ատ դիւրին է քեզի, որ բնութեամբ ներող Աստուծոյ կրօնքին մէջ կրթուած ես, ուղղակի նայիլ հասարակաց բաղդին (այնինքն մտնուան)։ Բայց կինը՝ յատուկեանական դժոխոց վարդապետութեամբ անած (միշտ դժոխքի խօսք լսելով մեծցած), մ՛ըքան ալ քեզմէ ուրիշ գաղափարներ առած ըլլայ, դարձեալ իւր ցաւոց և իւր տրտմութեան մէջ կզգայ անոր ախուր թենդիւններըու չծածկեր իր երկչոտութիւնը, և, անզօր տղայի նման, քու ծոցդ կպահտի։ Հոն, դու ալ զօրաւոր և գօրավարից եղիր անոր. մի՛ տկարանար անոր հետ, այլ զօրացիր և ուրիշ առենի պահէ արտասուքդ, որ և նա իքեզ գանէ տպատիւնելու հատուցումն կէտը։ Անոր կանացի հոգին, որ ճրնչուած է ցաւերէն ու նեղցած է երկիւղէն, ընդարձակէ դէպի մեծ ներդաշնակութեան գաղափարը, ուր մենք պարտինք, արդար և ամենուն հաւասար օրէնքին համեմատ, մեռնիլ ուղել՝ որքան կուզենք ապրիլ։ Գիտեմ թէ քանի՛ ծանր և քանի՛ մեծ ճիգ մը պիտի ըլլայ ձեզի արդարացընել և ընդունել նաև Աստուծոյ բան զայն, Մահը, որուն ունանն այս մինոյիս տսկալի կուգայ ձեզի . . . Բայց տակայն, հաւատացէք նմ, մենջ չատ ան-

գամ կվնասէ անոնց՝ որ քաղցրութեամբ կնային իրեն։ Եթէ, այն սիրուն անձը՝ որ բոլորովին քեզի կպատկանի և սրտիդ վրայ կապրի, Աստուծոյ կամեցած ժամանակը չեն մեռնելու գաղափարն ընդունի, շատ աւելի բազդ կունենայ ապրելու։ Քանզի անմահութեան յոյսը նուազ չնպաստեր մեզի աշխարհիս վրայ երկարակեաց ըլլալու։

Մեր երեք կարեւորները ունենալ այն ըղձութիւնն ու խչհանութիւնը՝ որ հարկ է այս մեծ և տխուր վայրկեաններուն մէջ, կարենալնիք պահել ուժիդ ճանապարհը, և միանգ մեր սիրելւոյն հնարաւոր խոստովանահայրը և օրինաւոր քահանայ։ Եւ նա՝ որ մարդուն խորանն եղած ու չատ անգամ տուած անոր անվախճանութիւն, այն օրը պանդ միջնորդ Աստուծոյ թաղութիւնն ընդունելու համար։

Բայց, եթէ այս բանին նուազ արժանաւոր ալ ըլլաք, և գարծոյ ու չոհու ճամբուն մէջ աչխարհի պղծութիւնն առած ըլլաք, սէրն զձեզ կնորոգէ։ Նոր բոյն ատենք ամենը կայրէ լմաքրէ։ Եւ դուք, անծանօթ սրտին մէկ անկիւնը պիտի գանէք երկնային բազձանաց մեծութիւնը, որով կարող ըլլաք օգնել անոր՝ որ ձեզմէ կախեալ կայ։ Նա քուկդ է, և ապրելու կամ մեռնելու համար քեզմէ զատ մէկը չունի։ Միայն թեզի կմնայ պետք եղածն ընել՝ որ նա ապրի կամ վերանայ առ Աստուած քան բաղկացիդ մէջ։

Քահանային ու բժիչկին իրարմէ ի՞նչ բանով կտարբերին։ Ես երբեք չհասկըցայ զայս։ Աչխեն բժչկութիւն ոչինչ՝ կոյր և անիմաստ է, եթէ չկոխ կատարեալ խոստովանութեամբ և պիչանելով ու միաբանելով ընդհանուր ներքաչնակութեան հետ։

Եւ ո՞վ կրնայ ընել զայս, երբ խնդիրը կնոջ մը վրայ ըլլայ։ — Նա, որ զանի կանիաւ կճանաչէ արդէն և որ ինքն իսկ է։ Նա միայն է անոր իմնէ բժիչկը հոգւոյն և մարմնոյն համար։

Այս երկու բաները (քահանայութիւն և բժչկութիւն) իրարու կատարելապէս միաբան, իրարմէ անբաժանելի են։ Ծոդ երիտասարդն առոր վրայ մտածէ և անոր պատրաստուի։ Եւ ի՞նչ ամբաւ քննչերութիւն կրնայ գտնել բարոյական և բնագիտական ուսմանց մէջ, խորհելով այն մեծ երչանկութեան վրայ՝ թէ ինք ամեն բան պիտի ըլլայ իր սիրած առարկային։

Ամուսնոյն մէջ ամեն գիտութիւն (իր ազատդիւն մատնանչներէն թեթևնալով) պիտի կայանայ բժչկական ուսմանց վրայ։ Իսկ այժմեան վիճակը ծաղրելի է։ Քանզի ո՛վ որ կամբի՝ անոր առաչին պետք եղածն է ուսանիլ թէ ի՞նչ է կեանքը, ի՞նչպէս կպահուի այն և ի՞նչպէս կբժչկուի։ Բայց ի մանկէ, այս ուսումները մարքի համար այնքան աքանչելի կրթութիւն մըն են՝ որ հաղիւ կրնայ տարէ կոչանիլ այն՝ որ անոնց վրայ նայած չէ։

Նայն իսկ իր ցաւը բժշկին բացատրելու համար, ղայն անոր պարզապէս եւ անվրէպ հասկըցընելու համար, պէտք է որ մարդ ինքն (երբէք չսրսրալ մնասմբ) բժիշկ ըլլայ։

Շատեր ձեզի պիտի ըսեն թէ՝ մարդ չկրնար ինքզինքը դարմանել, չկրնար իր ընտանիքը դարմանել, — որ ըսել կըլլայ թէ՝ մարդ աւելի անբաւական է լաւագոյն ճանչցածը դարմանելու։ Ես աւելի կհաւանիմ հարաւային դաւառական բժշկի մը բնաւ ըսածին թէ. «Ինձ երբէք որդիս եւ կինս չպիտի դարմանուին, բայց եթէ իմ ձեռքս։ Այ եթէ անոր համար որ իմ այն ինչ արուեստակից ընձմէ աւելի գիտուն չկրնար ըլլալ, այլ անոր համար որ այս մասին ես խիստ մեծ աւտուելութիւն մը ունիմ հիւանդին ըստ ամենայնի անձերուն ճանչնալու եւ դարմանելու։ Տղաս ինձմէ երած ըլլալով՝ դիս ըսել է, եւ կինս երկար ժամանակաւ ինձի փոխուած ըլլալով՝ դարձեալ դիս ըսել է։»

Մարդկային բարուց եւ առանձնաց տեսակն երթալով կբազմանայ։ Վաղեմի բժշկականութիւնը, որ այնքան ապէս էր, չատ անգամ կբժշկէր. եւ ինչո՞ւ համար։ — Վասն զի այն առն հիւանդներն ալ հիւանդութիւններն ալ քիչ դասերու բաժնուած էին. եւ հնար էր բժշկութիւն ընել ընդհանուր կերպով, եթէ կարելի է այսպէս ըսել։ Հի՛ն անդ ացոյ մարդն առանձնանայ ու սրտեսին

անոր բարեխառնութիւնը կցուցընէին, և կանխաւ կլսեաւորէին՝ կյայտնէին հիւանդութիւնն ու դեղը։ Իսկ այսօր՝ դասակարգութիւնը վերջացած է՝ ընդ նմին և դասական բժշկութիւնը։ Նա իրեն վերջին փաստ ունի այն՝ զոր արդէն անուանեցի, որ ինքնահեղութեամբ բժշկող հոչակաւոր բժիշկը (երես 132)։

Այժմեան բան փոխուեցաւ, և մարդ մը չկայ ուրիշ մարդու մը նմանող, ամենն ալ առանձին են՝ անհատական՝ խիստ չափով և այ երբէք կանխաւ որոշեալ։ Ուստի այս անհատը հասկընալու համար պէտք է մեծ ուսում՝ գիտողութեանց մեծ շարունակութիւն մը և ծայրայեղ հանապազօրդութիւն։ Եւ այդ կպակսի, մանաւանդ ժամանակ չգտաւեր, մեծ քաղաքաց բժիշկներուն։

Այս առեղծուածն, այսինքն անհատն՝ անգամ մը պէտք է այն անձէն՝ որ զանի կատարելապէս չճանչնայ ի հիմանէ և մէկ կողմէն միւսը՝ անոր ներկայն ու անցեալը, որ իր ներսն եղածի պէս չէ, որ ուրիշ ինքն մը չէ։

Եւ ո՛րքան դու մէկ ես անոր հետ, այնքան քեզ կրնաս զանի բժշկել։

Քանզի եթէ դուն երկար ապրած ես այն անձին հետ, եթէ ձեր կացութիւնը, որ նայնացած է սովորութեան և սիրոյ միջոցաւ, յառաջ կբերէ ի քեզ ամեն վայրկեան երեւոյթներ նման անոնց՝ որ կանցնին ինձ, այնպէս որ քու դարձուղութիւններդ անորինները յայտնեն, ըսել է դուն շատ յառաջացած ես այս ճանկին մէջ, և շատ մեծ

եւ կարենալ դիտնալու անոր ներդաշնակութիւնն ու աններդաշնակութիւնը, նոյնպէս այժմեանից հիւանդութիւնն ու առողջանալու հնարաւորութիւնը։

Դէն անոր առողջութիւնն եւս, և ան քու հիւանդութիւնդ։ Անոր բժշկուիլն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իւր ներդաշնակութեանը մէջ մտնել քեզի հետ։

—

"Ի՞նչ է կինը։ — Հիւանդութիւն։" (Հիւմբոլտ։) — Ի՞նչ է մարդը։ — Բժիշկ։

Այժմեան մեծ բժիշկը որ դուրսէն կանչես, քանի մը հարցումներով կբաւականանայ. թէպէտ բոլոր հասկցածը հիւանդին տադնապն է միայն։ Բայց այդքանը բան մը չէ, այլ պէտք է անոր կեանքը գիտնալ։ Եւ ո՛րքան ժամանակ՝ երկայնմտութիւն՝ և ըսենք նոյնպէս՝ մեծ հանճար պէտք է անոր ամեն բան ըսել տալու։ Իսկ նա պիտի կարենա՞յ պատասխանել, պիտի հաւարձակի՞...։ Վաննոյ չատ անգամ հարկ կըլլայ որ բժիշկը քիչով դոհ ըլլայ։

Իսկ այրն ամենը գիտէ։

Գուք այս ըսածիս կխնդաք. բայց ես կպնդեմ թէ ամենէն աւելի վարագուրող կինն անգամ, որ չատ պարագաներ կրնայ քաջ ծածկել իւր ամուսինէն, բայց չկրնար արդիլել որ նա, միայն մէկտեղ բնակելուն պատճառաւ, զանի ճանչէ հիմնովին։ Այրը, բոլոր արտաքին երեւոյթներու մէջ

անոր թափանցած է հինգ դղ այարանօք։ Զանի դիտէ բոլոր ներքին դործողութեանց մէջ, իւր ամիսները՝ օրերը՝ ժամերը՝ կանոնաւորութիւններն ու անկանոն բաղձանքները։ Կանխատես կաւանէ անոր ունենալիք սրտնեղութիւնը՝ խորհուրդները և մինչև իսկ անոր այն ինչ փոքր բաղձանքը։ Ո՞վ կրնայ տեղեակ ըլլալ այսպիսի խիստ մանր պարագայիւք։ — Նա միայն՝ որ կսիրէ կամ սիրեց, և որ, ափսո՜ս, անյաղ, ամեն բան ղդացած նշանակած է, որանք կարելի է կինն իսկ մոռցած կըլլայ։ Աւելի ևս, նա ղարմանալի կերպով ներդործած է անոր։ Միաբանական կենաք՝ արդասաւորութեամբ՝ տոպաւորութեամբ և անոր ընկերացող խորին այլասիրութեամբն ինչ յօրինած է այս կինը։ Այրն այս մասին հայրն է կնոջ, որքան է նոյն իսկ մանկան։

Արդ՝ քանի որ ինք ղայն յօրինած է, ուրեմն և կրնայ նորոդել։

Դէթ՝ եթէ ոք կարող է նորոդել, այն ալ այրը պիտի ըլլայ։

Սէրը, որ ամեն բանի յօրինիչն է, նոյնպէս ամենազօր նորոդիչն է։ Սէրը, թէպէտ թուլցած՝ մեղմացած ալ ըլլայ՝ ո՛րպիսի զօրութեամբ և չերմութեամբ կոդեւորի այս պարագայիդ մէջ։ Ո՛վ չսիրեր հիւանդ կինը, ո՛վ չտար անոր իւր բոլոր սիրտը։ Ամենէն իսկ փիչ մը թեթեւ ալ եղած ըլլայ այն խեղճ ցաւալից արարածը, ի՛նչպէս վարըելի է յիշել անոր թեթեւութիւնը։ Ընութեան բռնութեանը տակ ընկճած՝ անհաճոյ ըլլալէ առաքիկ վախնալովին՝ արդարև ամեն ժամանակ աւելի

պղեցիկ կերևի : Ամեն բանի , մինչև իսկ անմեղագոյն գործերու մէջ՝ ինքզինքը յանցաւոր կհամարի ու ներումն կխնդրէ : Իւր սաստիկ երախտապիտութիւնն իրեն քաղցր խօսքեր դնել կուտայ, որ մարդու արցունք կբերեն : Իւր սիրտը բոլորովին կիմոխուի . որուն մէջ մեծ բան մը կերևի , այն է թէ՝ հիւանդութիւնը , այս բնական խիստ խարազանը , հոգիին ազնուութիւն մը կհանէ , որ մարդկային ոչ և է դաստիարակութիւն կարող չէր յառաջ բերել : Սէրը հոն խորին արմատ ձգած է նոյն իսկ խնամարհելուն պատճառաւ : Խանդաղատութիւն և դողդոջուն պարկեշտութիւն՝ տղայի երկչոտութիւն , ահա այսպէս է կիներն այս պարագայիս մէջ : Եւ ի՞նչպէս հնար է զանի սաստիկ չը սիրել :

Արտաշ՛րժ պատերազմ սիրոյ և ամօթոյ : Բայց տակաւին հարկ է որ ամօթը գիշանի՝ երբ պէտք ըլլայ պարտման ընդդէմ հանդարտ , որմէ կինը կզարհուրի , եթէ՝ օրինակի համար՝ որոշուած է խարան մը բանալ : — Եթէ ինքը միանակ թողուէր՝ կմեռնէր մանաւանդ և չէր թողուր . բայց աւելի կվախնայ անհաճոյ և անհնազանդ ըլլալէ՝ քան թէ մահուանէ : « Եւ տակաւին թողնէ որ այրը գինքը տեսնէ տասնկ վիճակի մէջ . . . զանի ամեն օր այս փորձին ենթարկել : Ո՛հ , սէրը չիկրնար տանիլ այս : »

Խեղճն այնքան խնամարհած է որ , ամեն օր գինքը գարմանող գործավարից Ֆեռքին տակ կորացած՝ չկարծեր թէ նա գինքը միանգամ իսկ կին համարի ,

և ուրիշ բան չուզեր բացի ի ցաւակցութենէ : Ինք կհամարի թէ այլ և նա իր վրայ տենդանք չունի : Եւ մեծ կըլլայ իր անհնարին զոհութիւնքը՝ իր խանգաղատանքը՝ երբ կտեսնէ սիրոյ մշտավառ բոցը և գիտցած ու տեսած բաներուն վրայ ցոյց տուած աքանչելի անոյշութիւնը :

Նա յայնժամ կսկսի հասկընալ թէ ի՛նչ է ուրեմն այն մեծ կարողութիւնը՝ որ տիրաբար կվտիտ կայլակերպէ ամեն բան , և սիրոյ անկախութիւնը , որ բնութեան ուրուակը կհամարուի , և որ նաև անոր թագաւորն է :

« Եւ ի՛նչ , դեռ ևս կրնա՞մ հաճոյանալ , իմ գգուանքս բերկրութի՞ւն մըն են իրեն , և իմ համբոյրս վարձատրութի՞ւն մը : »

Ուսումն ահա ինք բարձրացած կանգնած , և իր կանացի թագաւորութիւնը վերագտած է : Ազդեցութիւնն ալ սիրոյ գայ :

Սիրուած անձին ամեն բանն անդին է և ամեն ինչ հաստուցում : Ամեն ինչ որ անկէ կուգայ՝ աքանչացուցիչ ու երկրպագելի է : Ամեն կողմանէ սէր կբղխի : Իւր մարմնական կեանքը՝ բոլոր բովանդակ և առանց ո՛ր և է բացառութեան՝ ընդհանուր զմայլում մըն է : Ատկէ յառաջ կուգայ կնոջ համար ամբաւ գբաղմունքեան՝ խորին երանութեան վիճակ մը , յղութեան ժամանակին մէջ նչմարուած ընդհանց վիճակը , բայց հոս ի՛նչ

դժուարագոյն պարագաներու մէջ։ Ցեանել թէ ամէն ինչ որ իրեն ամօթ ու երկիւղ կպատճառէր, ինչ որ ինք կուզէր աչքէ ծածկել՝ ամուսնոյն համար անոնք երկանկալիներն ու վայելք կըլլան, թէ նա իրեն կծառայէ ոչ թէ համբերութեամբ՝ այլ բաղձանօք և եռանդեամբ, այս զարմանալիքը դինքը կապատէ։ Ուստի և ինք պիտի ապրի, թէև բնութիւնն ընդդիմանայ։

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

— — —

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐՈՅ

Ա

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՏԱՂՈՒԹԻՒՆ ԿՆՈՋ

Իր ոյժութիւնը ։ — Ինքն արդէն Թուլցած է ։ մինչ մարդն իր գործութեան բարձրագոյն աստիճանին մէջ կգտնուի ։ — Իւր ամուսնոյն յայղողութիւններն անդամ զանի իրմէ կրաժնեն ։ — Մարդն աւելի ենթակայ է ընկերութեան փորձութիւններուն ։ — Կինը կրլլայ անոր ջանասէր ծառանդակ և իրր երիտասարդ ընկեր մը թէ՛ ծանր գործերու և թէ՛ զուարճութեանց մէջ ։ — Անոր ամենէն դժուարիմաց խորհուրդները կը հասկընայ և զանոնք գեղեցկացընելով կզարձընէ անոր ։

Բնութիւնը ո՛րքան լիաստ է կնոջ դէմ ։ Մարդը մինչև իսկ տասն տարեկան անկէ մեծ ըլլալով՝ տակաւին իւր կատարեալ զօրութիւնն ունի, կենաց մէջ հաստատուած՝ գործունեայ և արդիւնաւոր է ։ Բայց կինը, արդէն Թուլցած է ։ Նա թէպէտ այժմ առոյգացած՝ բայց այլ ևս առաջինը չէ ։ Վշտակրութիւնը զինքը հասունցուցեր՝ գոյնը սպրեր է ։ Իր տալաբինութեան մէջ կուգայ իրեն թեսիծալից ժամեր և մռայլարհութիւն ։ Կհասուչէ ։ Ի՞նչ բանի համար ։ քանի որ այնքան գեղեցիկ՝ դժուարաչարժ և զարդացեալ է ։ Ա՛սն չի ժամանակը՝ այն մեծ արհատասուրը՝ գեղեցկութեան

մեծ ճարտարապետը՝ անոր դեղջն տուած է երանգի այն բարձրագոյն արկուածը՝ որ սրտերը զէնըննկեց կընէ ու կհալեցընէ։ Ա՛յո՛, բայց նոյն իսկ այս գեղեցկութիւնն իր ճնասուած ըլլալէն յառաջ կուգայ, կենաց չրջաբերութիւնն, արդէն նուազ կանոնաւոր, իրեն կիմացընէ (արդարև ի հեռուստա) թէ ինչ պիտի քաշկռտի սիրոյ տաղնապէն՝ որ իր կնութեան հիմն է, այն աքանչելի չափէն, որ ամէն ամիս կչափէր իր ժամանակը։

Իսկ մարդը, որ կենսական մակընթացութեան եւ տեղատուութեան չարչարանքը չկրեր, մարդը, որ ի սիրոյ միայն հաճոյք կվայելէ, որ չսիրեր գինով նման (մինչեւ առեղծելու, մինչեւ մեռնելո՛ւ համար), մարդը, գինով հետ համեմատելով, հանդըստեան մէջ կապրի։ Իրաւ, սաստիկ՝ չարաչար կաչխատի, բայց և հանգիստ կքնանայ, զօրութիւնը կնորոգէ, և իր զօրութեան եղումուքը կտտարեալ հատատարակղութեան մէջ կմնայ։ Ասոնք այժմ դարձեալ նոյնն է կամ աւելի լաւ։ Ա՛սոն ալ, երբէք երիտասարդութիւնն անկարգ կենաց չէ անցուցած, քառասնամեայ հասակին մէջ և անկէ անդին ալ՝ աւելի ևս զօրաւոր կըլլայ. օրվհետեւ երիտասարդութեան պատահական հիւանդութիւններէն աղատած է, կենաց մէջ հատատուած՝ արմատ ձգած է։ Եւ, ինչպէս որ այն ծառն կանգնի ինքնիրեն կընթանայ, ինչպէս ինք կապրի առանց դիտնալու թէ կապրի, (որ մարմնական կատարելութիւնն է), շատ անգամ՝ աւելի լաւ և առաւել կաչխատի՝ հոգւոյ թեամբ և

անվրէպ գործադրութեամբ՝ զոր երբէք չանհետար մատած ձեռք մը։ Մինչև անգամ ամենէն արդիւնաւոր մարդիկ, անոնք՝ որ իրենց կեանքն առատութեամբ կհեղուն մարդկային ազգին անունտալու համար, կտեսնենք որ իրենց մեծ երկասիրութիւնքը, որ աշխարհը վոխեցին, այս հասակնուն մէջ երևցած են։ Մոլիէռ քառասուն տարեկան էր Թարթիֆ-ը յօրինած ժամանակը, նոյնպէս և Ռասօ՝ երբ Էմիլն ու Ընկերական Դաշինքը գրեց։ Աւելի մեծ էր Վօլթէռ՝ երբ իր առաջին երևելի գիրքը հրատարակեց, որ արդի հեղինակաց պատմութեան առաջնորդ եղաւ։ Նոյնպէս է նաև քաղաքական դործերու մէջ ալ։ Սիւլլի՝ Ռիշլիէօ՝ Գօլպէռ՝ մեծ բան մը չըրին՝ բայց եթէ հասակնուն քառասուն տարին անցնելէն ետքը։

Վերջապէս կարելի է ըսել թէ, այն հասակին մէջ՝ ուր կինն իր դէմքաւոր գործը կկատարէ, և իր արդասաւորութեան կարողութիւնը կկորընչցնէ կամ կզրաչցնցնելու վրայ կըլլայ, մարդն իրենն ի գործ կդնէ հզօրագոյն ազդեցութեամբ մը։ Եւ ամէն մատաղ, այսինքն՝ սիրոյ գործի և մատուցութեան մէջ։

Ուրեմն ամէն բան ընդհատած պիտի ըլլայ կնոջ համար . . . Օ՜ն, շատ հեռու տակէ։ Սրտի և գլուխի հրապոյրքը՝ չորսը՝ մարմին գեղեցիկ լոյսը՝ նկատուղութեան և յատկութեան գարձրանալը, որ երբեմն իրեն կուգայ այս հասակին մէջ, բոլոր ատոնք կվանցընեն թէ՝ ինք կաչուած է խորհրդաւոր պաշտօնի մը՝ նուազ տեսանելի և նուազ բա-

ցաւոքին, թէև ան ունայն ընտանեկան պատասխան եւ ճշմարտական նպատակի մը։ Ու՞ր է այդ։ — Ձենք գիտեր։ Բայց ձեղի կանխատեսել կը դնեմ թէ՝ Սիրտ գործն է այն, որուն մէջ Աերին բանտած՝ տենչէ եւ անով ապրած՝ կդիմէ մահուան, բայց միւս աւելի ևս սիրելով։

Իւր բուն թագաժութիւնը կազմէք հասկնալ։ Չէ թէ նուաղ հաւատարակիւռ առողջութեան մը փոխոխութեանը համար է, և ոչ իսկ մահուան համար՝ զոր չատ մօտէն տեսած է, և որ հոլիւղնեին վրայ կկենայ իւր սխրալի առուներովը. այլ գինքը տրամեցընողն է կէս-քաժանումը, որ, առանց իր և ամուսնոյն ուզելովը, տեղի կունենայ իրենց մէջ քրտց բերմամբը։ Ա.յրը, որ առենօք կնոջն համար ամեն բան կզոհէր և կմոռնար, անտարակոյս դարձեալ գինքը կսիրէ և ինքն այս մասին կասկած չունի. բայց վերջապէս իր առողջանալէն իվեր՝ ահա դարձեալ ընկղմած է նա դործոց՝ աշխատութեանց և կենաց պատերազմներու մէջ։ Տարիքը կ'յառաջանայ, և ժամանակ չկայ հորսանելու։ Որքան մարդն անարատ ու պահպանուած ըլլայ, ան՝քան աւելի գործունեայ՝ անհամբեր կըլլայ յառաջադիմելու՝ յօրինելու և առեղծելու։ Իր նպատակը փոտաց կոտղէ, և հոգ չէ թէ ան ըլլայ։ Մեծ կատարելութեանց վերաբերեալ գործերու մէջ իր փորձեալ յաղողակութիւնը՝ տեսական յառաջագիտութիւնը՝ հաւատարմութիւնը,

զոր բոլոր միայն զօրաւոր կամք ունեցողի կպատկանի, առանք մարդուն պատիւն ու փառքն են, և կնոջ պարծանքը։ Բայց պարտինք ըսել թէ՝ առանք նաև չատ անդամ իրեն մոռատանջութիւն են կենաց մէջ ոեղը։ Աարդն ըսած էր. « Դու գիս պիտի սիրես, այդ մտօքն ապահով եմ, վասն զի մեծ պիտի ըլլամ։ » Ու ինք խօսքին վրայ կեցաւ. ահա մեծ է յաղողութեամբ։ Ու գիտէ թէ կինն իր յաղողութեանցը մեծ նպատակ ըրած է անուշադրակի կերպով։ Երբէք, առանց բարօրութեան՝ առանց սրտի հանդարտութեան և բարեյաջող քաղցր ամէնօրեայ որ գոյած է անոր միջոցաւ, չպիտի կարենար ամեն օր յարձակիլ այդ պիտի ճգնաց մէջ։ Հետևաբար կինն է որ պատրաստեր է իրեն տարած յաղթանակները։ Ու այն անպատմելի զօրութիւնը, որ նոյն որոշիչ օրն յաղթութիւնն գործեց, կնոջմէն է որ առացաւ առաւօտուն, երբ նա դժուարանքէն խռովանալով՝ ընդդիմացաւ իրեն և ըսաւ. « Ո՛չ, բարեկամ... Երեկոյեան... և յաղթող եկար։ »

Ու ամենայն ինչ յաղթեցաւ Աատուծոյ շնորհիւ։ Ա.Հա աղաչութեան ոեղը և զօրեղ, մեծամեծ գործերու կանչնի։ Ա.լիքն իր նուէրը բարձրացուցեր ու կառնէ։ Չունի ու ծովն իրեն նպատաւոր են։ Իսկ կինը՝ ծովեզերը նստած կզմայլի անոր յաղողութեանը վրայ, բայց այլ ևս չհետևիր անոր։ Երբեմն ալ աչքերը կշլանան և աղեկ մը ըմբռնելը այս մեծ և բարեբաստիկ նաւարկութիւնը։ Բարեբաստիկ։ Կատարեալ բարեբաստութիւն մը չէ

այլ՝ այն սիրոյ և հաւատարիմ սրտին՝ որ կը սիրէ։
„Ա՜յ հոն է . . . Ինչո՞ւ ես ալ հետը չեմ։„

Բաղդի կատակ։ Երբ ինքն աւելի մատաղատի էր և նուազ հանճարեղ, երբ նուազ ալ դժուարանային, երբ սրինչ բան չէր ըներ՝ բայց եթէ խաղալ որ սիրուի, և երբ սրինչ բան չէր՝ բայց եթէ Աստուծոյ դեղեցիկ մկներ տեսնել իր մէջ, այն ատեն սեռականութիւն մը սերտիւ անոր մօտեցած ըլլալու մեծ երջանկութիւնն ունէր։ Իսկ այժմ՝ որ հոգի մը՝ անձ մըն է, այժմ՝ որ իր մեծցած սիրտն ամբառ սէր կպարունակէ, և ահա բաղդն ու յաջողութիւնը զանի իրմէ իրը բաժանեալ կպահեն։ Խի՜ստ հետի, խի՜ստ մօտ . . . Թերևս փառաց օրմը . . . Իսկ վաղը, կեանքն անցած կըլլայ։

Դէմ յանդիման սեռականալով զանի այնքան զօրեղ՝ այնքան նուանդուն՝ այնքան հաստատուն իր երիկամանցը վրայ՝ մեծամեծ դեղեցկութեան և այրական զուարթութեան մէջ ղոր Բնութիւնը կուտայ հզօր արուայ՝ օրօրմէ գեռ չաս բան կսպասէ, կինը կսքանչանայ՝ կխորհի՝ բարեբաստիկ է . . . և ախտը։ Կտեսնէ թէ առոյգութիւնն անթերի է ինա, և անթերի են սիրոյ զօրութիւնները։ Կխորհի թէ՝ կենաց հեղեղը, դէպ ի դործառնութիւն դարձած, ունենալու չէ վերադարձ մը դէպ ի անցեալ հասակի պատիր երևոյթները։ Սմին ոք կկարծէ, ամեն ոք կերևակայէ թէ այն դանդը որ այրն ունի իր տանը մէջ՝ այն հեղիկ և զուտաշարժ ղեղեցկութիւնը՝ այն խիտ

յատկալ կատարելութիւնը դինքը չպիտի բռնէ լինչ միշտ։ Սմին կտրնանէ ամբոխը, թիւը մարդիկ և երկրիմի կանայք, ամեն միջոցներով, բանաստեղծութեամբ՝ նեղութեամբ՝ ժպրհութեամբ՝ խեղկատակութեամբ՝ հեղնութեամբ, ալ ինչ դիտնամ, առհասարակ կաշխատին խառնելու՝ դրաւելու արդի մարդը՝ որ յաջողութեան մէջ է։ Այս ժամնուն անդէ՞ս է կինը՝ բոլոր կեցող այն խեղճ ազատնին։ Ո՛չ. ի հեռուստ բառական կտեսնէ ատոնք, որոյ սիրտը կշեցուի։ Բայց ինչ կրնայ ընել։ Ազատուշանայ մօտենալ այս ճիւաղ ամբոխին՝ որ դինքը կդարհուրեցնէ։ Նե ամբոխ ալ, որ անոր մօտեցած է և դիտէ թէ խիստ անտարտ ըլլալուն համար բան մը յուսալի չէ, կռնակը կդարձնէ անոր և աւելի դիւրամատոյցներուն կը դիմէ։

Իսկ սա, մեռակեաց և աւելի ևս վհատորհած, ամենևին չհամարձակիր ինքզինքը բաղդատել նորելուկ դեղեցիկ տիկնոջ։ Սյն ամբարտաւան ամուսիններուն հետուէն անոնցիր կտեսնէ կսքանչանայ բարեմուտութեամբ՝ բայց ոչ աներկիւան։ Թադուհի՛, իշխանուհի՛, անշուշտ մեծ տիկնայք են, որ կպերճանան չքեղ դեղազարդներու (քէօհէյլան) վրայ։ Եւ ինքզինքը կանխաւ պարտական կհամարի։ „Թա՛ք, ո՛ր առաքինութիւն, ո՛ր իմաստութիւն, որոյ ո՛ր դիւցազնութիւն կրնայ դիմանալ այս Սլկիոններուն, այս մեծաշուք Գլօրինդներուն։ Վա՛յ խեղճ Հերմինիին . . . „

Սակայն լոլոթոմին անդէտ է իր ամուսնոյն

իմաստ նշանակեին, այլ է բոլոր անոնց հիքա-
թիները և բարոյական ոգեղումիները։ Որքան ալ
մօտերս մեծ չանքեր ըրին զարդարելու այժմեան
ախտոր կուռքը, այսինքն ցանկասէր կինը, անարդ
տարբերութիւն մը դնելով վաւաշոտ սիկնոջ և
պոռնիկ կնոջ մէջ, բայց չկրցին զանի գեղեցկացնել։
Նա, Իպիծոյի մէջ դեռ ևս մնացած է, բայց
ամենախիստ ընդհանրակերներով տատակատէս
իրականացեալ Վաշտոյ Տիլին մակագրեալ դրքին
մէջ։ Նկարագրողին յայտնակութիւնն ու տա-
զանդը կարող չեն եղած ծածկել բիրտ աններ-
դաշնակութիւնն իր նկարագրած անձին որ կուռքի
հիւանդութեամբ մաշած, տակաւ, կըսէ ինք,
« բեռնակրի նման կիամէ ու կհայհոյէ։ »

Եթէ այրը, պատահմամբ բարեկամի մը տան
դռնապետով տեսնէ անոր տխուր հարճը՝ խիստ տանջ-
ուի իր պերճութեանը տակ, իր կնոջը հառաչիւնը
կլսեայ ընդ միշտ։

Ո՜հ, ո՛րքան իրաւունք ունի Ռուսօ՝ կնոջ և
սիկնոջ զանազանութիւնն ընելու... Ոչ թէ դատ
կամ հարստութեան, այլ օրուան զանազանութիւն
մը։ Ես պատահ լուացարար մը տեսած եմ, որ
սիկնիկն էր և աւելի քան զսիկնին. աշխարհի թա-
գուհի ըլլալու արժանի։

Օր մը երբ այրն յիշեալ բարեկամին քովէն
մեկնելով, ուր անոր իր փոքր դստերէն ձանձրա-
նալը՝ դպսիլը տեսեր էր, որ դինի չխմած չէր
կրնար խօսիլ, կուգայ կգտնէ իր կինը ծանր մար-
դիկներէ շրջապատած՝ որը դարձի համար եկած

էին։ Նա զանոնք կղպամայրներէր իր խօսքերուն
մեծ զօրութեամբը և իր հառաւտուն մտօքը։
« Ա՛ս ի՞նչ է, կըսէ ինք։ Ո՞վ երբեն տրվեցոյց
ասոնք... Սմեն բան դիտէ առանց դա առած
ըլլալու։ »

Ես կնոջ այս ակնածութիւնը դիտելու բերկրա-
թիները չատ անգամ ունեցած եմ, երբ կսպասէր իր
ամուսնոյն օժանդակն ըլլալ, և կառնաբ անոր
դատախազները՝ դարձերը՝ եռանդեամբ կհաղոր-
դակցէր անոնց, մինչև անգամ անոր կարծիքը
կպաշտպաներ այնքան ասատկութեամբ՝ որքան
ինքն բրած չէր իւր այրը։ Եւ ես վտանգաւոր ընդ-
դէմն ըսելու՝ սրտերնին կմխրանային և դրեթէ
միշտ բաւ մը կտեսնէի որ կնոջն առջև պատիւ
կբերէր երկանք և կգոյացնէր իրենց միութիւնը։
Ես միշտ ունեցայ այս աչխարհիս մէջ Սիրոյ եր-
կիւզածութիւնը և զայն աւելցնելու փափաքը։

Անգամ մը երևակայէ բարեբաստիկ այրն այս կէ-
տիս ուր տուն կդառնայ անակնկալ, և կտեսնէ կինը
որ կկիճէ իրեն համար։ Ի՞նչ զարմանք և ի՛նչ ա-
չայուշ. կարծես թէ Նէյքափիրի Տեոէմնան է սա-
ղատարային տակ։ Ռուսօ կժպտի կգրկէ զանի՝
Օթէլլոյի նման բսելով. « Ա՛ղեղանի քաղամարտիկս »։

Սակայն մտատանջին ու վիճելը կնոջն հա-
մար բան մը չէ. նա ո՛րքան աւելի երկանիկ պիտի
ըլլար՝ եթէ երկանն օգնէր կարևոր գործերու մէջ։
Ա՛խ, կինն անոր կրտսեր եղբայրը չէ՞, որ ունի անոր
չարժումները՝ ձևերը և մինչև խոկ գիրը։ Եթէ
այրն երբեմն ուշ պատկերով՝ առաւօտուն քիչ մը

քնանայ, արթնցած ժամանակը զանի քովը չգտնէր. բայց սակայն գրասենեակը մէկը կայ՝ որ չատ կանուխ և զգուշութեամբ եկեղով՝ սահպողական նամականիները դրեր է։ Անշուշտ այնպիսի մէկն ըլլալու է այդ՝ որ աղէկ գիտնայ իր վիճակը՝ բոլորը հասկընայ կամ՝ դուշակէ, Թէորիա պակսեցած մըն է. սիրուն վոքը գրագիր մը։ Անուանէ զանի ինչպէս որ կուզես։

Նա երկու տեղն ալ առած է, և, իր երկչոտ համարձակութեանը մէջ, երիտասարդի և մանկան շնորհն ունի։ Իւր երեսունևվեց տարիները տասնեհինգ տարուց աւելի չեն ցոյց տար։ Բայց այս հնութ աչքերը, բաւական է որ քիչ մը ուշուի, սիրտառիվ կին կդառնայ և աւելի ևս հնապանդ։ Առտուտան այրը կարթնանայ, զանի չուռնեը, կխոսալի, կկանչէ։ Եւ ահա Պ. գրադիրը դրնէն խակոյն նետելով՝ կվազէ անոր անկողնոյն քով, իբր խնամարկ ալեսատուր։

Ո՜հ, օրքան կզղոմալի այրը, զանի դէպ իրեն կքաշէ մեղմիւ։ Բայց նա, դաժան, կնոտի անկողնոյն եղերքը։ Եւ այրը նուիրական եռանդեամբ մը կուզէ իր սիրտն անոր տալ՝ անոր ձեռացը մէջ դնելով, բանալ վերջապէս անոր իր արուեստին խորհուրդները կամ իւր մեծ գործերուն գաղտնիքը։ «Ինչո՞ւ չեմ կրնար քեզի համար կարճել ժամանակը, համբուրել ճակտիդ և խորհրդոց երկար յաջորդութիւնը՝ որով մենք այնքան սուղ կդնենք կենաց արդիւնքները, առանց յոգնութեան աշխարհն ու գիտութիւնը քեզի տալ՝ քեզի խօսելով

մէկ համբոյրով։ » Բայց առաջին բառին՝ կտեսնէ որ ահա այս հրաշքը կգործուի։ Աստուած անթիւին կուտայ լուսոյ անզուգական ձիրք մը։ Իւր ուղիղ միտքը, որ ամենևին սուտ մը՝ ամենևին ապականած նարտար խնամատարութիւն մը չէ ապականած, դժուարիմաց առեղծուածին նայի իսկ հիմն իրեն ըմբռնել կուտայ։ Եւ օրքան կհիանայ այրը, օրքան կբերկրի կինը, և իր մանկական կայտառութեամբը կդոչէ. « Ըսած դ հասկցայ։ »

Բայց բան չկայ որ իր դպչելովը չդեղեցկանայ։ Ինք կփորձէ երկչոտութեամբ կրկնել անոր բառը. և ինչ որ ցամաք և անշունչ կերևէր, ինք կխառնէ անոր իր կանայի շնորհին և բնաբեռան պայծառութենէն։ Կնմանի ծովու ցամաք եղերքին, որ վճիտ առուակով մը յանկարծ ղուարթացեալ՝ ծաղիկներով զարդարուէր։

Խիստ ախորժելի գիւտ մըն է զանի առաջին անգամ տեսնել որ կսարսռէ սիրոյ աչքի մը առջև շնորհաց ամբաւ գաղտնիքը, զոր մատաղ հասակի զարկեշտութիւն մը միշտ ճնշել տուած էր։ Այս կուսութիւնը, մինչ ցայն վայր պահուած, որ դեռ չէր կրցած բացուիլ, վերջապէս կյանձնուի, և հոգւոյն անակնկալ ծաղիկը կմուտացանէ սիրոյ։

թեան։ Կենաց յարմանքը՝ գործադրութեանց աճումը՝ որ քան օրէ զինքն անդրան կմղեն կառնին, որ այս առանին փոքր աշխարհը դրեթէ օտար կդառնայ իրեն։ Եւ այս՝ ժամանակին յառաջադիմութեան և քաղաքակրթեան մէջ գրաղելով ընկերանալուն արդիւնքն է։ Նոյն իսկ իւր յաջողութեան արդիւնքն է։ Մարդը, ցնորածի պէս, երթալով ինքն իրմէն կհեռանայ։ Եւ ի՞նչ պիտի պատահէր՝ եթէ նա ինքզինքը բաղդովին յանձնէր այն կեղծանախոյս չարժման։ Անդրանը տ՛րքան պիտի պակսէր իրեն, տ՛րքան այն հատատուն կեաը, ուր ամեն օր ընտրելիքը զինքը կատիպէ մանել՝ զօրութիւն առնելու համար, իր հատատութիւնը կորսնցընելով՝ այլ ևս իրեն նեցուկ և՝ հանդիսաչափ պատ։ Եւ այս բանը կրնայ նկատուիլ ամեն տան մէջ՝ ուր տան տիկինը՝ մարդուն ապահով պահապանը՝ տանը չհակիր։

Ս.յլանգակ բան է երբ ժամանակին իր սկզբանց չհամաձայնիը։ Խնդիրը փայլելու՝ չահելու՝ հարբատանալու վրայ եղած ատեն՝ ամեն ոք պրպան կըլլայ, ինչպես իրենք կկոչեն, որ կնշանակէ բիրտ կերպով նեթաթապաշա։ Իսկ երբ խնդիրը կուզայ զօրութիւնն ու գործունեութիւնը պահպանելու՝ նորոգելու վրայ, որով կշահուի՝ կփայլուի, այն ատեն հոգեմոլներուն բոլոր անհոգութիւնը կաւնինան՝ որոնք կհատատային թէ մարմնոյն պարտաւորութիւն մը չունին՝ և ամեն ինչ հոգւոյն պարտին։ Մենք ընդհանրապէս մեր պատասխանները կկեթակրունք, ըսել է մեր թշնամիներէն, կամ քան

Բ

ԿԻՆԸ ԿՑԱՆՁԱՆՁՆ ԵՒ ԿՎԱՐԻ ԿԵՆԱՑ ԿԱՆՈՆՆ ՈՒ ՀԵՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բարի Կիրկէն։ — Նա մեծ զգուշութեամբ կհսկէ և կհոգայ էրկանն ուտելիքը։ — Զանի կզգուշացնէ չափազանցութենէն։ — Մարդն ուտելի ցանկացող է, նաև կենաց մէջ յառաջանալէն յետոյ։ — Յոգնած՝ տիրած մարդուն համար հեշտութիւնը միխիթարութիւն է։ — Բարի կին մը տանը բերկրութիւնն ու դաւաթ է և անոր Դէյվիդ Կոպերֆիլտ-ը։

Կնոջ այսպէս հնազանդ՝ հլու և ուշադիր աշակերտի նմանիլն ու ամուսնոյն գաղափարներուն հետևիլը և անոր խօսքերն առանալը տեսնելով՝ ամեն մտաւակարարութիւն էրկանը ձեռաց մէջ պիտի կարծէք։ Բայց բոլորովին հակառակն է։

Կինը՝ որ այսօր ամուսնոյն նմանած՝ անով զգածեալ և անկէ ապաւորեալ է, նա՝ որ այսօր անոր հոգին է (և պահպանուած անարատ հոգին), մարդուն համար խիստ շահաւոր է որ նա մտածէ՝ կառավարէ՝ իշխէ տանը մէջ։

Քանզի, չիտակն ըսելով, այս հատակէն եռքը մարդն այլ ևս շատ կարող չէ նոյն կառավարու-

պատահման պատրաստ կերպարիլդ այն մեծ խոհականդ որ ամեն օր ծոյնպէս կանուցանեն հաղարաւոր մարդիկ առաղնութեամբ՝ բարեխառնութեամբ՝ միճակով ատրելդ և բոլորովին իրարու հակառակ պիտոյք ունեցող։ Ս. ինդէս որ մեկին համար առաղնարար եղածդ՝ միւսին համար թոյն է։

Եթէ այդքան կարհամարհէք մարմինը, որ մեր դործառնութեանց անհրաժեշտ դործիքն է, դանկ իմացեցէք ձեր մարքին ու կանքին, գիտցած ըլլալով թէ կերակրոյ տեսակներն ու որպիսութիւնն որ լաւ օրէ մեծ ազդեցութիւն կրնան անոնց հպարտասութիւն չընելով՝ պէտք է բանն եղածին պէս ընել, խոհարարներդ զձեզ կկատաղեցնէ։ Ս. յս իրիկուան ձեզի տուած վատառողջ դրպտիչ կերակուրը՝ դիշերը պիտի խանդարէ ձեր տոանքը՝ հեռատեսար և միտքը։ Պապը կամ միւս օր ալ ձեր ափիքները զայրացընելով՝ խռճապեալ բառն, և ի՞նչ դիտեմ; երբեմն ապերասան որշումներ և մեծ չիմարութիւններ ընել կուտայ ձեզի։

Ես կպնդեմ, ով սեղանաւոր, թէ ուրիչ ամեն մտածութենէ աւելի, անդիան ազդեցութիւնն է, որ բարուդ տիրելով, դրամախոհութեան դիները բարձրացընել կամ նուազեցընել կուտայ քեզի։

Ես որ միշտ ուրիչի դէմ պաշտպանեցի հոգւոյն իրաւունքները, ինծի կպատկանի բանալ հոս այս հաստատակ ուղղադատութեան իրերը, որ ամենքն ալ կբռնեն, բայց թերեւս կերպով՝ ինչպէս կբռնին հոս ամեն բան, առանց ամենեին անոնց դարմանը մտածելու։

Ընդդէմ այն չարանենգ Սիրիւիին, որ մարդ իկն անասնոց կիմանէ, պէտք է դիմադրել բարի Սիրիկէն, որ անասունները մարդս կիմանէ։ Բարի Սիրիկէն՝ գործավարիդ և նախաձեռ կինն է, որ իւր հոգեսարսութեամբն օր ըստ օրէ կպատրաստէ քու մարմնական կեանքդ, որ իր սիրելւոյն պահպանութենէն աւելի ոչինչ՝ խանդազատանալի և նախրական բան չճանչցեր։ Այդ է կարեւոր նամակ մը՝ առիւծական՝ հարկատար դործ մը որ ինք կրներ քեզի օգնելու համար, երբ իմդ իրը բարձրադոյն դործին՝ այսինքն կերակուրը պատրաստելու վրայ է, որ քու գոյութիւնդ պիտի ներդէ։

Դիւրաւ չվատահիր այն անհանճար և թերեւսաիտ ապատուհասն, որ առանքդ կդրդռէ կամ ոչ աննպատար կերակրով քեզ կկշտացնէ՝ քու ճաշակդ կգուարճացընէ՝ վիտանակ ղօրութիւնդ նորոգելու։ Ուստի ինք կվատահի իւր դեղերուն մատուռնքը՝ վարպետդեղ ձեռքը՝ զոր երեսի թէ բնութիւնը չունած է միմիայն արքային մեծատանքն ու համբոյրն ընդունելու համար։ Քու կեանքդ՝ իւր կեանքն է, և ոչ ոք աւելի օդտա ունի քու զօրութեանդ ներդուելէն։ Վատնոյ առոր համար բան մը չխնայեր։ Որո՞ւ համար է ձադկեալ բնութեան առաջին ժպիտը, եթէ ոչ իրեն։ . . Ընտիր քեզի կվերաբերի հատուցումն ընել սիրոյ միջոցաւ։

Կինը մշտնջենատիպ իր ազգին առջև՝ իր յիշողութեան և իր սրտին մէջ ունի կենացդ ամբողջ հաշուեկշիռը. բայերև կտանի քու ներքին հատատակչութեանդ և զօրութեանդ կշիռը, թէ

ուրքան կվատնես աշխատասիրեան՝ խօսելու կամ դնադրի մէջ, վատնուրդ քու ներքին հնչառութիւնդ չափաւորութիւնն իր իշխանութիւնեանդ տակ կառնես։ Ո՛հ, քանի՛ իրաւամբ գանի՛ (քիչ մը սպասելով) կնայես կկոչես։ Միմիայն դրամն է որ աւելի կմնայէ։ Ո՛չ, մանաւանդ քիչ կիսօսի դրամի վրայ, որ նոյն իսկ իր ձեռքն է։ Այլ նա քու մտայոյզդ բժիշկդ է, հիւանդութեանդ առաջն առնող բժշկութեամբ, որ միշտ երկիւղ ունի՝ միշտ կշտութիւն մանաւանդ կհակէ որ քիչ վատնելով՝ շատ ստանալով՝ միշտ շատ նորացնելով՝ վերջ խնայ վերջ մնաս քու գործերդ։ Սէրն է որ, իր ձգտումը, քու նպաստածդից զգուշաւոր շրջունդ՝ կենսագործունէութիւնդ և զգեցդ գործունէութիւնդ զարմանալի կընէ մարդոց։

Նա ոչէտ չէ աւելնին բոլոր խանգարուածքան իրաց մէջ։ Քան զամենն աւելի գիտէ ա՛չ միայն կերակրոց անդադար արժէքը՝ այլ և անոնց ներգործութեան ժամանակը, թէ այն ինչ կերակուրն արագ և միւսը ծանր կներգործէ և աւելի ուժով կազդէ՝ բայց ի հեռուստ։ Քանի գիտէ նաև թէ զգուշաւոր և զգուռիչ կերակուրը կարևոր օրերու համար իր բոլոր ներգործութիւնը չունենար՝ բայց եթէ քանի մը օր յառաջ աւելի թեթև կերակուրներ ուտելով, որ ներսի կազմուածքին ատեն իրեն կոյս ընդունակութիւնն, ու ձգումն աւելցընէն։

Ահա պատճառ է կնոջ հոգը բոլոր առօրեայ վրայ, և շատ անգամ ինքն անոր ուտելը կդիտէ մանաւանդ՝ քան թէ կուտէ։ Ամուսնոյն համար ունեցած իր բոլոր պատկառանքովը՝ քիչ մը անվստահ է անոր։ Մարդը, որ շատ զօրութիւն սպառած տուն կդառնայ, բնականաբար չատ մտատանջ կուենայ չափէն աւելի անուշդ առնելու։ Զօրութիւն սպառող դործոց մէջ ըլլալով՝ ամէն մարդ բարբարոսական կողմ մը ունի։ զօրացուցիչ անուշդ կուզէ, և շատ անգամ աւելի կուզէ։ Իսկ կինը՝ որ ամենևին յոգնած չէ, ուսած և աւելի ժուժկալ ու աւելի զգօն ըլլալով՝ իր բոլոր ճարպիկութիւնն ի գործ կդնէ զանի այս պատխվայրին վրայ կեցընելու, և, ի հարկին, քիչ մը խաբելու։ Այլք կդովին հնարագիտութիւն չունեցող կանայքը, իսկ ես կուզեմ որ անոնք չատ հնարագէտ ըլլան և գործակից խորամանկութիւն ունենան, զոր սէրը կներչնչէ մեր երջանկութեանը համար։ Եւ սա՝ որ այնքան մտքաբոր և անարատ է և իր այլոն այնքան կխնայէ, սակայն անոր մտքին ուրիշ կողմ գտնելու համար չվարանիր և հարկին ինքզինքը զոհելու։ Նա իր մանկիկն է։ Բայց եթէ մանուկն զգաստ չէ, աւելի լաւ է քիչ մը տղուս պէս վարուիլ հետը՝ բայց առանց խստութեան։ Խանգարուածանաց այս ինքնայօժար մեծարանքը որ այրը կզմայլեցընէ ու կոքանչացընէ, (նոյնպէս իրեն անապատածութեամբը), իրեն կարծեցընել կուտայ թէ ամենէն զգաստ կինն երբեմն տկար ժամանակ ունի, և յաչքժամ ընդհակառակն է որ խնամատա-

բարեբաստիկ ընկերուհին իր անհատական և բժշկական խնդիրը կիւսուցչ։

— —

Անոնք անպիտան են իրենց զօրութեանը կամ անպատճառ կ՚ամարին զայն ընդունելու օգուտն զոհաբերել։ Բայց սակայն ատոնք ե՛ւ անոնք կրնան երբեմն ամէն ուշադրութիւն դնել հաւատալ տալու իրենց աչքերուն և կանոնաւոր ամսականով մը՝ որ չունին և չուզեր ունենալ դատախազի հետ ծրագիրներ կազմել։ Ապրելու քայքայումն անհամբեր է և ապաւէնը քիչ կարող։ Հետևաբար դիմում կը բանան։ Ծննդական տադեպալը՝ որ կնոջ համար քան օրէնք կը թուայ՝ իրողութիւն և այնքան ևս ներազդող, մարդուն համար ամէն երկար կամ չորս օրեն անդամ մը կուգայ (Վալերի տուած միջին թուական նայելով)։ Եւ այս ոչ թէ կարծուածին նման պարզապէս հեշտութեան պիտոյքը մըն է, այլ բարոյական և մարմնական վերանորոգութեան պէտք մը։ Եւ երբ օրերով այս պիտոյքը չհոգուի՝ կազմուածքը թախծոտին և խռովեալ ոխութեան վիճակի մը մէջ կիյնայ։ կենսական հեղուկը՝ երբ չանհետցած տանը՝ տիղմացեր ճահիճի մը կ՚նմանի։ Ձմարիտ կեանքը չարժուիր է։ Կինն, առէջ հիւանդոտ և թէ՛ ծննդապծութեամբ և թէ արեան սովորական կորուստներով ազատեալ ըլլալով, քիչ անդամ կը նեղուի մարդուն խիստ սարքերը կազմուածքը,

որ, հիմի կարծեցնելով ճանապարհ առնելին չընդունելով, զօրութիւնը և հետևաբար հնչուածքան պահանջպութիւնն ալ ամիսը կազդի կենաց մէջ խիստ հետուն, խիստ ուշ։ Նա կինը կանուխ կը յոգնեցընէ կ՚ամնձրացընէ։ վաղապայ և շատ անդամ անդիմադրելի՝ առանց ակնածութեան, և երբեմն այպանօք կընդունուի անկէ։

Վերջապէս, կանայք այնպէս կվարուին, որ մարդը փոխանակ թաղցուելու կին մը նեղելու մանկահասակ հարճ մը կառնէ։

Ո՛վ հնարեց Վա—ալդեո—ի՞ն ընդդէմ սիկնանց։ — Բուն իսկ իրենց պարկեշտ ձևանալը։

— —

Երբ այրն երեկոյին խանդաղատանոց քաւ մը պատահելէ, իրեն կըսէ։ «Երբեմն կուգա՞ս։ Կատա՞կ կընես։» Ինչ, սիկին, շատ անդամ նա խիստ ծանր ու վշտակիր է և պէտք ունի մխիթարութեան։ Պէտք ունի այն քաղցր ու մայրական միխիթարութեան՝ զոր կինը կտարատարի մարդուն աշխատութեանցը։ Նա է որ քեզի համար կտակայ կենաց մեծ պատերազմին՝ որուն հանդուրժութիւնն ու վայելքը կճաշակես։ Պէտք ունի մտնելու իր առուտուրին հոգերը, իր գործոց վերաքայութեան անկրաւութիւնը և կամազնացութիւնը, և իրեն հետ մրցակցելուն քանաքակութիւնն ու պատպարտութիւնները, ևայլն, ևայլն։ Քնդմէ համբայր մը՝ ժպիտ մը, քաղցրիկ սիրոյ վերաբարձ մը, և դա-

մակրեվիճն մը այն ինչ չանգերան, վերչապէս նեվիճական և բարոյական միութեան այն բերկրութիւնը որ կնոջ է բեկեալ սիրտ մը, ահա իրեն պէտք եղածը։

« Բայց, բարեկամ, այս հասակիս մէջ (կարելի է քառասնամեայ են), երբ չափահաս զաւակներ ունինք, . . . ծաղրելի կըլլայ այդ։ »

Մինչ այդը դանի տեսած էր որ բարբր իրիկուընը ծաղրածոյ պարծենկոտի մը առջև՝ մանկամարդ կէնեանար և կհոգատէր ու ամենաքաղցր նայուածք կշռայլէր անոր։ Իսկ այժմ ինքզինքը պատաւ կըլնէ։ Ուրիշին ան ալ իր խօսքը չի խառեր, և ուրիշ տեղ կերթայ կինոտէ։

Կնոջմէն կհեռանայ, ոչ միայն պրկեալ՝ այլ և մահացեալ։ Շատ անգամ այս իրիկունէն կրնայ հաշուել բաժանման թուականը։ Անկէ կխախտի . . . Ա՛չ, դանի կատէ։ Շատ անգամ անցուցեր յանկարծական կըլլայ։ Հետևեալ օրը հարց մը կառանայ, և ինքզինքն ուրիշ կեանքի մէջ կտեսնէ։ Ա՛մ կնոջ, մեռ պատակաց։

Կինը ալեւոր ըսէ. « Ինչո՞ւ դիս կամչատանէք։ Ես քալ դիտեմ ինչ բանի կտրտատուրեն դիս Աստուծոյ ու եկեղեցւոյն հրամաններըը և ամուսնութեան խոստումները։ Պարտաւոր էի իրեն զաւակ յառնացնել, և ահա տուի։ Սակայն, ի հարկին, պատրաստ եմ մեկնելու ես չեմ մերժեր իրեն. եթէ հարկ է, կկրեմ ինչ որ պէտք է կրել։ Բայց՝ ոչ բնաւ ունայն հեշտութեան մը համար, զուարճութեան և անձնասիրութեան համար։ »

Ես կկարծէի թէ մարդ կարող է հաճելու այն տեսակ չարչարանքին, որ ծոյն իսկ ճնշման մէջ մահուան ցրտութիւնն զգալ կընէ, և մանաւանդ այն ցաւագ հեռանութեան, որ կզգուի կկծաղրէ նուիրական վայրկենին մէջ։ . . Առանձնութիւն առանձնութեանց, բաժանում կատարեալ միացման մէջ։ Յուսահատութիւն . . . Ո՛ր անկնութիւն այս վիճակէն չատագոյն չէ։ Ճանեք մանաւանդ Ադոլֆեսի ցաւն, թէ աւրը թող վախճան տայ։

Կանայք զգասա են ամուսնոյ հետ, զայդ դիտեմք։ բայց ուրիշներուն հետ ինչպէս են։ Այդն ապահո՞վ է արդեօք թէ իրեն մերժուածը բարեկամին ալ կը զլացուի։

Տիկին, որ դիտէք երկանկութիւնն այդքան ճիշդ չափով ապրեցնել, լաւ մտիկ ըրէք սա պատմութիւնը։

Այր մը երբ զաւկին կհարցնէր թէ ի՛նչ քաղցրաւենի կուզէ . . . « Շա՛տ կուզեմ, » կպատասխանէր տղան։ Եւ նա ամեն անգամ չէին անոր ցոյց տալով բաւած էր թէ, ասկէ աւելին շատ կըլլայ։ Բայց ահա ճիշդ այս չատն էր անոր ուզածը։

Սիրոյ մէջ ալ նոյնպէս է։ Բաւականն անօգուտ է իրեն։

Բայց այս շաբ՝ կը նշանակէ՞ արդեօք այլասեռակ ամբոխելոյ իրերը՝ որ խղճմտանաց դէպքերը

քննող նախնի ասուածախանդութիւնը մեծ առա-
ւաւանդութեամբ կ՚ներկէ ամուսնական պահանջ-
մանց, այնքան նկատի ընդունելով կինը՝ և առանց
զայրանալի յանձնելով ամուսնոյն անխնամ ու ան-
դուլ ինքնակամութեանը։

Մի՛ վախնար։ Այս շաբիլ որ զեզ կղզիացու-
ցեցընէ, յայտնակ՝ սիրելի սիրող և անմեղ զուար-
թութիւն մը ունեցող կնոջ համար չատ անգամ
խիստ քիչ բան է։ Երբեմն այնքան քիչ, որ մտա-
ծել անգամ չհամարձակիր, այնքան որ հնչին
պիտի երևի. վասն զի տղայութիւն մըն է միայն։

Մարդը ո՛րքան որ դուրսը խիստ՝ թախծալից՝
հաշուող և մարտական կեանք մը ունի, այնքան
ալ ներսը պէտք ունի քաղցրութեան։ Ամենէն
դժուար կինը քաջ գիտե թէ ինչ վայրկենք պէտք
է այս ժամերուս մէջ։ Գիտե թէ այդն ատոր հա-
մար գինքը նուագ ծանր և նուագ հաստատուն
չհամարիր։ Ընդ հակառակն, ո՛րքան գինքն այսպէս
ծանր գիտէ՝ այնքան աւելի ուրախ կըլլայ իր
զուարթասրտութեան վրայ։ Ատով կզգայ կնոջ
սէրն ու կզգրօսի։ Այս սիրելի ընկերը, զոր կճա-
նաչէ թէ խիստ չանագիրը է կրնն համար, թող
յանկարծ զարծերը մուռնայ և զղջայուն ըլլայ միայն
մէկ զործի, այսինքն այրը մխիթարելու՝ զբօսա-
յընելու՝ բերկրեցընելու, և այս բանը չատ կ՚ուզէ
անոր սիրտը։ Կինդայ՝ բայց սիրտը չարժանի է։
Գործական բառ մը՝ անամենակալ դղումնք մը՝
չի կամ ո՛ր փոքր համարձակութեան մէջ մնելու-

նելիքն մը՝ յորում դարձեալ երևի առջի զու-
արթութիւն ծիւղերը, անյաղթելի ազդեցութիւն
մը կունենան, որուն հարող չէ դիմանալ ո՛ր և իցէ
ծանրութիւնն կամ տխրութիւնն։ Երբէք խառնայցէք
ծուխն, իր ախուր ժամերուն մէջ, ոչ միայն անոր
կռնանալ, չտար, սիրելի մը ընդմէջ, անկեան ֆիլո-
սոփայական քաւաստրութիւն մը։

Վինը մեղմանայ, հրաւիրէ զինքը ուրախ
նուագ նուիրելու ակնարկութեամբ մէջ։ Եւ ահա այն պահու-
ճաւաս է որ նա ամեն հնարակի մէջ գեղեցիկ
կնոջ բնազդմամբ՝ զարմացման և անակնկալու-
թեան տեղիս։ Նա յանկարծական զարմանքներ
ունի։ Կնոջ ամենէն պարզագոյնը չատ անգամ իր
մէջ ունի քնութեան ամէնէն ծալքեր, ծածկուած
դաղտնի դեղեցկութիւնները, եւ անդադար և զմայ-
լեցուցիչ պատասխաններ, հայտնուելու սիրուն
շարժուածքներ, զոր այրը տասն տարի հետը
կնստակցած ու երբէք նեռած չէր։ Այս կնոջ կինը,
շատ ժամանակէ ի վեր անհետացած, բայց տակաւին
դեռ ունի հոգեհանգստական միամտութիւն մը, մոռ-
նալով (երթէ կուզես, պատճառը թեթևութեան
տուր) ամեն ինչ՝ որ գինքը թարշամեցուցած՝ պա-
ռաւեցուցած է։ Կնոքն անփորձ կինայ մէկ մասամբ,
և, ի սիրոյ ստիպելու, կզգտասխանէ անոր՝ տարօ-
րինակ միամտութեամբ և ամեն օր տրիամծին վրայ
սիրուն անպիտութեամբ։

Եւ այս բանը չկրնար կեղծ ըլլալ։ Առնականով
միամտութիւնը սրբոց տուրքին խորհրդաւոր մէկ
բանն է, զոր յարատեւաւոր դուշակել անկարելի է։

Գ.

ԳԻՆԸ ՄԻՏՔ ԿՐ ԶՏԻ — ԿԱՄ ԿՈՒՏՅԱՅ

Նա վախցած՝ կնեղսաշնակէ մտքը, և ամեն լուսաւորութիւն կուտայ հնարիչ կարողութեանց։ — Միջին դարու մէջ անգամ երեք երեւելի դործեն ամառնացեալ մարդոց ձեռօք կատարուեցան։ — Շատանալութեամբ եղած ժուժկալութիւնը. Փափկի առաւօտեան եւանդը։ — Անարատ կնոջ մերձաւորութիւնը կը դարձ։ — Սիրով յօրինած սէրը՝ եռանդ կուտայ կնոջ դէպ ի բարձրագոյնն։

Վայրենիները հեշտութենէ կվախնան, և "Ծուռկը կկոտրէ," կըսեն։ Տարակոյս չկայ թէ, երբ մէկը ծամ բերնով օրան պիտի երթայ երկաթ հարիւր մղոն աեղ ձիւնի վրայէն, ինչպէս երբեմն իրենց կպատահի, կամ ինք թշնամի ցեղէ մը պիտի հալածուի և մահ, այս առկալի պարապոյտից մէջ մեծ խոհեմութիւն կըլլայ ժուժկալել։

Իսկ քաղաքակիրթ վիճակի մէջ նոյնպէս չէ։ Եթէ սէրը կնուաղեցնէ անդործ ըղձութիւնը և նիւթական երեւակայութիւնը, որ, արեան ազդեցութեամբը, խաղը պատկերներն ըղձկին կը տանի, փոխարէն կը դարձ վաւելուչ կարողութիւններ։ Անարատ կնոջ մը մերձաւորութիւնը, որուն

Ուրիշ ամեն կին կմիաբանի կամ հանարձակ կըլլայ միայն արբեցութեան ազդութեանը մէջ։ Իսկ սա՝ որ քուկը է ցկեանս, առանց ապագան մոռնալու, առանց պչրանաց, կատարեալ վստահութեամբ ինքզինքը բոլորովին կյանձնէ չնութեան, և առով աւելի գեղեցկագոյն՝ աւելի դորովաշարժ և աւելի հեշտական կըլլայ։ Ելութիւն չեն առնը, ոչ հաշուեալ լկտութիւն և ոչ մեր ցուրտ պատնիշներուն կեզծ և ընդդիմական շարհնելը (որ կնարհոտողին տակ ճռնչող անկենդան քնարի կնմանին)։ Մնոջ մը քաղցր զուարթութիւնները, որ կխոպոչ կինդայ ու կըսէ, "Ես խենդ եմ... Բայց ինչ հոգ, քանի որ քեզի համար է," Զինաղ կատարկերտութիւնն է և ամառնութեան գաղանի Մնանդը, որմէ դուրս, եթէ փնտռես, միայն կեղծ նմանութիւն մը կգտնես աւերիչ։ Այն զուարթ շարհը, որ սառուկ կսիրենք վտքը տղայոց վրայ, խիստ տարբեր կերպով սիրուն է (աւելի յանկարծական ըլլալուն համար) զուարթածաղիկ աղինոջ վրայ, որ շատ ղգաստ է իր սիրելւոյն բացակայութեան առենը, և խիստ ծանր է օտարի դէմ։ Ամեն ոք կըսէ, "Զուարթ չէ նա, դուցէ այրը զանի թշուառ ըրած է..." Սակայն երբ այրը տուն դառնայ՝ նա ինքզինքն ազատ կզդայ, և ուրախութեամբ կը գնէ դրան նիպը։

սիրտը սրտին պատասխանէ, իւր բարոյական ազնուութենէն ու քաղցր զուարթութենէն կհաղորդէ անոր։ Միտքն անով ներդաշնակ կմնայ, և հեւահեաղ օրերը զարմանալի կըլլայ յատակութեան կոչմանէ։ Աբիւնային հեղուկն ու իր ընկերը, այն մարմնային և բարեբարոյական բանաստեղծութիւնը, որ կազմուածքէն կախումն ունի, վայրկեակ մը կնուաճուին, և ցնորական ամպերը՝ որով նա միտքը կմթագնէր, փարատելով, թոյլ կուտան իրեն տեսնել ճշմարտութիւնը կատարեալ լուսոյ մէջ։ Գիտութիւնը՝ լուծումն և ուղղադատութիւնը, հնարիչ կարողութեանց այս նուազեցուցիչները, իրենց կատարեալ ազատութիւնն ու բոլոր արգասաւորութիւնը կունենան։

Ամեն ով որ շարունակութիւն կուզէ, զոր անհնար է ձեռք բերել՝ բայց եթէ մտածութեանց՝ յաջորդական խնդրոց՝ ծանօթից և անծանօթից երկայն շղթային հետևելով, այնպիսին ներդաշնակ վիճակ մը պէտք է և այդ ձեռք չբերուիր՝ բայց եթէ իշխանութեան առակ առնելով աթեան յորդութիւնը՝ որ ճամբուն վրայ կրնայ խոտորել։ Անոր աստած անդադար պատուր երեւոյթներն զմեզ անդադար կերպով բանաստեղծ կամ յատկերպով արձանս կընան, այլ ոչ ձախ կխոտորեցընեն զմեզ, և ամեն վայրկեան կթանձրանայ կուտան ճշմարտութեան ուղիղ դիծը։ Այսպէս դէմ խնդութիւն է ցանկական կրից բորբոքման ժամանակը կամ կատարեալ ժուժկալութեան վատառողջ և վհատական վիճակը, որ իրօք անզօր վիճակ մըն է,

որովհետև անոր մէջ զօրութիւնը կոչնչանայ և ինքնին կսպառի։

Տարակոյս չկայ թէ ցանկութիւնն ու արուեստական զօրութիւնը մեծ մղիչ մըն են. բայց որպէս զի նոյն զօրութիւնն արգասաւոր ըլլայ՝ պէտք է որ իր ցանկը կարծրութեանը խառնուի կանացի դեղեցկութեան քաղցր դիւրահալութիւնը։ Ինչ սիրուն աքանչելիք բնութեան։ Այն մեծ հանճարը որ երկիր հնարագիտութեան ճամբուն մէջ հանդուսառած էր՝ հանդիպելով այն կնճիռներէն մէկին, որ մարդ կչլոմէի թէ ի նպաստ լուծելու է, բոլորտիքը կդառնայ՝ կյուսահատի, և ամեն բան մէկդի նետելով տունը կնստի տխրութեամբ։ Իսկ կինը գայ կսեռնայ անոր տխրութիւնը և կըսէ. «Հայց ինչ ունիս։ Ջեմ ուզեր և չեմ կրնար քեզ այսպէս տեսնել... Աղէ, մէկդի դիր դժալափարդ. մուգիր, կտաշեմ, և սրտիս եղիր։» Եւ ահա ճիշդ այս մտացնման և երկանկութեան վայրկեանն է որ ամեն բան կխոխէ։ Իւր տեսողութիւնը կնորոգուի, զօրութիւնը կհրճուի (թաղելիքներ), զորձադրութեան համար նոր եղերթական մը կուզայ իրեն. ուրիշ մարդ կըլլայ, նա ինչպէս։ Մտընիտելով կնոջմէն, բնութեան այն չնորհքն և այն սիրուն դիւրութիւնն որ նա ունի և կուտայ ամեն բանի, ոգւոյն և ինք կինդայ այն թեթեւ արդելքին վրայ՝ որ երկի դինքը կեղծացած երե-

Մոնթիկիլիէ գանուելով՝ հոն երկիւղածութեամբ տեսի աղուոս և անպիտան թուղթ մը, զոր կզբաղծած էր Փիւժէ՝ դծագրութիւն ըրած ժամանակը գայն չաղաւաղելս համար ձեռքին տակ դնելու. որուն վրայ քանի մը անորոշ դծագրութիւններէ ի զատ՝ վերջին կազմը դրած էր նաև նախնի բանաստեղծին սա տողերը.

Սրբութիւնն հաճելի է վեհին։ Եկէք սուրբ մեծութեամբ
Եւ մաքուր ձեռամբ Հայր առէք պզիւրէն։

Զայս կարդացած առենս վրաս ապաւնում մը եկաւ, ինչպէս մարդ կունենայ հռոմէական մեծ եկեղեցի մը կամ գերեզման մը և կամ Ս. Բլեսի ամիխիթէարանին տակ մնալու առենը։ Թայսնի է թէ այս մարդը, որ իր գործն վշտալից հոգին ի ցոյց դնելու ծանր պաշտօնն ունեցած, իր օրականն աշխատութիւնն ալեկոծ առենը՝ հոս Ադոլֆոյ և իր արուեստին կմասնացանէ իւր վաստակաւոր ժուժկալութիւններէը։ Ապագայ թէ ինչ պատասխանատու է, ուսանի կսգէ արժանաւոր ու գործաւոր ըլլալ։

Իր ամէն գործերը մէկ մէկ հառաչանք են։ Ադրեօք Ալիքն էր կազնիին մէջ բանտած, կամ Թուլոնի Ամիրանէրն էին ճղճաած և գաւազիւ, որ ինքն յայնժամ կերազէր, թէ չէ՝ խեղճ սիրուն Անդրոմեդէն՝ ցաւերէն նուաղելով նոյն իսկ իւր աղատմանը մէջ։ Զգիտեմ, Բայց կտեսնեմ թէ յայնժամ իր բոլոր ուշադրութիւնը կամփոփէր և միաքը կկեդրոնացընէր, զօրութիւն կուզէր անա-

բատ Աբրէն՝ անոյշ չօրինելու իր յաւիտենական գործերն՝ որ սիրտերը մշտապէս լեցընեն սիրով և գթութեամբ։

Արդ կային արուեստին աստուածային արուեստին նմանելէ դատ ժիզոց և գօրութիւն չունի ամենևին, Ի՞նչ ըրած է, և ի՞նչ կրնայ ասել։ — Աբրէ՝ կենաց մեծ հեղհեղէն կտեսնէ սերունդը՝ աղգայ տարմայնին բոլոր յատակագիծները։ Եւ այս հեղհեղին կեդրոնացեալ մէկ կամքէն ստեղծած է ու կստեղծէ դիւտերու բազմութիւնը՝ դաղափարի բոլոր յատակագիծները։

Կենսական գօրութեանց (ժուժկալութեամբ եղած) այս կեդրոնացումն ի՞նչ պայմանաւ արդասաւոր կրլլայ հանճարի գործերուն մէջ։ — Ակռա ըլլալը բարձրագոյն պայմանաւ։ Զոհողութիւն մը կամաւոր եղած առենը կրլլայ ճշմարիտ զոհողութիւն։ Ամէնն ազատութիւնն է արժանաւոր և արգասաւոր։

Պայմանաւոր պատերազմ մէջ յաղթուած և ակամայ անարատ եղած սէրն անպտուղ է, և իրեն դէմ կգառնայ։ Իւր բոցը ինքզինքը ածխացնել կծառայէ և առանց տարածուելու կմնայ։ Ան դարը՝ յորում դովելի էր ամուրիութիւնը, այսինքն միմիայն դարը, իւր մեծ արդիւնքները կանամբնաց ձեռօք ածնեցած է։ Ասիկայ ամուսնացած էր, Տանթէ նոյնպէս ամուսնացած էր։ Ազատ որմնադիրը, որ գործն և արդիւնաւորեցին այս ընկերութեան յատուկ արուեստը, ընտանեօք կապրէին։ Ժողովեցեալ բոլորտիքը, և այս մեծ գործերը դարուց ի դարս

կ՚արտահայտէին ժառանգական աչխատասիրեամբ։

Մինչեւ ամուսնութիւնը կատարեալ հանճարի ներքեւ մեծ զօրութիւնները միանգամայն, որ են ներշնչումն Աստուծոյ անպատում երկանկութեամբ, և երբեմն կեանքը կամաւոր ժամանակ կորսնցնելու և երկանկութեան ապագայ յարգարմանը մէջ։

Այս պահպանութեան դէպի երկնքութիւնն ու զօրութիւնն իր ազդեցութիւնն է սիրոյ երկու անձանց համաձայնութեանին ու կատարեալ միարանութեամբ ըլլալը է։

Այս մասին խնամարկութիւնը կինը։ Նա կրնայ որ մարդը զօրաւոր ազդոյ և արդիւնաւոր ըլլայ։ Իր ծնողաց սէրը կրնայ ընդհանուր սիրոյ, աստի և կենսական անոր ուժգնութեանը։

Հոս այն երկու հոգիները նայն են, և պէտք չէ զանոնք բաժանել ազգագային ճանապհանը մէջ։ Փուժ անուանացած էր, և իր դարձուածն դարձերան մէջ քիչ ղգալի է թէ ինչ արդիւնք յառաջ եկած է անկէ։ Անոնց վրայ կզուշակուի կնոջ մը սիրալ և սիրոյ ամբողջութիւնը որ ուղեր է թէ նա արուեստին մէջ սիրէ և մարմարիոնին վրայ վոխադրէ այն սէրը որ իրեն պիտի տար, ընդ նմին և կենդանութեան ամենամեծ առաքինութիւնը։ Այդ կինն ամենեին չէ նախանձած դէղանի Անդրոմեդէին վրայ, և ինքզինքը զոհած է իր ամուսնին։ Նոյն կէտին, յորում մեծ աշխատասէրն, այս նուիրական հրոյն վառեալ, երբեր գրեր է այն տողերը զոր կարդացիք, կինն կը տեսնէ թէ սուրը կնոջ ձայնը կլսեր, որ կըսէ. «Բաւական իմ, մուսաճէ, այն

սիրտդ վրայ, և ամէն բան անոր պահենք։ Սիրէ զանի, ինչպէս դի այն իմ զաւակս է։»

Իրաւունք տանեցեր է պրկիլ։ «Անգծութիւնն հաճելի է Աստուծոյ։» Ման դիտմամբ է որ մեղի կրկնէ Աստուծոյ ներանելու և անոր նման ողորմելու։

Բայց ամբծութիւնը վայրենի առանձնութեամբ չըլլար։ Մարդի մը միաւորելով ասկն ասկն կաւելնայ այն։ Մրմ չէ ունեցած այն խռովիլ դիչերներէն՝ յորում կմնանչէր ներքին մրրիկը, յոյսով, հոգին, ամօթալից ցանկութեամբ չարաչար ծանրանալով, ճահիճի մը ցեխերուն մէջ կլողար։ Բնութեան արարքը կուզայ վերկացնել զմեզ հանդարտութեան՝ պայծառութիւնը։ Ցա աչքերը կբանայ կիմացի, և զոյգ պիղծ թևերը կհալածին։ Իսկ քու երազներդ ո՜հ, չեն համարձակիր զանոնք պատմել, չեր սպրդեր զանոնք պիտնալ։ . . . Սիրոյ սուրբ ցաւերն դուն կինքդինքդ ամբողջապէս կառանաս, հոգիդ՝ առաքինութիւնդ՝ լոյսդ՝ արշալոյսդ մէկ ճառագայթին հետ, առաւօտեան զովացուցիչ ցօղին մարդ արտանման մէկ շիթովը։

Ամբիծ կինը՝ յորում մարդն առաջին կզգայ իր խորանը, և որ իրեն միացած է օրհով և իրեն նման կխորհի ու կիմանայ, իր մէջ ունի ժառանգութեան արդարութեան նորօրինակ խորհուրդ մը

ոչ դեռ չսաւ բիչ նկատադրեալ կինն ամենա-
ճիշդ կերպով կատարել Աստուածաշունչեան
մէջ պատմուած Երկրի Որդւոյն դէպքը, որուն,
նոր գործութիւն սուանալու համար, կրաւէր մօրը
կուրծքին դպչիլ։ Աբդարի ինքն է Ընութիւնը՝
գործավարիչ՝ բարի և սուրբ, որ, միայն մարմնական
մերձաւորութեամբ և սիրոյ սուաքինութեամբ,
կենաց հեղեղ մը կ'յարուցանէ։ — Մեծ մտածու-
թիւն մը ունիս. ըսէ իրեն երեկոյին կամ պիղերը։
Խօսիցիր քու իր վրայ տանեցած վտանգութիւններէդ,
թերկրեցիր վերջ տալէ ևս մեծցած տեսնելու
յուսով կիթիթուայ՝ սիրտը կրնծայ և ղբեզ կդրկէ...
Ընութեան վայրկեան։ Յարդէ զայն։ Ահա քու
սիրտդ ալ ճոխացեալ է և պէղտան. ուրեմն բարձր
կեցիր։ Ել այն թագաւորութեան մէջ զոր սիրոն
իւնա կզդայ, մտիր այնինչ՝ ընտիր զգացման մէջ՝
քու բոլոր սէրդ սուանալու համար։ Միայն իր
Աստուծոյն մատչիլը՝ բոլոր օրուան համար երջան-
կութիւն մըն է քեզի։

Ջոհաղութեան սուսիկ եռանդն ու դրախտի
վայելչութիւնը, երկո՛ւ գործութիւն, երկուքն ալ
քեզի հետ կըլլան.... Ա՛յս այն վայրկեանն է՝
յորում մարդը կըսէ.

„Ա՛յսօր ես գործութեան տէր եմ, և կարող եմ
ուզածս ընելու։„

Ա՛յսպէս Ռէօս կամ Ոսն, Ալկան սրընթաց
դեսերն, այն գեղեցիկ ի՛ճերին անցնելու սահեն-
նին, որ զիրենք վայրկեան մը կրտնեն, իրենց
ընթացքը չեն կեցըներ։ Ա՛յլ սասսիկ վագք մը

կառնուն. և դուրս եկած սահեններն ամեն ինչ
հնարաւոր կըլլայ իրենց։ Եռանդուն երկնագոյն մը
առած կընթանան՝ սահելով իրենց հետ այն
լեռնային վիհ սեռսարանաց և երկինքէ յօլայսումը,
որ իրենց չընթան մէջ պչսուցեալ կնային։

որ ի Վենետիկ) : Անկողնի քարև այրիկի մը, զեղչիկ և լեցուն, և ոչ խիստ մանկահասակ, իր արցունքներուին ամեհան օրորակարժ է, որ տեսչը նորին անշուշտ կդոչէ. « Ա՜հ, նվ ունեցեր է բաւական կարծր սիրտ՝ այդքան բարկ արարած մը վշտացընելու : Խօսէ, ըսէ ինչ կատղած Սատանի կփափագիմ քեզ մխիթարել : »

Տիտիանոս նախընտրած է երեսնամեայ զեղեցկուհին նկարել : Ովիտէնս մտադիր նկարած է քառասնամեայ և տակավ ևս արարեր կանայք : Իսկ Վան Տիք՝ ամենևին տարիքը չէ նայած, իր քաղաքուհուն անկախ եղած է : Նա ժամանակին արհամարհեր է : Սակայն ճարտար գիտիչն Ռանպրանտ բրածն տակի մեծ է : Այնուամենայնիվ, նայուածքով մը (էնտամ), նայուածքով մը, ճառագայթով մը կդարձնակէ ամենուն : Կենդանութիւնը՝ գործունէութիւնը՝ ըլլալ բաւական է իրեն՝ մեզ ուշադրութիւնը դրաւելու : « Ո՛րն եղած է իրեն օրինակ : » — Այնճանիրուն՝ — « Եւ դէղեցիկ կը » — Ջեմ յիշեր : զայդ մուգայ թաղգուհին :

Մինչև գարուս ուշճաս արուեստագէտները կկարծէին թէ երիտասարդ օրիորդներ ընդհատակեայ են իսարոս : Աստուածածինը նկարելու համար, անշուշտ և առանց միջոց պղինձներ իրենց օրինակ բրած են : Այն նոր գարուց երեսին նկարիչներն, ամենագէտ գիտցող՝ քալ տեսին թէ դէղեցկուհին, աժան բանի պէս, ժամանակի պէտք ունի՝ որ լռանայ և կատարեալ ծրծի : Նախ ազնիք դիացան այս ոգեղիկը, որ անծ անօթի կր

Գ.

ՊԱՌԱՒԻ ԿԻՆ ԶԿԱՅ ԱՄԵՆԵԻԻՆ

Սրտի կրեակի նկարիչները քալ դգացին բարեսրտութեան գեղեցկութիւնը, և կնախընտրեն վշտալից և հասուն կառնայք նկարել : — Դէմքը մարմինէն չատ առաջ կծերանայ : — Մարմնոյն ճոխութիւնը սովորաբար բարի սիրտ մը կդյատնէ : — Տմարդի կինայ այն ազգը՝ որ միայն մտառոյ հասակը կսիրէ. և սովորութիւն չունի որ կանայք առևտրական գործոց մէջ ըլլան : — Սիրող և բարի կին մը, կրնայ, ամեն հասակի մէջ, երջանկութիւն պարգևել՝ երիտասարդը չերեսուն տարեկան :

Վազարի նկարիչը նշանաւոր խօսք մը ըսած է իտալական նկարչութեան արարիչ Ճիօթթօ անուն ծերունի վարպետին համար թէ, « Նա, գլուխնեբուս տեսքերուն մէջ, նախ բարութիւնը կը նկարէ : »

Բարութեան չորիւնն արդի նկարչութեան հոգին է : Իւր գործերը մեր սրտերը կդարձուցանկեն իրենց առաւելապէս յայտնած բարութեան համեմատութեամբ :

Իբր պատկեր՝ տեսողները կրքանչացընեն Ռափայէլի նկարած Տիրամօր պատկերները : Բայց ո՞վ անոնց սիրահարած է երբէք : Ընդհակառակն, Տիտիանոսի Մադթատնեացին (պարզ գլուխ մը,

հնոց, թէ երեսն ու մարմինն ամենևին խմրասին չեն հասնիր իրենց գեղեցկութեան վերջին կատարելութեանը։ Առաջինը (երեսը) յոգնած կըլայ երբ երկրորդը (մարմինը) նոր կսկսանայ իր կատարեալ շքեղութիւնը։

Գժնդակ խոտութիւն մը, որ մարդիկ ունին կանանց համար, այն է թէ՝ գանոնք կդատեն ճիշդ այն կողմէն (երեսէն), որ ամենէն կիմարցամ։ Ամանաւանդ Իմէզ, ի Գաղղիա, ուր դէմքը խիստ անհաստատ է, աչքն արագաշարժ, բերանը շնորհալից՝ ծիծաղկոտ՝ պերճախօս, միայն յուզման մէջ են, գնդերքն ամէն չարժման մէջ խիստ կանոնի կտրած, դէմքաշարժութիւն մը՝ հետաստանալու տեսք մը ունին, որմէ զուրկ է Հիւսիսոյ գեղեցկութեան անշարժ և ճգտեալ հաստատութիւնը։ Գաղղիուհի մը դէմքի հազար շարժում՝ հազար փոփոխութիւն ունի՝ տասնի փոխարէն՝ զոր Գերմանուհի մը կրնայ ունենալ։ Ուստի այս երեսը կը թարշամի։ Բայց ասկէ կհետևի՞ թէ մէր ազգին մէջ մարմինը նուազ հաստատուն ըլլայ։ Ընդհակառակն։ Վերջի մը համար՝ որ Գերմանուհին բժշկական օգնութեան պէտք կունենայ, Գաղղիուհին ինքնիրեն կառողջանայ։

Գժուարագէպ չէ որ Գաղղիուհին մարմնով քան և հինգ տարեկան և դիմօք քառասուն տարեկան ըլլայ։ Աչքին բոլորտիքն ու երեսը կնճիռներ կգոյանան, մինչ ծոռնկերն ու արմուկները, որ քիչ մը յառաջ ցամքած էին, գեղեցիկ լեցնութիւն մը կառնուն։ Նոյն ընդհմնապատկերն

ունի մարմին ալ. երեսին վրայ ձգտեալ՝ դնդերքաց յարաչարժութիւնը պատճառաւ՝ արդէն միակերպութիւնը նուազած է, մինչ ուրիշ ամեն կողմ փոփոխ դէմքութեամբ մը զարդարեալ և մատաղ՝ կատանայ շուշանի կամ վարդագոյն թէյի պայծառութիւնը։

Այս մարմնոյ լեցնութեան արդիւնքը միայն նիւթական չէ, ինչպէս որ կարելի է թէ կարծուի։ Այլ բարոյական արդիւնք ալ ունի։ Տարօրինակ կերպով նպաստաւոր է աւելցընելու և արժանաւորելու բարութեան նկարագիրը զոր կինը չատ անգամ կատանայ յայնժամ, յորժամ, մրցումներէ և կանացի գժտութիւններէ նուաղ խռովեալ, կհետևի համակրական սրտի մը բարեսէր յօժարութեանը։ Իւր ապիտակափայլ գեղեցիկ բազուկները և կզակին ազնուագոյն վոփկութեամբ աւելի կլորցած և չգիտեմ ո՛րպիսի գորով եր վրայ ամեն կողմ տարածուած՝ մայրութեան ամենասիրուն գաղափարը կընծայէ։ Ո՛չ թէ նորահաս կնոջ մանաւանդ մայրութիւնը՝ որ բոլորովին կեդրոնացած կըլլայ տղայն մը վրայ և ուրիշ ամենուն դէմ չատ անգամ խիստ անտաքրքիր կմնայ, այլ բոլորին համար վերջին ծայր բարեսրտութեամբ։ Նայուածքին մէջ՝ գգուանք, և եթէ պէտք ըլլայ բարիք մը ընել՝ թշուառութիւն մը սփոփել, աչքին մէջ թացութիւն և դիտութեամբ ու սիրով հարուստ կուրծքին վրայ ծածանում կնշմարուի։

Ծամանակին համար խիստ գէշ նշան է՝ երբ մարդիկ այլ ևս չեն ղպար բարեսրտութեան գե-

ղեցկութիւնը : Առեղծ ժամանակ , յորում , վերադարձի պէտք չունենալով , և միայն առանձնական զուարճութիւնն ուզելով՝ ամենէն մատաղ երիտասարդութեան վրայ կ՚ինամուէ զայն , և , անիծեալ յառաջադիմութեամբ մը , նոյն իսկ մանկութեան վրայ :

Այս բարբարոսներն իրենց պատիժը կ՚կրեն և շատ կերպով : Անոնք ևս քան զևս վայրենի և բերան կըլլան բարքով ու լեզուով : Այն ազգը՝ որ արժանաւոր կիներէ չէ կազմուած՝ ամենաթերթ ազգ մըն է :

Անճնաբէր և խիստ սերը՝ դժնդակ սերը՝ սա յատկութիւնն ունի , որ ժանտաչրոյ նման կցամքեցընէ : Անոր անցած տեղը բան չ՚ծաղիր : Մշտապէս անբերը դաշտ մը կը մնայ :

Եւ վերջապէս , գալով ինչ որ իրենց ապականեալ ճաշակը (անկարողներու տխուր յօժարութիւն) ոճրագործութեամբ կ՚ինամուէ ու կուզէ , մանկահատակ խեղճ ղոհն ինքնըստ բան մը չունի պատասխանելու այս կատաղի պահանջմանց : Մարմնով՝ վատուժ , ձեռք՝ աղքատ , ի՞նչ կուտայ նա . աւա՛ղ , սոսկ իր ունեցածը , որ է միայն ցաւ :

Իսկ թատրոններու և ճիաբշաւներու շքեղ՝ ծիծաղկոտ՝ պճնազարդ և աղմկալից օրիորդները , որ մինչև ոսկորներնիդ կծծին , հնա՛ր է որ , իրենց սպանդարանական յիմար չուայտութեամբը և դժոխային կենաքն ու անքուն գիշերներովը , ևայլն , կարենան , Պարիսի արդար դատաստանի մը առջև , բաղդատուիլ այն սիրնոյշ հետ՝ որ միշտ ապրած է

հանդարտ՝ ղեռատ և անարատ վարուք : Ցաւանք է թէ , մեր լսելիք մատակ առիւծներուն քսան տարի ալակաս ունենալն իրենց ամենաին արգելք չըլլար շատ անգամ միւսին խիստ դժուժ մնալու :

Բայց ատկայն , փիլին մը միշտ սիկին է : Իւր բնական չքեղութիւնն ու իր վրայ եղած համեմատութիւնը՝ բաւական են սիրտ դրաւելու , աւելի զօրեղապէս , որ անհնար է ինքնոջ , յորում չափակցութիւնն յայտնապէս եղծուած է տխուր մատամբ մը :

Մինչև դարու բերդատիրուհին , որուն կծաւայէր փոքր մանկլաւիկ մը ծնրադրելով կամ անոր եռանին հանդերձին քղանցքը կկրեր , անշուշտ մատաղ ու դեղանի էր : Առով ինք պատճառ կըլլար երևակայութեան և զգայմանց առաջին զարթմանը : Եւ նոյնպէս եղած է ամեն ժամանակի մէջ : Ինչպէս այսօր՝ մեծ սիկինը , որ , առաւօտուն իր զգեստաւորութեան առեն , ասղնագործ ժապաւէններուն (տանթէլա) և անուշահոտ իւղոց մէջ , կարծէ թէ կրնայ առանց հետևութեան հրաման մը կամ տոմսակ մը տալ իր փոքր սպասաւորին , ու թէև ինք հասուն և գրեթէ պառաւ եղած ըլլայ , բայց չատ անգամ առով տղային սիրտը բախել կուտայ , Ինքն անոր համար մանկահատակ է պերճութեամբ և ծաղկանց այն հիւթերովը՝ որոցմէ նա կելլէ իբր արբեցնող :

Ո՛վ կխաբուի ալդեօք, այն ոլաքն թէ դուք։ Թերևս ոլային չէ խաբուողը։ Նա ամենատոյդ բնազդմամբ մը կզգայ թէ, այս տիկնոջ մէջ, որուն արտաքին միայլը տեսանելի վայելչութիւն մը կոր-սընդուցած է, մեծ զօրութիւն մը կայ որ կարող է միշտ գործել։ Ուրեմն, պատ-աա- ինչ չկայ ամենէ-ին։ Բոլորն ալ, ամեն հասակի մէջ, երէկ սիրեն և բարի ըլլան, մարդուն կատարեալն անեղրութեան վայրկեանը։

Եւ անեղրութեան վայրկեանէն ալ աւելին։ Շատ անդամ ապագային վայրկեանն ալ։ Նա մարդուն վրայ կընչէ. և այս պարզ մըն է։ Ա՛յնուհետև ընկերքն ամեն տեսանողները կլսեն առանց իրեն հասկըցնալու. "Բայց ի՞նչ ունի այս մարդը... Մըքան ձիրքերով ծնած է։"

Ռուսօյէն յառաջ չգիտեմ քանի Ռուսօներ կային, բոլորն ալ որամարան՝ վիճող՝ պերճաբան. բայց անոնցմէ և ոչ մին կարող եղաւ հասարակութեան միտքն յափշտակել։ Սին մը անոր վրայ չնչեց՝ սիրով և մայրական սիրով, և ահա ժան-ժաք (Ռուսօ) մնաց։

Ե

ԱՇՆԱՆԱՑԻՆ ՏԵՆՉԱՆՔ

Զոհահաս տիկնոջ թախծութիւնքն ու երկիւղները։ Մահուամբ բաժնուած ըլլալ։ Մերանալ և սիրողին յարատև պատրաստնքը չճշմարտել։ Ի՞նչպէս կարելի է գեղեցկանալ։ — Գերագանցութիւն այն ստացեալ գեղեցկութեան, որ ամենևին գէպք մը չէ ցեղի՝ ընտանեաց՝ ևայլն։ — Քանի՛ չնորհալի բաներ անհնար էր երեսատարդութեան։

Զայս գրած միջոցիս տարին հատունացեալ է սեպտեմբերի վերջանալովը, և իւր բուն վախճանին կհասնի, ոչ թէ միայն հունձքն ըլլալուն համար, այլ և բոլոր իր ներդաշնակութեան նկատմամբ, օդոց բարեխառնութեամբը, և օրուան ու դիշերուան կատարեալ հաւասարութեամբը։ Երկինքն ալ այս մասին կպատասխանէ երկրի։ Արեգակն, առաւօտուն մառախուղով աքողեալ, ծուլութիւն կընէ, որպէս թէ այլ ևս ընելիք գործ մը չունի։ Մարդիկ ալ իրենց գործերն աւարտած են։ Կարծես թէ կիրակի է, կամ իբր երեկոյեան հանդիսատ։ Եւ արդարև ի՞նչ է աշունը, եթէ ոչ՝ տարւոյն իրիկունը։

Գեղեցիկ եղանակ, զուարթերեա՝ միանդամայն

և ծանրակաց։ Դեռ ևս քանի մը ծաղիկներ կդըտնուին, բայց անոնք ալ մի առ մի կերթան։ Մարգարտածաղիկը կընդդիմանայ, Փառաւոր և ծանր պահլիան բոլոր հոկտեմբերի մէջ դեռ կմարանչի առաւօտեան ցուրտին դէմ։ Ծիծառունք կասառնին և զիրար կկանչեն։ Բոլոր Հիւսիսոյ կողմն արագիլը՝ մէկ ոտքի վրայ կեցած իր ճանըրդուքեան վրայ ծանրութեամբ խոկալէն զկնի՝ կպատրաստուի տանիքները թողուլ։

Բոլոր ասոնք աւելի ևս ծանր են ծովամերձ տեղերը, որը դրացի են ծովու՝ առանց զայն տեսնելու. որուն տեսարանը չունին, բայց անոր մեծ ձայնը կը լսեն։ Երկիրն արդէն իր աշխատութեանէն հանգչած և լռութեան մէջ, մտիկ կընէ ծերուներ Ովկիանոսին տրտունջներուն՝ բարկութիւններուն, որ կզարնէ՝ եւ կքաշուի ու նորէն կդարնէ մեծաշուք նմանահանգութեամբ։ Յած՝ խորին, որ աւելի կուրծքով կը լսուի՝ քան թէ ականջօք, որ նուաղ կընդհարկանի ծովեզրին՝ քան թէ մարդուն սրտին։ Տխո՜ւր ապրարարութիւն։ Որ կարծես թէ կանոնաւոր հրաւէր մըն է՝ որ կընէ ժամանակին ճօճանակը։

Ասկէ կտեսնեմ տիկին մը, (զայն՝ զոր այս գիրքս առաւ մանկահասակ՝ և անոր առաջնորդեց հասակին խոնարհմանը), կտեսնեմ՝ որ մտախորհ կքալէ փոքր պարտէզի մը մէջ, որ կանուխ գրկուեր է ծաղիկներէն, բայց պատսպարեալ՝ նման անոնց որ կտեսնուին Գաղղիոյ ապառաժներուն կամ Հօլանտայի աւազակոյտներուն եռանը։ Տարաչխարհիկ

տունկերն արդէն չերօցներու մէջ դրուած են։ Փառաց տերևներուն թափելովը տեսանելի եղած են քանի մը արձաններ, որոց այժմ աւելի յօժարութեամբ կնայուին՝ քանի որ ծաղիկ չէ մնացած։ Արհեստի ճոխութիւն, որ քիչ մը չեն յարմարիր այն ցաժուն և ծանր տիկնոջ ամենապարզ զգեստներուն, ուր սև (կամ դո՞րշ) անդուռը հագիւ թէ զուարթացած է չեմիզակադոյն (լեյլագի) պարզ ժապաւէնով մը։

Կրնայ բաւիլ թէ ոչինչով զարդարուած է, բայց ոչ նուազ չքնդ։ Եքնդ է իր ամուսնոյն համար, և պարզ՝ յօդուտ աղքատաց։

Փառաւորյն ծայրը կհասնի, ու հոն կդառնայ։ Ասոր կրնանք զինքը տեսնել, Բայց ևս արդէն զանի չէի՝ տեսած Ամպերտամի կամ Լա Հէյի թանգարանը։ Նա ինձ յիշեցընել կուտայ Շամփանիոյ Ֆիլիբ Խլհանին մէկ տիկինը՝ որ սիրտս թափանցած էր, խիստ անկեղծ՝ խիստ համեստ՝ բաւական հանճարեղ, սակայն պարզ՝ առանց խորամանկութեան՝ որ կարող ըլլար մարդոց խարդաւանանքէն զերծանիլ։ Ա՛յս կինը երեսուն տարի յիշողութենէս չելաւ, յամառութեամբ միտքս դալով՝ զիս խռովելով՝ ինծի ըսել տալով. "Բայց ի՞նչ էր անունը, ի՞նչ հանդիպած էր իրեն, քիչ մը բարօրութիւն վայելած էր... Եւ ի՞նչպէս արդեօք էր այժմ հիմա։"

Ա՛յս ինծի դարձեալ ուրիշ կենդանագիր մը կյիշեցընէ, Վան Տիքի մէկ պատկերը, սպիտակագեղդ խեղճ տիկին մը հիւանդոտ։ Միակերպ

փայլուն և դունատ մարմին՝ անհամեմատ նրբութեամբ վշտաչարչար մարմին մը կպարունակէ՝ որ երթալով կը տկարանայ։ Իր գեղեցիկ աչացը մէջ կծփի մեծ տխրութիւն մը. հասակի՞ս, սրտի վիշտերո՞ւ արդեօք. այո՛, բայց կարելի է քիչ մըն ալ կլիմայի տխրութիւն ըլլայ։ Իր նայուածքը կնմանէր այնպիսի անձի մը անոահման և հեռանկատ նայուածքին, որ սովորաբար իր աչացն առջև ունեցած է Հիւսիսային լայնատարած ովկիանոսն, այն մթագոյն՝ ամայի մեծ ծովը, ուր այլ ինչ չտեսնուիր բաց ի ծովուրուրի առաւտնուէն։

———

Բայց դառնանք աղջիկին։ Եթէ իւր ծանր մտածութիւնը խռովեէ չվախնայի, կըսէի. «Դո՞ւք ալ ծանրաթախիծ էք, սիրկին... Դուք, որ այդքան գեղն՝ այդքան հանճարեղ՝ այդքան հլու էք, ի՞նչ ունիք։

— „Իմ ունեցածս, պարո՛ն, իմ ունեցածս։ Ա՛յս վայրկենիս ամենուն ունեցածն է. որ է ուժգին առանդ մը դէպ ի այն մեծ անցքը, թռչելու պէտք մը։ Բայց ես անոնց գեղեցիկ թեւերը չունիմ, ոչ կարապին ճերմակ առագաստը, և ոչ ծիծառան մանդաղաձև թեւերը։ Հոս կապուած կմնամ, և սաստիկ կապուած։ Ա՛ստուած զիս կկանչէ, և սակայն քոյնին կապուած կզգամ ինքզինքս... Եւ ո՞վ է զիս կապողը։ Նոյն ինքն Ա՛ստուած։ Ա՛հա իմ բնդդիմական վիճակս։ Ա՛յս թռչուններուն չատ աւելի երջանիկ են քան զմեզ, ինչու որ բնաւանեօք կգաղթեն։ Իսկ մենք դրեթէ միշտ մի առ մի և առանձնական գաղթականութիւն մը կընենք դէպ ի միւս կեանքը։ Երկոքնումս ապրեցանք, և միասնակ կընենք անծանօթ ճանապարհորդութիւնը։ Ա՛հա այս տխրութիւնն ու երկիւղն է որ տարիքը կբերէ սիրոյ սրտերուս։ Կհաւատամ՝ կյուսամ՝ կվստահիմ ձեզ ապրելու համար պիտի մեռնիմ... Բայց ա՛ւ՛ղ, եթէ այն կեանքին մէջ սիրածս այլ ևս չտեսնելու համա՛ր ապրիմ...

„Կուզէ՞ք դիտնալ նաև թէ ի՛նչ ունիմ... Դեռ ևս խիստ անկատար ըլլալուս վրայ կցաւիմ։ Նա զիս իրեն սրբարան կանուանէ... Ո՛հ, ո՛րքան քիչ արժանի եմ այդպիսի անուանակոչութեան... Կուզէի իրեն դէմ ունենալ մանկական ճշմարիտ ամբողջութիւն մը, իմաստութեան անարատ դանձ մը, հանգամանութեան տեղի մը, որ իւր սրտին դրախտ ըլլար։ Կուզէի ամեն օր այս պարտիզին մէջ, որ իրենն է, փուշերը քաղել և անոնց տեղը ծաղիկներ աւելցընել։ Սակայն այս մշակութիւնն ընելու քիչ յամրոզեցայ, ուստի և նուազ արժանաւորութիւն ունիմ...„

Ա՛ռանք են իր վտիտ հարց պատասխանիները, որ ինքնիրեն կընէ չըլագայելով, և այն տարակոյսները՝ որ այս մէկոյեա քիչ մը կնճռեցնեն իւր գեղեցիկ ճակատը։ Խիստ անարատ ճակատ, յորմէ ժամանակը կակնածէ ու չհամարձակիր դպչիլ։

« Բոլորն ա՛յս է. միայն ապագային մտածութիւններ ու բարեբաղդ կատարելութեան վեհ

փափաքանքն են պատճառ այս թախծութեան . . . Ես՝ որ զձեզ կճանաչեմ , տիկին , ձեզ դեռ փոքր հասակնուդ մէջ տեսած ըլլալովս , կհամարձակիմ ըսել թէ՝ ձեր սիրտը դաղտնիք մը կծածկէ ու կպահէ : Անշուշտ կվախնաք ձեր այրը տրամեցընել . կարծ հաճրկ է հաւատալ թէ կին մը , չատ ժամանակ անցնելէ ետքն ալ , կունենայ միշտ քիչ մը երկչոտութիւն ա՛ր մէկ բան խոստովանելու համար :

— » Կուզէ՞ք զայդ պիտնալ . . . Ուրեմն անկեղծաբար ըսեմ . դիս տրամեցընողն ու խոշտանդողն այն է թէ՝ ես վազը պիտի պատասնամ . . .

» Անշնչին անմիտ մը չեմ որ Աստուծոյ կամացը դէմ ապստամբիմ . Ի՞նչ միտս ունէր պատասնալս՝ եթէ մինակ ըլլայի : Բայց ես կսիրեմ ու կսիրուիմ միշտ : Աէրը կրկին խորհուրդ մըն է , որ մեզմէ Հոդիով չըլլար , այլ ուրիշ բան ալ պէտք է : Նոյն իսկ այն երջանկութիւնը՝ որ ինձի կուտայ հաւատարիմ և դորովալից այր մը՝ անթարշամ երիտասարդութեամբ , չքմեղիչ բան մը չէ՞ այդ անոր համար՝ որ ժամանակին յատաջանալը կզդայ , Իրեն համար է որ կուզէի պահել քիչ մը այն բանէն որ հաճելի եզած է իրեն : Նա միշտ սրտի նորոդութիւն և կենդաց ուրախութիւն ունեցաւ միս , ինչպէս ինքը կըսէր : Եւ իր այս պատրանքը դեռ կաևէ , բայց ոչ իմինս : Մտածութիւնս՝ մտատանջութիւնս իրեն ըսել չեմ համարձակիր : Եւ եթէ լռեմ , եթէ իրմէ մեծարուիմ , որուն խիստ քիչ արժանի եմ , ինքզինքս կդատապարտեմ ու

կդղջամ , որպէս թէ անուսի և խաբեբայ ըլլայի : Իր դորովը՝ իր սասկ սէրը դիս կվշտացընէ - ինձ կթուի թէ՝ իր եռանդն ուրիշի մը համար է , և ոչ ինծի :

— » Իսկ արդ , հաւատացէք , տիկին , թէ սիրոյ մէկ խթանն է այն սրտառուչ վշտակրութիւնը՝ մտատանջութիւնը՝ յուզում և երախտագէտ խանդաղատութիւնը որ կուզէ անսահմանութիւն պարգևել : Որքան ոք յատաջանայ , այնքան լաւ կտեսնէ թէ սուտ ան է ամենէն սիրուն կինը՝ որ սէրմ կդդայ՝ ինքզինքը բոլորովին կուտայ՝ և կցաւի թէ դեռ սէրմ տալու կարող չէ :

» Այս է նաև որ կբացատրէ ամուսնոյդ եռանդուն անդրդուութիւնը որ զքեզ կդարմացընէ : Ո՛վ չսիրեր համեստ՝ պարզ՝ և ինքզինքին անտեղեակ կինը , որ իր արժանաւորութիւնները չտեսներ և միշտ կկարծէ թէ իրեն չնորհ կընէ իր այրը : Եւ ի՛նչ երջանկութիւն է մարդուն՝ սուտ հանել կնոջ այս կարծիքը , և ո՛ր մարդ չզոհար զանի ան դադար ապահովելու պէտքը :

» Ուրեմն ի՞նչ բանի վրայ կդանիք դուք . դունոյ և դեմքի դեղեցկութեա՞ն վրայ զոր ունեցած բնական ընծամբ մը՝ իրը ձեր մօրը մէկ ճառագայթը և չնորհ մը այն պատանական հասակին , ուրկէ ամենքս ալ կանցնինք : Բայց այն չքնաղ և անձնական դեղեցկութիւնը որ դուք տուացաք , դուք ինքն էք , այսինքն ձեր տեսանելի հոգին է որ ամբիծ վարքով մը և ազնիս ու յարատև ներդաշնակութեամբ մը ձեռք բերաք : Սիրոյ նշոյլն է

այն՝ նման թափանցիկ և ապիտակ մարմարիոնին մէջի հեղուկ և հաւատարիմ կանթեղին՝ որ դիշերը մեղի հետ կՀսկէ ։ „

———

Ե՛րբ պիտի հասկըցուի թէ՝ մարդն ինքն է իր անձին քանդակագործը, և իրեն կվերաբերի ինքզինքը գեղեցկացընել։ Սոկրատ ատոյգ այծամարդ մըն էր ծնած ատենը, և ապա իւր խորին մտածութեամբը, հանճարի՝ առաքինութեան ու անձնանուիրութեան քանդակագործութեամբն իր դէմքն այնքան լաւ նորոգեց, որ վերջին օրը՝ աստուածմը ինքզինքն անոր մէջ նշմարեց, օրով լուսաւորեցաւ Փէդոն ։

Ես տեսի այս երեւոյթն իմ ամենէն երեւելի մէկ բարեկամիս վրայ, որ դարուս առաջին լեզուագէտն է ։ Սա՝ իր երիտասարդութեան ատենը նորմանտացի փոքր դիւղացւոյ մը խիստ յոռի տգեղութիւնն ունէր, բայց իր զօրաւոր կամքը, իւր ամբաւ՝ հանճարեղ և աղդոյ ջանքը, իր դէմքին վրայ դրին փափկութեան ընտիր նշանները ։ Պարսկական բոլոր նրբութիւն կվթափառէր իւր չրթանց բոլորտիքն Աւիւնեան քննադատութեան հանճարեղ պատրաստաբանութեամբ, մինչդեռ Հնդիկ կօրովամտութիւնը կփայլէր իւր մեծ ճակատին լուսաւոր գեղեցկութեանը մէջ, որ բաւական էր աշխարհը պարունակելու ։

Տիկին, ներեցէք ինծի որ անկեղծօրէն բաւ-

ձեզ. Դուք գեղեցիկ էիք, բայց ոչ սիրուն. իսկ այժմ սիրուն էք ։ Եւ ինչո՞ւ համար ։ — Վասն զի սիրած էք ։

Ուրիշ կանայք կվթողուն որ սիրուին. իսկ դուք ինքնին սիրեցիք և ձեր սէրը միշտ քանդակեցիք բարեսրտութեամբ՝ անբծութեամբ՝ հաւատարմութեամբ և զոհողութեամբ ։ Որուն փոխարէն նա ղձեզ կգեղեցկացընէր ։

Աղանց կամ կանանց լաւագոյնները կծնանին, եթէ կարելի է ըսել, սկզբնական բարկ ու դաժան և կամ չոր ու ցամաք հիւթով մը ։ Մանկունք, տգիտութեամբ կամ ուրիշ կերպով, անզութ են։ Իսկ երիտասարդք, եթէ անզութ չեն, գոնե չատ աւելի ցուրտ են սրտով, որ իրենք չեն կարծեր ։ Ո՛ր և իցէ ցանկութիւն իրենց սէր կթուխ ։ Աղեան և խառնուածոյ չերմութիւնն իրենք դոյով կհամարին ։ Բայց ամեն վայրկեան յանկարծական՝ անկանոն և բուռն չարժումներ, թեթեւ՝ հեգնական խօսքեր, դիմաց այն ինչ մեսպարծ կամ արհամարհոտ ձևեր, իրենց չնորհքը չատ կպակասեցընեն և կիմացընեն թէ, սիրտը դորովալից չէ տակաւին ։

Պէտք է ժամանակ՝ փորձառութեամբ և համբերութեամբ ու մեծ հրութեամբ կրուած վիշտեր. պէտք է սէր, և ճշմարիտ սէր՝ որ սրտին վայելչութիւնը տայ. և ըսեն ևս ըսենք, որ անոր ամենաճիշդ թարգմանութիւնն է, խօսքի և վարմունքի, ձևերու և չարժմանց վայելչութիւնը ։

Ա՛հա այս է բուն երիտասարդութիւնը, սիրուն

երիտասարդութիւնը, որ բաւական ուշ կակաչ։

Հետեւաբար դուք նորափթիթ չէիք, տիկին. բայց այսուհետեւ պիտի ըլլաք։

Ինչ որ քիչ դիտուած է, կարծեմ, այն է թէ՝ շատ չնորհալից՝ սիրուն, հետեւաբար եւ առոյգ իրեր՝ անհնար է ստանալ երիտասարդութեան մէջ։

Օրիորդը, կէս-կալանաւոր, նոյնպէս եւ մտածմունքի մը դերի, վիճակի փոփոխութեան մը ակնկալութեամբ զբաղեալ, կխորհի սիրոյ վրայ՝ ամուսնութեան վրայ, այսինքն ինքզինքին վրայ. նա գիտութեան ոչ փափաքն ունի եւ ոչ չնորհը։ Ապա նորահաս տիկին եղած, իւր մանկունքը դիեցուցանելով կամ դանէ անոնց քով դեղերուակ, բոլոր իւր ոգին որրանի մը մէջ է, եւ, եթէ աղքատաց ողորմութիւն մը ընէ, պիտի ըսէ. « Աղօթեցէք զաւակիս համար։ »

Իսկ այն կինը, որուն սիրտն աղատ է այս կեդրոնացումէն՝ այսինքն զաւակէն, ահա նա բոլորովին վտանգի հոգի մըն է։ Գործնական գործոյ եւ գիտութեան ճառագայթն իր վրայ կփայլի։ Կխոնարհի, իր տանը մէջ կուզէ մեծ՝ ընդարձակ եւ բարեաչէր հիւրընկալութիւն, պարզ խնջոյք, ուր կուզէր բազմեցընել Աստուծոյ բոլոր արքայութիւնը։ Կերթայ աղքատները փնտռելու, կաւազայ անոնց, եւ մանաւանդ կմխիթարէ զանոնք։ Լացողի հետ կուլայ։ Եւ յաճախ խիստ կզեղչկանայ...

Մրքան կցանկայի անոր ձեռքերն համբուրել։

Ամեն վայրկեան այրը զանի բարեբարութեան մէջ կբռնէ։ Նայիս առողջացած հիւանդ մը՝ ծնընդաբերութեան անկողինէն եղած կին մը որ յաճախուն կուգան, ամեն բան կբանն. և սա կշուարի։ Անոնց անհամեմ օրհնութիւնները դուրս կհանեն անոր պահուած չնորհը, գիտութեան այն պարկեշտութիւնը որ նա չկրնար խոստովանիլ. և այրը կժպտի ու կըսէ. « Ահա դարձեալ բանեցի զքեզ նոյն յանցանքին մէջ։ »

Օր մըն ալ կտեսնէ որ նա կչիկնի։ Ինչո՞ւ համար։ — Վասն զի մանկամարդ ապաստէի մը իր պաշտօնին մէջ չէ դոնուեր. և տիկինը կվախնայ որ նա սաստիկ կյանդիմանուի. ուստի լռելեայն կբարեխօսէ իւր աղերսալի նայուածքովը։

Հայր այն վայրկեանը, յորում ամեն մարդ կյափշտակուի, այն է՝ երբ նա երկաթե երիտասարդաց խումբ մը չրջապատեալ, մեծ մարդասիրութիւն և ձարտարութիւն ի դործ կդնէ՝ օրիորդներն ապժանաւոր ընելու համար։ Այն խեղճ համրերն դուրս կհանէ վայելչութիւն մը, և յուշիկ կաղատէ զանոնք հանճարեղ նչանով կամ խօսքով մը։ Եւ խիստ հեռի է նախանձոտ ըլլալէ։ Զանոնք կսիրէ, և սիրով սէր կհրաւիրէ այն սրտերուն մէջ որ անոր վրայ քիչ խորհած էին։ Վերջապէս զանի, որ երկչոտութենէն չհամարձակիր բան մը ըսել կամ չարժիլ, դուրս կհանէ՝ իրեն աղաւնի կընէ՝ կդրկէ կհամբուրէ... Յանիժամ աղջիկը սիրուն կերևի... Իսկ ի՛նքը, երիտասարդը իր աչացը մէջ է։

Ը

ՄԻԱՅՈՒՄԸ ՉԵՒՓ ԲԵՐՈՒԱ՞Ծ Է

Իւրաքանչիւր հասակ միացման աստիճան մը կաւելցնէ։ — Ամեն բաղձանք նախ գաղափար մըն է. և սէրը կրնայ միշտ նորոգուիլ գաղափարաց միջոցաւ, որուն արդեօք չէ ժամանակը։ — Կատարեալ միացման միակ արդելքը նոյն իսկ սիրոյ էութեան մէջ է. վասն զի քանի որ իրենք կապրին, երկու կմնան։ — Ակնը չնորհաց կհակի և Աբդարութեան չաւղին մէջ դժուարաւ կհետեւի մարդուն։

Բան մը ի լոյս հանեցինք, որ մինչև յարդ քիչ ղժալի եղած էր.

Թէ ժամանակին յառաջանալը՝ հասակաց յաջորդութիւնը, որ սիրոյ ապանիչ կհամարուէր, անոր բնական և անվրէպ զարգացումն է. ամեն հասակ նոր զօրութիւն մը կբերէ սիրոյ, իւրաքանչիւրը մէկ մէկ կերպով կաալը կսեղմէ՝ կամրացընէ՝ կճգտէ և կապահովցընէ։ Իսկզբան Կուսի թելին նման էր, և ի վերջոյ՝ մրրիկներու դիմացող պարան (հալաթ) կը դառնայ։

——

Աբդ՝ սէրը կատարեալ յաղթանակն ունի։ Ժամանակն իր ծառայն է, որ իրեն համար կաշխատի։

Ուրեմն այժմ կրնայինք այս գիրքն աւարտել։

Բայց դեռ կշարունակենք. վասն զի հարկ է վերջին գժուարութեան գալ։ Որ այն է թէ, յաղթողաց յաղթողն արդեօք մը ունի՞ ատկայն... իր մէջ։

Արդելք մը՝ դուցէ անյաղթելի, վասն զի ճիշդ սիրոյ էութեան մէջն է։

Մէկ երգն ի՞նչպէս կրնայ միանալ։ — Միանալու համար պէտք է երկու ձայն։

Ո՛րքան որ կեանքը տեւէ կատարեալ միացման մէջ, հարկաւորապէս ամենափոքր խոիր մը պիտի մնայ զիրենք բաժնող։ Նա միշտ կին պիտի մնայ, և աւելի պիտի սիրուի։ Եւ, ո՛րքան ալ զգօն ըլլայ, դարձեալ տղայական կողմ մը պիտի ունենայ, և այդ պատճառաւ առաւել ևս պիտի սիրուի։

Նա կցանկար տարբերութիւնը բոլորովին անհետացընել։ Ինչպէս ևս ղանի կտեսնեմ, — և արտաշարժ է տեսնել, — որ ինքզինքը կդիտէ՝ ինքն իրեն կհարցընէ թէ ի՞նչ կրնայ ընել անոր աւելի ևս հաճելի ըլլալու, աւելի ևս յարմարելու և աւելի ևս հետը միանալու համար։ Որուն միայն մէկ արդելք կայ. որ է իրեն կին ըլլալը։

Ուստի միշտ բան մը պիտի մնայ զիրենք զանազանող։ Տարբերութիւն մը՝ որ քանի որ ապրին և կամենան՝ հետզհետէ կպզտիկնայ սիրոյ աճմամբը, բայց սակայն դեռ անհետացած չէ։

Կինը գեղեցկութիւն է։ Շատ խանդաղատանք, քիչ մը լծուլութիւն, պարկեշտութիւն, երկչոտութիւն, յողդողդութիւն, անճշդութիւն, և չդիտեմ՝ քանի՛ սիրուն կորացումն (դնացից և

չարժմանց, ինչպէս նաև ձևերու մէջ), ահա այս է դեղեցկութիւնը, շնորհքը։ Եւ բոլոր ասոնք հակառակն են ճշդութեան և արդարութեան ուղիղ դծին, որ մարդուն մեծ պաղատան է։

Կինն արդարութենէ միշտ վեհագոյն կամ սոսկալագոյն կը մնայ։ Սէր՝ արդարութիւն՝ աղնուականութիւն, վեհանձնութիւն՝ պատիւ, բոլորը շատ ալէկ կզգայ, բայց և ուղղութենէ՝ որուն զգայմանքը մէջ դանդաղ է։

Այլ սակայն իրաւունքն՝ արդարութիւնն այժմեան կենաց սիրապետող սկզբունքն են, հարձրագոյն և կատարեալ սկզբունք. որովհետև ան, կողմնակալ և քարեսէր արդարութիւնը (ինչպէս պարտի ըլլալ՝ բոլորովին ուղիղ ըլլալու համար), սիրոյ ազդեցութիւնն ունի, և այս է ժողովուրդը պարուրող բարձրագոյն ոգին։

Եթէ կինը, նախնի ժամանակաց մէջ, մինչև հոն բարձրացած է երբեմն, անշուշտ հազուագիւտ ճգամբ եղած է այդ։ Որովհետև երկրիս վրայ իր մեծ պաշտօնն է ծնանիլ՝ անհատական կեանքը մարմնաւորել, ուսոի ամեն ինչ անհատական կերպով կընդունի, և ոչ ինչ վիճահամուռ՝ խմբովին։ Անոնց ողորմածութիւնն է՝ ողորմութիւն տալ իրմէ ուղղին, հաց տալ քաղցեղին։ Իսկ մարդուն ողորմածութիւնն օրէնքն է՝ որ ամենուն կապահովէ իրենց բոլոր զօրութեանց դործողութիւնը, զանոնք կընէ աղատ՝ զօրաւոր և բաւական ինքզինքին պատուով անուանելու։

Արդ՝ նայինք մանր պարագայից մէջ, և տեսնենք թէ ի՛նչ դանդաղութեամբ կթափանցէ կինն արդի ոգւոյն։

Ո՞ր սիրա կնոջ պատկեն աւելի դարավոյ է, և բարեսրտութիւնը բոլոր բնութեան վրայ կտարածի։ Ո՛վ որ կչարչարուի կամ տկար է, թէ՛ մարդ ըլլայ թէ՛ անասուն, ինք զայն կփարէ ու կպաշտպանէ։ Իր ծառայից հետ ունեցած մարդասիրական վարմունքը վերջին աստիճանի է։ Մինչև անդամ, որ նոր բան է և նախնեաց մէջ չկար աւանդին, հրամանն ալ պատճառներով կսեպայ՝ բացատրելով՝ և այնպիսի օրատաշարժ զգուշութեամբ, զոր ես հնազանդութեան պատկառանքը պիտի անուանեմ, իսկ բնական հնազանդները, որ պաշտպանութեան պէտք չունին, որ քանի մը չեն ուզեր՝ բայց եթէ պարզապէս արդար ըլլալ, ասոնք իրեն նուազ հաճելի են։ Իր փափկութիւնը (աղնուականի՞ ո՛չ, այլ չքեղ և նրբամիտ կնոջ) կնեղուի անոնց կարծր չջլամանկներ Այժմեան սուրբ բանը, Եւթայրոֆիւն, կհեգնէ ինք, բայց դեռ չկարդար։

Երբեմն արդի առաքինութիւններէն վեր կերևի ինք։ Աւելի է քան թէ արդար,—ասպետական և ճոխ կերպով առատաձեռն։ Բայց արդարութեան չափազանցութիւնը կդնդէ նոյն իսկ արդարութիւնը։

— —

Իր այրը, որ բոլորն իրեն կըսէ, այն անքուն դիշերներուն մէջ խիստ խուովեալ՝ ասկայն կվարանէր այս վրդովմանն իրեն բացատրելու։ Մեր

աղմկալից ճանապարհներուն մէջ այնպիսի խիստ և դժուարին բաներ կան, որ մարդ անոնց տխուր ծանօթութիւնը կանանցմէ խնայել կուզէ, անոր համար որ անոնք միայն քաղցրութիւն՝ սէր և օրհնութիւն են. մարդ կրնայ անոնց ըսել բարւոյն սէրը, բայց ի՞նչպէս ըսէ չարինատելութիւնը, արդարութեան և պատուոյ պատերազմական հարկաւորութիւնները, արդարին սուրբ բարկութիւնը. Ա.յս բաները վրայ կանանց խօսելն՝ անոնց սիրտը ճմլել է:

Ա.յնու ամենայնիւ՝ այս չպրպտելն ալ խռովութիւն կուտայ կնոջ, որ բոլոր դիշերը կհամբերէ՝ կյուսայ ու կսպասէ. Վերջապէս առաւօտուն դժուարութեամբ անոր ձեռքը բռնելով կհարցընէ թէ ի՞նչ դուչէ հիւանդ ըլլայ. Ցայնժամ այրը կխօսի, չպահեր իր ըրած պատերազմը, և իրեն հրաւեր կարդացող բարոյական ժխտականութիւնը. Թէ պարտաւորուած է այս առաւօտ կամ իր ոտքը կորնչցընել կամ անիկէ չյաղթուիլ. Որուն դէմ պահած ղէնք մը ունի մահաբեր, գրպանիկ մը՝ որուն չայտնութիւնն իրենց մէկ-մէկ վէճը պիտի կտրէ յանկարծ. Ինչ կրնայ ղանի կորնչցընել, և պարտաւոր է այնպէս ընելու. վասն զի այն մարդն ապրուստի կուսակցութեան մը կվերաբերի, որ հասարակաց բարւոյն հշնամի է...

" Ա.յո՛, բայց նա քու հշնամիդ է...

— " Եւ այս պէտք էր զիս ետ կեցընել, կըսէ այրը. Եւ սակայն ի՞նչ ընեմ. Իրաւ է որ եթէ ես ղՀուլիա, օրէնքն՝ արդարութիւնն ալ կմատնուի...

— " Ո՜հ, բարեկամ, ո՛րքան կցաւիմ այլ ևս

մատաղ ու գեղեցիկ չըլլալուս, այլ ևս այնպէս չըլլալուս՝ ինչպէս էի այն օրն յորում քեզմէ զաւակ մը ունենալու բարեբաղդութիւնն ունեցայ... Ա.յժմ ևս նոյն սէրն ունիմ. բայց աւա՜ղ, ի՞նչօ՞ւ այլ ևս նոյն զօրութիւնը չունիմ... Կերդնուիմ թէ՝ դքեզ ա՛յնքան պիտի դրկէի, ա՛յնքան պիտի զսպէի, որ այս առաւօտ չկարենայիր ամենևին դուրս ելլել:

— " Ա.ղէ՛, ի՞նչ կուզես որ ընեմ. Մէկ ժամէն ամէն բան կորշուի: Իմ հոս մնալովս բոլորը կկորանցընեմ, ինքզինքս կդատապարտեմ, և յաղթանակ կուտամ անիրաւութեան...

— " Բայց քու թշնամիդ կազատես... Մեծանձն եղիր... Եւ մարդասէր եղիր ինծի համար: Ըրէ ինծի այս գեղեցիկ զոհողութիւնը. որով ինքզինքս դէմ մանկահասակ պիտի հանարիմ. "

Էրկանը սիրտը կդղրդվի, տեսնելով որ նա շատ խոնարհ՝ շատ սիրուն է համեստութեամբ և մեծանձնութեամբ: Նա, որ երբէք իր անձին համար բան մը չուզեր, որ բոլորովին անձնուրաց է և անձնանուէր, ահա առաջին անդամ խնդիրք մը կընէ... Որքան խիստ կըլլայ ղայն մերժել, չկարենալ իրեն ապացուցանել թէ ինք ոչինչ չէ համարձած, և թէ ո՛րքան յարդելի ու սիրելի է: Եւ նա կուլայ, մահացեալ կերևի... Ո՜հ, խիստ զօրեղ հրապոյր: Բայց սակայն արդարութիւնը, հայրենիքն ու իրաւունքը կզոդքեն:

Ա՜խր, ա՜խր, դուն տակաւին չես գիտեր թէ ինչ է արդարը...

Ի.

ՄԱՀ ԵՒ ՍՈՒԳ

Մահն այս դրքին հեռուեցաւ սէրն հաստատելու և չարունակելու համար։ — Մարդոն է մեռնիլ, և կնոջ ողբալ։

Քանի որ տարիքը կ'յառաջանայ, իմ մտածութիւնս ալ, որ անխոնջ ճանապարհորդ մըն է, պատմութեան և կենաց ճամբուն մէջ միշտ ընթանալով երկու բլուրներու վրայ հասաւ, ուր մտադիւր կեցած և անոնք կտեսնէ երկիրը։ Այս բլուրներէն մին Մահն է և միւսը Սէրը։

Առիկ չատ մօտ է երկիրը։ Տարածութեան մեծութիւնը բան մը չէ. մինչև անգամ ժամանակի երկարութիւնը՝ հազարաց տարբերութիւնը կը նուազի։ Մէկ տիեզերութիւնն անոնց զանազանութիւնը մեծ կերևցընէ մեզի։ Իսկ այն կէտէն՝ ուր եղած եմ ես այլ և այլ կերպարանքներով՝ միշտ կտեսնեմ յաւերժական մարդը։

Այսու ամենայնիւ այս տղզելիք չէլլար ինձ որ դաշտավայրն իջնեմ ու ուսումնասիրեմ իմ հունձքս ընդմէջ պատմութեան և բնական պատմութեան

դաշտերուն մէջ։ Բայց Հերուեստուց նման կընեմ, ձմեռը վարը կսչխատիմ, և գործս լմընցընելէ յետոյ դէպ ի այս անբնակ բարձունքը կելլեմ, որք միտքս կխաղաղեն, թոյլ տալով ինձի որ խիստ պարզութեան մէջ տեսնեմ իրաց առերևոյթ հակառակութիւնը, և անմիաբան երևոյթ բաներուն խորին միաբանութիւնը։

———

Այս գիրքն ալ երբ մահէն, և ահա վերջնատին անոր կդառնայ։

Առաջին երեսներուն մէջ տեսնուեցաւ մահը, բռնի մահը, որ մեզի յայտնեց կինը (հետևաբար և սէրը) կազմուածոց դաշտնեացը մէջ, ուրկէ սկիզբ կառնու ամեն բան։

Մահն, անտեսանելի բայց հաւատարիմ ընկեր սոյն դրքին, անոր մէջ երևեցաւ միայն երկու անգամ բան տեղւոյն և առանց հարուածելու. Եւ այս իրեն բաւական եղաւ սիրոյ կապն ամրացընելու չիզով մը, այսինքն այնպիսի զօրութեամբ մը՝ որ երբեք չպիտի ունենար ինքնին։ Անգամ մը ծնընդաբերութեան տագնապին մէջ երևնալ ձևացուց։ Անգամ մըն ալ հիւանդութեան օրերը գլուխը դուրս հանեց, և սրտերը միացընելու այնպիսի ճարտարութիւն և զօրութիւն մը ունի, որ իր երկրորդ երևմանը մէջ իրմէ ցայտեց բոցոյ տևական ցնցուղմը, զոր ես կկոչեմ սիրոյ վէրածորոգութիւնը։

Բայց մահը չվերջացաւ։ Նա կպնդէ թէ՝

կեանքը, որ լինելութեան միակ պայմանը՝ միակ դիւրութիւնը կկարծուի, սակայն որ մէկ բանի գոյանալու արգելք է։ Նա կհամարի թէ՝ եթէ երկու հոգւոց մէջ տակաւին խաղը մը կայ, եթէ կինն հարկաւորապէս կմնայ Ընտրհայց հակամէտ, և մարդն Աւրդասութեան, առանց կարենալու բոլորովին միաբանիլ, սակայ յանցանքը կեանքն է։ Մահը կրսէ թէ միայն ինք պիտի ջնջէ վերջին տարբերութիւնը, և թէ սէրը, զայն խափանելու անկարող, իւր թախծալից եղբօրը (մահուան) միջոցաւ պիտի կարենայ վերջնական միացումը ձեռք բերել։

——

Իսկ արդ, ո՛վ Մահ, եթէ այդպէս ըլլալ հարկ է, ուրեմն ես ալ պարտիմ զայն լաւ համարիլ։ Ձեմ կարող քեզի դէմ պաշտպանել իմ մտածութեանս այս երկու որդիքը, զոր սակայն ստեղծեցի՝ անուղի՝ գգուեցի՝ միացուցի՝ խրատեցի, քսան տարիէ ի վեր որ կերազէի, և երկու տարիէ ի վեր որ կգրէի Սիրոյ այս դիրքը։ Ես զանոնք կսիրէի. ուստի և վրանին կցաւիմ։ Բայց ի՞նչ ընեմ, երբ նոյն իսկ կեանքն է որ կարգիլէ Սէրն իր վախճանին հասնիլ։

——

Մարդուն է մեռնիլ, և կնոջ՝ սգալ։

Ա՛յսպէս կտեսանենք ընդհանրապէս, կինն, ո՛րքան ալ հիւանդոտ, տուգէ ի տուգ, արցունքէ արցունք, սակայն կապրի ու պրի կենայ։

Մարդուն համար դեղեցկութիւն մըն է տեսնել, երիտասարդ մեռնիլ, դեռ կատարեալ գործունէութեան մէջ։ Ա՛տոր համար աւելի ևս տուգ կպատճառէ։ Ուսոյն զինքը չմեղքընանք. սակայն կինը՛...

Վնջմէն հարը մեռնող մարդն՝ զբաղմունքով և աշխատասութեամբ կարելի է նուազ կամ կարճ ժամանակ կզգայ այն մեծ տուգը։ Իսկ կինն, աւա՛ղ, հարուածը ո՛րքան երկարատև պիտի ըլլայ իրեն։ Հազիւ մարդ կհամարձակի անոր վրայ մտածել։

——

Երէկուան պէս կյիշեմ թէ, մեծ հօրս թաղման հետևեալ օրը, որովհետև դիշերն անձրևած էր, մեծ մայրս այնպիսի արտաբերութեամբ մը, որ քառասուն տարի հաբն ալ դեռ արցունք կբերէ աչքէս, ըսաւ. «Տէ՛ր Ա.սուած, վրան անձրև կուգայ։»

Ա.յս խօսքը չպիտի կարենանք փոխել, որովհետև բնութեան խօսքն է։ Ա.յս խօսքն ամեն մարդէ և ամեն կնոջմէ պիտի ըսուի ու կրկնուի. դէմքացած ձայնով, կարելի է անճայն, բայց անշուշտ մտքով։

Երբ ցաւրտ ենք ու նուազ կսիրենք, յայնժամ աւելի աղնուական և աւելի մեծանձն կըլլանք։ Ջենք թողուր որ մեր սիրտը դադարի մէջ մէկ ամփոփուի. այլ դեղեցիկ թիւեր կտուանք անոր, Սակայն ցաւերուն ճնշած ատենը, երբ մեզ տուա-

պիս կբռնեն, կոկորդնիս կսեմեն, ան ատեն չենք կրնար յաղթել, և կըսենք. « Վրան անձրև կուգայ։ »

Պարզ պահարան մը՝ պզեստ մը կհամարուի այդ մարմինը, որ օր ըստ օրէ աստիճանաբար ընդունած է կենաց աճումը, և անեղծանելի ոսկրաց մէջ, ուսի ամէն կրկնց և ամէն գործողութեանց հեծքը, և հաղար տարի յետոյ դեռ կպահէ այն փափուկ առաձնութիւնը՝ զոր տեսնողը կզբաղեցնայ, այն դէղեցիկ մազերը՝ վառվռուն մետաքսի նման, զոր դգուած է, բոլոր ատոնք շատ խառնուած են անձին, այնպէս որ սրտին խիստ ներելի է անոնց զարնուիլ, և մինչև անգամ՝ անոնց մէջ նկատել անձը՝ որ այլ ևս չկայ, և ըսել. « Վրան անձրև կուգայ։ »

Դեհանմբեր ամսոյն մէջ ենք, և սպիտակափայլ եղեամը դալաբերուն երևսը ծածկած՝ կխոշփոզի ջերմալիճնէ զուրկ արևի մը ճառագայթներէն։ Այն տունը, ատենօք գղրդական, այսօր լքին է և կաթսուայ ցրտաշունչ հողմերէն։ Եւ կրակարանը, որ ընտանեաց ամբողջ շրջանակին դէմ կճառագայթէր, այժմ ինքն ալ այլևայլեալ, քիչ կատքցընէ իրեն մօտը նստած այրին։ Սենեկին մէկ անկիւնը երկու աթոռ կսպասեն և յաւիտեան պիտի սպասեն. որոց մին այն բազկաթոռն է, որ նա տուն եկած ատեն իրեն կմօտեցընէր և կպատ-

մէր օրուան դործերուն ու հետևեալ աւուր ընելիքները... և միտն անոր մօտ՝ փոքրիկ աթոռն է, ուր տղան կուդար կմնար Հօրն ու մօրը մէջ տեղը, կխաղար, անոնց խօսակցութիւնը կընդհատէր և դիրենք կստիպէր ժպտելու...

Եւ իրա՞ւն ինչ մնացած է։ — Աւուր մը, Նոր դեղեցիկ մազերն, այսու հետև ճերմակ վարսակալով, կէս մը կծածկէ իր վսիսու քունքը (չենք պաչը)։ Սակայն ինք միշտ չդեղ է, և աւելի մեծ իսկ կերևի, դեռ փափուկ և առոյգ հասակաւ, երբ աչքերը խոնարհած կանցնի իր տան բնակարանին մէջ։ Իւր սիրուն դեմքէն, և այն աչքերէն, որ սիրտերը տակնուվրայ կընէին, և որ հաւատարիմ սրտի մը բոլոր ճակատագիրն եղած են, քիչ կյիշէ զանոնք. կծածկէ ամէն ինչ որ կրնայ ծածկել։ Բայց սակայն երկու բան կմնան, որ ծաղկահասակ անճանց նախանձը կրնան չարժել։ Մին՝ անարատութեան աքանչելի նշանակն է, զոր Աստուած մխիթարութեան համար կպարգևէ անձեղ կնոջ՝ որ կենաց վրայէն կանցնի առանց անոր դպչելու։ Մարմնոյն դոյնը, որուն վրայ ամենևին պղտորութիւն չերևիր, աւելի թափանցողութիւն կառանայ և մանկութեան կարմրութենէն փափուկ ցոլացում ունեցող մարդարտադոյն կիսակարմրի կփոխուի։ Միւս նշանակն է՝ իւր քաղցր և ազդու նայուածքը, որ դեռ կզարդարէ մեր այրի կինը, յոչ կամ իւր, և մինչև իսկ կարելի է թէ իր սուրին մէջ ու սև քողին տակ խորհրդաւոր նշոյլ մը տայ իրեն՝ զոր երբէք չէ ունեցած իր յաղթա-

Ը

ՍԻՐԸ ՄԱՀՈՒԱՆԷ ԱՆԴՈՆ

Նման չէ նմանին նորէն կհանի։ — Կորսընցուցածին նմանելով զանի նորէն գտած կըլլայ։ — Այրին անոր յաւպաղած հոգին է։ — Ան կապահէ անոր յիշատակը, կը պահպանէ՝ կաւելցնէ անոր բարեկամները, ևս քան զինս կսիրէ զանի իր վարուց պատմութեան յառաջադիմութեան մէջ։

Շատ է այդ արիմնութիւնը, շատ է այդ լալը, ով սիրելի . . . , Աստղերն իրենց վայրը կորսնցընել սկսան, քիչ առնէին առաւօտ կըլլայ։ Հանդստացնէր վերջապէս։ Ոու կէտ, որուն բացատկայութիւնն զքեզ կխռովէ և դուն զայն ի զուր կվնտռես դրա պարապ անհնարներուդ և այլի անկողնոյդ մէջ, ան քեզի սիրտ խօսք երազներով . . .

“ Ո՛հ, որքան ըսելիք ունէի քեզի . . . Եւ կհնազանդութեանս առնն անոնցմէ շատ քիչն ըսի . . . Առաջին բառն արտաբերելուս՝ Աստուած զիս առաւ։ Հապա թէ նէրսէս ըսելու ժամանակն ունենայ։ Մինչդեռ սիրտս ամբողջ քեզի յայտնելու համար անվախճան ժամանակի պէտք ունիմ։ „Բաղդիկ նուազերգութիւն մը կսկսէր մէ-

ջերմնիս, որ ղերկիրը կորքագործէր, ի մեզ, որ կրկին սիրտ մը ունինք, երկնային նուագածուն՝ աստուածային նուագարան մը ընելու սկսած էր, և զայն կ՚յարդարէր... Եթէ թեւը կարեցաւ, եթէ մահը, որ ձայնից սաստիկ անմիաբանութիւն մը կթուի մեզ, այս քնարը լռեցուց, բայց զդուշացիր կարծել, սիրելիդ իմ, թէ այն լռեցաւ և կամ Աստուած թըշնամալից մերժմամբ զայն մէկդի նետեց։ Ո՛չ. երգն ընդմիջեցաւ՝ որ հնչական (սէտալը) տեղ մը՝ աստղին աշխարհէն զերծ՝ հոյակապ ազատութեան մէջ նորէն սկսի բոլորովին տարբեր կերպով։

» Դու դիտես որ և ոչ մաս մը և ոչ հիւլէ մը հորատած է այն մարմինէն՝ որով ղեկեցաւէր հոգիս։ Զանի կազմող տարերաց իւրաքանչիւրն իր նմանը գտնելու կերթայ՝ կդառնայ իւր նմանութեանցը։ Ո՛րքան ևս առաւել հոգին, համաձայնութեան այն զօրութիւնը՝ որ այս մարմնոյն միաբանութիւնը յօրինեց, պարտի տևական ըլլալ և ապրիլ։ Նա կապրի, բայց միացնալ. վասն զի միութիւնն անոր բնութիւնն է։ Նա կմնայ, և ևս քան զեւս նոյնն է՝ ինչպէս որ էր, ձգիչ զօրութիւն մը։ Ամեն ինչ որ անոր բոլորակը չրջան ըրաւ առաջին կենաց մէջ, բնութեան նմանութեամբը և աէրն իրեն նմանեցընելովը, անյաղթելի կերպով դարձեալ իրեն կդառնայ։ Աըդ՝ քեզի կսպասեմ անկասար. միացման պէտքը, զոր ունի հոգիս, ամեն ժամ անձկալ կուտայ իրեն իւր ամենասիրելի կէսը, զոր ձեր երկիրն իր բով կպահէ տակաւին։

» Այսպէս ըլլալ պէտք էր։ Ուրեմն չիչէ մեր սիրոյ նեղութիւնները, մեր հոգիներն իրարու հետ փոխելու համար այն ճգտունքը՝ որ միշտ ըրինք և երբեք չյաջողեցանք, նաև նոյն իսկ հեշտութեանց անկարողութիւնը, բարօրութեան թախծութիւնը։ Նայուածքները՝ խօսքերը՝ խիստ եռանդուն յուզմունքները՝ երկուքիս մէջ պարիսպ մը կթողուին։ Եւ ո՞րն է այդ։ — Չէինք դիտեր։ Սիրտը միշտ կըսէր. « Ցեսոյ, » եւ. « Դարձեալ։ Այս չէ իմ ուզածս։ » Արգասաւորութիւնն իսկ, յորում բնութիւնը կանգ կառնու, սէրը չէր կենար։ Իւր իրաւացի զիջմն այն էր թէ՝ ըսյսէն գոխած ըլլալով, սիրեցնալ առարկային միակ՝ առանձին սէրն ըլլալով, այնքան շատ կսբայաւ, խաւարին մէջ թնկաւ. և այս խորին մոռացութեան մէջ անձնասորութիւնն անհետացաւ՝ անդնդասոյզ եղաւ. ինչ՝ այս կէտիս այլ ևս չգիտցաւ թէ նա էր... Ակէ յառաջ եկաւ տխրութիւն՝ տարակոյս և դառնութեամբ ըսել թէ. « Ի՞նչ է արդեօք այս միշտ » անկատար՝ անսպասդ լեռնը, որ չկանգնիր իւր բազմաճառաց՝ բայց եթէ խաւարելով, և միևնոյն իսկ » անոր դաղափարը կտրանցընելով... Այս հոգւոյ » ի հոգի սլացման մէջ ամենայն ինչ կդնդի՝ դիմախօս » չի, և ևս չեմ կրնար ըսել թէ՝ միացումն եղաւ » միացում կամ վայրկենական մահ հեշտութեան » նշոյլին տակ։ »

» Այսպէս այն եռանդուն յուզմանց կխառնուէր անակնկալ երկոյղ մը... որ է մահուան դաղափարը։ Չարհաւրեցուցիչ Ա՛ն տիրական և

» չ առանց ինչ հրապուրանաց : Մահը կըսէր . « Մի՛
» վախնաք , այլ յուսացէք . . . Սուտ մահ մը ձեզի
» պզտցուց թէ այս երկրիս վրայ քիչ պիտի յառա-
» ջանաք : Ուրիշ տեղ , իմ ձեռօքս և իմ ազատե-
» լութիւնս , լուսաւոր աշխարհաց սանդուխներէն ելլե-
» լով , լուսոյ աղաւոութեանց անձամբ մասնակցե-
» լով , պիտի կարենաք իրարմով իրարու թափան-
» ցել , և , առանց սիրոյ յաւակուԹիւնը վայրկեան
» մը կորսնցընելու , միմեանց խառնուիլ մէկ
» ճառագայթի մէջ : »

» Մենք այսպէս պիտի ելլենք . բայց ինչ ա-
րուեստով և ինչ գնով . . . Փնտռէ ամենապարզ
միջոցը , և այն Աստուծոյ միջոցը պիտի ըլլայ :
Վասն զի մարդկային արուեստը , որ չի է խար-
խափանօք , որքան խառնիխուռն և դժուարին
չքնաներով կընթանայ այնքան Աստուծոյ արուեստն
ուղիղ՝ արագ և դիւրաւ կընթանայ : Ինչպէս մար-
միական՝ նոյնպէս և բարոյականին մէջ՝ նմանն իր
նմանը կձգտուի , և բնական ազդեցութեամբ
անոր կհասնի : Այսպէս թէ ոչ՝ ամբաւ զօրութիւններ
ցրուելով պիտի կորսուէին : Տիեզերաց այս մե-
ծութիւնն , որ անհամար չօշափելի իրերու մէջ խիստ
տեսանելի կերպով ներդաշնակ է , իմանալութեան
մէջ , բոլորովին հակառակը , ամենէն անաղող դո-
ծաւորին ծրագիրներէն առորին աննկրդաշնա-
կութիւն մը պիտի ըլլար :

» Նոյնանալն ու կատարեալ նմանողութիւնը
երկրի վրայ ձեռք բերելու կարող եղա՞նք : — Ո՛չ .
ատոր համար մեր ըրած փորձերն ընդունայն եղան :
Իմ բաղձանացս կատարութիւնը , քու անձնանուիրու-
թիւնդ ձգելս , մեզ միշտ նոյն չանից տանելով ,
մեր ձեռնհասութենէն հեռի թողուց հոգւոյ հար-
իւրաւոր դիւրամատոյց դռները , ուրկէ պիտի կարե-
նայինք իրարու հասնիլ : Դուն յիս մէկ մարդ տե-
սար . բայց հոն չատեր կպարունակուէին : Արդ՝
այրիութեան լռութիւնը և յիշողութեանդ զօրու-
թիւնը քիչ քիչ զանոնք քեզի պիտի դարձընեն , և
դուն բազմաթիւ բերկրալի գիւտեր պիտի ընես
հոգիի մը ամբաւութեանը մէջ՝ որ քեզի կվերաբե-
րի և որ միշտ քու սուգդ է : Հաւաքէ զա-
նոնք , այն զօրութիւնները՝ այն խորհուրդները՝ որ
իմ եղած են : Անոնք քու սրտիդ մէջ ամիսիսուե-
լով և քու գորովովդ թխսուելով՝ հոգւոյ աշխարհէն
եկած նոր արդասաւորութիւն մը պիտի ըլլան քեզի :

» Սկզտանամ քու վշտանալդ տեսնելով : Բայց
և այնպէս՝ պէտք չէ որ քու սրտիդ վերքը բժշկուի :
Ա՛յդ պիտի նոյնանալ մը , որ մահուանէս յետոյ
պիտի ըլլայ , ցաւով և արիւնաթոր վէրքով կըլլայ :
Ա՛յդ վէրքն իմ հոգիս պիտի խմէ , և , խառնու-
թիւնն ըլլալով , այլ ևս չպիտի կարենաս այդ տեղ
մնալ : Անյագութիւն ձգիչ զօրութիւն մը՝ առտու մը
քեզ բռնելով հոն ուր սիրտդ այլ ևս չկայ , նեռի
նման պիտի նետէ զքեզ հոն՝ ուր որ է սիրտդ ,
ուր որ եմ ես : Ծանրոցով մը ասստիկ ճնշուած
ըսպանակին ըրածէն աւելի դժուարին չէ այս .

որուն Ֆանրոյը վերբյուելուն պէս կճօճի՝ կիանգնի և իր բնական դիրքը կառնու։ Ա.րդ, ես քու բնութիւնդ և բնական կեանքդ եմ. երբ արդելքը վերցուի՝ դուն ինծի կուգաս։

» Ա.րդելքը՝ այն տարբերութիւնն է որ դուն ես կայ մէջերնիս։ Ո՛հ, կաղաչեմ, ինձ նամանէ քան ամենայնի . . . յայնժամ բոլորովին իմս պիտի ըլլաս։

» Ցաւը քու այսօրուան վիճակդ է։ Բայց կուզես որ արդիւնաւոր ցաւ մը ունենաս։ Ցաւանի մը այս ցուրտ մարմարիոնին վրայ նստած մի՛ մնար։ Մեծավայելուչ սուդ մը կրէ՝ սուսդիւ ինծի արժանաւոր, ազնուական արցունքներով՝ որ ամեն բանի կմտաւայէ և սիրտերը կմեծցընէ։

» Կառնեմ իմ բարեկամ այս խեղճ մարդիկը խուճապելու, որ չեն դադար իմ հոգւոյս իրենց վրայ թափառիլը։ Կառնեմ իրենց մոլորեալ խումբը՝ որ վայրենութեամբ կփախչի, որպէս թէ սուսդիս ես գերեզմանին մէջ ըլլայի։ Կուզեմ կվերարկուի անոնց արդիլել թէ՛ յուսահատութիւնը և թէ՛ մեռացութիւնը։ Կուզեմ կվերարկուի ըսել, « Նա դեռ կապրի։ »

» Եթէ դուն զայս հաստատես, անոնք պիտի հաւատան։ Իմ տունս, որ անոնց տունն եղաւ, զանոնք պիտի վերակոչէ և պիտի պահէ իրենց միութիւնը։ Իրենց անստուգութեանցը և ցաւերից յողդողդութեանցը մէջ՝ պիտի ուշին նորէն տեսնել իմ կրակարանս որ ի քեզ կվառի, և տաքնալ։

» Հոն պիտի պահպանես իմ հոգիս . ո՞ գիտես, կարելի է զայն պիտի տարածես ալ։ Քեզմով պիտի

բողբոջի հոգիս և նոր ճիւղեր պիտի արձակէ։ Շատեր, որ չկրցի շահիլ այրական բնութեանս կարծրութեամբը, կրնան ինծի գալ՝ երբ զիս զանոնց ցաւով և յուսով դնկնցկացեալ կնոջ սրտաչարժ կերպարանքի մը տակ։

» Բարեհամբերանց այս թագը՝ որ ինծի միառաք եղաւ, ի քեզ ունի իր միութիւնը և բոցը՝ որ իմ կեանքս պիտի չարաչարէ։ Պահպանէ՛ այն սիրեցեալ խումբը. անոր մէջ լաւ պահէ իմ խորհուրդս, որ օր մը ի միասին, ինծի նմանած, իմ նոր բնակարանիս մէջ հանդիպիլ աւանեմ։ Քեզ տեսնեմ դարձեալ այնպէս, ինչպէս երբեմն, մատաղ և ամենասիրուն, երբ սենեակս մտնելով և աչխատութիւնս ընդհատելով ինծի կբսէիր արփիադեզ ժպիտով մը. « Ուրախացիր, ահա բարեհամբերդ . . . »

— —

Ա.յսպէս է այրին, և այսպէս այրիութիւնը։ Նա իր ամուսնոյն յաղագած հոգին է, որ այս հաւատարիմ կեանքին մէջ, դեռ ևս իրեն կվկայէ երկրի վրայ, և, յիշատակաւ ու նախազգացութեամբ, երկու աչխարհաց անդքը կը կապմէ։

Կրօնական մեծ վիճակ մըն է՝ բարձր ճանապարհին մէջ արդէն առաք մը ունենալ՝ որ դէպ ի վերին կեանքը բարձրանալու պատրաստ է և ցանկացող . . . Ըսասի ամեն ոք այս կնոջ մօտեցած առեն, անոր վրայ նաւթրական բան մը կզգայ, խաղաղ միաք մեռելոց՝ որ երկրի վրայ պատե-

բաղմ չունին ամենևին, և ուրիշ բան չեն ուզեր, բայց եթէ փիչ մը բարիք ընել։ — Ո՛րքան լինի դանկալի է հոս կանգ առնուլ։ Բայց այբուբն այս նուիրական վիճակն ապագայ կրծնից սրտաչարժ մեկ կողմն է։ Բաւական է այսօր, հարկ չէ աւելի։

Ուրեմն իրեն չեմ հետևիր անցեալ ժամանակի բոլոր ամբիծութեանցը մէջ որոց կապ կը մնայ ինք, և ոչ նոր բարեկամութեանց մէջ որ կրնէ անոր որ այլևս չէ ի միջի, առաջնորդելով իւր հոգին մայրական սիրոյ ձեռով՝ ըստ ուսումն կանոնաւանին։

Եթէ այլն երկասիրութիւնները չէ թողած որ իր կոչմն պատասխանեն, այլ միշտ վիճաբանութեան նիւթ եղած գործեր, եթէ իր օրերը մաշեցուցած է մանաւանդ հասարակային կենաց վէճերով, յայնժամ, մանաւանդ յայնժամ, շատ փափաքելու է որ իւր մխա ինչ՝ իրմէ եռքն ապրելով՝ իւր յիշատակին հակողութիւն ընէ՝ զայն մշակէ՝ պաշտպանէ առաջին դատողութեանց դէմ, իրեն հայիմայիէ ժամանակին կոչումը՝ վառաց յարութիւնը։

Փառքը կվերագառնայ անոր՝ որ կրնայ ապացնել հաւատարիմ վկայի մը հակողութեամբը։ Առաջ մը լոյսը կծագի. և այրին երկար ժամանակ մնթը մնացած և իբր անոր հետ թաղուած, կը տեսնէ (ինչպէս տեսան վարք սրբոյին մէջ պատմուած Եօթն Քնացողները) այն գոյները՝ որոց հետ էր իւր այրը, որ դէղեցիկ և առաւօտեան պայծառութեամբ՝ զարձեալ կերևին տաճարայ ճակատին վրայ։

Եւ ինքն, յայնժամ պատաս. խիսա սիրուն զարմացում մը կառնենայ լսելով որ կըսեն. « Աբգար մըն է նա, » որպէս թէ նա գետ կենդանի եղած ըլլար։

Սմեն կողմանէ իրեն կուգան տղայք՝ զոր չէր ճանաչեր, և այդպիսի հայր մը կուզեն իրենց։ Առանք մատաղատի ըլլալով զանի տեսած չըլլալնուն վրայ կը ցաւին։ Հետաքրքրութեամբ հարցափորձ կընեն իրեն՝ որ անոր կենաց ականատես ըլլալու բարեբաղդութիւնն ունեցած է։ Եւ ահա նա արդէն վազիմի եղեր է։ Եւ ինք հետզհետէ մէջ անոր վայրկեան կը տեսնէ։

Ընտիր վարուց պատմութեան արդիւնքն այսպէս է ամենուն։ Ո՛րքան նաև առաւել անոր՝ որ խիսա մտէն տեսած՝ սիրած՝ չջափած է տգոյ առարկան, և զոր այժմ առանդութեանց մէջ կտեսնէ լուսաւոր ճառագայթներով այլակերպել։

Աբգարին անցյայտ եղած խորանը երկիւղածութեան առարկայ մը կը մնայ նոր սերունդին։ Չկայ երիտասարդ մը որ հոն չգայ և չուզէ պատուել այրին։ Սոքա հնորհափից կին մը կգտանեն զանի, որ հետևի է յիշեցնելէ այն հատակը՝ ուր վարուց պատմութիւնն արդէն կհետևանայ։ Իր վայելչութիւնը պահոն է այն սէրը որով լի է իւր սիրտը, իւր ամենուն համար ունեցած մարդասիրութիւնը, իւր հեզ քաղցրութիւնը, երիտասարդաց վրայ իւր համակրութիւնը, և իւր իղձերն անոնց բարօրութեանը համար։

Ինք տակաւին գեղեցիկ է դորովանօք, և գե-

ղեցիկ այն վեհ սառնութով որ զինքը կզարդարէ և կպարուրէ։ Եատեր, քան տարեկան հասակնոյն մէջ, այնքան ուշ ծնած ըլլալնուն վրայ կը տրտմին, յոչ կամաց նորէն կուգան անոր քով, և ակամայ կհեռանան քովէն՝ նկատելով ժամանակը որ զմեզ այսպէս բաժանելով կզուարճանայ, և ըսելով ի խորոց սրտից. «Ո՛ կեն, զոր ես պիտի սիրէի . . . »

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՒ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՔ

Հեղինակն այս հատորիս մէջ միայն երկրորդ մասը կուտայ այն երեք մասերէն՝ զոր ունենալու էր կատարեալ գիրք մը Սէրոյ վրայ, — գիտէ որ չէ կարողացեր ընդարձակ ընել բարոյական մշակութեան՝ դաստիարակութեան և կրթութեան գլուխները։ — Այն ծանօթութիւններէն, որ խիստ բազմաթիւ են, միայն հետեւեալները կուտայ։

1. Թէ ինչպէս եղած է Սէրը մարդկային նախնի և արդի ընկերութեանց մէջ,

2. Թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ Սէրն այսօր մեր հանգամանաց մէջ, զայն առնելով իբր միջոց բարոյական նորոգութեան մը՝ որ միայն կարող է հնարաւոր ընել ընկերական նորոգութիւնները,

3. Վերջապէս ինչ ինչպէս պիտի ըլլայ Սէրն արդար և լուսաւորեալ մարդկութեան մը մէջ, որ օր մը պիտի ունենանք։

Ա. հատասիկ ամբողջ առարկան. որուն ես այսօր միայն երէրորդ մասը կուտամ։

Առաջին և երրորդ մասերն հարկաւորապէս խառն են կրօնական՝ ընկերական և քաղաքական ամբաւ խնդիրներով, զոր պատրաստ եմ թողուլ։

Այս երկրորդ մասը որ կուտամ, Սէրն է ըսի ինչպէս կեդրոնացեալ հոն՝ ուր անձնական կերևի, սէրն հետևեալ իր յառաջադիմութեանը մէջ՝ որ առան-

ձին կկարծուի։ Բայց բարոյական իրերու մէջ բան մը չառանձնանար այդպէս։

Սերն այս մասին մէջ կատեղծէ աուրը, և կատեղծէ հատատուն կերպով, որովհետև զայն կենդանի՝ առաձգական և յառաջադէմ բան մը կընէ։ Սրակը կմեռնի եթէ անշարժ կենայ։ Ծառը կմեռնի եթէ չբողբոջի։

Ընթանալով իր ճշմարիտ չափին մէջ, և ազատ՝ վինքը չլսուող ու անպատուշ ընող ընդունայն յուզմունքներէ, Սէրը բնական յառաջադիմութիւնը կատնենայ՝ զոր ունեցած է չատ անգամ, և այն հզօր ճառագայթարձակութիւնը՝ որ այնքան յաճախ արդասաւորեց մարդկային ընկերութիւնները, ինչպէս պատմութիւնը կցուցընէ։

——

Ս.յս խիստ համառօտ և խիստ թերակատար դիրքը ձգելու առենս՝ իմ ախորժութիւնս այն է որ չկարողացայ այս անգամ ընդարձակել այն գլուխները զոր կարելի է պատշաճապէս անուանել Տշնոլոնեան և պասպիարտոլոնեան, կամ բարոյական հրահանգ. ատուդիս գործադրելի գլուխները, յորս ես, ըստ իմ դոյզն կարողութեան, դրի նոր արուեստի մը բողբոջները։

Ներ, բայց ծրքան պիտանի։ Որովհետև ընտանիքն այսօր կրօնքէն և ժողովուրդէն քիչ պաշտպանեալ ըլլալով, ստիպեալ է Սէրէն ուզել իր բարոյական կենաց հանապազորդ անունդը, և անդադար առնուլ անոր խորին աղբիւրներէն։

Ի նչպէս խօսելու է կնոջ՝ ամուսնութեան նախընթաց և հետևեալ նուիրական վայրկեաններուն մէջ։ Ս.յն իր կատարեալ հատատալու ժամերուն մէջ, ուր ինք կանայ և կանխատես կհատեցնայ, ի՛նչպէս բռնելու է վինքը, որ միշտ այնպէս մնայ։ Եւ դարձեալ ի՛նչպէս վարուելու է նաքը, երբ իր սիրտը կվերթռայ, երբ ձանձրութենէ՝ ախորժենէ կծփի մտածութեանց բերմանը հաճեցնատ։ Ահա պէտք էր որ կարենայի զայս երկարօրէն պարզել։

Բարոյական Աշխատասիրութեան և Թխամած դլուխներուն մէջ կուզէի որ սիրոյ ճշմարիտ մշակութեան օրինակներ տալ կարենայի։ Բայց դանէ նշանակեցի խիստ էական կէտ մը՝ ուր կնոջ դատարակութիւնը կատրեկրի մերինէն իր կենաց չափական ընթացքը դիտելու հարկատրութեամբ և այն կերպին համար՝ որով բնութիւնն անոր ժամանակը կչափէ։

Փոյթ-Ինան և Սրտի Բուժման դլուխներուն մէջ բաղմապատկել կուզէի դարմաններու կերպերը, որ երբեմն խիստ պարզ են, և որով սիրոյ փոփոխութիւն կը տրուի, ի դերև կհանուի կամ կը բժշկուի։ Խիստ չատ անգամ սիրեցեալ առարկան քիչ պատճառ կուտայ կրից, և վայրկեանն է որ ամեն բան կընէ. սիրող անձը սէտք ունի սիրելու, ուստի և նա նուազ յափշտակուած կրլլայ սիրոյ առարկային, այլ մանաւանդ սիրոյ կսիրահարի։ Չաւակի մը՝ դաղափարի մը՝ նոր տեղւոյ մը՝ կարևոր դործոյ մը սէրը բաւական է զանի հանդարտեցնել։ Չատ անգամ ալ անձ մը որ քիչ տեսած է՝ կյափշտակուի այն ինչ երկրորդական արժանաւորու-

թենեն՝ որուն վրայ մեծ գաղափար մը ունենալ է։ Բայց այս գաղափարը կուզուի եթէ ինքը ճշմարիտ և գերազանց արժանաւորութեան դէմ դնես։ Ան ինչ կինը, գաւառացի չքեղ չազակրաւոր մը յարիշտակուած, առողջանալու համար ուրիշ բանի պէտք չունի, բայց եթէ երթալ Պերանժէն տեսնելու։

Կուզէի դարձեալ ընդարձակել այն կարևոր և գլխաւոր գլուխներն, ուր կինը, ձեռք բերելով իր բովանդակ օրինաւոր աղդեցութիւնը, գործելից առաջին՝ միանդամայն իր անտիական մայր է իր ամուսնոյն, անտեսելով ծախքը և անոր կեանց նորոգութիւնը, յաճախ անոր կոյր զայրոյքը հանդարտելով, ստէպ կայծ տալով անոր, երբեմն հաճոյք պարգևելով, և երբեմն զօրութիւն, բայց միշտ, միշտ երջանկութիւն (Գիրք Ե, Գլ. Բ և Գ)։

Չէն է որ բարոյական դիտութեան և մարմնոյ գործարանաց դիտութեան միաբանութիւնը պիտի ստեղծէ արուեստից ամենէն արդասաւորը, — խղճմտանքի դէպքերը դատող նախնի ատտուածաբանից ախտաւոր աղդեցութեանը բոլորովին հակառակ, — Սէրով կենդանացնելու արուեստը։

Մենք այս փափուկ խնդրոյն սեմնոցը վրայ կանգ առինք, որքան ալ քաջ դիտէինք թէ կնգծաւոր պարկեշտութիւնը՝ որ վարագոյրն իջեցուց և ամեն բան անձնականութեան յանձնեց, ամենևին չզուեց ամենևին չբարոյացուց։ Զանց ընելով բացատրել ամուսնութեան ներքին յարաբերութիւնները՝ զանոնք մթութեան մէջ թողուց և մարմնոյ վայելչութեան պակասութիւն համարելով՝ համարձակեցաւ

դատել։ Ասպա եղրակացուց թէ սէրն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ տիարութիւն, չճանաչելով որ անոր մէջ է անապատ դատութեանց խմիանը։

Մօտ ժամանակներս համբաւ առացած վիրաբոյժ մը, որուն խօսքերն իբր պատգամ մարիկ կընդունին ուսանողք, մեծ և խստաբարոյ ուսուցչի մը հետեւելով՝ անոնց կբարոզէր կնոջ ստորնութիւնը՝ մարդուն վերադասութիւնը՝ սիրոյ ընդունայնութիւնը՝ և այլն։ Եւ ասով կկարծէր զանոնք ազատամիտ ընել և հեշտութիւնն արհամարհել տալ։ Մարմնոյ գործարանաց պաշտօններուն հազակաւոր քննիչ մը իմ բարեկամներէս, որ նեղիսայ էր, իրեն կըսէ. «Զգուշացէք, պարոն, զգուշացէ՛ք։ Ատոնք խիստ մտադիր պիտի ընդունին սիրոյ առերևոյթ անատնականութիւնը, բայց ոչ անոր խոտութիւնը և ոչ այրական դորովը՝ որ նա կպահէ ընտանեաց մէջ, Բան մը չպիտի հասկընան բարուց այն գժնդակ քննիչին՝ որ չատ զարնել կուզէ բաւական զարկած ըլլալու համար... Ըսե՞մ ձեզի թէ շիշերուն կնոջ համար այս դարուիս խօսքերը խիստ վտանգաւոր են. ատոնք մարդը ժուժկալ չեն ըներ, ընդհակառակն թշուառութեամբ թափառել կուտան, և ուղղակի չքաւութեան կառաջնորդեն։»

— —

Դառնալով սոյն դրքին պակաս մնացած կէտերուն, կուզէի կնոջ առաջնորդել այն ներքին մշակութեան որ ինքն իրեն կընայ տալ։ Իր այրն երիտասարդութեանն առեն անոր օդնական ըլլալով,

Եսաբը աշխարհի առաւտպանքէն ու ներմութենէն խիստ յոգնած և չատ անդամ լքեալ սրտով տուն կդառնայ երեկոյին։ Ուստի կնոջ գործն է իր սրտին մէջ ստեղծել այն դրախտը՝ ուր կենդանացուցիչ ազբիւրները բաղմանան զանի ոգևորելու համար։ Կինն այդ ազբիւրները պիտի ընդունի իր ներքին Ընտանեան անմեղ ձայնէն, որ զԱստուած կբացատրէ իրեն։ « Վարդ մը իրեն ուղղիչ, » չատ է։ Ինքզինքը այն վարդն առէք երկար տաեն ու երկարօրէն խոսեցընել։ Նա այժմեան կանանց չատ ընելիքներ ունի։ Եւ սա կարող է խիստ լաւ իմանալ անոր խոսքը, սա՝ որ այնքան ղղայօն սիրտ և տուր լսողութիւն ունի։

Հաճախատութեան այն մեծ ուսուցիչը, Բնութիւնը, յանուն Աստուծոյ, պիտի խրատէ դինքը (կին կամ Ծադիկ) համեմատ ըլլալու իր գործառոյ ցօղունին, որ դինքը կրանէ, և զատ չծաղկելու։ Բաւէ, ի՞նչ օգուտ ունի քանի մը վայրկեան տաեան ձին փայլել փունջի մը բաղդին մէջ։ Մի՛ արհամարհեր այն ցօղունը։ Մի՛ արհամարհեր այս մարդը։ Եթէ նա այն ինչ դուրս նկատողը չէ, եթէ նախնի ժամանակաց մէջ դիւցազն համարուած թնեթևաչարժ ըսթիչը չէ, սակայն միջոց բեր, սիրելի դուստր, թէ տուր փոխարէն նա մեծ վերադառնութիւն մը ունի, նա գործառոյ գործաւորն՝ հզօր ստեղծիչն է գիտութեան՝ ճարտարութեան և հասըստութեան զարմանալի աշխարհի մը, որ երեկ պատադրեցաւ իր եռանդուն գործունեութենէն։ Ինչքան աւելն քան փոխանց, քնութեան քով ուրիշ

բնութիւն մը կառոյց իր հանճարովը իր զբաղութեամբը։ Դուն նստած (և նոյնը պէտք է ըսել բարեկեցիկ դասու կանանց համար ալ), դուն, դեղանի ծոյլ, կնայիս ու կվայելես։

« Բայց ի՞նչ կըսեք, իմ ամուսինս վաճառական՝ արուեստաւոր՝ գործաւոր է . . . » — Ուրեմն ստեղծիչ մըն է հարստութեան . . . « Գրագի՞ր, նկարի՞չ, » և այլն։ Գարձեալ ստեղծիչ մըն է արուեստական գործերու։ Եւ իմ՛ք ուր որ կուզէք, արհեստը հարստարութիւն է այսօր։

Ընդհանուր ճիգն, դաղափարք՝ գործք և արդիւնք, մեկը միւսին վրայ արագ ապես դիզուելով, ամենայն ինչ կբարձրանայ՝ և ամբաւ բարձրութեան մը կհասնի։ « Ա՛յն ինչ միջոցը հասարակ է . . . » — Բայց արդիւնքը խի՛սա մեծ։ Քու այրդ, այժմեան մարդը, չինուած քան մը չգիտաւ, ու ինք չինել ամենը։ Եթէ մեր նախնիքը կարենային նորէն աշխարհ դալ՝ պիտի զարհուրէին և պիտի ծնրադրէին իրենց զարմանալի գաւակացն առջև։ Ուստի մեծարանօք՝ սիրով՝ նոյնպէս և գիտութեամբ նայէ այս աշխատութեան մարտիրոսին։ Տգայաբար մի՛ գիտեր քիչ մը փոչին՝ որով քու փառաւոր Պրոմեթէոսդ աղտեղած է իր գեղսերը։ Այլ նայէ անոր դանատ ճակատը։ Որուն բոլորտիքը ճառագայթող ճաճանչին մէջ՝ կտեսնես վաստակեալ քրտինքը, չատ անդամ արեան քրտինք։

Ինչքն ալ պարտաւորութիւն մը ունի։ Ա՛յն է կատարել չափազանցութեամբ չաշխատիլ՝ մինչև անկէ սպառելու չափ, միայն իւրաքանչիւր ճանրան ընտրել

խանեց, ծովը չատ զարմանալի է։ Որքան ալ միշտ
ջուր կառնուն իրմէ, դարձեալ նոյնքան կմնայ։ »

Ա.ին վայրկենին ես ալ նոյնը կմտածէի, բայց
ուրիշ ծովու մը համար։

Կրցածիս չափ քաղեցի այս անյատակ և անեղը
խնդիրէն. բայց միշտ նոյնքան կմնայ։

Իմ պատմական նիւթերս երկու հատոր կրնան
ըլլալ։ Հաւաքած բարեդիտական ծանօթութիւն-
ներս մէկ հատոր կամ աւելի։ Բայց չեմ կրնար
ըսել թէ քանի հատոր պէտք է դնէ քաղուած
ընելով դրելու համար այն նամակները՝ տեղեկու-
թիւնները և ժամանակակից եղելութիւնները,
որոյմէ օգտուա քաղեցի։

Սիրոյ ովկիանոսէն հանուած այս ծովակը՝ բա-
ւական էր դիս խղդելու։ Ընկղմած էի բազմաթիւ
ծանօթութեանց մէջ։ Բայց աւ այժմ զանոնք ուրիշ
առենի կմոռնամ, և բաւական կհամարիմ սա
հետևեալները.

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ Ա.

ՆԱՅՈՒԱԾՔ ՄԸ ԴՐԲԻՍ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՆԸ ՎՐԱՑ

Եւ մասնաւորապէս Սիրոյ վերանորոգութեան վրայ։

Եթէ սոյն հատորիս վերջերը բոլորովին չմոռ-
ցանք սկզբնաւորութիւնը, ապա մտքերնիս ըլլալու
է սիրոյ մէկ տարօրինակութիւնը, թէ նա իր ամեն
մէկ հասակին մէջ նպատակին հասած կարծէ և
անբաւութիւնը ձեռք բերած ըլլալու վատահու-

և չկուբանալ մանր պարադայից մէջ։ Ա.մենևին
փոքր բան չկայ, դիտեմ։ Յաջողելու համար ամե-
նափոքրը մտան անգամ պիտանի է. և առանց անոր,
առանց ճշդութեան կարելի չէ ամենևին արդիւնք
մը ձեռք բերել։ Բայց հարկ է որ դործաւորն իր
դործէն մեծ սիրայ, անոր իշխէ։ Գործն ուժով բըռ-
նելու համար անկէ վեր սիրալ պէտք է։ Եթէ ինք
դործին բարձր խորհուրդը պահէ, անով օր ըստ
օրէ կնոջ վրայ զօրութիւն մը՝ ըմբռնումի մը պիտի
ունենայ, և զանի չպիտի կորանցընէ։ Սիրը, որքան
դործակից, նոյնքան և հաւատարիմ է անոր՝ որ
զօրաւոր է և մեծ։ Ուրիմն, ամենէն առաջին
արուեստին մէջ անգամ, ան որ կզգայ դործին
կենդանութիւնը և ճարտարութեան հետ խորին
յարաբերութիւն ունենալը, նա կբարձրանայ մե-
ծութեամբ։

Ա.ւելի պիտի դրէի փօրնիդ քաղաքին այս ախոր-
ժելի ապաստանին մէջ և զգօնացեալ ծովուն առ-
ջեւ՝ որ համակրութիւն կցուցընէր այս դրքին, և
իրեն կանոնաւոր խորին քախիւններովը ձայնակից
կըլլար ասոր։ Բայց ահա փոքր աղջիկ մը, կար-
ծեմ վեց կամ եօթն տարեկան, որ, առանց ինչ
ըսելը դիտնալու, ինծի խնացուց թէ բաւական է։
Ա.յս աղջիկը, ձկնորսի մը զաւակ, չէր խաղար, այլ
կնայէր լաղնիքի համար ծովէն ջուր առնելնուն։
« Ինչ կմտածես, ըսի իրեն։ — Պարոն, պատաս-

թիւնն ունեցաւ : Ծիծաղելի՛, յիմարակա՛ն թուիք :

Վասն զի կարծուածին նման չէ եղելութիւնը : Արդարև շատ անգամ սէրը դրաւեց՝ սիրոյ հոգւոյն անբաւութեանը, բայց (յայտնի է թէ) հոգւոյն, ինչպէս որ կրնար ըլլալ այն աաեն, անձուկ սահմանին մէջ, ուր ի սկզբան պարունակուած կըլլայ :

Երբ սիրոյ ծաղիկը, քսանամեայ հասակին մէջ : մեծ եռանդով մը կըսէր · « Ինքզինքս կուտամ, ա՛ռ զիս ամբողջապէս, » սուտ չէր ըսեր · բայց ի՞նչ կուտար : — Դեռ քիչ բան · ունեցածը միայն, և ոչ տակաւին իրեն պակասածը (Գիրք Բ) :

Երբ արդասաւորութիւնը զանի խորին կերպով տպաւորեց և իր էութիւնը փոխեց, երբ խարտեաշ և նուրբ մեռաքսի նման աղուամազ մազերը չրթանցը վրայ բուսնելով յայտնեցին իւր կերպարանափոխութիւնը · երբ ձայնը՝ ընթացքը և այնքան ակամայ նշաններ կարծես թէ կըսէին · « Յիս, ամենայն ինչ նո՛ւ է, » անշուշտ անբաւութիւնը ձեռք բերուեցաւ : — Ձե՞ռք բերուեցաւ : Ա՛յո՛, անհըրաժեշտ բախտ, և ոչ հոգւոյն աղատ անբաւութիւնը (Գիրք Գ) :

Բայց վերջապէս այս դիմադրող ազատութեան ակար յօժարութիւնները որ անկանոն բաղձանքնե՛ր կըսղոքէին՝ ինքնին նուաճուելով, և բարոյական ու մարմնական հիւանդութեան վայրկենական անմիաբանութիւնը (Գիրք Դ) տեղի տալով ներդաշնակութեան, երկու հոգիները նորէն դտնուեցան ամենազորով միութեան մէջ՝ որքան որ այն աաեն կարողացած էին : Ուսոի սէրը չաա աւելի

ազատութեամբ յաղթեց այս անգամ, և ինքն իրեն ըսաւ . « Անբաւութիւնը ձեռք ձգեցի : »

Սակայն անոր մէջ բան մը կպակսէր զոր կրնան իրապէս ձեռք չբերեր՝ բայց եթէ երկրորդ մտտաղութեան մէջ, այն է սրտի ճիգով մը դուրս ելլել կրաւորական վայրկեն որ դրեթէ միշտ իրենն էր, գործողութիւն և չարժում առնել, ինքզինքը նո՛ ընել, ոչ թէ տպաւորութեան խուլ անհրաժեշտութեամբը, այլ կամօք՝ սիրով (Գիրք Ե) :

Մինչ ցայն վայր գործը դիրենք կըաժնէր, և կրնան իր ժամերն ուներ . խակ այսօր ամեն ժամ իրենն է՝ ցերեկ՝ գիշեր : Ամեն բանի մէջ այրը զանի պատանի և սիրուն կգտնէ . չկրնար անկէ հրաժարիլ, ան իրեն երիտասարդ ընկերն է, որուն քով կգտնէ ծանրութիւն՝ հաճոյք՝ ամեն ուղածը, և որ իրեն համար կայլափոխի : Ան իրեն Վիօլան՝ Ոօզալինան է . առաւօտուն քաղցր բարեկամ, երեկոյին կին, և ամեն ժամ հրեշտակ :

Հնազանդ, բայց ի հարկին իրաւունք ունի առաջարկելու, դիտէ կամենալ ու գործել : Եւ երբ մարդը, թէ՛ գործի և թէ՛ մտածութեան մէջ՝ տկարանայ՝ վարանի, մանաւանդ խռովեալ գիշերներու մէջ՝ ուր իր յուզեալ հոգին կրնտռէ ու չդտնէր և դիմաւած կնմանի, կինը հոն է՝ կժպտի : Որով չար դիմաութիւնը կանհետանայ, և ինքն ալ կսկսի խնդալ : Մեկ համբոյրն իրեն դարձեալ թեւերը կուտայ :

Ձեռք չանցուցի՞նք այժմ մեր վիպառածը, էութեան բացարձակ վոխանակութիւնը : Սէրն ան-

բաւութիւնը չտառացաւ։ Եթէ տակաւ կլինն ընդունած՝ լաւ ըմբռնած ըլլայ մարդուն հոգին, և կարենայ ի հարկին զայն անոր տալ, և այրական հանճարոյն նուաղած առենը՝ անոր չունեցածը, ծնիչ կայծը, տայ իրեն, չը՞համարուիր թէ այս միացման հրաշքն ըլլայ։

Ո՛չ. միութիւնը կրնայ տակաւին մէկ առոիճան աղմուիլ. այն է, երբ երկուքն իրարու կպատահին բարեսիրութեան մէկ դաղափարի մէջ, իրարու վրայ կզորովին զուտերնին այնքան միօրինակ ըլլալուն զարմացմամբ, երբ սէրն ու գթութիւնը խառնուած՝ քաղցր արցունք դարձած կթափին, խառնութեան վայրկեանն է այն, ուր սէրը կչգիտնայ կէ անընկճելի, ուր հոգին կնորոգէ զգացումները, ուր, չատ անգամ մատաղ հասակին մէջ եղածէն աւելի սաստիկ կերեւայ, կուզայ բաղձանաց խթանը։

Բարեսիրութիւնը՛, ո՛հ, ի՛նչ մեծ բան։ Բոլոր միացածը երկրորդական է. շնորհք՝ միաք՝ հանճար, բոլոր առնք արժէք չունին՝ բայց եթէ բարեսիրութեամբ։ Բարեսիրութիւնը, մինչև անգամ միայնակ եղած առենը, դարձեալ ամենակարող է։ Դժուարագիպ չէ որ կլինի մը ուզուած ըլլայ միայն բարի ըլլալուն համար, և ամենեւին առանց ուրիշ պատճառի։ Խորին ներդաշնակութիւն մերթ էութեան. որ զգայարանաց միջոցաւ օրտի իրերուն կդիմէ. և մարմնական միացման միջոցաւ կձգտի հասնելու՝ տառնալու այն բարոյական քաղցրութիւնը որ հոն է. որուն մէջ կզգացուի Աստուած։ Եւ անոր համար միանալ կուզուի։

Սէրն ուղղային բան է։ Սմեն բաղձանք նախ դաղափար մը եղած է։

Դաղափար, չատ անգամ խիստ չիմոթ. դաղափար, որ մարմնոյն մէկ վիճակէն (չերմութենէ՝ արբեցութենէ՝ արեան կամ հիւթոց յորդութենէ) օդնութիւն դատած՝ բորբոքած է, բայց ոչ նուաղ յատաջ է նոյն վիճակէն։ Ջգային կենաց երկու բևեռներէն առորինը, այսինքն սէրը՝ (ծննդական անդամը) քիչ անգամ ինքնին կչարժի. այլ վերջէն կպատահ նշանը (իշարեթ)։

Սմիտփեցէք ձեր յիշողութիւնը, և քակ խորհելով պիտի դանէք այն հեշտութեան մէջ՝ որ ձեզի բորբոքին կոյր և ըստ ամենայնի ընդդիմամբ եղած կերեւի, թէ առիթ մը՝ դէպք մը՝ նոր ու մանաւանդ հանդամանք մը կանխաւ արթընցուցած էր միտքը։

Եւ եթէ հանդամանքը առարկ, դաղափարը բուռն և անակնկալ էր, հեշտութիւնն ալ մեծ կըլլայ։

Բաղձանաց վերանորոգ ուրիւններն անպատառ են մտաց բեղմնաւորութեան՝ դաղափարաց տարօրինակութեան և բարոյական նոր կերպարանները տեսնելու և դտնելու սրտաճմուխ, և վերջապէս պէրպ պեսագիտութեան պատճառաւ։

Կացութեան՝ կլիմայի՝ բնակութեան պարզ փոփոխութիւնը բաւական է երբեմն մարդուս մեծ փոփոխութիւն մը տալու։ Սյն ինչ անձը, որ իւր կնոջմէն ձանձրացած է այս տեղ, ուրիշ տեղ դանի չատ պիտի սիրէ։ Ոտւսօ կըսէ թէ՝ ինքն առաքինի եղած է Կարտոյի կամուրջը տեսնելով։ Ուրիշ մը

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ Բ

ՀԵՂԻՆԱԿՆ ԱՆՄԵՂԱԴՐԵԼԻ՞ Է ԱՐԴԵՕՔ ԿԱՐԾԵԼՈՒՆ ՀԱՄԱՐ ԹԷ ԿԱՐԵԼԻ Է ԴԱՐՁԵԱԼ ՍԻՐԵԼ

Պաշտօնական տեղեկութիւնք ամուսնութեանց նուազման վրայ կ՚ըլլան : — Որքան ալ հիւանդ ըլլայ Եւրոպա՝ տակաւին կրնայ յուսալ : — Հռոմէական կայսերութեան անկումն հետևեցաւ մեծ խառնաշփոթի և տկարութեան մը : — Իսկ հոս՝ լուսաւորութիւնը և գիտութիւնը կաւելնան : 1800 թուականէն ի վեր բարոյական յառաջադիմութիւն մը եղած է մեռելոց պաշտամանց մէջ և բնութեան վրայ աչք ունենալու մասին : Գաղղիացւոց ու Եւրոպացւոց խնամ մեծագոյն մասն ամենևին տեղեկութիւն չունի նորելուկ մտքութիւններէն : — Աչխարհային երիտասարդը չկրնար յուսալ զօրաւոր դիրք մը ստանալ՝ բայց եթէ կեանքը լաւ կեղծոյացընելով և ընտանիքին կռթընելով :

Արդէն ըսի թէ այս նիւթը քանիցս անգամ միտքս եկած էր . 1836ին՝ պատմութեան աղտաւ , 1844ին՝ երիտասարդաց վրայ ունեցած համակրութեամբ՝ որոց կեանքն անձնասպանութիւն մըն է , և 1849ին՝ ընկերական ցաւոց պատճառաւ : Կզգայի թէ հոն էր և՛ ցաւը և՛ դարմանը : Սակայն վհատեալ սիրտս ինծի կդիմադրէր հասարակաց բարքը և կըսէր . « Ի՞նչ օգուտ կրնայ ըլլալ : »

Այսու ամենայնիւ , պաշտօնական անհերքելի և տոկալի թիւերը , որ առեն առեն ինծի կհանդիպին , կարծես թէ մեռելի յուղարկաւորութեան զանգակի նման կհնչէին ականջիս , և ինծի կիմացընէին թէ նոյն իսկ սերունդը՝ այս ժողովրդեան մարմնական հիմը վտանգի մէջ էր : — Օրինակի համար , դի-

դարձեալ սիրահարութեան մէջ պիտի լինայ Մաժէօռ լիճը՝ Գոլիղէն կամ Վէսուվը տեսնելով : — Կատա՞կ է այս : Ո՛չ : Դուն աւելի լաւն ըրէ , այս իրարմէ ձանձրացած ամբոխն Ամերիկա փոխադրէ , մտցուր զանոնք այլասերուս ժողովրդեան մէջ , նոր բարուց մէջ , մեծ անտառաց սեմսոյր մէջ , և ահա իրենց խնամ հաճոյական պիտի գայ ի միասին ըլլալնին , և մին միւսին հայրենիք և տիեզերք ըլլալը : Երիտասարդութեան առեն սիրելի եղած կլինը՝ տակաւին մանկահասակ և առաջին օրուան պէս տեսնալի՝ արդասաւոր պիտի երևի . և իրօք ալ այնպէս պիտի ըլլայ : Նոր երկիր , և նոր սէր :

Մանաւանդ ո՛րքան աւելի սաստիկ պիտի արթընայ բաղձանքը , եթէ երկանը կամ կնոջը հասնի հոգւոյն այն մեծ ընկերութիւններէն մին՝ որք յանկարծ դեղեցկութիւն կառտան . Ինչպէս , օրինակի համար , դիւցազնական գործ մը , գաղափարի յաղթանակ մը , ևայլն : Բարեկամներէս մին , որ թատերգութեան մէջ յառաջացաւ , ամեն մէկ յայտնութեան՝ վարձատրութիւն կգտնէր իր տան մէջ , կտեսնէր որ սաստիկ կսիրուէր ինք : Նա , որ դեղեցիկ՝ համարձակ գործ մը կընէ , դիտցուք թէ կեանք մը կազատէ իր կեանքը վտանգի դնելով , ամենևին ծերունի այր մը չէ իր կնոջը համար , այլ երիտասարդ տարփաւոր մը : Սէրն այս պարադայից մէջ կտառնայ ամբաւ զօրութիւններ՝ բանաստեղծական կենաց հեղեղ մը՝ որ երբէք չէր յուսացուեր :

նուորութեան անյարմար երիտասարդները, թղուկ՝ սապատողն՝ կաղ, եօթն տարուան մէջ, 1831-1837, միայն 460,000 էին, և հետևեալ եօթն տարինեբրուն մէջ՝ 31,000 աւելցեր էին, ևայլն։ — Ամուսնութիւններն ալ նուազած էին, և ո՛ր մէկ տարի սոսկալի կերպով նուազած. 1851 ին՝ նախընթաց տարիէն իննհարիւր պակաս եղած էր. 1852 ին՝ եօթն հարիւր պակաս 1851 թուականէն (որ ըսել է 16,000 պակաս 1850 թուականէն), ևայլն։ —1856ի պաշտօնական վիճակագրութիւնը կցուցընէ թէ՝ ժողովրդեան թիւը կայակի կամ մի և նոյն կիսայ։ — Այլի մարդիկ նորէն կամուսնանան տակաւին, բայց այլի կանայք ոչ։ — Ասոր յաւելցուցէք անձնասպան կանանց, թշուառութենէ ևայլն մեռնող կանանց ահագին դումարը, որ կարելի է տեսնել Աւոզդական եւ օրինաւոր բժշկականութեան պարեցոյցին մէջ, հատոր ն, է, ժէ, խԹ, խե, խզ, խէ, Ը, և երկրորդ շարին է հատորը, անձանօթ մեռելոց վրայ տրուած ծանօթութեանց մէջ։

Միթէ Եւրոպա Գազղիայէն նուա՞զ հիւանդ է։ Չեմ կարծեր։

Զմռնանք թէ մինչև ցարդ Եւրոպիոյ վարքը՝ աչխարհի վարքն եղած է։ Եթէ Եւրոպա մեռնի, աչխարհը կմեռնի ըսել է։ Ամերիկա, Իրլանտայէն կամ ուրիշ հազար պղտոր տարերքէ ողողուելով քշուած է իր բարբարոսութենէն ի յաղթանակ դաթոլիկաց և բարբարոսաց, ուր ինք կորնչըննելու վտանգի մէջ է դեռ ևս ունեցած երիտասարդութիւնը և ինչ որ կրնայ մարդկային ազգին մնայ-

եալ մասին ներկայացընել հնարաւոր վերանորոգումն մանկութեան։

Գիտեմ թէ Եւրոպա, հռոմէական կայսերութեան անկմանէն արդէն տեսակ մը խաւարում կրեց. բայց այն ժամանակի կացութիւնը տարբեր էր, և մէկ մասամբ ալ հակառակ։ Քաղաքական այն դէպքին յառաջեց մտաց արտաքոյ կարգի տկարութիւն մը։ Իսկ այժմ, ընդհակառակն, դիւտերը ընդ հանճարին յառաջադիմութիւնը, երադելով վերջին երեք դարուց մէջ (ուր ասոնց հազար տարուան գործ չինուեցաւ), եռանդուն աճման մը մէջ է։ Հրաշալեաց հրաշալիքը հեռի չէ կատարուելէ, և արդարև, երկրիս ամենէն մեծ դէպքն այն է թէ, վայրկենէ վայրկեան, եւրոպական թերին մեջտեղ, իր խորհրդեան դիտակցութիւն ունենալով, տեսակ մը նոյնութիւն ձեռք կբերէ և կամ երբ մէկ անէ կդառնայ։

Չանքի այս հրաշալիքն ուստի՞ յառաջ կուգայ։

Ասոնք այն կայծերն են՝ որ մեզի կարձակէ ամեն դիտութիւններէ կառուցեալ այն մեծ աչտարակը։ — Բաբելոնա՞ն։ Ո՛չ. զարմանալի ներդաշնակութեան։ Կարճատեսը զայն Բաբելոն (կամ խառնակութիւն) կանուանէ, վասն զի, քիթը քարի մը մտեղուցած, քովի քարը չտեսներ, հետևաբար աւելի քիչ կտեսնէ չինքը։ Բայց այն բարձր և հաստատուն աչտարակը, ոտքը քանոգիտութեան և գլուխը յարդգողին մէջ դրած, կրնայ անոր վրայ լաւ մը խնդալ։

Անթուելի գործութիւն, ոչ միայն հանճարի ;

այլ և կենայ՝ զօրութեան : Մտաւորական ճշմարտութիւն մը չկայ որ մեծ սահման մը չունենայ գործադրութեան իրերու մէջ :

Մարդ ի՞նչպէս կրնայ մեռնիլ առով և այսպիսի խիստ մեծ լուսոյ մէջ՝ այսպիսի կատարեալ ծանօթութեան աչխարհի և անէին : Երբ հռոմէական կայսերութիւնը կործանեցաւ, աղջամուղջին մէջ իջաւ : Մեռնելէ յառաջ դիչերն ունեցաւ :

Եթէ բարոյական դատաստանը նուաղած է, այդ մտքի տկարութիւն չէ : Ըղձերն ուղղակի զարնուած չէ, այլ կըղայ՝ կը ծռի, ատորին գործադրանայ չգատութեան պատճառաւ : Մենք տարապայման զօրութիւն մը ունինք, բայց չափազանց ցրուած՝ վատնուած է :

Բոլոր այս դիրքն հոս կկայանայ :

Կամ կեդրոնացէր, կամ մեռէր : — Կենսական զօրութեանց կեդրոնաւորին ամենէն յառաջ ընտանիքին հաստատութիւնը կհամարուի :

——

Պէտք չէ ինքզինքն անարդել և անհոդ կենալ, վասն զի յայնժամ ամեն բան կվերջանայ :

Սրդարև բարքերնիս ապականեալ է : Բայց ապականեալ չուրը կրնայ մաքրուիլ և խմելու վիճակին դարձուիլ : Մեր դիւցազնակերպ նախնիքը սուրբ չէին : Գաղափարը դատաւ զանոնք որ ճահիճի մը մէջ տխուր կերպով կկոխկռտէին : Եւ ահա անոնք երկինքը կնային. յաւիտենական գեղեց-

կութենէ բռնուած՝ ինքզինքնին փոխուած կզտնեն. թևեր բուսած են իրենց :

Վերջապէս, այս ժողովուրդն իր տղայութեան ժամանակէն նուա՞զ արժէք ունի : Ես հակառակը կտեսնեմ : Այն ժամանակէն ինծի մնացած է տպալի ցամաքութեան մը գաղափարը : Ո՛վ պիտի հանդուրժէր այսօր Մարթէրոսայ (դրքին) անհնարին ճանճրութեանը : Ժէօֆրուա աբբան, Պ Պ. որ ժուի և Պաուր տպագրութեան վրայ կխչխէին : Բնութեան վրայ ամենևին ղգացում չկար : Քիչ թռչուն կտիրէին, և ոչ մէկ ծաղիկ : Ես անոնց մի առ մի մէջերնիս մտնելը տեսայ. քառասուն տարեկան էի ճենական վարդին մտած առեւը, և երեսուն տարեկան՝ երբ պահլիա ծաղիկը մտաւ, և այլն : Այսօր ամեն հիւղ իր գուռը վարդենի մը ունի, ամեն տան եօթնեերորդ վերնայարկը ծաղիկ մը ուզե իր պատուհանին մէջ : Երկաթուղւոյն անցած տեղերը հակող պահապանը, որ չկրնար իր խուղէն հեռանալ, կառաչարքին անցնելէն յետոյ, ունեցած պարապ ժամանակը ձեռքէ չհանելով՝ իրեն համար պարտէզ մը չինելու կզբաղի :

Վաթսնամեայ հասակիս մէջ տեսայ սկսիլն ու ընդարձակիլը մարդկային հոգւոյն ամենէն ծանր յայտարարութեանց մին՝ որ է մեռելոց պաշտօնը՝ դերեզմանատանց խնամքը : Տասներկու տարեկան էի 1810 ին, և յիշողութիւններս խիստ յստակ են : Շատ լաւ կյիշեմ որ այն ժամանակ դերեզմանատուն մը Սէնթպատ Սրբոյ Բարբիա մըն էր, ուր դրեթէ ոչ ոք կերթար : Իսկ այսօր պարտէզ մըն է այն լի

չարժմամբ և ծաղիկօք : Հարուստութեան յառաջադիմութիւնն անչուշտ այս բանին մեծ պատճառ մըն է, բայց նոյնպէս և արուի յառաջադիմութիւնը : Վասն զի հոն գացողները պակաս չեն. վասն զի աղքատներն իսկ ճար մը կգտանեն հոն պահուներ՝ յիշատակները տանելու : Տարուան մեծ օրերուն մէջ : աղքատ գործաւորին կինը քանի մը տակ աւելցուցանելով ընտանեաց հացագինէն, մեռելոց ծաղիկ կը տանի :

Մահը Սիրոյ հզօրագոյն է : Ա.յս երկու կրօնքն ազգական են անկէզծ՝ միմիանաւոր : Եւ եթէ մահը կենդանի է, ինչո՞ւ Սէրն ալ այնպէս չպիտի ըլլայ :

——

Հապա կհաւատայի, 1855 ին ամեռաը, թէ ցըրտացեալ ժողովուրդը Թուիլոյ երդ մը պիտի լսէր, անհամբեր կարմրալանչի մը, որ օդին մէջ կճախրէր երբ ձիւնը տակաւին չէր հալած : Բայց մութիկ ըրին : Գանէ կերկմտէի թէ մթնոյ չընչիւն մը կարծրել ըլլար լսուիլ : Բայց մութիկ ըրին, և պատմուեցաւ թէ, մարդու մը սիրտը չարժած է, Ա.յս խաւարչուտ անապդելեաց խումբը, որ թևաւոր վայելչութիւնը չունի, իւնչպէս կրցաւ տպաւորութիւն ընել : — Վասն զի հոն նշմարեցին Սէրը, որ կշրջաբերի ամեն իրաց մէջ :

Ուստի, ինչ որ ալ ըլլըր, յոյս ունեցայ : Եւ նոյն իսկ չարեաց չափազանցութիւնն ինծի քաջալերութիւն տուաւ : Ա.յդքան չմարութիւնը,

այդքան ծախք կանգ առնելու չէ՛ն պէտք անկարողութեան պատճառաւ : Մինչ ահա ձանձրոյքն ալ սկսած է տեսնուիլ : Երկու տնլք չահաւո՛ր են այս տեսակ ամուսնութեամբ իրարմէ բաժնուելով, ինչպէս որ այժմ կըլնեն : Տիկինն աղէկ փոքձը կառնու Ժօրժ Սանտի այս քաջ ապացուցած ճըշմարտութեանը մէջ. « Տարիւաւորն ալ բոլորովին ձանձրալի է ամուսնոյն չափ :» Միւս կողմանէ այս խնդիրն այլեն ալ շատ չզուարճանար : Որովհետև այլ ևս չկան ո՛րթոխոնիեան դասերը, այլ Տրմտրիայ դասերը և տխրութեան դասերը :

Ա.յսու ամենայնիւ, եթէ աշխարհ չվերանորոգի, սակայն երեսուն միլիոն Գաղղիացի, հարիւր կամ երկու հարիւր միլիոն Եւրոպացի կան, որ ամենևին յաշխարհէ չեն, չեն ճանաչեր ոչ Ա.կմբանոցը՝ ոչ աղջկանց պարահանդէսները և ոչ պօռնիկ կանայքը : Ա.յդ՝ եթէ երկու հարիւր միլիոն մարդ կմնայ տակաւին որ սիրել կուզեն, այդ բաւական ժողովուրդ մըն է :

——

Սէրը չկրնար մեռնիլ : Եւ ան է որ ամեն բան պիտի նորոգէ : Ձգեզ պիտի նորոգէ, ա՛վ երիտասարդ քաղաքացիանամայ (ամուսնութեան հասակն այս է ի Փարիզ), երիտասարդ՝ որ չատ երիտասարդ չես, որ արդէն յոգնած ես : Կխորհիս ինքդինքդ կարդի դնել, բայց չես համարձակիր այս աւուր կենաց կործանիչ ընթացքին պատճառաւ : Սակայն եթէ դուն հասատատուն մարդ ես, կարող

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ Գ

ԿԻՆԸ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑԱՒ ԻՐ ԱՍՏԻՃԱՆԻՆ ՄԷՋ ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ԵՒ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՑՈՒԱԾ

Բոլոր Հայրապետք, երբոյական աւանդութեանց հետեւելով, կինը կդատապարտեն և անմաքուր կհամարին։ — Բնաբուժութիւնը հաստատեց թէ նա ճշդօրէ է։ — Գործարանաւոր մարմնոյ կազմութեան դիտութիւնը ցոյց տուաւ թէ նա միշտապէս վիրաւորեալ մը, հիւանդ մըն է։ — Այժ պատճառաբանի մէջ, նա միշտ ունի յանցանքը նուազեցնող ծանր հանդամանք մը։ — Կանանց վրայ մահու պատիժ չկրնար դրուիլ։ — Կարելի՞ է յղի կին մը բանտարկել՝ առանց երկու սպանութիւն ընելու վտանգի։ — Գերմանական նախնի օրէնքները կնոջ կներէին մանր դողութիւնները։ — Իզձ, որ ամեն դատաստանական տեսան բժիշկ դատաւոր մը օգնական ունենայ ՀՀՈՊԵ։ — Հարկ է որ արդարութիւնը բժշկութիւն մը ըլլայ և բժշկութիւնն արդարութիւն և բարոյականութիւն դառնայ։

Գիտութիւնն աչխարհիս հզօրանն է։ Նա կտիրէ, առանց իսկ հրամայելու պէտք ունենալու։ Եկեղեցին և Օրէնքը պարտին անոր վճիռներուն տեղեկանալ և ըստ այնմ կարգադրուիլ։

Արդ՝ ցայս վայր, կանանց համար, կրօնական և քաղաքական օրինաց մեծագոյն մասը կրնային բովանդակուիլ մէկ խօսքով. ԿԻՆՆ ԷՐ ԷՐ ՆԱՆՑՈՒԹ ԷՐ ՈՒՆՑ ՆՊԱՏԱԿՈՒԹ (երես 123)։

Ժոմանուին ԲՆԱԳԻՏՈՒԵՆԱՆ ՀԱՅՀԱՏ ՕՐԷՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ։ Օրինական այս ընդդիմաբանութիւնը բնականապէս յառաջ կուգար այն բարբարոս ժամանակաց մէջ զորձարանաւոր մարմնոյ դիտութեան պակասութենէն, որով կըսեին վիանդ ամայն. « Կինն անմա-

այս գիրքը։ Ինչ ալ ըլլայ իր ձևը, դարձեալ մէջը պիտի գտնես շատ բաներ խիստ ճշմարիտ։ Բեղի ծանր ընկեր մը պէտք է աւազոյ ծովուն այն ընդհանուր յուզմանը մէջ՝ ուր այլք կմաքառին։ Արդարև բաղդովին ծանրը չպիտի կարենաս գտնել, բայց այս գիրքը քեզի պիտի սորվեցընէ զանի այնպէս ընել։ Մայրն յառաջուց չկրնար գիտնալ թէ իւր ամուսնացուցած դստեր այժմեան գործն ինչ պիտի ըլլայ, և ոչ ալ զանի ըստ այնմ պատրաստել։ Այսօր ամենայն ինչ անհատական եղած է։ Ամուսնութիւնն յանբաւս կզանազանի երիկ մարդուն համեմատ։ Որ մէկ գործի, զոր օրինակ վաճառականութեան մէջ, կինը գործակից է։ Ուրիշ գործերու, ինչպէս ճարտարութեան մէջ կինը կօգնէ ու կներշնչէ անոր, կնիկերանայ տօօ։ Վերջապէս ամենէն տաժանելիները, այսինքն գործառնութեանց և դատաստանի մարդոց ասպարէզներուն մէջ՝ կինը բնական և լոկ հնարաւոր մրցիմ խորհրդակիցն է և բարոյական օգնականն ու մխիթարութիւնը։ Եթէ դու բնաւ զանցառութիւն չընես, եթէ ամեն առեն զանի քու գործերուդ տեղեակ ընես, եթէ հետը կատարեալ հաղորդակցութիւն մը հաստատես, պիտի տեսնես թէ ո՛րքան այն անձը, որ ո՛ր մէկ գործի մէջ անօգուտ կհամարուի, զօրութիւն կուտայ։ Աչխարհի մը մէջ՝ ուր ամեն բան չարժման մէջ է, հաստատուն կէտ մը ունենալ պէտք է, որուն կարենաս ապէկ կռթնիլ։ Արդ՝ այդ կէտը տունն է։ Տունը քար մը չէ, ինչպէս յաճախ ըսուեցաւ, այլ սիրտ մըն է, և կնոջ սիրտ մը։

որ բան մը, — և պատահանատու անձ մըն է։ »

Այնուհանդերձ բան մը, որ Մովսէս մտածել կուտայ այն մարդուն համար՝ որ կնոջ կամեր ձեռնադիր տեսնել մէկ ժամանակին մէջ։

Եւ այնուհանդերձ անձ մը, որուն յանցանքը բաւական եղած է մարդկային սեռին կամքը յաւիտեան խորտակելու։

Բրիտանիոյ եկեղեցին ալ Մովսէսի հետևեցաւ։ Բոլոր Հայրապետաց դասը զանի կը տապալարէ ապահին կընէ մարգուն, որ բարձրագոյն արարած է և համեմատաբար մարդ։ Վերջին և ամենէն տխալին է տուրբ Թոմսան բնազանցագէտը՝ որ անոնց խորհուրդը կձևաւորէ, և մինչև կըսէ թէ, կինը պատահան է ընդհանրապէս արարած մը ըլլալով՝ առաջին արարչագործութեան մէջ մտած չէր։

Անհեղինակութիւն։ Ասուած սխալեցաւ, ընէի՛ ըրած իր գործը։

Բայց վերջապէս, ի՞նչ բանի մէջ ընէի է։ Գերեզկութեան մէջ։ — Անշուշտ, ոչ։ Այս հարցման ուրիշ պատասխան չունին բայց ի բարբարոս բնազանցութեան տղայական կարծիքէն, թէ. « Կինն անմահաւոր է։ — Ինչպէս Ինեսան Գ. Պապը գայրագին կզրուցէ. « Ժոհանոպոլիտներ եք պղպեղոլիտներ միշտ անոր հետ են։

Այս վարդապետութիւնը դեռ մեկդի ձգուած չէ։ Լիսոն քաղաքի բժիշկներէն մին, որ յամառ պաշտպան մըն է միջին դարու բոլոր սխալանաց, կտրվեցընէ ու կսպաղբէ 1858 ին, « եթէ դաշտանի արիւնն անմաքուր է։ »

Այդ, եղելութիւնները հաստատունք.

Ա. Կինը մարդուն չափ մաքուր է։ Մեր առաջին դասու բնալոյծները, ՊՊ. Պուդարատ՝ Տընի՝ և այլք, այն արիւնը լուծեցին և գտան այնպէս, ինչպէս է մարդուս բոլոր մարմնոյն մէջ։

Բ. Կինը պատահանատո՞ւ է արդեօք։ Անշուշտ նա անձ մըն է, բայց անձ մը հիւանդ, կամ, աւելի ևս ճիշդ խօսելով, անձ մը ամեն ամիս վիրաւորեալ, որ գրեթէ միշտ կնեղուի և՛ վերքէն և՛ վերքին գոցուելէն։ Ահա ինչ որ ճանաչութիւնը (Պայեր, Նեկրիէ, Փուշէ, Գօսէթ) զարմանալի կերպով հաստատեց, 1827 էն 1847։

Ինդիրն հիւանդ կնոջ մը վրայ եղած առեն, եթէ օրէնքն արդար ըլլալ կուզէ, միշտ պէտք է որ ամեն պատժելի գործոց մէջ ուշադրութեան առնու յանցանքը նուաղեցընող այս հանգամանքը։ Մի և նոյն պատիժը տալ հիւանդին ու առողջին (ըսել կուզեմ, մարդուն), արդարութեան հաւասարութիւն չէ, այլ անհաւասարութիւն և անիրաւութիւն։

Այս օրէնքը պիտի ուղղուի, ամենևին տարակոյս չունիմ։ Բայց առաջին ուղղութիւնը պէտք է տեղի ունենալ դատելու պայմանին և օրինական գործադրութեան մէջ։ Մեր դատաւորները պիտի դգան, ինչպէս ըսի (317 երեսը), թէ, դատելու և պատժելու համար ինչ որ կայ պղպ՝ կնոջ գործերուն մէջ, պէտք է նկատել անհրաժեշտ մասը՝ զոր հիւանդութիւնը կխառնէ անոր։ Դատաստանական առենից մէջ բժիշկ դատաւորի մը

Հղաւպէս ներկայ դանուիլն անհրաժեշտ պէտք է : — Ուրիշ տեղ հաստատած եմ թէ մահուան պատիժը բոլորովին անպատշաճ է կնոջ : Բայց դատաստանական Օրինագրքին մէջ գրեթէ յօդուած մը չկայ որ կարելի ըլլայ առանց չափաւորելու դործադրել կանանց վրայ , մանաւանդ երբ անոնք յղի են : Կին մը բան մը առած առնն ի՞նչ ընելու է , երբ անյայտ ժամանակի մը ընդհատուած առած է : Պիտի համարձակի՞ք դանի ոտիկանութեան մատնել : Բայց առով ալ ինչ կընէք երեն : Պիտի բանտարկէ՞ք : Սակայն կրնայ մեռնիլ այն առն : "Առածուածքը նուիրական է , " պիտի ըսէք : Գիտեմ , որովհետև աչխատութեան մը պատուղն է : Բայց հոս բարձրադոյն պաշտօնեան մը կայ՝ որուն ակնածել հարկ է , և իր արդանդին մէջ ունեցած պատուղը մարդկային ազգին ստացուածքն է : Դուք նորէն ձեռք բերելու համար ձեր ստացուածքը , որ կարելի է քանի վարայ կարժէ , երկու մարդասպանութեան պատճառ ըլլալու վտանգն աչքընդուդ չերևիր ... Ես կուզեմ որ , մանաւանդ երբ առածը փոքր բան է , հաճութեամբ թոյլ տայիք կնոջ որ դողնայ , և զանի ոտիկանութեան չմատնէիք : Գերմանական նախնի օրէնքները յատկապէս թոյլ կուտային կնոջ որ կարենայ քանի մը պտուղ առնուլ :

Ս.յս մարդասիրական ուսումնութեանց աղէկ յարմարութիւն ունի ինչ որ ըսէ (104 երեսը) դիտութեանց երկու ճիւղերուն միացմանը վրայ : ազգաբնական գիտութիւն , բնութեան գիտութիւն : Ս.յս դիտութեանց իրարու յարաբերութիւն ունե-

նալը չատ քիչ դգացուած է . մինչ անոնք բաղումմասամբ մի են : Հարկ է որ ազգաբնութիւնը բժշկութիւն մը ըլլայ լուսաւորուելով մարմնոյ գործարանաց կազմութեան դիտութիւններով , և միտ դնելով անհրաժեշտութեան որ կխաոնուի ազատ գործողութեանց , վերջապէս չուղելով միայն պատժել , այլ բժշկել : Հարկ է որ բժշկութիւնն ըլլայ ազգաբնութիւն մը և բարոյական մը , Ս.յսինքն թէ բժշկութիւնը , իմաստուն դատաւոր ընտանեկան կենաց , մանկ բարոյական պատճառներու քննութեանը՝ որք մարմնոյ հիւանդութիւնը կբերեն , և համարձակի աղբերակին երթալ , սովորութեանց բարեկարգութեանը ուրկէ յառաջ կուգան հիւանդութիւնք : Հիւանդութիւն մը չկայ որ բռնադակ կեանքէն չծագի : Ս.յն դեղատուութիւն կոյր է , եթէ հիմնեալ չէ անձին կատարեալ ծանօթութեանը և անոր անթերի խոտովանութեանը վրայ :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ Դ

ՍԻՐՈՅ ԴՐԲԻՆ ԱՂԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՒ ԱՅՆ ՕԴՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ՈՐ ՄԱՐՄՆՈՅ ԳՈՐԾԱՐԱՆԱՅ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՒՏԱՅ ԱՅՍ ՏԵՂ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻՆ

Դրագէտք (Սէնանգուր, Պալզագ, Լայլն) ինձի քիչ օգնեցին, բայց բժիշկները շատ։ — Առնք մօտ ժամանակներս, թէև խիստ, անպարկեշտ և նիւթապաշտական ձևերով, այլ ոչ նուազ հաստատեցին հոգւոյ ամենէն դլխաւոր բաներէն մին, զոր կարելի է անուանել (կնոջ մասին) Վերթախոռնէն Գրուբնէ։ — Ամուսնութիւնը մարդավայել ըրին, վերցուցին անոր նիւթական բարբարոսութիւնը։ — Ապացուցին թէ կանանց վրայ անմաքրութիւն կոչուածը՝ սիրոյ և նոյն իսկ արդասաւորութեան ամպային վերքն է։ — Հաստատեցին թէ, ստորնադունէն մինչև բարձրագունին, յետին էակներէն մինչև առաջիններուն քով՝ արգասաւորութիւնն առօրեայ բան չէ, այլ տևական, և շատ անգամ երկար ապագայի մը համար։ — Մարմնական սկզբունք՝ որ ամուսնութեան տևականութիւնը կնուիրագործէ։ — Սէրը կուզէ թռչիլ դէպ ի յաւիտենականութիւն, և սլանալ դէպ ի յաւիտենականութիւն։

Ամենէն հարուստ աղբերակը՝ յորմէ ես քաղեցի, այն է, ինչպէս ըսած եմ, այն վստահութիւնը՝ որով բարեկամներս և ուրիշ անձինք ինծի յայտնեցին իրենց ընտանեկան կեանքը։ Առնք այնքան վստահ էին համակրութեանս՝ որ ինծի ստէպ ծանօթացուցին մեկէ աւելի վաւերուկ պարադաներ զոր մինչև անգամ իրենց ընտանիքէն ծածուկ կպահէին։ Ես ամեն բանէ օգուտ քաղեցի, յայտնի է թէ առանց որոշ նշաններով մեկը նշանակելու։

Բայց ընդհանրապէս ընթերցողաց կրնամ ծանուցանել թէ, այս գրքին ցոյց տուած ճանապարհը հաստատուն է և իրականութեան կառչնորդէ։ Այն ինչ խօսքը, որ կարելի է իբր գրական ձև մը համարուի, բայց ստուգիւ դէպք մը՝ եղելութիւն մըն է այս աւուր կենաց։

Այսու ամենայնիւ, այն մեծաքանակ նիւթերը, որ խիստ կարևոր են մարդկային բարոյականութիւնն ուսանելու, ինծի քիչ պիտի նպաստէին, եթէ քովս ունեցած չըլլայի ինչ որ կ'յառաջէ և կլուսաւորէ այս ուսումը, այսինքն դիտողութեան այն հաստատուն կէտը՝ որ մօտ ժամանակներս մեզի տուին գործարանաւոր մարմնոյ կազմութեան դիտութիւնները։ Շատ բան քաղեցի բժշկաց գրքերէն և անոնց բերանացի տեղեկութիւններէն, որ խիստ հրահանգիչ են։

Սակն խնդրոյ վրայ ինձմէ յառաջ դրոշ հեղինակներն այս լոյսը չունենալով՝ քիչ մը ծփեցան ըստ դիպաց և շատ բան ըսին անորոշ և ստէպ հակասական։

Ասկէ դիւրաւ կհասկըցուի նորագոյն գրութիւնները չքննելուս պատճառը, որոց հեղինակներուն խմաստութիւնը գործնականօք կմեծարեմ։ Իսկ հինները դալով, երկու երկասիրութիւն հասարակութեան ուշադրութիւնը գրաւած են. որոց մին՝ Սէնանգուրի ծանր գրուածքն է (տես առաջին և երկրորդ տպագրութիւնը, և ոչ երրորդը). և միւսը՝ Պալզագի կատակաբանութիւնը։ Այս երկու գրքերն իրարու խիստ ընդդիմական են։

1800 թուականի մարդը՝ խստիւ կդատապարտէ պոռնկութիւնը։ Եւ 1830ի մարդն՝ իր դիրքը կսկսի և կվերլայընէ սա հանրածանօթ խօսքով. «Պոռնկութիւնը բաղմոցի դործ մըն է։» Պալզակ կխոստովանի թէ ուզած է ծանր երկասիրութիւն մը յօրինել, և չէ յաջողած։ Բայց, չնայելն ըսելով, իր դրքին մէջ ամենևին բան մը չկայ՝ ոչ զուարճալի և ոչ ծանր։ — Իսկ Սէնանգուբինն, ընդ հակառակն, եթէ այն ժամանակին ներշնչեալ երկու կամ երեք երեսները վերցուին, շատ դեղեցիկ է, հաստատուն և խմաստալից։ Իր դառն ախորժութիւնը խիստ պերճաբան է։ Մէջը վսեմ խօսքեր կան. «Ո՛կին, զոր ես պիտի սիրեի.» Եւայլն։ Ա.յս տողն ես իրմէ գողցայ, և իմ դրքիս վերջին տողն եղի։

Իսկ մեր օրերու բժիշկներուն դալով, կրնայ ըսուիլ թէ անոնք երենց կերպերովը ինքզինքնին զրպարտած են։ Վասն զի ամենևին չենք կրնար զանոնք կեղծաւոր համարել։ Անդթական ձևով մը՝ զոր ստացած են Դպրոցին և անդամահատութեան կտորոյներուն դործածութենէն, ոչ նուազ հատատեցին սուդիւ մարդասիրական դրութիւնները։ Ըստ երևութին խիստ և անպարկեշտ, բայց իրապէս հատատեցին զայն՝ զոր կարելի է կոչել Վերտապեռոնիէն գիւտ։

Ատոնք ինքզինքնին նիւթապաշտ կհամարին, բայց կարծածնուն չափ չեն։ Նիւթական իրերու մէջ իրենց ըրած դիտողները սրտի ձայնին զարմանալի ապացուցութիւն մը տուին։ Բնական պատմութիւնը խօսեցաւ նման բարոյականին։ Բնութիւնն ըսաւ հոգւոյն ըսածին նման։

Ա.յս յեղափոխութենէն առելի անարատ և բարձր բան չկայ։ Մտքին յաղթանակն է այս։

Յորմէ երեք դլխաւոր արդիւնք յառաջ եկաւ.

Ա. Կնոջ պարբերական տագնապին վրայ եղած նուաստ և նիւթային դաղափարները բարձրացան՝ զտուեցան և բարոյացան.

Բ. Ա.յն նիւթական՝ դաղանական դատաստանը, որ կուսին վրայ կընէին խիստ չատ անդամ յանիրաւի, ոչնչացաւ, և ամուսնութիւնը վստահութեան և երկու սրտերու համաձայնութեան վրայ բերուեցաւ։

Գ. Բայց միանդամայն նոյն իսկ ընութենէն ծանր սրբագործութիւն մը կընդունի ամուսնութիւնը։ Առաջին ամուսնութիւնն ա՛նքան ղօրաւոր՝ ա՛նքան սրտիկ է, որ իր մարմնական ազդեցութիւնը կչարունակի երկրորդ ամուսնութեան մէջ ալ։

Ա.ֆֆոպ վերնագրով խիստ համառօտ դլխուն մէջ՝ պարզ ձևով և պատշաճութեան չափով բովանդակեցի բաղմաթիւ երեւութիւններ, որոց համար պարտաւոր եմ բժշկաց վստահութեանը։ Ա.յն տեղ յայտնեցի, անոնց ըսածին համեմատ, փորձի մը ընդունայնութիւնը՝ որ բան մը չապացուցաներ, մանաւանդ այսօր՝ այն բարակցած՝ չզայլին՝ ստէպ հիւանդոտ և նուազ արիւնային դասուն մէջ։ Նախնի բարբարոսութիւնը, որ հոգեսէր անուանեալ դարուց մէջ ալ չարունակուած է, ամուսնութիւնն անվստահութեամբ կսկսէր, յաւ կպահան-

ջէը, և խելք անմեղ աղջիկ մը մշտատև տխրութեան և նուաստութեան մէջ կը ձգէր յաճախ։ Յաճ՝ անգութ նիւթասիրութիւն։ Հարկ է նախ իւր անցելոյն համար վստահիլ անոր, զոր բաւական կ՚յարգես քու բռնադակ կեանքդ և ապադայ երեն յանձնելու չափ։ Ի՞նչ պիտի ըլլար արդեօք, եթէ նա համարձակէր քու անցեալդ հարցաքննելու . . . Ա՛հ, եթէ ինք դժբաղդութիւն մը՝ թուլութիւն մը իսկ ունեցած ըլլայ, ապահով ես թէ աւելի ևս պիտի սիրէ զանի՝ որ ղինքը կրնդունի, քան թէ այն անգութին՝ ապերախտն, որուն սերն իրեն նախատինք մը եղած է միայն։

Բժշկութիւնը նիւթն իշխանութեան տակ դրաւ, հաստատեց թէ մարմնոյ այս պատահմունքը բոլորովին երկրորդական է։ Որով հոգւոյն իրաւունքը հաստատուեցաւ։ Ան կէտին՝ ամուսնութիւնը ոչ այլ ինչ է, բայց միայն սէր։ Բժշկութիւնը ոչ թէ միայն չպահանջեց որ այն օրը միոյն համար ցնծութեան և միւսոյն համար արտասուաց օր ըլլայ, այլ և մօրն ու երկանը իրատես նախնական դգուշութիւններ ընել, որ ցաւը կպակսեցընեն։ (Ֆաալը, 1, 3, 19. Մէնվիլ, Բ, 103, Ռասիլօրսքի, 133, և այլն։)

Անուանեալ ոգեսէրները՝ կնոջ կարծեցեալ անմաքրութեան ծանր կէտին, այսինքն անոր պարբերական չարչարանքին վրայ նոյն նիւթական բարբարոսութիւնն ունին։ Իսկ բժիշկները, ընդհակառակն, այս երևոյթը մաքրելով, հաստատեցին

անոր սրտաշարժ և բարձր յատկութիւնը։ Ո՛վ անմիտք, ինչ որ դուք անմաքրութիւն կկոչէք, նուիրական վերքն է այն, որով ձեր մարքն ղձեղ յղացան։

Զուանոցին միշտ պատուին ու միշտ առողջանալըն անընդհատ ծննդապարծութիւն մըն է։ Կըսուի թէ 1821 էն 1826, Փօլէր ու Ժիրվուա անդրիանցիները մտած էին այս օբէնքին վրայ։ Բայց իրենց աշխատութիւնքն անծանօթ մնացին մինչև անգամ Յունգպիա։ Բոլորովին նոր և անձնական դիտողութեանց վրայ է որ Պայէր դերմանացին, 1827 ին, կնոջ ձու ունենալն հաստատեց, և Նէկրիչ դաղղիացին, 1831 էն 1838, ատուգեց թէ ամեն ամիս ձուն կհասունցնայ, իւր պահարանը կպատռէ, և ճանբայ կբանայ ձուանոցէն իգական անդամը։

Փուշէի երևելի գիրքը (Théorie positive de la fécondation, 1842, 1847) կանոնաւոր հիման վրայ կհաստատէ ծնչութեան օբէնքը, ապացուցանելով կենդանեաց ամեն դասուն վրայ դիտուած միօրինակ եղելութիւններով, և ոչ թէ միայն այս օբէնքն այնպէս էր մարդկային սեռին մէջ, այլ և ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ։

Փուշէի երևելի գիրքը, յաւելցնելով Նէկրիչէի և Ռասիլօրսքիի բրած սրբագրութիւնները (դիտութեանց Ակադեմիայէն պսակեալ) և Պ. Գօմիի չտպեալ դիտողութիւնները, կհաստատէ թէ յղութիւնն այն կէտին կկատարուի՝ երբ արեան հոսումը կխմայընէ ձուին երևիլը, այսինքն, ապա-

բահի միջոցին, նոյնպէս և քիչ մը յառաջ կամ քիչ մը ետքը։ Հետևաբար ամսոյն մէկ մասին մէջ անարդապատուրութիւն կըլլայ։

Գիտութեանց Ակադեմիայի վճռովը ու Գաղղիոյ Ճեմարանին վկայութեամբը նուիրագործեալ այն ճշմարտութիւնները բոլոր երկնից լուսոյն երևոյան Պ. Գօսթի և Ժէրպի երկասիրութեամբը։ Ասոնք հաստատապէս ապացուցին այս օրէնքը, անհնազան կանոնց վրայ տասնամեայ դիտողութեամբ, հաստատուն՝ լուսալիր գրքոյկ մը, աթլասով մը, որ կմնայ երևելի դործ։

Մարդկային ճոխականութեան պատմութիւնը խիստ գոհացուցիչ կերպով բովանդակած է նոր և սկզբնական բաներով լի ընտիր երկասիրութեան մը մէջ՝ որ է Պ. Ռօպէնի և Պէրօի Գիւրիէն գործարանաւոր մարինոյ կապմութեան անունով գիրքը։ Սրդէն Ռօպէն՝ մեծ անդամագնիսը, մանրամասն իրաց մեր առաջին նկարագրիչը, սաստիկ լուսով լուսաբանեց ճնշութեան դաղտնիքը իր արդանդի խժաւորութեան նկարագրութեամբն ու արական ճուին վրայ դրած յիշատակարանովը, որ, եգէն արուն, կենդանիներէն բուսականները, ցոյց կուտայ բնութեան դործելու նոյնութիւնը։

——

1847 ին, այն տարին յորում Պ. Գօսթ իւր բազմաթիւ անդամահատութեանց արդիւնքը կհրատարակէր և կինոջ ճոխականութիւնը կհաստատէր,

Լիւգա բժիշկը դիրք մը հրատարակեց Մարսէյեան Ճոանգարուրնեան վրայ, երկու հատոր ութածալ։ Կարևոր՝ երևելի դիրք, որ, թէ և տեղ տեղ կանխակալ կարծեաց նշաններ կպարունակէ, այլ, հեղինակին վրայ, որ յայնժամ անճանօթ էր, ոչ նուազ կցուցընէ մեծ և նշանաւոր հանճար մը։ Հրատարակութիւններն տասը վրայ քիչ ըրաղեցան։ Եւ հեղինակն ի՞նչ եղաւ, չեմ դիտեր։ Ես ղինքն ի զուր վնտռեցի։ Եթէ տակաւին կապրի, կաղաչեմ իրեն, որ ընդունի այս տեղ երախտագիտութեանս և սքանչանացս հատատումն։

Երկրորդ հատորին մէջ, Գլ. Գ, 53-65, Պ. Լիւգա բաւական չատ եղելութիւններ կպատմէ, որք կապացուցանեն թէ, կենդանեաց դասուն ստորնագունէն բարձրագոյնը, յետին միջատներէն մինչև թռչուններըՙ ստնաւորները (մէմէլի) և մինչև մարդկային սեռը, արդատաւորութիւնն անմիջական ներկայէն չատ անդին կտարածի, թէ ծնիչ դործողութիւնը միայն մէկ արդիւնք չտար, այլ բազմադիմի՝ տևական արդիւնք ունի, և չատ անդամ ապագային մէջ երկար տաեն չարունակուած։

Տունկերու ոջիլը մէկ անդամուն կարգատաւորի յետագայ քառասուն սերունդի համար (Պօնէ). այլք այս թիւը կպակասեցընեն, բայց առանց եղելութիւնը ժխտելու։ Թրթուրը կարգատաւորի երեք կամ չորս սերունդի համար (Պէրնուլի)։ Մեղուն մէկ տարուան համար (Ռէօմիւր)։ Ձուն յաջորդ թուխսին համար (Չարլզ)։

Իսկ տնտաւորներուն դալով, տասնց վրայ եղած

ամենէն ճիշդ ընտանիութիւնները անդրիացի ճարտար և երկայնամիտ անուշչայ ըրածներն են։ Որոնք աղնիւ երիվարաց ցեղի նշանը, զուգաւորութիւնը, անասոհմներու հետ միացումը, ևայլն, ոսկեգրոյն մէջ երկու հարիւր տարիէ ի վեր, արքայական աղգաբանութենէ աւելի մեծ խնամով նշանակեցին և դիտութեան ճանապարհն յորդեցին։ Եւ այլք անոնցմէ սորվեցան դիտել՝ քննել՝ փորձել։ Տեսան թէ (միայն մէկ անգամ) իշու մը հետ զուգաւորող արաբացի զամբիկը (դըսրադ), այնուհետև բոլոր իր բարեառոհմ տարփաւորներէն էշ կը ծնի (էտ. Հօմ), կամ դէթ խառն զաւակները, որք իրենց մազերովը կամ ձևովը տխուր կերպով կյիշեցընեն թէ իրենց մայրն իրեն անարժան գործ ըրած է։ Փոաթիւն մեր անուցիչները զայս քաջ դիտեն և զգուշութիւն կընեն (Մանյը)։ Բայց Ամերիկէի մէջ մայրերը լաւ հսկողութեան տակ չըլլալով՝ իրենց մազեղ ձիերը զոր ունին նոյն իսկ ամենազուտ արաբ ցեղէ, յաճախ կյիշեցընեն, խեղճ և այլանդակ ձևերով, անոնց առաջին սիրոյն նուաստութիւնը։

Նոյնպէս է չան համար ալ։ Առաջին արուն աւելի ազդեցութիւն ունի՝ քան թէ եռքի քսանը, որոց կորիւնները առաջնոյն նշանները կունենան (Սթաբք և Պուրտախ)։ դիտողութիւն, որ առակ եղած է մեր Հարաւոյ դիւղացւոց մէջ։ Մատակ խոզը, եթէ վարազէն բռնուի, վայրենացեալ կմնայ և անոր խաղաղ յաջորդներուն վէս կորիւնները կուտայ (Մէքել)։ Այս օրէնքը, որ յայտ-

նապէս կնուիրէ եղն իր առաջին սիրոյն ու հաքէն եկողներուն դէմ կբողոքէ, երևի թէ ընդհանուր է բարձրադոյն դասու կենդանեաց մէջ։

Եւ նոյնպէ՞ս է նաև մարդկային սեռին մէջ։ Զուոյ յառաջադիմութեան և պարբերական տագնապին կողմանէ միւս ամենաւորներուն նման ըլլալով (Օրգէր անանաբո-ծէյ, 1846), արդ ասաւորութեան տևական յատկութեանը կողմանէ ալ կմնանէ՞ անոնց։ Առաջին սէրն, առաջին զաւակն ապագան կսահմանէ՞ արդեօք, և այս զաւակին հայրը կտարածէ՞ իր հայրութիւնն այն զաւակաց վրայ զոր կինն ուրիշներու տարփաւորէ կամ երկրորդ ամուսինէ մը։

Տարակոյս չկայ թէ ի մէջ, ուր հոգին՝ կամքը մարմնական կենաց գործողութիւններուն մէջ այնքան աղդու կերպով միջամտութիւն կընէ, ընդհանուր կենաց անհրաժեշտութիւնը չմարտնչի աղատութեան ընդդիմադործութեանց՝ անհատական կրից դէմ՝ զոր կարելի չէ հաշուել։

Բայց սակայն կերևի որ եղելութիւնները կը վկայեն թէ ընտանին առհասարակ կընդդիմանայ և առաջին արդասաւորութեան տևական ըլլալու յատկութիւն մը կուտայ (Լիւգա, հատոր Բ, երես 60)։ Նախնի բժիշկները, Ֆիէնիւս, Ամոլրանտ, դիտած էին թէ, ընացող կնոջ տարփաւորէն ունեցած զաւակները երկանը կնմանէին։ Եւ այն առնն առած մըն էր այս, թէ. «Ընացող կնոջ զաւակն իր մայրը կարդարացընէ։» Բայց կհամարուէր թէ կինն այս դողունի դործին մէջ միայն կբերէ զանի՝ յորմէ երկիւղ ունի, և այն երկիւղն իր պատուղը

կը նշանակէ երկանը դծագրութեամբը : Սակայն այս մեկնութիւնը չկրնար արուիլ անառանց էդերուն համար, որոց երկիւղը չէ որ առաջին արուին կերպարանքը կօրինակէ ձադերուն վրայ զոր կու-նենան երկրորդ և յաջորդ արուներէն :

Բայց ի սմանէ, մենք չատ այրի կին տեսած ենք առաջին ամուսնութենէ զատակ ունեցող, որ ապա երկրորդ ամուսնութենէ և ամենասիրելի ամուսինէ ունեցած ծնունդներն առաջնոյն կնմանէին, որ ի վաղուց մեռած ու քիչ սուգ պատճառած էր : Այս դէպքերուն մէջ ոչ երկիւղը և ոչ սէրն աղդեցութիւն ունի. այլ դործարանաց այլակերպութեան մը մարմնական արդիւնքն է : Առաջին արդասաւորութիւնն աղդեցութիւն ըրած էր առաջային վրայ չատ տարիներու ու թերևս բոլոր կենաց համար :

Եւ եթէ միշտ այսպէս է. եթէ առաջին արդասաւորութիւնը կրնայ անչուշտ կիսոխել, ուրեմն պոռնկութիւնն անհնարին պիտի ըլլայ (դէթ արդեանց մասին) : Վասն զի, երկանն ստացուելի անեղծանելի ըլլալով, միակ խաբուողը տարփասուրը կըլլայ :

Կնոջ այս այլափոխութիւնը միայն ծնչութեան արդեանցը մէջ չերևիր, այլ յիրաւի ամէն բանի մէջ : Անոր, մինչև անդամ խիստ մանկահասակին, շրթանցը վրայ, ամուսնութենէ մէկ կամ երկու տարի ետքը, նուրբ աղուամազ մազ կբուսնի, խարտեաշներուն աննշմարելի, բայց դորչերունը խիստ ղգալի : Երևն նուազ կանոյկ ձայնն ու ըն-

թացքը կյայտնեն նոր վիճակ մը ստանալը : Բայց, որ զարմանալին է և զոր ես յաճախ դիտած եմ, դրութիւնը կփոխուի : Կնոջ դիրքը քիչ քիչ ամուսնոյն դրին կմօտենայ :

Նախնի բժիշկները (Պառթօլէն, Փէռօ, Սթիւառմ), և մօտերս Կառամէյէռ, կարծեցին թէ, նաև առանց արդասաւորութեան, ամուսնութեան յարաբերութիւնները կբաւէն, չատ ժամանակէ յետոյ, կինն առնացընելու : Իմ բարեկամս, բժիշկ Ռօպէն, իւիտ ներհուն քննիչ մանրադիտական իրաց, թէպէտ զանազան պատճառներու համար, չընդունիր այն հեղինակներուն յայտնած կարծիքը, բայց կհաւատայ այս այլակերպութեան :

——

Դէպ ի յառաջային խոցոտած տեսական արդասաւորութեան սկզբունքն, առաջին նայուածքով կախարեցընէ իրը աղէտալի իր մը. բայց յայլմէ կողմանէ, բարոյական մեծ խորութեամբ կլուսաւորէ սիրոյ մթին տաղնապը և զայն կբարոյացընէ : Անով կյայտնէ, նոյն կէտին մէջ ամէն էակաց վրայ, բայց մարդուն վրայ աւելի լուսաւոր կերպով, իրը թռչիլ մը դէպ ի յանվախճանութիւն և սլացում մը դէպ ի յաւիտենականութիւն :

Ցայնժամ լինչ որ կանցնի ամենուն վրայ, մեծադոյններուն և փոքրագոյններուն վրայ, այնքան քիչ կնմանի նիւթոյ տօնրական երևոյթներուն, որ մարդ, մինչև իսկ առօրնադունին նայելով,

կդըդուի ըսել. « Չկայ լինչ նիւթական, բոլորն հոգի է : »

Կենդանեայ ամեն դասուն մէջ, բարձրադունէն մինչև ստորնադոյնը, խօսք մը կհնչէ, միշտ նոյն, միայն մէկ խօսք (Սէրը մէկ խօսք դիտէ միայն). « Կուզեմ ինձմէ եաքն ալ . . . Շատ կուզեմ . . . Բոլորը կուզեմ . . . մի՛ շատ կուզեմ : »

Ստորին ցեղերու մէջ բաղձանայ չնոթ կղզը ղօրութեան խոշոր անվախճանութիւնն է, որ թուոյն ամբաւութիւնը յառաջ բերելով, տեսողութեան անհունութիւնը կապահովէ : Իսկ բարձրադոյն կղզը, վերանալով, դէղեցկին՝ բարւոյն անվախճանութիւնն է, յաւակութեան ամբաւութիւն մը : Բաղձանքն յայնժամ էակներ կստեղծէ կեդրոնացեալ՝ ղօրաւոր՝ կարող երթէ ոչ խօսելու՝ գէթ անվախճանութիւնը խորհելու :

Սէրն այսպէս կբարձրանայ և միշտ պիտի բարձրանայ առանց հասնելու : Նա միայն բացարձակը կուզէ՝ անվախճան՝ անեղր՝ անսահման : Բնական խորին աղերսութեամբ ինքզինքին կբաղձայ ինք յաւիտենական Սէր : Ինքզինքն այնպէս կընշմարէ շողիւններով, ինքզինքն Աստուած կհամարի, բայց կը չլանայ . . . Դիշերը կուգայ . . . Անվախճանութիւնը երևցեր, անյայտ եղեր է . . .

« Աւա՛ղ, կըսէ ինքն, այնքան բան ունէի իրեն ըսելու : »

ՅԱՆԿ

Յառաջաբան Թարգմանչին 5

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ակս գրքին առարկան 7
Բ. Աբոտայաստութիւն կնոջ 20
Գ. Գրքիս ծագումը 32
Դ. Ան և կնոջ փոփոխ ազատումը . . 45

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՍԻՐՈՒԱԾ ՈՒԱՐԿԱՅԻՆ ՍՏԵՂԾՈՒՄԸ

Ա. Կնոջ վրայ 57
Բ. Կինը հիւանդ մըն է 60
Գ. Պէտք չէ որ կինը շատ աշխատի . . 67
Դ. Ամբը երկուքի համար չահելու է . . 71
Ե. Ի՞նչպէս պիտի ըլլայ նշանածը . . 75
Զ. Պէ՞տք է կինը գաղղիացի առնել . . 79
Է. Կինը պիտոյ ուսումնասիրութիւնն ու խորացնութիւնը կուզէ 82
Ը. Պէտք է որ դուն ստեղծես քու կինդ . 93
Թ. Ես ո՞վ եմ որ կին մը ստեղծեմ . . 96

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆԵՐԲՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ա. Հովուին տնակը 111
Բ. Ամուսնութիւն 120
Գ. Ադաման 129
Դ. Ջարթումն — Նորահաս տանտիկինը . 136
Ե. Սիրոյ կապն ամրացընել . . . 145

Զ. Սեղան 132
Է. Սեղանին վրայ իրենք իրենց կծառայեն . 159
Ը. Աղոթասպասհութեան կանոնք . . . 169
Թ. Մտաւորական արդասաւորութիւն . . 180
Ժ. Բարոյական թխուն 193

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

ՄԱՐՄՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐՈՑ

Ա. Յղացումն 211
Բ. Ժամանակ յղութեան և վիճակ չնորհաց . 220
Գ. Շարունակութիւն յղութեան ժամանակի — Ախոյեան 231
Դ. Ծնունդ 257
Ե. Ծննդեան օրեր և քառասունք . . . 246

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՆՈՒԱՃՈՒՄՆ ՍԻՐՈՑ

Ա. Դիեցումն և բաժանում 261
Բ. Թիթեռնիկը 269
Գ. Ներատի մայրն իր զաւակէն դրկեալ . . 277
Դ. Ընկերութիւնը — Ա՛յրը նուաստացո՞ւ արդեօք 285
Ե. Ձանձն ու սարդ 301
Զ. Փորձութիւն 319
Է. Վարդ մը իրեն ուղղիչ 328
Ը. Բուժումն սրտի 344
Թ. Բուժումն մարմնոյ 357

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ ՍԻՐՈՑ

Ա. Երկրորդ մատաղութիւն կնոջ . . . 381
Բ. Կինը կյանձանձէ և կվարէ կենաց կանոնն ու հեշտութիւնը 395
Գ. Կինը միաք կը գաէ — կամ կայծ կաւազ . 403
Դ. Պառաւ կին չկայ ամենևին 414
Ե. Աչնանային տենչանք 421
Զ. Միացումը ձեռք բերուա՞ծ է 432
Է. Մահ և սուգ 438
Ը. Սէրը մահուանէ անդին 445

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

Ծանօթութիւնք և բացատրութիւնք . . . 457
Ա. Նայուածք մը զրքիս բովանդակութեանը վրայ 463
Բ. Հեղինակն անմեղադրելի՞ է արդեօք կարծելուն համար թէ կարելի է դարձեալ սիրել . 471
Գ. Կինը գիտութեան միջոցաւ իր ատելհանին մէջ հաստատուած և արդարացուցուած . . 479
Դ. Սիրոյ զրքին աղբերականը և այն օգնութեան վրայ որ մարմնոյ զօրծարանաց գիտութիւնը կուտայ այս տեղ բարոյականին 484

ՎՐԻՊԱԿՔ

Միայն գլխաւոր վրիպակները կնշանակենք հոս։ Իսկ Ա֊ի և Տ֊ի, Գ֊ի և Դ֊ի, և այլ ասոնց նման վրիպակներն հասկընալը դիւրին ըլլալուն համար՝ աւելորդ կհամարինք նշանակել։

Երես.	Տող.	Սխալ.	Ուղիղ.
5	9	ուր յիշեալ	ուր ինքն յիշեալ
23	2	օդնականը՝ ծէրպ	օդնականը ծէրպ՝
32	13	խիստ պղտոր	պրական խիստ պղտոր
41	9	կամաւոր և խնդրան	խնդրան կամաւոր և-
45	3	Անդրամելէան	Անդրամելէն
50	3	Թանկագին	Թանկագնի
53	3	Սրչ	Մարգաւեակաց

Երես	Տող	Ուղիղ	Ախալ
58	22	որ	որք
59	9	կուրծք	կուրծքը
67	14	զանի նստած	զանի դօրծի նստած
103	25	անձնի	անցնի
158	23	ինչ	ի՞նչ
151	27	Ո՛հ,	« Ո՛
152	7	փոփոխթիւնը	փոխոխութիւնը
167	5	հանդուստի	հադուստի
168	11	ալ	այլ
184	17	կղօրացընես դիւ- բազդաց	կղօրացընես, դիւրա- ղդաց
187	9	անոր չդիտնալով	անոր, չդիտնալով
191	19	կչրջապարէ	կչրջապատէ
219	9	ռէր	որով
220	4	կղարդարէ	ձիրքերով կղարդարէ
222	17	Ա.յո՛	Ա.յս
235	10	մինջոցաւ. ;	մինջոցաւ,
—	24	Գթա՛	Գթա՛
276	20	չգաւեր	չդրաւեր
279	11	անչարժութիւնը	անչարժութիւնը՝
297	25	զոփչներ, են	զոփչներ են,
512	7	տացուցիր	տացուիր
520	3	իրենց	իրեն
527	28	չիչակարմիր	չիկակարմիր
528	13	մի քաղէք տիկին.	մի քաղէք, տիկին,
538	20	զոր	որուն
549	10	զբօսնցուցիչ	զբօսալի
560	14	Եւ իւր այրէն	Եւ թէպէտ իւր այրէն
585	27	մը ըմբռներ	չըմբռներ
423	26	էր աչխարհէս	եւած էր աչխարհէս
441	17	կարևնանք	կարևնաք
480	28	եթէ	թէ
494	7	որ ապա	որոց ապա

1215

00253 ՀՀ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0025356